

ศึกษาเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท
A STUDY OF CETIYAS IN THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURES

พระมหาคำสิงห์ สีหนุโท (กองเกิด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธรศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

ศึกษาเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระมหาคำสิงห์ สีหนุโท (กองเกิด)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๕

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A STUDY OF CETIYAS IN THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURES

PHRAMAHĀ KHAMRING SĪHANANDO (KONGKOET)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement For The Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2012

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับ
วิทยานิพนธ์เรื่อง “ศึกษาเรื่องเจตีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุธีธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระครูปลัดสุวัฒนวชิรคุณ)

กรรมการ

(พระมหาทวี มหาปญโญ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ผศ. รังษี สุนทร)

กรรมการ

(ผศ.ดร.มนตรี สิริโรจนานันท์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาทวี มหาปญโญ, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ. รังษี สุนทร

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาคำสิงห์ สีहनฺโน)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระมหาคำสิงห์ สีहनโนโท (กองเกิด)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร., ป.ธ.๙, พธ.บ., ศน.ม., M.Phil., Ph.D.

: ผู้ช่วยศาสตราจารย์รังษี สุทนต์ ป.ธ. ๙, พธ.ม.

วันสำเร็จการศึกษา : ๒ มีนาคม ๒๕๕๖

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดและความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาความสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ ๓) เพื่อศึกษาอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย

ผลการวิจัยพบว่า เจดีย์เกิดขึ้นในสังคมอินเดียโบราณ เชื่อกันว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวอารยัน เมื่อเสียชีวิตก็จะมีการเผาศพแล้วนำอัฐมาฝัง และทำเครื่องหมายไว้บนหลุมเพื่อเป็นแท่นเคารพบูชา ต่อมาก็ได้พัฒนาที่ฝังศพออกเป็นสถูป เป็นเนินดินอยู่เหนือพื้นดินแล้วใช้อิฐก่อรอบกันดินทลาย ความนิยมนี้สืบต่อมาจนถึงสมัยพุทธกาลจึงได้นำเอาคติเรื่องเจดีย์มาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่ธรรม บางอย่างเป็นคติที่สืบเนื่องมาจากลัทธิพราหมณ์ บางอย่างเป็นคติที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

เจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น หมายถึง สิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุสิ่งที่ควรเคารพ เช่น เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระธาตุของพระอริยสาวก ปุชนียวัตถุทางศาสนา หรือ อัฐิของบรรพบุรุษ ที่มีประเพณีปฏิบัติแตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น เช่น เป็นสถานที่สำหรับกราบไหว้บูชาพระเจดีย์ จัดให้มีการเวียนเทียนรอบพระเจดีย์ในวันสำคัญ และจัดให้มีประเพณีนมัสการพระเจดีย์เป็นงานประจำปี เป็นต้น

อิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย ประกอบด้วย อิทธิพลต่อความเชื่อ อิทธิพลต่อประเพณี อิทธิพลต่อวิถีชุมชน อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต อิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม อิทธิพลต่อวรรณกรรม และอิทธิพลต่อการบูชาพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นการผสมผสานแนวความคิดของนักปราชญ์ที่จะหล่อหลอมให้พุทธศาสนิกชนได้มีแนวทางในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมต่อไป

Thesis Title : A Study of Cetiya in Theravāda Buddhist Scriptures

Researcher : Phramahā Khamsing Sīhanando (Kongkoet)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Assist.Prof.Dr. Phramahā Tawee Mahāpaṇṇo,

Pali IX, B.A., M.A., M.Phil., Ph.D.

: Asst. Prof. Rangsi Suthon, Pali IX, M.A.

Date of Graduation : 2 March 2013

ABSTRACT

This thesis is of 3 objectives, namely: - 1. To study the view point and the history of Cetiya in Theravāda Buddhist Scriptures 2. To study the importance of Cetiya appearing in the Theravāda Buddhist Scriptures 3. To study the influence of Cetiya in Theravāda Buddhism in Thailand.

From the research it is found that Cetiya appeared in the ancient Indian Societies. It is believed that Cetiya are the Aryans' foundations of wisdom. When people die, they get cremated and their remains are then buried under the ground and the marks are made to be the place for respecting. It is the place for keeping the dead body under the ground. Later on, it becomes the stupa which is the high land above the ground. Moreover, the bricks are used to prevent the soil from being destroyed. This popularity appeared up to the Buddha's time. Thus, the popularity has been brought to be used in spreading the Dhammas. Some of such beliefs came from the Brahminism. Some of them were related to Buddhism.

In Buddhist Scriptures, Cetiya means the constructed material for depositing the respectable things such as the Buddha's relics, the noble monks' relics,

The religious respectable things or the ancestors' bones. However, there are different ceremonies according to the local popularity, Such as the place when the people worship the pagodas. There is the arrangement of the ceremony of going around the pagodas on the important days. There is also the ceremony of worshipping the pagodas which is the yearly ceremony.

The influence of the pagodas in Theravāda Buddhism in Thailand consists of the influence toward the belief, the tradition, the community, the ways of life, the architecture, the literature and the worship the Three Jewels which are the combinations of the scholars' notion which will be guide of Buddhists to has lifestyle properly.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยดี เพราะความเอื้ออาทรด้วยดีจากหลายฝ่ายด้วยกัน ผู้วิจัยขอกล่าวนามไว้ ณ ที่นี้ ด้วยความรู้สึกอันซาบซึ้งและขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

พระเทพคุณาภรณ์ (โสภณ โสภณจิตโต ป.ธ. ๙) เจ้าอาวาสวัดเทวราชกุญชร รองเจ้าคณะภาค ๑๓ ผู้สนับสนุนส่งเสริมผู้วิจัยให้มีโอกาสในการปฏิบัติงานในหน้าที่ต่าง ๆ ด้วยดีมาโดยตลอด และให้ทุนการศึกษาตลอดจบการศึกษา พระครูวิบูลสารการ (ภู ญาณธโร) ผู้ชี้ทางการศึกษาแก่ผู้วิจัยตั้งแต่บรรพชาสามเณร พระมหาทวี มหาปณฺโณ, ผศ.ดร. และผศ.รังษี สุทนต์ กรุณาเมตตารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา และติดตามเอาใจใส่สอบถามความก้าวหน้า ให้แนวคิดและความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่การวิจัย ตลอดถึงให้การแนะนำตรวจสอบแก้ไขงานวิจัยนี้ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างดี พระครูปลัดสวพัฒนวิธาน (ไสว โชติโก) และผศ.ดร. มนตรี สิริโรจนานันท์ ผู้ทรงคุณวุฒิที่เมตตาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่องานวิจัย

คณาจารย์ในบัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้แก่ผู้วิจัย เจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่าน ที่ช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ ขณะศึกษา คุณสร้อยทอง จตุพร ที่เป็นธุระคอยประสานระหว่างอาจารย์ที่ปรึกษา เพื่อนนิสิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา ปี ๒๕๕๐ ทุกรูป/ทุกท่านผู้เป็นกัลยาณมิตร ที่กรุณาแบ่งปันข้อมูลงานวิจัย ให้กำลังใจด้วยดีตลอดมา ตลอดจนจนถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่าน ที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยในครั้งนี้ และขอขอบคุณกัลยาณมิตรทั้ง ๓ ท่าน คือ พระมหาสมคิด ธีรธมฺโม (ทานะจิตต์) พระมหาประกาศิต อาจารย์ปาลี (แก้วทองเกตุ) และพระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน) ที่ช่วยเหลือด้านข้อมูลงานวิจัย พร้อมทั้งให้คำแนะนำในการค้นคว้าวิจัยจนสำเร็จอย่างสมบูรณ์

ความดีและประโยชน์อันจะพึงมีจากงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอบูชาพระคุณของบิดา มารดา พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ และทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการวิจัยครั้งนี้ หากจะพึงมีข้อผิดพลาดบกพร่อง ผู้วิจัยต้องขออภัยและยินดีรับผิดชอบทุกประการ

พระมหาคำสิงห์ สีหนนฺโท (ทองเกิด)

๒ มีนาคม ๒๕๕๖

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๒)
กิตติกรรมประกาศ	(๔)
สารบัญ	(๕)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๗)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๓
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๓
บทที่ ๒ แนวคิดและความเป็นมาของเจตีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๔
๒.๑ ความหมายของเจตีย์	๑๔
๒.๒ ความเป็นมาของเจตีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๘
๒.๓ ลักษณะของเจตีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๒๖
๒.๔ ประเภทของเจตีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๓๒
๒.๕ สถานที่ก่อสร้างและองค์ประกอบของเจตีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๓
๒.๖ อาณิสสกรรม การสักการบูชาและการบูรณปฏิสังขรณ์เจตีย์	๔๖
๒.๗ วิบากกรรมของการทำลายหรือการแสดงความไม่เคารพเจตีย์	๕๙
๒.๘ สรุป	๖๓
บทที่ ๓ ความสำคัญของเจตีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๖๕
๓.๑ ความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา	๖๕
๓.๒ ความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุ	๖๗
๓.๓ ความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นที่บูชาพระรัตนตรัย	๗๘
๓.๔ ความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นที่ให้เกิดธรรมสังเวช	๘๑
๓.๕ สรุป	๘๖

บทที่ ๔ อิทธิพลของเจตีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย	๘๗
๔.๑ อิทธิพลของเจตีย์ต่อความเชื่อในสังคมไทย	๘๗
๔.๒ อิทธิพลของเจตีย์ต่อประเพณีในสังคมไทย	๙๙
๔.๓ อิทธิพลของเจตีย์ต่อวิถีชุมชน	๑๐๖
๔.๔ อิทธิพลของเจตีย์ต่อการดำเนินชีวิต	๑๑๒
๔.๕ อิทธิพลของเจตีย์ต่อสถาปัตยกรรม	๑๑๕
๔.๖ อิทธิพลของเจตีย์ต่อวรรณกรรม	๑๒๘
๔.๗ อิทธิพลของเจตีย์ต่อการบูชาพระรัตนตรัย	๑๓๔
๔.๘ สรุป	๑๔๒
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๔๔
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๔๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๔๖
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติ	๑๔๖
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	๑๔๖
บรรณานุกรม	๑๔๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๕๓

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. ภาษาไทย

๑. คำย่อชื่อพระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์นี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๔๐/๒๕๖ หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภังคปาติ เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๓๔๐ หน้า ๒๕๖ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๔๐/๓๗๕ หมายถึง วินยปิฎก มหาวิภังค เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๓๔๐ หน้า ๓๗๕ คำย่อของคัมภีร์ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลีและฉบับภาษาไทย เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

พระวินยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินยปิฎก	มหาวิภังค	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	=	วินยปิฎก	ภิกขุณีวิภังค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(บาลี)	=	วินยปิฎก	จุฬวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จุ.	(ไทย)	=	วินยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.มู.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก	(ภาษาไทย)
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
ส.ส.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สัญยุตตนิคาย	สคาถวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.ข.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก	สัญยุตตนิคาย	ขณธวาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ส.ข.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิคาย	ขันธวาวรรค	(ภาษาไทย)

ส.ม.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	สัยุดตินิกาย	มหาวารวคคปาลี	(ภาษาบาลี)
ส.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	สัยุดตินิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
อง.ทก.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	องคุดตินิกาย	ทุกนิปาตปาลี	(ภาษาบาลี)
อง.ทก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุดตินิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	องคุดตินิกาย	จตุกกนิปาตปาลี	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	อังคุดตินิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวตถุปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	วิมานวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.เปต.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวตถุปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุ	(ภาษาไทย)
ขุ.ม.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทสปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.ม.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทานปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พทุธ.	(บาลี) =	สุตตนต์ปิฎก	ขุททกนิกาย	พทุธวสปาลี	(ภาษาบาลี)
ขุ.พทุธ.	(ไทย) =	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พทุธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.ก.	(บาลี) =	อภิธมมปิฎก	กถาวตถุปาลี	(ภาษาบาลี)
อภิ.ก.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	กถาวัตถุ	(ภาษาไทย)

๒. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์นี้ อ้างอิงจากอรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณกถา ในการอ้างอิงจะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ เช่น ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๓๔๐/๒๕๖ หมายถึง ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี เถรคาถาอรรถกถา ภาษาบาลี เล่มที่ ๑ ข้อ ๓๔๐ หน้า ๒๕๖ ฉบับมหาจุฬาลงกรณกถา เรียงตามลำดับคัมภีร์ ดังต่อไปนี้

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

วิ.มหา.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวิภังคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.อ.	(บาลี) =	วินัยปิฎก	สมนตปาสาทิกา	มหาวคคอรรถกถา	(ภาษาบาลี)

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมંગคลวิลาสินี	สีลกชนธวคคอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ม.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมંગคลวิลาสินี	มหาวคคอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ.	(บาลี) =	ทีฆนิกาย	สุมંગคลวิลาสินี	ปาฎีกวคคอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มูลปณณาสกอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ.	(บาลี) =	มชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มชฌิมปณณาสกอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ส.อ.	(บาลี) =	สัญจตตนิกาย	สารตถปปกาสินี	สคาถวคคอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ส.ส.พ.อ.	(บาลี) =	สัญจตตนิกาย	สารตถปปกาสินี	สพายตนวคคอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ.	(บาลี) =	องคุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	เอกกนิปาตอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
อง.จตุกก.อ.	(บาลี) =	องคุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	จตุกกนิปาตอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ฉก.อ.	(บาลี) =	องคุตตรนิกาย	มนโรธปุรณี	ฉกนิปาตอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ข.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ปรมตลโขติก	ขุททกปาธอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ธมมปทอกุฏกถา		(ภาษาบาลี)
ขุ.อุ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ปรมตลทปิณี	อุทานอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.วิ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ปรมตลทปิณี	วิมานวตถุอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เปต.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ปรมตลโขติก	เปตวตถุอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ปรมตลทปิณี	เถรคาถาอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ชา.ส.ต.ต.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	ส.ต.ต.ต.นิปาต	ชาตอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ป.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	สท.ธ.ม.ม.ป.ก.าสินี	ปฐ.ส.ม.ภ.ิ.ท.ามคคอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	วิสุทฺธชนวิลาสินี	อปทานอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.พทุธ.อ.	(บาลี) =	ขุททกนิกาย	มจรฺตถวิลาสินี	พทุธวสอกุฏกถา	(ภาษาบาลี)

ปกรณวิเสส

วิสุทฺธิ.	(บาลี) =	วิสุทฺธิมคคปกรณ	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ.	(ไทย) =	วิสุทฺธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)

ข. ภาษาอังกฤษ

บัญชีคำย่อที่สำคัญเกี่ยวกับภาษาอังกฤษ

คำย่อ	คำเต็ม	ความหมาย	หมายเหตุ
p.	page	หน้า	พหุพจน์ใช้ pp.

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศาสนาใหญ่ ๆ ที่อุบัติขึ้นในโลก นักวิชาการเห็นว่ามืองค์ประกอบที่สำคัญ ๖ ประการ คือ (๑) ศาสดาหรือผู้ก่อตั้ง (๒) หลักคำสอนหรือศาสนธรรม (๓) นักบวช สาวกหรือศาสนบุคคล (๔) ศาสนิกชน (๕) ศาสนสถาน และ (๖) พิธีกรรมหรือศาสนพิธี^๑ หลังจากองค์ศาสดาล่วงลับไปแล้ว สิ่งที่จะคงอยู่ในฐานะเป็นตัวแทนของศาสดาของศาสนาต่าง ๆ ก็อาจถือปฏิบัติไม่เหมือนกัน บรรดาองค์ประกอบศาสนาเหล่านั้น ศาสนสถานดูเหมือนจะเป็นสิ่งแทนตัวศาสดาที่ศาสนิกชนของเกือบทุกศาสนาในโลกจะให้ความสำคัญ บางศาสนาถึงกับทำสงครามเพื่อแย่งชิงศาสนสถานที่มีประวัติเกี่ยวข้องกับศาสดา สำหรับพระพุทธศาสนานั้นศาสนสถานโดยเฉพาะสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลมีความสำคัญยิ่งต่อความรู้สึกของพุทธศาสนิกชนทั้งนี้อาจเป็นเพราะก่อนที่จะพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอานนท์ได้ทูลถามพระพุทธองค์ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาในทิศทั้งหลายมาเฝ้าพระตถาคต ข้าพระองค์ทั้งหลาย ย่อมได้พบ ได้ใกล้ชิดภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่วงลับไป ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่ได้พบ ไม่ได้ใกล้ชิดภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ

พระพุทธองค์ ตรัสตอบพระอานนท์ว่า อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู คือ (๑) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคต ประสูติในที่นี้ (๒) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคต ได้ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ (๓) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้ (๔) สังเวชนียสถานที่กุลบุตร ผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ตถาคต ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุในที่นี้ ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเสื่อมใสตายไป ขนเหล่านั้นทั้งหมด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๒

^๑ ดูรายละเอียดใน เสฐียร พันธงศรี, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒, จำนวนัก อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^๒ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

ชาวพุทธทั่วโลกจึงให้ความสำคัญกับพระดำรัสนี้ เพราะเชื่อกันว่าหากได้ไปนมัสการสถานที่ ๔ แห่งนั้นจะมีความรู้สึกว่าได้ทำตามพระดำรัสที่รับสั่งกับพระอานนท์ อีกเหตุผลหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมากคือ สถานที่ ๔ แห่งนั้นจะให้ความรู้สึกเหมือนเราได้ อยู่ใกล้ได้เข้าเฝ้าได้สัมผัสกับสถานที่และบรรยากาศอันเดียวกับที่พระพุทธองค์เคยสัมผัส ชาวพุทธทั่วโลกจึงนิยมเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน ณ แดนพุทธภูมินั้น พุทธดำรัสที่ตรัสเกี่ยวกับสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ ณ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนี้ ส่งผลให้เกิดคติในทางพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง คือ คติเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนาโดยถือกันว่า สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนี้ถือว่าเป็นเจดีย์ที่มีความสำคัญยิ่งต่อพระพุทธศาสนาและพุทธศาสนิกชนทั่วโลก

สิ่งก่อสร้างที่เรียกว่า “เจดีย์” นั้น เกิดขึ้นในสังคมอินเดียโบราณก่อนที่พระพุทธศาสนาอุบัติ เชื่อกันว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวอารยัน พวกอารยันรุ่นแรก ๆ ที่อพยพเข้าไปอยู่ในอินเดีย เมื่อเสียชีวิตก็จะมีการเผาศพก่อนแล้วนำอัฐิมาฝัง และทำเครื่องหมายไว้บนหลุมเพื่อแท่นเคารพบูชา ต่อมาก็ได้พัฒนาที่ฝังศพออกเป็นสถูป เป็นเนินดินอยู่เหนือพื้นดิน แล้วใช้อิฐก่อรอบกันดินทลาย การฝังแต่อัฐินั้นเพื่อเป็นการรักษาความสะอาดของพื้นดินในบริเวณที่มีภูมิอากาศร้อนชื้น ถ้าฝังศพโดยไม่เผาแล้วอาจเกิดโรคระบาดได้^๓ ความนิยมนี้นับต่อมาจนถึงสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นก็นำคติเรื่องเจดีย์มาปรับใช้ให้เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่ธรรมด้วย แต่เมื่อศึกษาคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็จะพบปัญหาว่า คำว่า เจดีย์ ในพระพุทธศาสนามีหลายความหมาย บางอย่างเป็นคติที่สืบเนื่องมาจากลัทธิพราหมณ์ บางอย่างเป็นคติที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น สถานที่สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่งหรือเป็นสถานที่กระทำไว้อย่างวิจิตร ทำให้น่าบูชา เช่น เป็นสถานที่ตั้งงามด้วยไม้ดอกและไม้ผล เรียกว่า อารามเจดีย์^๔ ชายป่าที่ต้องนำพลีกรรมไปสังเวย ป่าสุวันและป่าที่ตั้งศาล เป็นที่สถิตของเทวดา เรียกว่า วนเจดีย์^๕ ต้นไม้ใหญ่ที่คนเคารพบูชาใกล้ปากทางเข้าหมู่บ้าน หรือนิคม โดยเข้าใจว่าเป็นที่อยู่ของเทวดาศักดิ์ใหญ่ เรียกว่า รุกขเจดีย์^๖ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเจดีย์มักหมายถึงสิ่งควรเคารพบูชาอันเนื่องด้วยพระพุทธเจ้า เช่น บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรือเรียกว่า พุทธเจดีย์^๗ และบางครั้งเจดีย์ก็เป็นคำเรียกสถานที่เดียวกันกับสถูป^๘ จนเข้าใจว่า เจดีย์และสถูปนี้เป็นคำเรียกถึงสถานที่เดียวกัน

^๓ พิบูลย์ ลี้มพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๔-๑๒.

^๔ ม.มุ.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙.

^๕ ม.มุ.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙.

^๖ วิมทา.อ. (บาลี) ๒/๗๖, ม.มุ.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙.

^๗ ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๓๔/๒๗๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๓๔/๓๕๕.

^๘ ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๕-๗/๒๓๓-๒๓๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕-๗/๓๐๗.

เมื่อมีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปยังต่างประเทศ คติเรื่องการสร้างเจดีย์นี้ก็เผยแผ่ไปด้วย แต่ก็มีรายละเอียดหลายอย่างเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละสังคม อย่างไรก็ตามเนื่องจากคติเรื่องเจดีย์มีความเป็นมาอย่างยาวนาน รายละเอียดของเจดีย์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยก็มีความเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ละสังคม ในปัจจุบันมีความเชื่อและประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับเจดีย์หลายอย่างที่ดูเหมือนจะไม่ตรงกับหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา แต่การจะศึกษาให้เข้าใจถึงคำสอนเรื่องเจดีย์แบบดั้งเดิมตามที่พระพุทธเจ้าสอนคงไม่สามารถทำได้โดยง่าย แต่ถึงกระนั้นหากต้องการทราบว่าพระพุทธองค์ทรงสอนเรื่องเจดีย์นี้อย่างไรก็ต้องศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นหลัก ผู้วิจัยจึงต้องการจะศึกษาให้ทราบว่า คำว่า “เจดีย์” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหมายถึงอะไรบ้าง กว่าจะมาถึงประเทศไทยเจดีย์นี้มีความเป็นมาในยุคสมัยต่าง ๆ อย่างไร เรื่องเกี่ยวกับเจดีย์เหล่านี้ คือ การจำแนกลักษณะ ประเภท สถานที่ก่อสร้าง องค์ประกอบ และความเชื่อเรื่องอานิสงส์ การก่อสร้าง การสักการบูชาและการบูรณปฏิสังขรณ์ รวมทั้งวิบากกรรมที่เกิดจากการทำลายหรือแสดงความไม่เคารพ เรื่องเหล่านี้มีกล่าวไว้ในพระพุทธศาสนาหรือไม่และกล่าวไว้อย่างไร การศึกษาให้เข้าใจเรื่องเหล่านี้จะทำให้เราเข้าใจความเชื่อและประเพณีปฏิบัติเกี่ยวกับเจดีย์ในสังคมไทยได้ดีขึ้น

ประเพณีการสร้างวัดในพระพุทธศาสนานับแต่โบราณมา นอกจากจะสร้างเสนาสนะที่จำเป็น คือ กุฏิ ศาลา โรงฉัน เป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่การพำนักอาศัยของพระภิกษุสามเณรแล้ว หากมีความพร้อมด้านทุนทรัพย์ก็มักจะสร้างพระเจดีย์ไว้ประจำอารามด้วย คตินี้ถือปฏิบัติสืบต่อมาตั้งแต่ครั้งหลังพุทธกาล ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาทั้งศรีลังกา ไทย พม่า ลาว กัมพูชา ต่างก็นิยมสร้างพระเจดีย์ไว้ประจำวัดต่าง ๆ เช่นเดียวกัน พระเจดีย์จึงถือว่าเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาโดยถือว่าเป็นศรีสง่าแก่พระอารามเป็นสิ่งกระตุ้นเตือนให้ระลึกถึงพระบรมศาสดา ดังจะเห็นได้จากในแต่ละปีชาวพุทธทั่วโลกจำนวนมากจะพากันไปนมัสการพุทธเจดีย์ในประเทศอินเดียและเนปาลด้วยความศรัทธา ในสังคมไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันต่างให้ความเคารพพระเจดีย์ จึงนิยมสร้างพระเจดีย์ขึ้นในอารามต่าง ๆ รวมทั้งสถานที่ที่มีภูมิทัศน์สวยงาม เช่น ยอดเขา ริมฝั่งแม่น้ำและสถานที่เกิดเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ จากนั้นก็มีการประดับประดาด้วยวัตถุมีค่าอย่างวิจิตรสวยงาม บรรพบุรุษชาวไทยทราบเหตุผลและเห็นประโยชน์สำคัญจึงได้ให้ความสำคัญกับการสร้างพระเจดีย์และมีการสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้คิดว่าเจดีย์น่าจะมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา และน่าจะมีความสำคัญต่อความเจริญมั่นคงของพระพุทธศาสนาพอสมควร ผู้วิจัยจึงต้องการศึกษาให้ทราบถึงความสำคัญของเจดีย์ต่อพระพุทธศาสนาโดยจะศึกษาความสำคัญของเจดีย์ในฐานะเป็นองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุและปูชนียวัตถุ เป็นที่บูชาพระรัตนตรัย และเป็นที่ให้เกิดสังเวช การศึกษาเรื่องเหล่านี้จะช่วยให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของเจดีย์มากขึ้น

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทยนั้น เชื่อกันว่าได้รับพระมหากรุณาคุณของพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์รับเป็นองค์อุปถัมภ์ในการจัดส่งพระสมณทูตให้นำพระพุทธ

ศาสนาไปสั่งสอนยังนานาประเทศทั้งหมด ๙ คณะ คณะของพระโสมพะมิตรและพระอุตรตระหนี่ใน ๙ คณะได้นำพระพุทธศาสนามาเผยแผ่ยังดินแดนสุวรรณภูมิซึ่งนักโบราณคดีหมายถึงส่วนหนึ่งของประเทศไทย ทำให้ประเทศไทยได้รับพระพุทธศาสนาตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา สำหรับพระเจ้าอโศกนั้นทรงเป็นพระราชที่ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก ทรงสร้างพระสถูปเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘๔,๐๐๐ องค์ ตามเมืองต่าง ๆ ทั่วพระราชอาณาเขตในประเทศอินเดีย^๙ เพื่อให้ประชาชนได้สักการบูชา ลักษณะสถูปมักสร้างเป็นอิฐและศิลาทำเป็นรูปทรงบาตรคว่ำ ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมโดยรอบฐานมีที่เดินทำประทักษิณได้^{๑๐} สถูปเจดีย์สมัยพระเจ้าอโศกที่มีความสมบูรณ์อยู่ในปัจจุบันและเป็นที่รู้จักคือสถูปสาญจิ กล่าวได้ว่าเป็นต้นแบบของเจดีย์ในประเทศไทย เช่น พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น ซึ่งมีลักษณะเป็นรูปคล้ายบาตรคว่ำ^{๑๑} จึงกล่าวได้ว่าอิทธิพลเรื่องการสร้างพระเจดีย์กลายเป็นพุทธบูชาของพระเจ้าอโศกมีผลต่อความเชื่อและประเพณีสร้างเจดีย์ในสังคมไทยโดยตรง สำหรับเจดีย์ในประเทศไทยนั้นจากหลักฐานที่ปรากฏที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่พบได้ในปัจจุบันคือสมัยทวารวดีและนับแต่นั้นมา เจดีย์ในประเทศไทยก็ได้พัฒนารูปแบบลักษณะต่าง ๆ แตกต่างกันไปบนพื้นฐานคติความเชื่อและค่านิยมของแต่ละยุคสมัยจวบจนถึงปัจจุบัน^{๑๒} อย่างไรก็ตาม คติเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนานี้เมื่อเผยแผ่มาสู่สังคมไทย ย่อมจะมีความเปลี่ยนแปลงบ้างตามกาลเวลา ในบางประเด็นสังคมยังมีความเข้าใจคลาดเคลื่อนอยู่โดยที่คนจะให้ความสำคัญกับการบูชาด้วยสิ่งของเท่านั้น แต่จะละเลยการบูชาด้วยการปฏิบัติซึ่งเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์สรรเสริญ อีกประการหนึ่งนั้น การบูชาก็ทำเพื่ออ้อนวอนมากกว่าการบูชาเพื่อโน้มน้าวใจระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ในบางสถานที่มีการทำลายพระเจดีย์อย่างน่าเสียดาย ปัญหาเหล่านี้แสดงให้เห็นว่า คนในสังคมไม่น้อยที่มีความเข้าใจคติเรื่องการบูชาพระเจดีย์ยังไม่ถูกต้อง ผู้วิจัยจึงต้องการจะศึกษาให้ทราบถึงอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ในด้านที่สำคัญ คือ ด้านความเชื่อ ด้านประเพณี ด้านวิถีชุมชน ด้านการดำเนินชีวิต ด้านสถาปัตยกรรม ด้านวรรณกรรม และด้านการบูชาพระรัตนตรัย

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อให้ทราบถึงคำสอนเรื่องเจดีย์ในประเด็นที่สำคัญ คือ แนวคิดและความเป็นมาของเจดีย์ ความสำคัญของเจดีย์ และอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษาและปฏิบัติในสังคมสืบไป

^๙ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *เจดีย์สำคัญในเมืองไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๒), หน้า ๓.

^{๑๐} เสถียร โพธิ์นันทะ, *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๕.

^{๑๑} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, *เจดีย์สำคัญในเมืองไทย*, หน้า ๓.

^{๑๒} สมคิด จิระทัศนกุล, *วัด : พุทธสถานสถาปัตยกรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘.

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดและความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาความสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์เรื่องเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยกำหนดขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ขอบเขตของเนื้อหา

งานวิจัยนี้จะศึกษาความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ประกอบด้วยเรื่องสำคัญ คือ ความหมายของเจดีย์ ความเป็นมาของเจดีย์ ลักษณะของเจดีย์ ประเภทของเจดีย์ สถานที่ก่อสร้างและองค์ประกอบของเจดีย์ อาณิสสการก่อสร้าง การสักการบูชา และการบูรณปฏิสังขรณ์ รวมทั้งวิบากกรรมของการทำลายและการแสดงความไม่เคารพเจดีย์ จากนั้นผู้วิจัยจะศึกษาความสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ประกอบด้วย ความสำคัญของเจดีย์ในฐานะเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุ เป็นที่บูชาพระรัตนตรัย เป็นที่ให้เกิดธรรมสังเวช และเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา ขั้นตอนสุดท้ายผู้วิจัยจะศึกษาอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยประกอบด้วย อิทธิพลต่อความเชื่อ อิทธิพลต่อประเพณี อิทธิพลต่อวิถีชุมชน อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต อิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม อิทธิพลต่อวรรณกรรม อิทธิพลต่อการบูชาพระรัตนตรัย โดยผู้วิจัยจะศึกษาค้นคว้าจากพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๓.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยนี้จะศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ข้อมูลปฐมภูมิจะศึกษาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกเป็นหลัก ส่วนข้อมูลทุติยภูมิจะศึกษาจากคัมภีร์อรรถกถา ฎีกา งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความของนักวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องเจดีย์ รวมทั้งอิทธิพลของเจดีย์ที่มีต่อสังคมไทยด้านต่าง ๆ

๑.๔ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้มีศัพท์ที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงให้คำจำกัดความไว้ดังนี้

๑.๔.๑ เจดีย์ หมายถึง สิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุสิ่งที่ควรเคารพมีพระธาตุเป็นต้น แต่ความหมายดั้งเดิมหมายถึงหลุมฝังศพ หรือเนินดินที่บรรจุอัฐิของบรรพบุรุษหรือของบุคคลที่ควรเคารพ

๑.๔.๒ อิทธิพล หมายถึง อำนาจซึ่งแผ่อยู่ในบุคคลหรือรัฐ ซึ่งสามารถบันดาลให้เป็นไปตามความประสงค์

๑.๔.๓ คัมภีร์ หมายถึง หนังสือ ตำราที่สำคัญทางศาสนา ในงานวิจัยนี้หมายถึง คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ใช้บันทึกคำสอนของพระพุทธเจ้าและสาวกสำคัญ

๑.๔.๔ พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง พระพุทธศาสนาที่ปฏิบัติสืบทอดตาม คติของพระเถระสมัยสังคายนา

๑.๕ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๕.๑ หนังสือและเอกสาร

๑) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์หนังสือ “ตำนานพระพุทธเจดีย์” สรุปความได้ว่า ในสมัยครั้งพุทธกาลนั้น พวกที่ถือพระพุทธศาสนา นับถือแต่พระพุทธเจ้ากับพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์พุทธสาวกทั้งหลาย เป็นหลักพระศาสนา เรียกรวมกันทั้งสามว่า “พระไตรสรณคมน์” หามิว่าผู้อื่นเป็นเจดีย์ใน พระพุทธศาสนาไม่ บรรดาเจดีย์ในพระพุทธศานานอกจากพระไตรสรณคมน์ เป็นของเกิดขึ้น เมื่อพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วทั้งนั้น^{๑๓}

๒) พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ได้ให้ความหมายของคำว่า “เจดีย์” ไว้ ว่าเจดีย์ แปลว่า สิ่งที่พึงบูชา ใช้ได้ใน ๒ ความหมายคือ ๑) หมายถึงสิ่งก่อสร้างที่มีรูปทรง คล้ายลอมฟาง หรือโอคว่ำ ภายในบรรจุสิ่งที่นับถือ เช่น พระธาตุ ส่วนใหญ่สร้างด้วยอิฐหรือ คอนกรีต เพื่อความแข็งแรงทนทาน ซึ่งมีหลายรูปแบบ ๒) หมายถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ พระพุทธเจ้า เพราะเป็นสิ่งที่พึงบูชา หรือสิ่งที่พึงเคารพในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นของสูง เรียกว่า พุทธเจดีย์ หมายถึง สิ่งที่พึงบูชาอันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธเจ้า หรือเจดีย์ของ พระพุทธเจ้า มี ๔ ประเภท ประกอบด้วย ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิก เจดีย์^{๑๔}

๓) น. ณ ปากน้ำ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ “ความเป็นมาของสถูปเจดีย์ในสยาม ประเทศ” สรุปความได้ว่า คำว่า เจดีย์ คือคำว่า chaitya มาจากคำว่า chita คือจิต (จิตใจ) หรือ จิต คำเดียวกับจิตกาธาน อันแปลว่า กองฟอน หรือ เชิงตะกอนที่เผาศพ ใช้ในพุทธ ศาสนาหมายถึงสถูป แต่เจดีย์เป็นคำที่มีความหมายมากกว่านั้น รวมไปถึงวิหารและต้นไม้ ศักดิ์สิทธิ์ด้วย เจดีย์น่าจะหมายถึงสถานอนุสรณ์ แต่ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธองค์ เรียกว่า พุทธเจดีย์ แม้พระพุทธรูปก็เป็นเจดีย์อย่างหนึ่ง^{๑๕}

^{๑๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธเจดีย์, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๔.

^{๑๔} ดูรายละเอียดใน พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธ ศาสน์ คำวัด , พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๔, ๖๘๑.

^{๑๕} น. ณ ปากน้ำ, ความเป็นมาของสถูปเจดีย์ในสยามประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : เมือง โบราณ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๑.

๔) Hermann Oldenberg ได้กล่าวไว้ใน “The Religion Of The Veda” ว่า ความคิดเรื่องสฤบเจติย์เป็นความคิดที่มีการพัฒนามาจากกองดิน หิน หรือเนินดินเหนือหลุมฝัง ในอินเดียโบราณเมื่อคนตายแล้วศพจะถูกนำไปอยู่ใกล้ ๆ ไฟศักดิ์สิทธิ์บวงสรวงต่อไฟศักดิ์สิทธิ์และมีการทำพิธีหลายอย่างก่อนการเผาศพ เช่น การทำความสะอาดศพ แต่งตัวให้ศพเป็นต้น จนกระทั่งทำพิธีการเผาศพ หลังจากเผาศพเสร็จสิ้นก็มีการเลือกเก็บอัฐิทำความสะอาดอัฐิแล้วนำไปฝังดิน^{๑๖}

๑.๕.๒ วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

๑) สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ ได้ศึกษาเรื่อง “พระเจติย์ในลานนาไทย” สรุปความได้ว่า การสร้างเจติย์หรือสฤบนั้น ได้วิวัฒนาการมาจากเรื่องการจัดศพของผู้ตาย ซึ่งเดิมมีการฝังอย่างเดียว ส่วนการเผาศพนั้นเพิ่งจะมีขึ้นภายหลัง เมื่อมนุษย์มีความเชื่อว่าคนที่ตายไปแล้วจะไม่กลับฟื้นคืนชีพขึ้นมาในร่างเดิม จึงได้มีการเผาศพขึ้น แต่คงเก็บเถ้าถ่านและอัฐิบรรจุไว้ในเนินดินหรือสฤบเพื่อสักการบูชา ถ้าหากเป็นคนที่มียศมีอำนาจ เช่น กษัตริย์ วีรบุรุษ นักบุญ และศาสดา ก็จะสร้างสฤบหรือเจติย์บรรจุอย่างสมเกียรติ^{๑๗}

๒) พระมหาสมชาย ธีรปภาโส (บุญเกลี้ยง) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย”^{๑๘} สรุปความได้ว่า พุทธศาสนิกชนในสังคมไทยมีความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุอย่างสูงยิ่ง นอกจากนั้นยังเชื่อมั่นในอานุภาพของพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานอยู่ในพระสฤบเจติย์ และพบว่า ผู้มีพระบรมสารีริกธาตุไว้สักการบูชาจะมีความสุขความเจริญในชีวิต ดังนั้น พุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่จึงพยายามประพฤติปฏิบัติตนให้บริสุทธิ์เพื่อบูชาพระบรมสารีริกธาตุ เพราะเชื่อว่าพระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งแทนองค์พระพุทธเจ้า

๓) นภัส ขวัญเมือง ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาพระเจติย์ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อการออกแบบพระมหาธาตุเจติย์ป่าสักชลสิทธิ์ จังหวัดลพบุรี”^{๑๙} สรุป

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน Hermann Oldenberg, The Religion Of The Veda, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1988), pp. 326-328.

^{๑๗} สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, พระเจติย์ในลานนาไทย : งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปะและสถาปัตยกรรมลานนาไทย, (โครงการศึกษาวิจัยศิลปะสถาปัตยกรรมลานนา สถาบันวิจัยสังคม : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗.

^{๑๘} พระมหาสมชาย ธีรปภาโส (บุญเกลี้ยง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖).

^{๑๙} นภัส ขวัญเมือง, “การศึกษาพระเจติย์ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อการออกแบบพระมหาธาตุเจติย์ป่าสักชลสิทธิ์ จังหวัดลพบุรี”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

ความได้ว่า เป็นการสร้างโดยพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ บรมวงศานวงศ์ และเสนาบดี เพื่อพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ตำแหน่งของพระเจดีย์มักจะเรียงอยู่ในแนวแกนทางนอนเดียวกับพระอุโบสถและพระวิหาร รูปแบบสถาปัตยกรรมเริ่มนิยมพระเจดีย์ทรงระฆังในสมัยรัชกาลที่ ๔ โดยมักเน้นให้พระเจดีย์ประธานมีขนาดใหญ่ การประดับตกแต่งขึ้นอยู่กับความนิยมศิลปะในช่วงนั้น พื้นที่ภายในส่วนมากถูกใช้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปซึ่งมักอยู่ในตำแหน่งศูนย์กลางพื้นที่ โครงสร้างผนังรับน้ำหนักทำให้เจาะช่องเปิดได้ไม่สะดวก จึงมีผลกระทบต่อการระบายอากาศ, การนำแสงสว่างเข้าสู่ภายในพระเจดีย์ และการประดับตกแต่งภายใน

๔) พิบูลย์ ลัมพานิชย์ ศึกษาเรื่อง “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย” ผลการวิจัยพบว่า การสร้างเจดีย์นั้นมีมาก่อนสมัยพุทธกาล โดยมีต้นกำเนิดมาจากประเพณีการเผาศพและเก็บอัฐิไว้เคารพบูชาของพวกอารยันที่นับถือศาสนาพราหมณ์ เจดีย์ที่สร้างขึ้นในยุคแรก ๆ จะทำเป็นเนินดินและบรรจุอัฐิของผู้ที่เคารพนับถือไว้ในภายในซึ่งพระพุทธรูปเจ้านำประเพณีการฝังอัฐิของพวกอารยันมาปรับใช้ในทางพระพุทธศาสนาและการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนาก็เป็นพุทธประสงค์โดยตรงเป็นประเพณีนิยมที่สร้างขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ในการสักการบูชา ต่อมาประเพณีการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนาได้แพร่หลายจากอินเดียไปยังประเทศต่าง ๆ ที่สำคัญได้แก่ ศรีลังกา เพราะเป็นประเทศใกล้เคียงที่มีรูปแบบการสร้างเจดีย์ที่คล้ายกับอินเดีย ซึ่งประเทศไทยก็ได้รับพระพุทธศาสนาจากทั้งอินเดียและศรีลังกา การที่พระพุทธศาสนาได้เข้าสู่ประเทศไทยนั้นจากหลักฐานในคัมภีร์มหาวงศ์พบว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยครั้งแรกเป็นพระพุทธศาสนานิกายหินยาน เมื่อคราวที่พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ๙ สาย หนึ่งในบรรดา ๙ สาย นั้นก็คือสุวรรณภูมิ ซึ่งสันนิษฐานว่าได้แก่ภาคกลางของไทยและภาคใต้ของพม่า หลังจากนั้นในสมัยสุโขทัยพระพุทธศาสนานิกายลังกาวงศ์ได้เข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยและมีอิทธิพลต่อกษัตริย์ รวมทั้งประชาชนในอาณาจักรสุโขทัยเป็นอย่างมากทำให้ประเพณีการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนาจากการศึกษาในครั้งนี้อย่างพบว่ามีประวัติความเกี่ยวกับแนวคิดการออกแบบเจดีย์ไว้หลายแนวคิดโดยแบ่งออกเป็น ๒ แนวคิดหลัก คือ (๑) แนวคิดการออกแบบเจดีย์ตามหลักพระพุทธศาสนาพบว่าได้มีการนำหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนามาตีความส่วนประกอบต่าง ๆ ของเจดีย์ (๒) แนวคิดการออกแบบเจดีย์ตามหลักศาสนาพราหมณ์ โดยมีการตีความตามหลักความเชื่อและคัมภีร์ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ เช่น คัมภีร์วิษณุปุราณะ กวินนิพนธ์มหาภารตะ^{๒๐}

^{๒๐} พิบูลย์ ลัมพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙).

๕) **คทา จันทลักขณา** ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยสุโขทัย” ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการออกแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ (สัญลักษณ์ดอกบัว) เกิดขึ้นจากการกำหนดรูปสัญลักษณ์ ที่นำไปสู่การสังเคราะห์ค่าความหมายเพื่อนำไปใช้ในกระบวนการออกแบบ โดยสัญลักษณ์ของดอกบัวแสดงถึงการอุบัติขึ้นของกัปป์ (กาละ) และโลก (เทชะ) ใหม่ ดังปรากฏในไตรภูมิพระร่วง สัญลักษณ์ดอกบัวแสดงถึงความปรารถนาที่จะกลับมาเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าของพระยาสิทธิไธ ดังปรากฏในกระบวนการออกแบบเจดีย์ห้ายอดจากที่ตั้งซึ่งตั้งอยู่ทางทิศใต้ของกลุ่มเจดีย์ประธานอันสัมพันธ์กับแผนภูมิทางพุทธจักรวาล กำหนดรูปสัญลักษณ์ให้เจดีย์ห้ายอดเป็นชมพูทวีป อันเป็นสถานที่แห่งเดียวที่พระอนาคตพุทธเจ้าจะมากำเนิด และดอกบัวจะอุบัติขึ้นที่นั่น จากกระบวนการออกแบบดังกล่าวส่งผลให้รูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่ปรากฏในแต่ละพื้นที่อยู่ในระเบียบมาตรฐานร่วมกัน ตั้งแต่การเลือกทำเลที่ตั้ง การวางผังตามเกณฑ์กำหนดศักดิ์ การออกแบบตามหลักเกณฑ์การก่อรูป การออกแบบตำแหน่งและเรื่องราวโครงภาพปูนปั้นประดับตกแต่ง เนื่องจากได้รับการกำหนดรูปสัญลักษณ์จากศูนย์กลางอันเป็นรูปแบบงานประเพณีของวัฒนธรรมหลวง และเผยแพร่ไปในพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมร่วมกันโดยมีกระบวนการทางการช่าง^{๒๑}

๖) **ชัยณรงค์ ดีอินทร์** ศึกษาเรื่อง “รูปแบบเจดีย์เหลี่ยมย่อมุม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๑-๓)” เนื้อหาภายในเล่มของวิทยานิพนธ์แบ่งเป็น ๖ บท บทแรกเป็นบทนำ กล่าวถึงความเป็นมาความสำคัญของเรื่องและวิธีการดำเนินการศึกษาวิจัย บทที่ ๒ กล่าวถึงวิวัฒนาการของเจดีย์ トラบจนในสมัยอยุธยาได้ปรากฏรูปแบบเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมที่นิยมก่อสร้างในสมัยพระเจ้าบรมโกศ ของสมัยอยุธยาตอนปลาย และนิยมสืบทอดมายังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่จะส่งผลต่อแนวคิด พื้นฐานในการศึกษาวิจัย บทที่ ๓ เป็นการเสนอข้อมูลเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่องค์พระมหากษัตริย์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑-๓ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง โดยมีเรื่องราวของวัด เป็นมูลเหตุในการสร้างเจดีย์เหลี่ยมย่อมุม บทที่ ๔ เป็นการเสนอข้อมูลรายละเอียดของเจดีย์ สำคัญภายในวัด บทที่ ๕ เป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบลักษณะทางสถาปัตยกรรมอยุธยาตอนปลาย กับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บทสุดท้ายเป็นการสรุปและข้อเสนอแนะ ผลที่ได้จากการศึกษาครั้งนี้ ปรากฏว่าเจดีย์เหลี่ยมย่อมุมที่สำคัญในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นที่พระมหากษัตริย์ทรงสร้าง และบรมวงศานุวงศ์สร้าง จะมีความแตกต่างอันเป็นลักษณะของพัฒนาการจากสมัยอยุธยาตอนปลาย กลายมาเป็นมาตรฐาน

^{๒๑} คทา จันทลักขณา, “การศึกษาเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕).

แบบอย่าง ไม่ว่าจะเป็นด้านสัดส่วน รูปทรง ระเบียบองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ อันเป็นลักษณะต้นแบบเฉพาะของสมัยรัตนโกสินทร์ในระยะต่อมา^{๒๒}

๓) สมชาย สิริประเสริฐศิลป์ ศึกษาเรื่อง “การศึกษารูปแบบสถูปเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๔” ผลการศึกษาพบว่า วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบสถูปเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทั้งในเขตกรุงเทพฯ และในเขตต่างจังหวัด พบทั้งหมด ๓๔ วัด ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้การวิเคราะห์ ข้อมูลแบบพรรณนา (Description Method) ในการเก็บเอกสารเบื้องต้นและข้อมูลภาคสนาม สำหรับการวิเคราะห์รูปแบบสถูปเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยแบบวิเคราะห์ (Analytical Research) ทั้งภาพถ่ายและวาดภาพลายเส้นประกอบในการเปรียบเทียบ รูปแบบทางสถาปัตยกรรม สถูปเจดีย์ เพื่อให้สะดวกในการแบ่งกลุ่ม ผลของการศึกษารูปแบบสถูปเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๔ สรุปได้ ๓ รูปแบบ คือ เจดีย์ ทรงลังกา เจดีย์ทรงเหลี่ยมย่อมุม และเจดีย์หมวดเบ็ดเตล็ด คติการวางตำแหน่งเจดีย์ส่วนมาก แล้วจะนิยมนางพระเจดีย์ตั้งอยู่หน้าพระอุโบสถ พระเจดีย์ตั้งอยู่หลังพระอุโบสถ และพระเจดีย์ตั้งอยู่กึ่งกลางระหว่างพระอุโบสถและพระวิหาร สำหรับคติการสร้างสถูปเจดีย์ในสมัย รัชกาลที่ ๔ คล้ายกับสมัยอยุธยา^{๒๓}

๔) สัตยา สายเชื้อ ศึกษาเรื่อง “เจดีย์ทรงกลมในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา” วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษารูปแบบเจดีย์ พบในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ระหว่าง พ.ศ.๑๘๘๓ ถึง พ.ศ.๒๓๑๐ นำเจดีย์มาศึกษา ๔๗ องค์ ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลแบบพรรณนา (Description Method) ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม สำหรับการวิเคราะห์รูปแบบเจดีย์ที่พบในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ผู้วิจัยได้ใช้วิธีวิจัยแบบวิเคราะห์ (Analytical Research) ทั้งสำรวจถ่ายภาพ และวาดภาพลายเส้น ประกอบในการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบทางสถาปัตยกรรมพุทธเจดีย์เพื่อให้สะดวกในการแบ่งกลุ่ม ผลของการศึกษารูปแบบสถูปเจดีย์ทรงกลมที่พบในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา สรุปได้เป็น ๓ ยุคสมัย แต่ละยุคสมัยแบ่งเป็น ๓ กลุ่มคือ แบบเจดีย์องค์ระฆัง องค์ระฆังกลมฐานกลม แบบเจดีย์องค์ระฆังกลมฐานแปดเหลี่ยม แบบเจดีย์องค์ระฆังกลมมีซุ้ม คติการสร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานให้ระลึกถึงพุทธองค์ มีทั้งพระธาตุเจดีย์ และอุเทสิกเจดีย์นิยมสร้างเป็นประธานของวัดตั้งด้านหลังวิหารทางทิศตะวันตก เจดีย์ที่สำคัญนิยม

^{๒๒} ชัยณรงค์ ตีอินทร์, “รูปแบบเจดีย์เหลี่ยมย่อมุม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ระหว่างสมัยรัชกาลที่ ๑-๓)”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔).

^{๒๓} สมชาย สิริประเสริฐศิลป์, “การศึกษารูปแบบสถูปเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ ๔”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙).

สร้างแบบเจดีย์องค์ระฆังกลมฐานกลม สร้างเป็นเจดีย์ทั่วไปในแบบองค์ระฆังกลมฐานแปดเหลี่ยม เจดีย์รายสร้างทั้ง ๓ แบบ แบบเจดีย์ทั้ง ๓ กลุ่มส่งอิทธิพลในสมัยต่อมา^{๒๔}

๙) **รัฐธา ฤทธิศร** ศึกษาเรื่อง “การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา” ผลการศึกษาเจดีย์ล้านนาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๓๔ สามารถสรุปพัฒนาการของเจดีย์ล้านนาโดยแบ่งออกได้เป็น ๓ ช่วงเวลา ที่กำหนดจากความเปลี่ยนแปลง ของศาสนาพุทธในอาณาจักรล้านนาที่เจริญอยู่ในสมัยราชวงศ์เม็งราย ช่วงที่ ๑) สมัยสร้างอาณาจักร (พุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) เจดีย์ที่สร้างขึ้นในช่วงเวลานี้มีรูปแบบที่มีอิทธิพลจากเจดีย์ทรงปราสาทที่สร้างเนื่องในศาสนาพุทธที่รับอิทธิพลจากสมัยทวารวดี ต่อเนื่องสู่สมัยล้านนาในเมืองเชียงใหม่ และเชียงใหม่ กระทั่งการรับศาสนาพุทธนิกายเถรวาทที่นิยมสร้างเจดีย์ทรงระฆัง การสร้างเจดีย์ทรงปราสาทจึงลดบทบาทลง ช่วงที่ ๒) สมัยอาณาจักรรุ่งเรือง (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑) เมื่ออาณาจักรล้านนาได้รับศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเจดีย์สู่ทรงระฆังแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ ๑. เจดีย์ทรงระฆังมีฐานสามชั้นชูดบัวลูกแก้วทรงสูง รับองค์ระฆังใหญ่ไม่มีบัวปากกระฆัง ๒. เจดีย์ทรงระฆังมาลัยเถาเดี่ยวชูดบัวฝาละมี องค์ระฆังเล็กมีบัวปากกระฆัง ช่วงที่ ๓) ก่อนเสียแก่พม่า (พุทธศตวรรษที่ ๒๑-๒๒) เป็นช่วงเวลาที่รูปแบบเจดีย์ สร้างต่อเนื่องจากยุคทอง ที่มีการคลี่คลาย โดยเพิ่มชุดฐานเพื่อความสูง เพิ่มจำนวนชั้นเก็จ เพิ่มเหลี่ยมและผสมผสานรูปแบบเจดีย์ต่างนิกาย ที่ยังสร้างเจดีย์ในรูปแบบของเจดีย์ทรงระฆัง ๒ ลักษณะ และทรงปราสาทผสมทรงระฆัง จากการศึกษาเห็นว่าชาวล้านนาให้ความสำคัญกับการสร้าง และการออกแบบเจดีย์ให้มีรูปแบบ ลักษณะ เป็นแบบอย่างของตนเอง ที่ถ่ายทอดผ่านการก่อสร้างสถาปัตยกรรมทางศาสนาอย่างยิ่งใหญ่ และสวยงามสะท้อนถึงความเจริญในทุกด้านของอาณาจักรล้านนาโดยเฉพาะความเจริญของ วัฒนธรรมพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา กระทั่งในปัจจุบันชาวล้านนายังคงให้ความสำคัญกับ ประเพณีเกี่ยวกับพุทธเจดีย์เสมอมา^{๒๕}

๑๐) **สุวิภา พงษ์ปวน** ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน” ผลการวิจัยพบว่า สามารถกำหนดระยะเวลาในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเจดีย์ได้ ๓ ระยะ คือ ระยะที่ ๑) การฟื้นฟูและกำหนดเอกลักษณ์ของเจดีย์ในจังหวัดลำพูน (พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๗๙) ในช่วงแรกมีเจดีย์ ๒ รูปแบบ คือ เจดีย์ที่สร้างโดยกลุ่มสล่าบ้าน เกิดจากการผสมผสานระหว่างเจดีย์ ๓ รูปแบบ คือ เจดีย์แบบทวารวดี เจดีย์แบบล้านนาและเจดีย์แบบพม่า และกลุ่มเจดีย์ที่มีเจดีย์แบบพม่าเป็นต้นแบบ ระยะที่ ๒) ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อในการสร้างเจดีย์ (พ.ศ. ๒๔๘๐-๒๔๙๙) เป็นช่วงหลังจากการมรณภาพของครูบาศรีวิชัย ทำให้เจดีย์ที่สร้างหรือบูรณะโดยมีพระธาตุทวารวดีเป็นเจดีย์ต้นแบบหมดไป เจดีย์ที่สร้างในช่วงนี้สร้างขึ้นโดยสล่าบ้าน แต่

^{๒๔} สัตยา สายเชื้อ, “เจดีย์ทรงกลมในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐).

^{๒๕} รัฐธา ฤทธิศร “การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑).

เหลืออยู่จำนวนน้อย ต่อมาในระยะหลังไม่ปรากฏการสร้างเจดีย์ เนื่องจากการสลายตัวของสลาทั้งสองกลุ่ม ภายหลังจากการขาดผู้นำและผู้อุปถัมภ์ในการสร้างเจดีย์ ระยะที่ ๓) ช่วงฟื้นฟูการสร้างเจดีย์โดยกลุ่มสลาเวียง (พ.ศ.๒๕๐๐-๒๕๔๐) เป็นสลากลุ่มใหม่ที่สร้างเจดีย์ตามรูปแบบที่ได้รับจากการออกแบบโดยพระสงฆ์ รูปแบบเจดีย์แบ่งได้ ๒ กลุ่ม คือ เจดีย์ที่มีขนาดใหญ่และเน้นการสื่อความหมายด้านคติสัญลักษณ์มากขึ้น ออกแบบโดยพระสงฆ์ที่ยึดถือวัตรปฏิบัติ และเจดีย์ที่ออกแบบโดยพระสงฆ์ฝ่ายปกครอง ซึ่งเน้นการพัฒนาสิ่งก่อสร้างทางพุทธศาสนา เจดีย์มีรูปแบบที่เรียบง่ายขนาดเล็กสำหรับสร้างขึ้นในวัดทั่วไป รูปแบบของเจดีย์เกิดจากการเลียนแบบจากเจดีย์ที่พระสงฆ์ผู้ออกแบบมีความพอใจในรูปแบบของเจดีย์ที่ได้พบเห็น ซึ่งรูปแบบเจดีย์ส่วนใหญ่มีพระธาตุหริภุญไชยเป็นเจดีย์ต้นแบบ^{๒๖}

๑๑) เชิดเกียรติ กุลบุตร ได้ศึกษาเรื่อง “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” ผลการศึกษาพบว่า สถาปัตยกรรมล้านช้างที่มีอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยมีลักษณะเฉพาะและแปลกออกไปจากสถาปัตยกรรมอื่น ๆ อาจเป็นของที่คิดและมีวิวัฒนาการขึ้นเองในสมัยล้านช้าง หรือเป็นลักษณะของสถาปัตยกรรมในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี ซึ่งพบเห็นประจำจากภาพสลักเป็นรูปสถาปัตยกรรมในใบเสมาหินที่พบตามเมืองโบราณลุ่มแม่น้ำชี และตามบริเวณทั่วทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของประเทศไทย สถาปัตยกรรมส่วนใหญ่ได้รับการบูรณะซ่อมแซมมาแล้วทั้งสิ้น มีรูปแบบและกำหนดอายุไม่เก่าเกินกว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ไปได้ นอกจากนี้ยังรู้จักรูปแบบสถาปัตยกรรมล้านช้าง ที่แท้จริงในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒-๒๕ ซึ่งก็สอดคล้องกับการศึกษาด้านจารึกล้านช้างในภูมิภาคแถบนี้ ที่ได้ขาดหายไปจากประวัติศาสตร์ คือ ระหว่างที่ประเทศเขมรเสื่อมลง จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ อันเป็นยุคปลดจารึกอีสาน การแบ่งกลุ่มสถาปัตยกรรมในภูมิภาคนี้ ได้กำหนดออกเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ ได้ ๖ กลุ่มตามลักษณะสำคัญที่เห็นว่ามีคามคล้ายคลึงกันมากที่สุด ดังนี้ ๑. กลุ่มสถาปัตยกรรมที่มีเค้าสืบเนื่องมาจากปราสาทก่ออิฐของขอม ๒. กลุ่มสถาปัตยกรรมพระธาตุศรีสองรัก ๓. กลุ่มสถาปัตยกรรมปราสาทยอดเจดีย์ ๔. กลุ่มสถาปัตยกรรมพระธาตุกองข้าวน้อย ๕. กลุ่มสถาปัตยกรรมหกลี้นและแปดเหลี่ยม ๖. กลุ่มสถาปัตยกรรมเบ็ดเตล็ด^{๒๗}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์สรุปได้ว่า ที่ผ่านมามีงานวิจัยและหนังสือที่กล่าวถึงเจดีย์มากพอสมควร แต่ส่วนมากจะกล่าวถึงเรื่องเจดีย์ที่ปรากฏในสังคมไทยในท้องที่และยุคต่าง ๆ แม้หนังสือเกือบทุกเล่มจะบอกว่าเจดีย์ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา แต่ก็ยังไม่มีการวิจัยหรือหนังสือเล่มใดกล่าวถึงเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์

^{๒๖} สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑).

^{๒๗} เชิดเกียรติ กุลบุตร, “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย” วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓).

พระพุทธศาสนาโดยละเอียด ดังนั้นงานวิจัยนี้จึงต้องการศึกษาในเรื่องสำคัญนี้ พร้อมกับศึกษาถึงความสำคัญของเจดีย์ในบริบทต่าง ๆ และจะศึกษาอิทธิพลของเจดีย์ที่มีต่อสังคมไทยเพื่อเป็นแนวในการศึกษาค้นคว้าสืบต่อไป

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีขั้นตอนดังนี้

๑.๖.๑ รวบรวมจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์วิเสสต่าง ๆ ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับเจดีย์

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) คือ หนังสือ เอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์ในพระพุทธศาสนา รวมทั้งอิทธิพลของเจดีย์ที่มีต่อคติความเชื่อและประเพณีปฏิบัติที่เกี่ยวกับเจดีย์ในสังคมไทย

๑.๖.๓ ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูล และเรียบเรียง เขียนเป็นงานวิจัยตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๑.๖.๕ สรุปผลและนำเสนอผลงานวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ ทำให้ทราบแนวคิดและความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๒ ทำให้ทราบความสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๗.๓ ทำให้ทราบอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย

บทที่ ๒

ความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยจะกล่าวถึงเรื่องเจดีย์ในประเด็นที่สำคัญ คือ ความหมายของเจดีย์ ความเป็นมาของเจดีย์ ลักษณะของเจดีย์ ประเภทของเจดีย์ สถานที่ก่อสร้างและองค์ประกอบของเจดีย์ อานิสงค์ การสร้าง การสักการบูชาและการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ และวิบากกรรมของการทำลายหรือ การแสดงความไม่เคารพเจดีย์ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของเจดีย์

คำว่า “เจดีย์” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลายความหมาย เมื่อพระพุทธศาสนา เผยแพร่ไปสู่ประเทศอื่น ๆ นักวิชาการก็ให้ความหมายของเจดีย์เปลี่ยนไปด้วย มีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า “เจดีย์” นักปราชญ์ทางภาษาบาลีได้แสดงการประกอบศัพท์มาจากธาตุ จิต, จิ โดยแสดงการวิเคราะห์รูปศัพท์ดังต่อไปนี้

พระพุทธโฆสะ ได้แสดงการวิเคราะห์รูปศัพท์ ไว้ในอรรถกถาขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ชื่อปรมัตถโชติกา ว่า เจดีย์ มีความหมายว่า ก่อสร้าง, สังสม และบูชา มาจาก ธาตุ จิต ลง ฌย ปัจจัย ในนามกิตก์ ดังรูปวิเคราะห์ว่า

(๑) จยิตพฺพนฺติ เจตฺยํ แปลว่า ที่ชื่อว่าเจดีย์ เพราะเป็นสิ่งอันเขาก่อสร้าง

(๒) ปุเชตพฺพนฺติ เจตฺยํ แปลว่า ที่ชื่อว่าเจดีย์ เพราะเป็นสิ่งควรบูชา^๑

พระโมคคัลลานะ และพระสุตติเถระ ได้แสดงการวิเคราะห์รูปศัพท์ไว้ใน อภิธานปทีปิกา และอภิธานปทีปิกาสุจิตว่า “เจดีย์” มีความหมายว่า สังสม, และก่อสร้าง มาจากธาตุ จิ ลง ฌย ปัจจัย ในนามกิตก์ ดังรูปวิเคราะห์ว่า

(๑) ยํ ฌานํ ชเนน อิกฺขณฺทํ จยิตพฺมํ ตสฺมา ตํ ฌานํ เจตฺยํ แปลว่า สถานที่ ไต อันชนก่อสร้างด้วยอิฐเป็นต้น ฉะนั้น สถานที่นั้น ชื่อว่า เจดีย์

(๒) จิตฺเต กตํ ฌปิตนฺติ วา เจตฺยํ แปลว่า อีกอย่างหนึ่ง สถานที่ชื่อว่าเจดีย์ เพราะ เขาทำไว้ คือ ตั้งไว้ในจิต (บูชา)

^๑ พ.อ. (บาลี) ๗/๑๙๗.

(๓) ปุเชตพพนติ เจติย. แปลว่า สิ่งใดที่เขาควรบูชา เหตุอันสิ่งนั้นชื่อว่า เจติย^๒
รูปศัพท์ของคำว่า เจติย ในอภิธานปิฎก และอภิธานปิฎกปิฎกาสุจิระบุว่า เจติย
มีความหมายว่า บูชา มาจากธาตุ จิต ในนามกิตก์

สรุปความหมายของคำว่า “เจติย” ตามรูปวิเคราะห์พบว่ามีความหมายอยู่ ๒
ประการ คือ (๑) สถานที่ก่อสร้างขึ้นด้วยวัสดุมีอิฐและเนินดินเป็นต้น (๒) สิ่งก่อสร้างขึ้นนั้น
เพื่อบรรจุสิ่งควรเคารพบูชา และมีคุณค่าทางจิตใจ

๒.๑.๒ ความหมายของนักวิชาการ

คำว่า เจติย เป็นคำไทยมาจากคำบาลีว่า “เจติย” ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า
“เจตย” ปรากฏทั้งหลายได้แสดงความเห็นและความหมายไว้ต่าง ๆ กันดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของเจติยไว้ว่า สิ่ง
ซึ่งก่อเป็นรูปคล้ายลอมฟาง บรรจุสิ่งที่มีพระธาตุเป็นต้น สิ่งหรือบุคคลที่เคารพนับถือ^๓

พระยาอนุมานราชธน ให้ความหมายของเจติยไว้สองนัย คือ นัยแรกหมายถึง
สิ่งก่อสร้างเป็นรูปคล้ายลอมฟางมียอดแหลม เรียกกันเป็นสามัญว่า พระเจติย นัยที่สองหมายถึง
ที่เคารพนับถือเป็นความหมายเคลื่อนจากความหมายนัยแรก^๔

พระยาอนุมานราชธน ได้อ้างถึงความหมายของเจติยที่ปรากฏในคัมภีร์ศัพท์สาคร
ของวิทยาศาสตร์ไว้ดังนี้ คือ

(๑) ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์มีต้นโพธิ์เป็นต้น ซึ่งขึ้นอยู่ในบริเวณใกล้หมู่บ้าน อันเป็นสิ่งที่
ชาวบ้านเคารพนับถือ

(๒) โรงหรือเพิงซึ่งในนั้นกำหนดเป็นเวทีบูชา

(๓) สถานที่โดยเฉพาะในศาสนา ศาสนาเซน วัดในศาสนาเซน

(๔) พระพุทธรูปปฏิมากร พระชินปฏิมากร

(๕) เนินดินที่ฝังศพ สิ่งก่อสร้างเป็นอนุสรณ์แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว

(๖) กองหินอันเป็นเครื่องหมายกำหนดเขต^๕

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ให้ความหมายว่า “เจติย” หมายถึง สิ่ง
เคารพนับถือ บุคคล สถานที่หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา ในทางศิลปกรรมไทยหมายถึงสิ่งก่อ

^๒ พระโมคคัลลานะและพระสุภูติเถระ, อภิธานปิฎกและอภิธานปิฎกปิฎกาสุจิ. (กรุงเทพฯ
มหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๓๔.

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพฯมหานคร :
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๒๐-๓๒๑.

^๔ พระยาอนุมานราชธน, เรื่องเจติย, (ม.ป.ท. ๒๕๐๓), หน้า ๑๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

เป็นยอดแหลมเป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุและอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น^๖

ที.ดับบลิว.ริส เดวิดส์ และวิลเลียม สตีต (T.W. Rhys Davids and Williams Stede) ให้ความหมายว่า เจตีย์ หมายถึง เนินดิน หลุมฝังศพ^๗

วามัน ศิวราม อาปเต (Vaman Shivram Apte) ให้ความหมายว่า “เจตีย์” หมายถึง วิญญานมนุษย์ จอมปลวก กองหินที่สร้างขึ้นกำหนดเขตแดน สถานที่ระลึก เพ็งที่สร้างขึ้นสำหรับบูชาบวงสรวง สถานที่บูชาบวงสรวงทางศาสนา แท่นบูชา วิหาร อาราม ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์หรือต้นไม้ที่เจริญเติบโตขึ้นริมทาง^๘

เซอร์ มอเนียร์ มอเนียร์-วิลเลียมส์ (Sir Monier Monier Williams) ให้ความหมายว่า “เจตีย์” หมายถึง เนินดินเหนือหลุมฝังศพ หลุมฝังศพหรือสถูป เสาที่คล้ายรูปกรวยเป็นเหลี่ยมสำหรับบรรจุอัฐิของคนตาย และสถานที่บูชาสักการะ (พระพุทธรูป)^๙

แฟรงกลิน เอ็ดเจอร์ตัน (Franklin Edgerton) ให้ความหมายว่า “เจตีย์” หมายถึง สถานที่ควรเคารพ อาราม สถานที่สำหรับการเคารพสักการะ^{๑๐}

คริสมาส ฮัมฟรีย์ส (Christmas Humphreys) ให้ความหมายว่า “เจตีย์” มาจากธาตุ “จิต” หมายถึง หลุมฝังศพ เนินดินที่ก่อขึ้นเหนือคนตาย และกล่าวว่า ในพระพุทธศาสนา มีความหมายเหมือนกับสถูป^{๑๑}

ชาร์ล เอส. เฟรบิช (Charles S. Prebish) ให้ความหมายว่า “เจตีย์” หมายถึง สิ่งก่อสร้างเหนือหลุมศพเพื่อระลึกถึงผู้ตาย หรือ สถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปหรือผู้ที่มีชื่อเสียงอื่น ๆ^{๑๒}

จากความหมายที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้แสดงไว้นี้ ประมวลได้ว่า “เจตีย์” นั้น ความหมายหลักจะหมายถึง สิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุสิ่งที่ควรเคารพมีพระธาตุเป็นต้น หลุมฝัง

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑), หน้า ๔๘.

^๗ T.W. Rhys Davids and Williams Stede, **Pali-English Dictionary**, (London : Pali Text Society, 1975), p. 272.

^๘ Vaman Shivram Apte, **The Pratical Sanskrit-English Dictionary**, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1989), p. 716.

^๙ Monier Monier Williams, **A Sanskrit-English Dictionary**, (London: Oxford University Press, 1979), p. 402.

^{๑๐} Franklin Edgerton, **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar And Dictionary**, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1970), p. 233.

^{๑๑} Christmas Humphreys, **A Popular Dictionary of Buddhism**, (New York: The Citadel Press, 1963), p. 53.

^{๑๒} Charles S. Prebish, **Historical Dictionary of Buddhism**, (Delhi: Sri Satguru Publications, 1963), p. 85.

ศพหรือสอุป เนินดินเหนือหลุมฝังศพ พระพุทธรูป ความหมายเดิมหมายถึงสถานที่ควรเคารพบูชาบวงสรวง มี วิหาร อาราม ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความหมายถึง วิญญานมนุษย์ กองหินกำหนดเขตแดน และจอมปลวก

๒.๑.๓ คำที่เป็นไวยากรณ์ของเจติย

จากการศึกษาพบว่า คำว่า “เจติย” นี้ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อุป” ตรงกับภาษาสันสกฤตว่า “สอุป” ในพระไตรปิฎกบางครั้งจะกล่าวถึงคำ ๒ คำนี้ในกรณีเดียวกัน ดังคำกล่าวที่เทพบุตรผู้มีรัศมีหลากหลายสีกล่าวกับพระมหาโมคคัลลานะตอนหนึ่งว่า

เมื่อพระชินเจ้าทรงพระนามว่าสุเมธผู้เป็นพระศาสดา
ทรงข้ามโอฆะได้แล้ว ผู้คงที่ เสด็จปรินิพพานแล้ว
ข้าพเจ้านั้นไหว้รัตนเจติยซึ่งคลุมด้วยข่ายทองคำ
แล้วได้ทำใจให้เลื่อมใสในพระสอุป
ข้าพเจ้ามิได้ให้ทาน ก็เพราะข้าพเจ้าไม่มีวัตถุสิ่งของที่จะให้
แต่ได้ชักชวนคนอื่น ๆ ในการให้ทานนั้นว่า
ขอเชิญท่านทั้งหลายบูชาพระบรมสารีริกธาตุ
ของพระพุทธเจ้าผู้ควรบูชา
ว่ากันว่า ด้วยการบูชาพระบรมสารีริกธาตุอย่างนี้
ท่านทั้งหลายจะจากอภัพนี้แล้วจักไปสู่สวรรค์^{๑๓}

อนึ่ง ในคัมภีร์อรรถกถาก็กล่าวไว้อย่างชัดเจนกว่า “สอุป” ได้แก่ “เจติย” ดังความในอรรถกถาว่า “บทว่า อุป อุปตฺตมานสํ ได้แก่ มีอหยาตย์ยังไม่ถึงพระสอุป คือพระเจติย. จจริงอยู่ ชื่อว่า มานส เพราะมีในใจ ได้แก่อหยาตย์ คือ มโนรณ”^{๑๔} พระสิริมงคลาจารย์กล่าวไว้ในลักษณะเดียวกันว่า พระสอุป ได้แก่ เจติย^{๑๕} ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้ให้ความหมายไว้ในลักษณะเดียวกันว่า “สอุป หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่มีรูปโอคว่าซึ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของควรบูชา มีกระดูกของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ เป็นต้น , บางทีใช้เข้าคู่กับคำเจติย เป็น สอุปเจติย”^{๑๖}

สรุปได้ว่า คำว่า “เจติย” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นใช้ในความหมายเดียวกันกับคำว่า “สอุป” บางครั้งใช้พร้อมกันว่า “สอุปเจติย” หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระธาตุของพระอริยสาวก ปุชนิยวัตถุทางศาสนา

^{๑๓} พุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๑๒๐๔-๑๒๐๕/๑๓๕, พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๒๐๔-๑๒๐๕/๑๕๑.

^{๑๔} พุ.วิ.อ. (บาลี) ๘๐๐/๒๓๑.

^{๑๕} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๖๒/๖๒.

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๑๑๘.

หรือแม้แต่อัฐิของบรรพบุรุษ มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามความนิยมของท้องถิ่น ระหว่างสฤปกับเจดีย์นี้ คำว่า เจดีย์มีความหมายกว้างกว่า เพราะเจดีย์มีความหมายถึงสิ่งที่เกิดตามธรรมชาติซึ่งเป็นที่เคารพของประชาชน เช่น รุกขเจดีย์ หมายถึง ปุชนิยวัตถุทางศาสนา เช่น ธาตุเจดีย์ หมายถึงคำสอนที่ควรทรงจำ เรียกธรรมเจดีย์ ส่วนคำว่า สฤปมักใช้เรียกสิ่งก่อสร้างที่มีรูปทรงทางสถาปัตยกรรมทั่วไป เช่น สฤปบรรจ้อัฐิของบรรพบุรุษ

๒.๒ ความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

เจดีย์ หรือ สฤปเจดีย์นี้นิยมสร้างขึ้นตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล ครั้นพอพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นก็มีการสร้างขึ้นใช้กับบุคคลในพระพุทธศาสนา เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปสู่ประเทศอื่น ก็นำคติเรื่องการสร้างเจดีย์ไปด้วย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความเป็นมาของเจดีย์สมัยก่อนพุทธกาล

แนวคิดเรื่องสฤปเจดีย์เป็นแนวคิดที่มีมาก่อนสมัยพระเวท^{๑๗} เกี่ยวข้องกับการแสดงความเคารพบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกิดจากธรรมชาติ เริ่มจากการที่คนอินเดียโบราณซึ่งมีขนบธรรมเนียม ประเพณี ลัทธิ วัฒนธรรม และภาษาเหมือนกัน มีการเคารพเทวามากมาย และเทวเหล่านี้มีลักษณะเป็นไปในทางธรรมชาติ เช่น ไฟ น้ำ ลม พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาว เป็นต้น เพราะเห็นว่าธรรมชาติเหล่านี้ทรงไว้ซึ่งมหิทธานุภาพมาก สามารถที่จะนำความฉิบหายและคุณประโยชน์มาให้แก่มนุษย์ได้^{๑๘} จึงได้ยึดถือเอาธรรมชาติเหล่านี้ไว้เป็นที่พึ่ง

ในสมัยพระเวท แนวคิดเรื่องเจดีย์ปรากฏชัดเจนขึ้นโดยพิจารณาจากสิ่งก่อสร้างเหนือหลุมศพเพื่อระลึกถึงคนตาย ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่ปลูกไว้เหนือหลุมฝังศพ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ใกล้หมู่บ้าน^{๑๙} สิ่งก่อสร้างในระยะเริ่มต้นมีลักษณะเป็นการนำก้อนหินหรือท่อนไม้ขนาดใหญ่วางทับซากศพ ความคิดดังกล่าวนี้พัฒนาเรื่อยมาจนกลายเป็น กองดิน หิน หรือเนินดินเหนือหลุมฝังศพ ในอินเดียโบราณเมื่อคนตายแล้วศพจะถูกนำไปอยู่ใกล้ ๆ ไฟศักดิ์สิทธิ์บวงสรวงต่อไฟศักดิ์สิทธิ์และมีการทำพิธีหลายอย่างก่อนการเผาศพ เช่น การทำความสะอาดศพ แต่งตัวให้ศพ เป็นต้น จนกระทั่งทำพิธีการเผาศพ หลังจากเผาศพเสร็จสิ้น ก็มีการเลือกเก็บอัฐิ ทำความสะอาดอัฐิแล้วนำไปฝังดิน^{๒๐} พุนดินขึ้นเป็นโคกตรงที่ฝังอัฐิธาตุแล้วลงเขื่อนรอบกันดินพังและบน

^{๑๗} Margaret and James Stutley , A Dictionary of Hinduism, (Delhi : Allied Publishers Private Limited, 1997), p. 57.

^{๑๘} พระอุตรคณาธิการ (ขวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๗.

^{๑๙} Sir Monier Monier Williams, A Sanskrit-English Dictionary. (London : Oxford University Press, 1979), p. 402.

^{๒๐} Hermann Oldenberg, The Religion Of The Veda, (Delhi :Motilal Banarsidass, 1988), pp. 326-328.

โคกนั้นจะปกรัณหรือฉัตรให้เป็นเกียรติยศ หรือเป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าเป็นที่ฝังอัฐิธาตุท่านผู้ใด ถ้าไม่ใช่อัฐิธาตุคนสำคัญก็จะเป็นแต่พูนดินเป็นโคกเท่านั้น สลุปจะทำเป็นขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก และประณีตบรรจงเพียงใดก็ได้แล้วแต่กำลังของผู้สร้าง^{๒๑} นั่นก็คือถ้าหากเป็นคนที่มียศ มีอำนาจเช่น กษัตริย์ วีรบุรุษ นักบุญ และศาสดา ก็จะสร้างสลุปหรือเจดีย์บรรจุอย่างสมเกียรติ^{๒๒} และได้พัฒนาที่ฝังศพออกเป็นสลุป ที่เป็นเนินดินอยู่เหนือพื้นดิน แล้วใช้อัฐิถ่อรอบกันดินทลาย การฝังแต่อัฐินั้นเพื่อเป็นการรักษาความสะอาดของพื้นดินในบริเวณที่มีภูมิอากาศร้อนชื้น ถ้าฝังศพโดยไม่เผาแล้วอาจเกิดโรคระบาดได้^{๒๓}

พัฒนาการของเจดีย์กลายเป็นที่เก็บอัฐิ พระยาอนุมานราชชน ท่านได้แสดงความเห็นไว้ว่า ในอินเดียเมื่อเผาศพแล้วจะทิ้งอัฐิและถ่านเอาไว้ให้เรี่ยราดไว้ในที่เฝ้า ซึ่งเป็นการไม่เคารพต่อผู้ตาย จึงเป็นเหตุให้พูนดินเป็นเจดีย์กลบเสีย การกลบไว้เฉย ๆ ทำให้เจดีย์ไม่ถาวร เพราะเมื่อเวลาล่วงเลยไป เนินดินที่เป็นกองเจดีย์ก็จะกัดกร่อนไปที่ละน้อย สุดท้ายก็เลื่อนหายไปเสมอพื้นดิน การจะทำให้สังเกตได้ง่ายว่าอยู่ตรงไหน ในอินเดียจึงปลูกต้นไม้ไว้ที่เนินเจดีย์เพื่อเป็นที่สังเกตกำหนดหมาย โดยเรียกต้นไม้ว่า พฤษเจดีย์ หรือรุกขเจดีย์^{๒๔} แนวคิดดังกล่าวนี้ เป็นแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการตายของมนุษย์ เป็นเหมือนสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่จะทำให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ระลึกถึง แต่การสร้างเจดีย์ไว้เป็นที่เก็บอัฐิก็ไม่ใช่ของแปลกอะไร เนื่องมาจากการสร้างเจดีย์เป็นที่บรรจุอัฐินั้นมีมาแต่อินเดียสมัยโบราณแล้ว ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาเชน ก็สร้างเจดีย์หรือเจดีย์เช่นเดียวกัน มีเรื่องเล่าว่าพระเจ้ากนิษกะซึ่งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งอาณาจักรกุษาณ เมื่อสมัยราว ๑,๘๐๐ ปี ล่วงมาแล้ว ทรงเคารพบูชาสลุปหรือเจดีย์โบราณแห่งหนึ่ง โดยเข้าพระทัยผิดว่าเป็นพระธาตุเจดีย์ของพระพุทธเจ้า แสดงว่าสลุปหรือเจดีย์ไม่ใช่มีแต่เฉพาะพระพุทธศาสนา แม้ศาสนาอื่นในอินเดียสมัยนั้นก็มี และเรียกชื่อเป็นทำนองเดียวกัน เพราะแปลว่า เนินดินที่ฝังอัฐิ^{๒๕} ต่อจากนั้นได้พัฒนามาเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุ หรือสิ่งก่อสร้างที่ได้สร้างไว้เพื่อเป็นที่ระลึกถึงบุคคลสำคัญมีชื่อเสียง เช่น พระมุนี หรือ ศาสดา ซึ่งเป็นที่บรรจุอังคาร หรืออัฐิของท่านเหล่านั้น แนวคิดที่ว่าต้นไม้เป็นเจดีย์ หรือที่เรียกว่า รุกขเจดีย์นี้ได้เป็นสถานที่ที่ควรให้ความเคารพนับถือ อาจเป็นต้นไม้ใหญ่ กล่าวกันว่าแม้แต่ใบของต้นไม้ก็

^{๒๑} พิบูลย์ ลิ้มพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๙.

^{๒๒} สมหมาย เปรมจิตต์ และคณะ, “**พระเจดีย์ในลานนาไทย : งานวิเคราะห์และอนุรักษ์ศิลปะและสถาปัตยกรรมลานนาไทย**”, (โครงการศึกษาวิจัยศิลปะสถาปัตยกรรมลานนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, ๒๕๒๔), หน้า ๑๗.

^{๒๓} พิบูลย์ ลิ้มพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๑๑.

^{๒๔} พระยาอนุมานราชชน, **เรื่องเจดีย์**, (ม.ป.ท., ๒๕๐๓), หน้า ๑๓.

^{๒๕} พระยาอนุมานราชชน, **เรื่องเจดีย์**, หน้า ๑๔.

ไม่ควรทำลาย เพราะต้นไม้เหล่านี้คือที่อยู่อาศัยของพวก เทวดา ยักษ์ นาค อปสร และภูต เป็นต้น^{๒๖}

๒.๒.๒ ความเป็นมาของเจดีย์สมัยพุทธกาล

ในสมัยพุทธกาลประเพณีการสร้างสถูปเจดีย์นั้นก็ยังนิยมสร้างกันอยู่ โดยสร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของบุคคลที่เคารพนับถือ ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า มีบุคคล ๔ จำพวกที่ควรสร้างสถูปเจดีย์เพื่อบรรจุพระอัฐิธาตุไว้ให้คนสักการบูชา ดังความในอุปารหสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย อุปารหบุคคล ๔ จำพวกนี้ อุปารหบุคคล ๔ จำพวกไหนบ้าง คือ

(๑) พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นอุปารหบุคคล

(๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นอุปารหบุคคล

(๓) สาวกของพระตถาคต เป็นอุปารหบุคคล

(๔) พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นอุปารหบุคคล

ภิกษุทั้งหลาย อุปารหบุคคล ๔ จำพวกนี้แล^{๒๗}

อนึ่ง การสร้างเจดีย์เป็นพุทธประสงค์ของพระพุทธองค์ ที่จะรักษาประเพณีของชาวพุทธคราวเมื่อใกล้จะปรินิพพาน ขณะพระพุทธเจ้าประทับบรมมณเฑียรสถาน ณ สาลวโนทยาน กรุงกุสินาราพระอานนท์กราบทูลถามถึงวิธีการปฏิบัติต่อพระสรีระของพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสว่า

พวกเขาใช้ผ้าไหมห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิเสร็จแล้วจึงห่อด้วยผ้าสีบริสุทธิ์ แล้วจึงห่อด้วยผ้าไหมอีกชั้นหนึ่ง ทำโดยวิธีนี้จนห่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าและผ้าสีได้ ๑,๐๐๐ ชั้น แล้วอัญเชิญพระบรมศพลงในรางเหล็กเต็มด้วยน้ำมัน ใช้รางเหล็กอีกอันหนึ่งครอบแล้ว ทำจิตกาธานด้วยไม้หอมล้วน แล้วถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง อานนท์ พวกเขาปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างนี้แล

พวกเขาพึงปฏิบัติต่อสรีระของตถาคตเหมือนอย่างที่เขาปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ พึงสร้างสถูปของตถาคตไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง ชนเหล่าใดจักยกกระเปียบ ดอกไม้ ของหอม หรือจตุรณ จักอภิเวท หรือจักทำจิตให้เลื่อมใสในสถูปนั้นการกระทำนั้นจักเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน^{๒๘}

เมื่อทำการถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว ให้เก็บพระอัฐิไปบรรจุไว้ในพระสถูป

^{๒๖} Margaret and James Stutley, *A Dictionary of Hinduism*, (Delhi : Allied Publishers Private Limited, 1997), p. 57.

^{๒๗} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๔๗/๓๓๒, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

^{๒๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๕/๑๒๔-๑๒๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

พระเจ้าจักรพรรดิจึงจัดเป็นอุปารหบุคคล (ผู้ควรสร้างสถูปถวาย)^{๒๙} เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวก

(๒) เมื่อคราวที่พระสารีบุตรผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้านิพพาน พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้สร้างเจดีย์ไว้ เพื่อให้พุทธบริษัทได้ทำการสักการะ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ อรรถกถาขุททกนิกาย ว่า

สมัยนั้นท่านพระธรรมเสนาบติสารีบุตรรู้ว่าตนจะสิ้นอายุ จึงคิดว่าเราจักให้ค่าเลี้ยงดูแก่นางสารีพราหมณ์ผู้เป็นมารดาของเรา แล้วจึงจักปรินิพพาน แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า และขออนุญาตปรินิพพาน ได้แสดงปาฏิหาริย์ครั้งใหญ่ตามพระพุทธานุญาตสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยบทธรรเสริญพันบท แล้วมุ่งหน้าไปจนพ้นทัศนวิสัยแต่ยังไม่หลีกไปกลับมาถวายบังคมอีก ... ให้โอวาทแก่ภิกษุสงฆ์แล้วปลอบท่านพระอาณนที่ให้บริษัท ๔ กลับไปถึงนาลกคามโดยลำดับ ให้มารดาตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล รุ่งเช้าก็ปรินิพพานที่ห้องที่ท่านเกิดนั่นเอง เมื่อพระสารีบุตร ปรินิพพานแล้วทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายต่างทำสักการะศพ ล่วงไปถึง ๗ วัน พวกกันก่อเจดีย์สูงร้อยศอกด้วยกฤษณาและไม้จันทน์ ครั้นแสงอรุณปรากฏ พระเถระยังมหาปฐพีให้เลื่อนลั่นแล้ว ปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เทพดาและมนุษย์เป็นอันมากพากันกระทำสักการะในสถานที่ปรินิพพาน ท่านพระจุนทะเถโฆบาตรและจีวร และผ้าห่อพระธาตุไปยังพระเชตวัน พาพระอาณนที่เถระเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือ ผ้ากรองน้ำห่อพระธาตุกล่าวคุณของพระเถระด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา โปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์^{๓๐}

(๓) เมื่อคราวที่พระพาหิยะ พระผู้มีตำแหน่งเอตทัคคะด้านบรรลุลุทธิธรรมได้เร็ว นิพพาน พระพุทธเจ้าก็ทรงรับสั่งให้พระสงฆ์ช่วยกันฉาปนกิจสรีระ แล้วนำอัฐิไปบรรจุไว้ในเจดีย์เพื่อให้พุทธบริษัทได้ทำการสักการะ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ว่า

พาหิยะนั้น ถึงที่สุดกิจของตนแล้ว ทูลขอบรรพชาจะพระผู้มีพระภาคเจ้าแสวงหาบาตร จีวร เพราะยังมีบาตรจีวรไม่ครบ กำลังตั้งขึ้นผ้าทั้งหลายจากกองขยะ ลำดับนั้น อมนุษย์ผู้มีเวรกันมาแต่ก่อน เข้าสิงร่างของแม่โคลูกอ่อนตัวหนึ่ง ทำให้ท่านเสียชีวิต พระศาสดาเสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะล้มอยู่ที่กองขยะระหว่างทาง ตรัสบอกเหล่าภิกษุว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงช่วยกันยกร่างพาหิยะ แล้วให้นำไปทำฉาปนกิจ โปรดให้สร้างเจดีย์ไว้ ณ ทางใหญ่ ๔ แพร่ง^{๓๑}

^{๒๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖/๑๒๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

^{๓๐} พุ.วิ.อ. (บาลี) ๘๐๐/๒๓๑.

^{๓๑} อง.เอกก.อ. (บาลี) ๒๑๖/๒๕๑.

นอกจากนี้ก็มีพระอรหันตสาวกอีกจำนวนมากที่หลังจากมรณภาพแล้วก็มีการก่อพระเจดีย์ขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิธาตุ เช่น พระปุตติคัสสะ^{๓๒} พระสารีบุตรเถระ เป็นต้น^{๓๓} แม้ภิกษุณีที่เป็นที่เคารพของศิษย์หลังจากมรณภาพก็มีการสร้างสถูปเพื่อบรรจุอัฐิไว้ในอารามเช่นกัน^{๓๔}

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่าประเพณีการสร้างสถูปเจดีย์นี้มีมาก่อนสมัยพุทธกาลและยังนิยมสร้างต่อมาในสมัยพุทธกาล ในหมู่ของนักบวชนอกศาสนาก็ถือปฏิบัติเช่นเดียวกันเกี่ยวกับเรื่องนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงวินิจฉัยไว้ว่า “สถูปเจดีย์นั้นมีประเพณีสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุมาก่อนพุทธกาล ไม่เฉพาะสำหรับบรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าจักรพรรดิเท่านั้น สถูปเจดีย์ที่สร้างบรรจุอัฐิธาตุบุคคลอื่น ๆ ก็มี เช่น พวกเดียรถีย์นิครนถ์ ก็สร้างสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของศาสตราจารย์เป็นทำนองเดียวกัน”^{๓๕}

๒.๒.๓ ความเป็นมาของเจดีย์สมัยหลังพุทธกาล

ในสมัยหลังพุทธกาลพระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ณ วัดโอศการาม เมื่อเสร็จพิธีสังคายนา ได้ส่งสมณทูต ๙ สายไปประกาศพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ โดยการถวายคำแนะนำของพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ในส่วนของพระองค์เอง พระเจ้าอโศกมหาราชได้เสด็จจาริกแสวงบุญไปในที่ต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า หรือพุทธสาวกที่สำคัญ เช่น เป็นสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน พร้อมกันนั้นได้ทรงสร้างสถูปและเสาโอศกประดิษฐานไว้ในที่นั้น ๆ เพื่อเป็นที่สักการบูชาของคนในถิ่นนั้น ๆ และเป็นเครื่องชี้ให้คนรุ่นหลังได้รู้ว่า ณ ที่แห่งนั้นมีมีความสำคัญในฐานะเป็นสถานที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ เป็นต้น สันนิษฐานได้ว่า ประเพณีนิยมในการสร้างเจดีย์เกิดขึ้นและถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชนั่นเอง ข้อมูลในคัมภีร์พระพุทธศาสนาบอกว่า พระเจ้าอโศกมหาราชทรงรับสั่งให้สร้างสถูปประดิษฐานไว้ทั่วชมพูทวีป (อินเดีย) เป็นจำนวน ๘๔,๐๐๐ องค์ ดังข้อความในคัมภีร์สมันตปาสาทิกาตอนหนึ่งพอสรุปความได้ว่า

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานประมาณ ๒๑๘ ปี ณ เมืองปาฏลีบุตร พระเจ้าอโศกมหาราชเมื่อทำศึกสงครามมามาก รู้สึกสลดพระทัยที่ทอดพระเนตรเห็นคนล้มตายมากในศึกสงคราม วันหนึ่งทอดพระเนตรเห็นสามเณรนิโครธ เกิดศรัทธาเลื่อมใส ยิ่งเมื่อได้ฟังธรรม ก็ยิ่งเกิดศรัทธามาถวายภัตตาหารแก่พระภิกษุสงฆ์วันละ ๖๐๐,๐๐๐ รูป ต่อมาทรงรับสั่งให้สร้างมหาวิหาร ชื่อว่า โอศการาม โดยพระสงฆ์ได้มอบหมายให้พระอินทคุต

^{๓๒} ดุรายละเอียดยใน พุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๑๔๕.

^{๓๓} ดุรายละเอียดยใน พุ.วิ.อ. (บาลี) ๘๐๐/๒๓๑.

^{๓๔} ดุรายละเอียดยใน วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๑๐๒๘/๑๕๔-๑๕๕, วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๒๘/๒๖๘.

^{๓๕} พิบูลย์ ลี้มพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”,

ตเถระเป็นผู้ดูแลการก่อสร้าง ใช้เวลาสร้าง ๓ ปี นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงรับสั่งให้สร้างวิหาร อีก ๘๔,๐๐๐ แห่ง พร้อมกับเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ องค์ไว้ในเมือง ๘๔,๐๐๐ แห่งทั่วชมพูทวีป^{๓๖}

การสร้างเจดีย์ในอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชหรือในสมัยหลังจากนั้น มิได้มีจุดประสงค์เพียงเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่า “นี่เป็นพุทธสถาน” เท่านั้น แต่ยังมีจุดประสงค์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุของพระอรหันต์ไว้เป็นที่บูชาสักการะของพวกราวาสผู้ครองเรือนที่ต้องหมกมุ่นอยู่กับการประกอบอาชีพเลี้ยงตัวและครอบครัว ไม่มีเวลาไปวัดเพื่อฟังธรรม ไม่มีเวลาไปนั่งปฏิบัติธรรมรักษาศีล แต่ประสงค์ที่จะได้บุญโดยเพียงแต่ไปกราบไหว้บูชาเจดีย์ที่อยู่ใกล้บ้าน เสร็จแล้วก็ไปประกอบอาชีพของตน ที่สำคัญคือเจดีย์นั้นสร้างไว้ที่ไหนก็ได้ ไม่จำเป็นต้องสร้างไว้ในวัด ขราวาสผู้ประกอบอาชีพบางที่ไม่ประสงค์จะเข้าวัด เพราะต้องเสียเวลามาก หรือบางกรณีอาจเกรงใจพระภิกษุที่อยู่ในวัด เกรงว่าจะเป็นการรบกวน แต่ก็ประสงค์บุญ เมื่อมีการสร้างเจดีย์ไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้เป็นบริเวณของวัดใดวัดหนึ่ง ชาวบ้านก็ไปกราบไหว้บูชากันตามสะดวก โดยไม่ต้องเกรงว่าจะเป็นการรบกวนพระภิกษุ

นอกจากนี้ พระเจ้าอโศกมหาราชทรงมีส่วนในการสร้างเจดีย์สำคัญทางพระพุทธศาสนาในอินเดีย ซึ่งประดิษฐานเป็นที่บูชาสักการะจนถึงปัจจุบัน เช่น เจดีย์ศรีมหาโพธิ์พุทธคยา สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ สันนิษฐานว่าเริ่มก่อสร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และสร้างต่อเติมแบบที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันประมาณ พ.ศ. ๗๐๐ ได้รับการบูรณะซ่อมแซมมาแล้วหลายครั้ง เจดีย์องค์ที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน มีความสูง ๑๘๐ ฟุต พระสถูปเจดีย์ที่มีชื่อเสียง เช่น

(๑) อัมเมกขสถูปที่สารนาถ สถานที่แสดงปฐมธรรมเทศนาธรรมจักรกัปปวัตตนสูตร โปรดพระปัญจวัคคีย์ สันนิษฐานว่าองค์เดิมสร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์โมริยะ อาจสร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชก็ได้ แต่องค์ที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าแต่งเติมขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๐๐๐ เป็นศิลปะแบบคุปตะ พระสถูป (เจดีย์) เป็นรูปทรงกลม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๘ เมตรครึ่ง สูง ๓๓ เมตร มีช่อง ๘ ช่อง รอบองค์สถูป ซึ่งเป็นสัญลักษณ์บ่งถึงมรรคมงคล ๘

(๒) มหาสถูปที่สาญจิ สาญจิปัจจุบันอยู่ในรัฐมัธยประเทศของอินเดีย ที่นี่เป็นดินแดนแห่งสถูป (เจดีย์) วัด วิหาร และเสาศิลาจารึก สันนิษฐานว่าเริ่มสร้างขึ้นตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐ จนถึง พ.ศ. ๑๗๐๐ สถูปที่มีชื่อเสียงมากที่สุดคืออัมเมกขสถูปซึ่งเชื่อว่าพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสร้างขึ้น สมัยเป็นอุปราชปกครองกรุงอุชเชนี และกรุงอุชเชนีก็เป็นทีประสูติของมเหสีมัทราและพระนางสังฆมิตตา สถูปใหญ่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๖.๕ เมตร สูง ๑๖.๔ เมตร เมื่อบวชเป็นพระแล้ว พระมเหสีมัทราและพระนางสังฆมิตตาในคราวที่ถูกส่งไปลังกา ได้แวะ

^{๓๖} ดูรายละเอียด วิ.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๗-๔๘.

พักที่สาญจิน์ก่อน ที่สถูปหมายเลข ๓ มีการค้นพบอิฐธาตุของพระสารีบุตรและพระมหาโมคคัลลานะใน พ.ศ. ๒๓๙๔ เจดีย์ที่สาญจิน์เป็นรูปทรงโอคว่ำ ซึ่งถือเป็นรูปแบบที่เก่าแก่ที่สุด^{๓๗}

อย่างไรก็ตาม หลังจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังประเทศต่าง ๆ ทำให้ประเทศที่อยู่ใกล้เคียง คือ ศรีลังกา ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และการเผยแผ่พระพุทธศาสนาจากอินเดียมายังศรีลังกาก็ได้นำมาเพียงหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่ย่นำเอารูปแบบประเพณีนิยมในการสร้างเจดีย์ตามหลักพระพุทธศาสนาที่เป็นศิลปะอินเดียเข้ามาเผยแพร่ด้วย เจดีย์ที่สร้างขึ้นในศรีลังกาจึงมีรูปแบบคล้ายกับที่อินเดีย โดยสร้างขึ้นตามหลักจักรวาลวิทยาของพระพุทธศาสนาผสมกับคติความเชื่อของพราหมณ์ที่ได้รับมาจากอินเดีย แต่มีรูปแบบที่แตกต่างกันบางส่วน คือ มียอดเจดีย์ที่เป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลมเหมือนกัน แต่ยอดเจดีย์ที่ศรีลังกาจะมีทรงสูงกว่า นอกจากนี้หลักฐานในคัมภีร์มหาวงศ์^{๓๘} พงศาวดารของศรีลังกายังระบุว่า การสร้างเจดีย์มักจะมีกษัตริย์เป็นผู้อุปถัมภ์และมีพระภิกษุสงฆ์ผู้มีความรู้คอยให้คำแนะนำ พร้อมทั้งแสวงหาพระบรมสารีริกธาตุเพื่อนำมาสร้างเจดีย์และเจดีย์ที่ได้กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ก็ยิ่งปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบันหลายแห่ง เช่น เจดีย์อุปาราม เจดีย์วันเวลี

เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่มาถึงประเทศไทย จากหลักฐานในคัมภีร์มหาวงศ์พบว่า พระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยครั้งแรกเป็นพระพุทธศาสนานิกายหินยาน เมื่อคราวที่เมื่อทำตียสังคายนาสำเร็จแล้ว พระโมคคัลลีบุตรจึงขอพระบรมราชานุญาตของพระเจ้าอโศกมหาราชอุปถัมภ์จัดส่งคณะสมณทูตให้นำพระพุทธศาสนาไปสั่งสอนยังนานาประเทศและแคว้นแคว้นอื่น ๆ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียได้ส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ ๙ สาย^{๓๙} หนึ่งในบรรดา ๙ สายนั้นก็คือ สุวรรณภูมิ^{๔๐} ซึ่ง

^{๓๗} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. **เจดีย์ในพระพุทธศาสนา**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 (๑๙ มกราคม ๒๕๕๖). (พระศรีคัมภีร์ญาณ).

^{๓๘} คัมภีร์มหาวงศ์ แต่งโดย พระมหานามะ เป็นคัมภีร์ทางประวัติศาสตร์ยุคเดียวกับที่วงศ์เป็นคาถาแบบมหากาพย์ โดยได้ข้อมูลมาจากอรรถกถา ; ดูรายละเอียดใน พัทธน์ เพ็งผลา, **ประวัติศาสตร์คดีบาลี**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕๔-๑๕๖.

^{๓๙} Radha Kumund Mookerji, **Asoka**, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1972), pp. 32-33., เสถียร โพธิ์นันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

^{๔๐} ดินแดนสุวรรณภูมิมีทัศนียภาพที่แตกต่างกันหลายมิติ เช่น

๑. สุวรรณภูมินี้มักโบราณคดีแตกมติดังเป็น ๔ พวก คือ พวกหนึ่งว่าได้แก่แคว้นเล็ก ๆ ในประเทศอินเดียฝ่ายตะวันออกเฉียงใต้ พวกหนึ่งว่าได้แก่หมู่เกาะชาวสุมาตรา พวกหนึ่งว่าได้แก่ตอนใต้ของประเทศพม่า และพวกหนึ่งว่าได้แก่ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ของประเทศไทย มติของสองพวกหลังนี้มีมากกว่าเพื่อน แต่ปัจจุบันดูเหมือนน้ำหนักรวมจะเอนมาทางสุวรรณภูมิ คือ ตอนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาภาคใต้

สันนิษฐานว่า ได้แก่ภาคกลางของไทยและภาคใต้ของพม่า ต่อมาพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้เข้ามามีบทบาททำให้พระพุทธศาสนานิกายหินยานเสื่อมโทรมลงจนมาถึงในสมัยสุโขทัยเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑,๘๐๐ อิทธิพลของพระพุทธศาสนานิกายหินยานได้เข้ามามีบทบาทอีกครั้ง เนื่องจากพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ได้เข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยโดยมีอิทธิพลต่อกษัตริย์และประชาชนในอาณาจักร^{๔๑}

สรุปได้ว่า เจดีย์ที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล เป็นสิ่งก่อสร้างที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมของชาวอารยัน เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลก ก็นำเอาคติเรื่องเจดีย์มาใช้ โดยพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบุคคลสำคัญที่ควรก่อสร้างสถูปเพื่อบรรจุอัฐิไว้ ๔ จำพวก คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ มีการปฏิบัติอยู่บ่อยครั้ง เช่น กรณีการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของพุทธสาวกพุทธสาวิกา เช่น พระสารีบุตรเถระ พระพาหิยะ พระปุนธุตัสสะ นางภิกษุณี เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปสู่ต่างประเทศก็มีการนำคติเรื่องการสร้างเจดีย์ไปด้วย แต่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไปบ้างตามแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น ในประเทศไทยเชื่อกันว่ารับคติเรื่องการสร้างเจดีย์มาจากศรีลังกาตั้งแต่ครั้งพระพุทธศาสนามาประดิษฐานที่กรุงสุโขทัย และมีการพัฒนารูปแบบไปบ้างตามกาลสมัย แต่เจดีย์ที่เป็นที่รู้จักกันมาก คือ พระปฐมเจดีย์ นอกจากนี้ในสังคมไทยยังมีการพัฒนาความเชื่อไปอีกมาก เช่น มีการสร้างเจดีย์ที่ระลึกการมีชัยชนะจากสงคราม เจดีย์ประจำวันเกิด เจดีย์ประจำนักษัตร เจดีย์ประจำทิศ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้รูปแบบและความเชื่อเรื่องเจดีย์จะเปลี่ยนไปบ้าง แต่สิ่งที่ดูเหมือนจะไม่เปลี่ยนไปคือ การสร้างเจดีย์จะอิงกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาและจะมีลักษณะเป็นที่เคารพบูชาของประชาชนโดยทั่วไป

มากกว่า ; เสถียร โพธิ์นันทะ, **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, หน้า ๑๕๔.

๒. สันนิษฐานว่าได้แก่อินแดนบริเวณจังหวัดนครปฐม พม่าว่าได้แก่เมืองสะเทิม หรือสุวรรณนครในประเทศพม่า สุวรรณภูมิปรากฏในรายชื่อดินแดนต่าง ๆ ในคัมภีร์มหานิทเทส แห่งพระสูตรตันตปิฎก ซึ่งมีชาวดัวย และถัดจากสุวรรณภูมิ ก็มี ตัมพปณณิ ชื่อเหล่านี้จะตรงกับดินแดนที่เข้าใจกัน หรือเป็นชื่อพ้องหรือตั้งตามกัน ไม่อาจวินิจฉัยให้เด็ดขาดได้ (ในชั้นอรรถกถา มีเรื่องราวมากมาย เกี่ยวกับคนลงเรือเดินทางทะเลจากชมพูทวีปไปยังสุวรรณภูมิ) ; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๔๖๐.

๓. หมายถึงเมืองพุกามและเมืองมะละแหม่ง อาจเป็นดินแดนในเบงกอลที่เรียกกันว่า กรณสุวรรณ หรือ มติของหลวงจีนยวนฉั่ง อาจจะเป็นประเทศที่อยู่บริเวณลุ่มน้ำซอนที่รู้จักกันว่า หิรัญวาหะ ; พัฒน์ เพ็งผลา, **ประวัติศาสตร์คติบาลี**, หน้า ๓๑.

^{๔๑} พิบูลย์ ลี้พานิษฐ์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, หน้า ๙๙.

๒.๓ ลักษณะของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

เจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีหลายลักษณะ มีทั้งแบบที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีทั้งที่ถูกสร้างขึ้น มีทั้งที่ไม่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา มีทั้งที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยตรง ผู้วิจัยจำแนกเป็นประเภทที่สำคัญได้ ๖ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ เจดีย์มีลักษณะเป็นต้นไม้

คนสมัยก่อนนิยมฝังศพไว้พร้อมกับปลูกต้นไม้เป็นสัญลักษณ์ ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ ได้กล่าวลักษณะของเจดีย์ว่าเป็น ต้นไม้ โดยกล่าวอ้างถึงพระฉันนะจะสร้างวิหารจึงให้โค่นรุกขเจดีย์ ที่มนุษย์พากันบูชา ดังข้อความว่า “...ต่อมา ท่านพระฉันนะให้แผ้วถางสถานที่สร้างวิหาร ใช้คนตัดต้นไม้รุกขเจดีย์ต้นหนึ่งที่ ชาวบ้านชาวนิคม ชาวเมือง ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้นเคารพบูชา...”^{๔๒} จากข้อความข้างต้นนี้จะสังเกตได้ว่าในวินัยปิฎก ปรากฏลักษณะของเจดีย์ในรูปแบบที่หนึ่งคือ ต้นไม้ที่มนุษย์พากันบูชา อาจจะเป็นต้นไม้ใหญ่ จึงทำให้เกิดความศรัทธา จนนับเป็นที่ยำเกรงต่อผู้ที่สัญจรไปมา จึงได้บูชาสักการะและปฏิบัติต่อต้นไม้เช่นนั้น

ในอรรถกถาชื่อว่า สมันตปาสาทิกา ให้ลักษณะของเจดีย์ว่า รุกขเจดีย์ และให้ลักษณะเพิ่มเติมอีกว่าเป็น เทวสถาน ดังข้อความว่า

เจดีย์รุกขํ นี้เป็นชื่อแห่ง เทวสถานทั้งหลายที่ควรแก่การบูชา ต้นไม้ที่ชาวโลกสมมติว่า เจดีย์ ชื่อว่า รุกขเจดีย์.ที่ชาวบ้านบูชาแล้ว หรือเป็นที่บูชาของชาวบ้าน เพราะฉะนั้น ต้นไม้นั้นจึงชื่อว่า คามปุชิตะ (ที่ชาวบ้านพากันบูชา)^{๔๓}

จากข้อความข้างต้นนี้จะสังเกตได้ว่า อรรถกถาได้อธิบายลักษณะของเจดีย์ไว้ค่อนข้างกว้างและครอบคลุมถึงสถานที่ศรัทธาทั้งหลาย เช่น เทวสถาน เป็นต้น

๒.๓.๒ เจดีย์มีลักษณะเป็นสถานที่ศรัทธาที่ควรแก่การเคารพและสักการบูชา

เจดีย์มีลักษณะเป็นสถานที่ศรัทธาที่ปรากฏในวินัยปิฎก มหาวิภังค์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ ได้กล่าวถึงกิจที่ควรทำแก่เจดีย์ ดังข้อความว่า “...ภิกษุต่อไปนี้ไม่ต้องอาบัติ คือ (๑) ภิกษุผู้ไปด้วยกิจของสงฆ์ ของเจดีย์ หรือของภิกษุอาพาธ (๒) ภิกษุวิกลจริต (๓) ภิกษุต้นบัญญัติ”^{๔๔} ความหมายคือเมื่อภิกษุไปทำภารกิจที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์ซึ่งจัดว่าเป็นสถานที่ที่ศรัทธาที่ควรเคารพ สักการะ และควรบูชาแล้ว ไม่หันกลับมาทำกิจของสงฆ์ก็ไม่จัดเป็นอาบัติได้ เพราะไปในฐานะด้วยกิจที่จำเป็น ในพระสูตรต้นตปิฎกมีปรากฏลักษณะเจดีย์ประเภทนี้จำนวนมาก หรือมีเรื่องราวเกี่ยวกับเจดีย์ปรากฏอยู่หลายแห่ง ส่วนมากมีลักษณะคล้ายคลึงกัน

^{๔๒} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๓๖๕/๒๗๗, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๖๕/๔๐๒.

^{๔๓} วิ.ม.อ. (บาลี) ๒/๗๖.

^{๔๔} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๕๖.

คือ เป็นสถานที่ควรสักการะ เคารพ นบถือ บูชา อาจกล่าวได้ว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์^{๔๕} ในส่วนของทีฆนิกาย มหาวรรค ได้กล่าวลักษณะของเจดีย์ว่า เป็นสิ่งที่ควรสักการะเคารพนับถือนบูชา ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร ราชขอปริหานิยธรรม ดังข้อความว่า

อานนท พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังสักการะ เคารพนับถือน บูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมือง และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป^{๔๖}

ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค ได้กล่าวลักษณะของเจดีย์ว่า สถานที่ไม่พึงล่วงเกิน (สถานที่ศักดิ์สิทธิ์) ปรากฏในปาฏิกสูตร อเจลกพารมมชฌกวัตถุ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงอเจลกะคนหนึ่งที่ยึดถือสมาทานข้อวัตร ดังข้อความว่า

ภิกขเว สมัยหนึ่ง เราอยู่ที่ภูฏาการศาลา ในป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ขณะนั้นนักบวชเปลือยช็อกพารมมชฌกะอยู่ที่วัชชีคาม เขตกรุงเวสาลี ถึงความเป็นผู้เลิศด้วยลาภ และถึงความเป็นผู้เลิศด้วยยศ เขาถือสมาทานวัตรบท ๗ ประการ คือ (๑) เราพึงเป็นคนเปลือย ไม่นุ่งห่มผ้าตลอดชีวิต (๒) เราพึงประพฤดิพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดชีวิต (๓) เราพึงดำรงชีพ ด้วยสุราและเนื้อสัตว์ ไม่กินข้าวและขนมกุมมาส(ขนมสด)ตลอดชีวิต (๔) เราไม่พึงล่วงเกินอุเทนเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกแห่งกรุงเวสาลี (๕) เราไม่พึงล่วงเกินโคตมกเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศใต้แห่งกรุงเวสาลี (๖) เราไม่พึงล่วงเกินสัตตัมพเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกแห่งกรุงเวสาลี (๗) เราไม่พึงล่วงเกินพหุปัตตกเจดีย์ ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือแห่งกรุงเวสาลี^{๔๗}

ในอรรถกถา ได้ให้ลักษณะเจดีย์ว่า เป็นสถานที่ที่น่ายำเกรง สถานที่ที่ควรบูชา สถานที่สิ่งสถิตของพวกอมุขย์ มีเทวดา และยักษ์ เป็นต้น ปรากฏในอรรถกถา ปปัญจสูทนี ดังข้อความว่า

สถานที่เหล่านั้นเรียกว่า เจดีย์ เพราะหมายความว่า เป็นที่ยำเกรง...ให้เกิดความกลัว คือ ยังความกลัวให้เกิดทั้งแก่ผู้เห็นอยู่ทั้งแก่ผู้ไดยินอยู่...เป็นไปกับความขูขั่นแห่งชน เพราะเมื่อใครเข้าก็จะเกิดขูขั่น. บทว่า ตตถ จ เม พราหมณ วิหโรโต ความว่า บรรดาเสนาสนะเหล่านั้น เสนาสนะแห่งใด ๆ ซึ่งเป็นสถานที่สิ่งสถิตของยักษ์ ที่มนุษย์ทั้งหลายควรบนบาน และนำเครื่องสังเวยเข้าไปสังเวย มีพื้นธรณี เคลื่อนกล่นด้วยเครื่องบูชาและ

^{๔๕} ดังที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎกดังต่อไปนี้ คือ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๔/๖๖-๖๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐, ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑, ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑-๑๔/๗-๙, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑-๑๔/๑๐-๑๒, ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๙-๕๐/๒๗-๒๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙-๕๐/๔๐-๔๑.

^{๔๖} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๔/๖๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๘๐.

^{๔๗} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑/๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐.

เครื่องสังเวททั้งหลาย เช่น ดอกไม้ ธูป เนื่อ เลือด มันเหลว มันข้น ม้าม ปอด สุรา และ เมรัยเป็นต้น เป็นเหมือนสถานที่ที่รวมชุมนุมของพวกยักษ์ รากษสและปิศาจ ซึ่งเมื่อคนทั้งหลายมาเห็นเข้าในตอนกลางวัน ดูเหมือนหัวใจ จะวายตาย ท่านจึงกล่าวหมายสถานที่นั้นว่า ตตถ จ เม พราหมณ วิหโรโต^{๔๘}

จากข้อความข้างต้นนี้ก็เช่นเดียวกับข้อ ๒.๓.๑ พระอรรถกถาจารย์ท่านได้อธิบายขยายลักษณะของเจตีย์กว้างออกไปอีก แต่เมื่อสรุปแล้วก็จะได้ลักษณะว่า สถานที่ที่ควรเคารพบูชา

๒.๓.๓ เจตีย์มีลักษณะเป็นสังเวชนียสถาน

เจตีย์มีลักษณะเป็นสังเวชนียสถานปรากฏในทีฆนิกาย มหาวรรค ซึ่งได้กล่าวถึงลักษณะของเจตีย์ไว้ว่าเป็น สังเวชนียสถาน^{๔๙} ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตร ดังข้อความว่า

อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง...คือ (๑) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคตประสูติในที่นี้ (๒) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคตได้ตรัสรู้อุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ (๓) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคต ทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้ (๔) สังเวชนียสถานที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคต ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ อานนท์ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดูด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติในที่นี้...ว่า ตถาคตได้ตรัสรู้อุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้...ว่า ตถาคตประกาศธรรมจักร อันยอดเยี่ยมในที่นี้...ว่า ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ อานนท์ ขนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจตีย์จักมีจิตเลื่อมใสตายไป ขนเหล่านั้นทั้งหมด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๕๐}

จากข้อความข้างต้นนี้ พระพุทธเจ้าทรงตรัสอย่างชัดเจนว่าสังเวชนียสถานนั้นเป็นเจตีย์สถานที่ที่ชนทั้งหลายควรไปเคารพสักการบูชา เพื่อจะได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ต่อไป

^{๔๘} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙.

^{๔๙} สถานเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช หมายถึง ความสลัดใจ, ความกระตุ้นให้คิด, ความรู้สึกเตือนสำนึก; ในทางธรรมความรู้สึกสลัดใจที่ทำให้คิดได้ ทำให้จิตใจหันมานึกถึงสิ่งที่ติงาม เกิดความไม่ประมาทเพียรพยายามทำสิ่งที่เบญจกศลต่อไปจึงจะเรียกว่า สังเวช ความสลัดใจแล้วหงอยหรือหดหู่เสียไม่เรียกว่าเป็นความสังเวช ; พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๒๐.

^{๕๐} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

๒.๓.๔ เจดียมีลักษณะเป็นที่พึง

เจดียมีลักษณะเป็นที่พึง มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา มีข้อความปรากฏหลายแห่ง ดังต่อไปนี้

ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ที่ได้กล่าวถึงลักษณะของเจดียว่า เป็นสถานที่น่าสะพรึงกลัว น่าขนพองสยองเกล้า เช่น ในมูลปริยายวรรค ภยภรวสูตร ดังข้อความว่า “พราหมณ์ เรานั้นได้มีความดำริว่า ทางที่ดี เราควรอยู่ในเสนาสนะเช่นนี้ คือ อารามเจดียวนเจดีย รุกขเจดีย อันน่าสะพรึงกลัว น่าขนพองสยองเกล้า”^{๕๑}

ในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้กล่าวถึงลักษณะของเจดียว่า เป็นสถานที่เก็บขุมทรัพย์ (บุญกุศล) เช่น ที่ปรากฏในนิธิกัณฐสูตร ดังข้อความว่า “ขุมทรัพย์ที่ผู้ใด จะเป็น สตรีก็ตาม เป็นบุรุษก็ตาม ผิงไว้ดีแล้ว ด้วยทาน ศีล สัจญมะ และทมะ ในพระเจดีย พระสงฆ์ บุคคล แยกที่มาหาในมารดาบิดา หรือพี่ชาย”^{๕๒}

เจดียนั้นเป็นสถานที่สำคัญมากแห่งหนึ่ง เพราะผู้ที่หวังความยั่งยืนแห่งบุญกุศลที่บำเพ็ญไว้แล้วก็ให้ไปทำที่พระเจดียเป็นต้น และในขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ได้กล่าวถึงลักษณะของเจดียว่า เป็นที่พึง ปรากฏในพุทธวรรค อัคคิทัตตปุโรหิตวัตถุ ดังข้อความว่า “มนุษย์จำนวนมาก ผู้ถูกภัยคุกคาม ต่างถึงภูเข ป่าไม้ อาราม และรุกขเจดียเป็นสรณะ”^{๕๓}

จากข้อความข้างต้นนี้ จะสังเกตได้ว่า ลักษณะเจดียว่าที่พึงนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสถึงสิ่งที่มนุษย์ได้ให้ความเคารพบูชา เช่น ป่า เขา ต้นไม้ เป็นต้น แล้วยึดเป็นที่พึง และทรงตรัสว่าไม่เป็นที่เกษม เพราะไม่ทำให้พ้นจากทุกข์ได้ ผู้วิจัยเห็นว่าลักษณะนี้น่าจะเป็นลักษณะดั้งเดิมของเจดียก่อนสมัยพุทธกาล

๒.๓.๕ เจดียมีลักษณะเป็นสถูป

เจดียมีลักษณะเป็นสถูป^{๕๔} ในขุททกนิกาย อปทาน ได้กล่าวถึงลักษณะของเจดียว่า สถูป ปรากฏในฉัตตวรรค ถัมภารูปกัถเถราปทาน ดังข้อความว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึงของสัตว์โลกพระนามว่าธัมมทัสสี ทรงองอาจกว่านรชน เสด็จจัดชั้นธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าได้ยกเสาดงขึ้นไว้ ที่เจดียของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้าให้นายช่างสร้างบันได แล้วขึ้นสู่พระสถูปที่ประเสริฐ ได้ถือดอกมะลิไปบูชาที่พระสถูป”^{๕๕}

^{๕๑} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๔๙-๕๐/๒๗-๒๘, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๙-๕๐/๔๐.

^{๕๒} ขุ.ข. (บาลี) ๒๕/๖-๗/๑๒, ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๖-๗/๑๘.

^{๕๓} ขุ.ข. (บาลี) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๕๐, ขุ.ข. (ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๙๒/๙๒.

^{๕๔} ความหมายเจดียว่า สถูป ยังมีปรากฏใน ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๑๔-๑๑๖/๑๑๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๔-๑๑๖/๑๑๕-๑๑๖-๑๑๘. และ ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๖๔-๖๕/๑๓๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๔-๖๕/๑๑.

^{๕๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๕-๗/๒๓๓-๒๓๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕-๗/๓๐๗.

จากข้อความข้างต้นนี้ ลักษณะของเจดีย์เท่ากับสถูป หมายความว่า เป็นอันเดียวกันจะเรียกว่าเจดีย์หรือสถูปก็ได้ ผู้วิจัยเห็นว่า เจดีย์เท่ากับสถูป น่าจะมาจากเหตุที่เจดีย์ได้บรรจุพระสารีริกธาตุไว้

๒.๓.๖ เจดีย์มีลักษณะเป็นตัวแทนพระพุทธรเจ้า

เจดีย์มีลักษณะเป็นตัวแทนพระพุทธรเจ้าปรากฏในขุททกนิกาย อปทาน ได้กล่าวถึงลักษณะของเจดีย์ว่า เป็นพระพุทธรเจ้า ปรากฏในปัณฑุสววรรค ปุฬินูปาทกัถเถราปทาน พระพุทธรเจ้าตรัสเล่าถึงคราวที่พระองค์เป็นทเวละดาบสอยู่กับศิษย์ ๘๔,๐๐๐ คน ได้ก่อเจดีย์ทรายทำการบูชาด้วยดอกไม้ต่าง ๆ และนมัสการเจดีย์อยู่ถูกพวกศิษย์ถามเหตุแห่งการนมัสการ จึงตอบว่า เรานมัสการพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด ดังข้อความว่า

ข้าพเจ้าออกจากอาศรมได้ก่อพระเจดีย์ทรายแล้ว รวบรวมดอกไม้ธูปเทียนมาบูชาพระเจดีย์นั้น ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในพระเจดีย์แล้วเข้าไปสู่อาศรม ศิษย์ทุกคนได้มาประชุมพร้อมกันแล้ว ถามความข้อนี้ว่า ข้าแต่ท่านทเวละ ท่านนมัสการสถูปที่ก่อด้วยทรายทำไม แม้ข้าพเจ้าทั้งหลายก็อยากรู้ ข้าพเจ้าทั้งหลายถามท่าน แล้วโปรดบอกด้วยเถิด ข้าพเจ้าตอบว่า พระพุทธรเจ้าทั้งหลายผู้มีพระจักขุ มีพระยศยิ่งใหญ่ ท่านทั้งหลายได้พบแล้วในบถมนต์ของเรามาใช้หรือเรานมัสการพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดเหล่านั้นผู้มีพระยศยิ่งใหญ่เช่นไร^{๕๖}

ในขุททกนิกาย อปทาน ได้กล่าวลักษณะของเจดีย์ว่า พระสัมมาพุทธรเจ้า ปรากฏในกิงกนิปปุสววรรค ปุฬินูปยิกัถเถราปทาน ดังข้อความว่า “ข้าพเจ้ามีความอิมใจ ประนมมือนมัสการทุกเช้าเย็น ไหว้พระเจดีย์ทราย เหมือนไหว้พระสัมมาสัมพุทธรเจ้า ในที่เฉพาะพระพักตร์”^{๕๗} ลักษณะของคำว่า ตัวแทนพระพุทธรเจ้า อีกนัยหนึ่งคือการเป็นที่ประทับของพระสัมมาสัมพุทธรเจ้า เช่นในส่วนของพระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ ๓๗ กถาวัตถุ ปรากฏลักษณะของเจดีย์ว่า เป็นสถานที่ประทับ ดังข้อความในมนุสสโลกกถาว่า “สกวาทิถามว่า เจดีย์ อาราม วิหาร คาม นิคม นคร รัฐ ชนบท ที่พระพุทธรเจ้าเคยประทับอยู่มีอยู่มีใช้หรือ, พรว่าที่ตอบว่า ใช่”^{๕๘}

จะสังเกตได้ว่า เจดีย์ในพระอภิธรรมปิฎกมีลักษณะว่า เป็นสถานที่ที่พระพุทธรเจ้าเคยประทับเป็นการให้ความสำคัญกับสถานที่เช่นนั้น และแน่นอนว่าต้องเป็นบุคคลสำคัญสถานที่แห่งนั้นจึงจะจัดเป็นเจดีย์ได้

ข้อสังเกตประการหนึ่งสำหรับเจดีย์ที่ใช้เป็นตัวแทนของพระพุทธรเจ้าคือ ในบางกรณีสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแก่พระพุทธรเจ้าเท่านั้น ไม่ได้ใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือสิ่งแทนพระพุทธรเจ้า

^{๕๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๑๔-๑๑๗/๑๑๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๔-๑๑๗/๑๕๐.

^{๕๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๖๗/๑๓๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๗/๑๓๖.

^{๕๘} อภิ.ก. (บาลี) ๓๗/๘๐๒/๔๖๔, อภิ.ก. (ไทย) ๓๗/๘๐๒/๘๓๙.

แต่อย่างใด ดังเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์อปทาน เรื่อง ปุฬินูปาทกัตเถราปทาน^{๕๙} และปุฬินูปยัตเถราปทาน^{๖๐} ที่กล่าวถึงเจดีย์ที่มีลักษณะแทนพระพุทธรูปว่า ในอดีตท่านได้ก่อกองทรายขึ้นเป็นเจดีย์เพื่อระลึกถึงพระพุทธรูป จะสังเกตได้ว่า เจดีย์ในเรื่องนี้ไม่ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุแต่อย่างใด จะเห็นว่าในชั้นอรรถกถาจากท่านพระอรรถกถาจารย์จะอธิบายความหมายและลักษณะของคำว่า สฐูปและเจดีย์ ตามที่กล่าวมาแล้ว ยังพบว่าสฐูปและเจดีย์ถ้าเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูป หรืออัฐิธาตุของบุคคลสำคัญ หรือเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป จะมีความหมายและลักษณะตรงกันจะเรียกเจดีย์หรือสฐูปก็ได้ ในอรรถกถาได้จำแนกลักษณะเจดีย์อีกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

(๑) มีลักษณะเป็นสิ่งที่ก่อขึ้น ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย วิมานวัตถุ ชื่อว่าปรมัตถทีปนี ดังข้อความในอรรถกถาอเนกวิณณวิมานว่า “..บพว่า รตนจุจยิ ได้แก่ รัตนเจดีย์ที่ยกขึ้นซึ่งสร้างด้วยรัตนะมีแก้วและทองเป็นต้น”^{๖๑}

(๒) มีลักษณะเป็นห้องพระธาตุ ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย อปทาน ชื่อว่า วิสุทธชนวิลาสินี ดังข้อความในอรรถกถาสุธาปิณฑิตเถราปทาน ว่า “บพว่า เอกิสสา ปุชญาเยติ ความว่า นี่เป็นทรัพย์ทั้งสิ้น มีรัตนะ ๗ เป็นต้น ในชมพูทวีปทั้งสิ้นแห่งการบูชาอันหนึ่ง ที่กระทำไว้ในห้องพระธาตุคือเจดีย์”^{๖๒}

สรุปได้ว่า เจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีลักษณะที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ ๑) ต้นไม้ ๒) สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ควรแก่เคารพและสักการบูชา ๓) เป็นสังเวชนียสถาน ๔) ที่พึ่ง ๕) สฐูป ๖) ตัวแทนพระพุทธรูป เมื่อเปรียบเทียบลักษณะของคำว่าสฐูปและเจดีย์แล้วจะสังเกตได้ว่าสองคำนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกันเป็นส่วนมาก เช่น มีลักษณะเป็นสถานที่สำหรับบรรจุอัฐิธาตุ เป็นต้น ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันนั้นได้แก่ลักษณะที่ว่าเป็น ยอด ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของสฐูป อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะดั้งเดิมที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท ส่วนลักษณะของเจดีย์ที่ว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นลักษณะที่กว้างมากเพราะลักษณะนี้ครอบคลุมไปถึงสิ่งต่างๆ และสถานที่ต่าง ๆ ที่มนุษย์ให้ความเคารพยำเกรงไม่ได้จำเพาะเจาะจงถึงสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งเท่านั้น อีกประการหนึ่ง เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธรูปยังมีความหมายตรงกับสฐูปอีกด้วย คำอธิบายในพระไตรปิฎกกล่าวอธิบายถึงลักษณะของเจดีย์ว่ามีลักษณะคล้ายกันกับสฐูป ในบางที่หมายถึงสิ่งเดียวกัน อย่างไรก็ตามพบว่าเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีทั้งสิ่งที่เกิดมีตามธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ไม่ว่าจะมีลักษณะหรือสร้างจากวัสดุใด สิ่งที่ถูกถือว่าเป็นลักษณะสำคัญของเจดีย์คือการเป็นสถานที่ควรแก่การสักการบูชา เป็นที่กราบไหว้ของทั้งเทวดาและมนุษย์ เป็นสถานที่มีคุณค่าต่อความรู้สึก

^{๕๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๑๑-๑๔๗/๑๑๕-๑๑๘, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๑-๑๔๗/๑๕๐-๑๕๔.

^{๖๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๕๗-๙๒/๑๓๕-๑๓๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๗-๙๒/๑๓๕-๑๘๐.

^{๖๑} ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑๒๐๔/๓๗๘.

^{๖๒} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๓/๑๓๙.

ชักชวนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส เป็นสื่อให้น้อมนำถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์

๒.๔ ประเภทของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

เจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีพัฒนาการสร้างตั้งแต่ก่อนสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นพระพุทธองค์ก็ทรงประยุกต์คติเกี่ยวกับเจดีย์มาใช้ด้วย บางอย่างนำมาใช้ประโยชน์เพื่อบรรจุอัฐิของบุคคลสำคัญ บางอย่างใช้เป็นสื่อในการสอนธรรมเพื่อให้คนปฏิบัติต่อเจดีย์อย่างถูกต้อง บางอย่างใช้เป็นสัญลักษณ์น้อมนำคนให้เข้าถึงพระรัตนตรัย อย่างไรก็ตาม เมื่อจำแนกเป็นประเภทพบว่า เจดีย์ที่ใช้ในบริบทต่าง ๆ นั้นมีหลายประเภทสรุปเป็นหมวดหมู่ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ เจดีย์คือสิ่งที่เกิดเองตามธรรมชาติ

เจดีย์ประเภทนี้ส่วนมากเป็นของที่มีอยู่เองตามธรรมชาติ ต่อมาเมื่อมีเหตุการณ์ให้ได้รับความสนใจ ผู้คนจึงพากันมาเคารพกราบไหว้ หรือมาใช้สอยประโยชน์เลกกลายเป็นสถานที่สำคัญและเป็นที่รับรู้ของประชาชนทั่วไป ตัวอย่างเช่น

(๑) **รุกขเจดีย์** ในอรรถกถาวิญญูปิฎก สมันตปาสาทิกา ได้อธิบายความหมายไว้ว่า เทวสถาน ดังข้อความว่า “ที่ชื่อว่า เจดีย์ เพราะอรรถว่า อันปวงชนทำความเคารพ. คำว่า เจดีย์รุกขํ นี้ เป็นชื่อแห่งเทวสถานทั้งหลายที่ควรแก่การบูชา. ต้นไม้ที่ชาวโลกสมมติว่า เจดีย์ชื่อว่า รุกขเจดีย์. ที่ชาวบ้านบูชาแล้ว หรือเป็นที่บูชาของชาวบ้าน เพราะฉะนั้น ต้นไม้นั้นจึงชื่อว่า ความบูชา (ที่ชาวบ้านพากันบูชา)”^{๖๓}

(๒) **อารามเจดีย์** หมายถึง ภูมิภาคอันน่ารื่นรมย์ทั้งหลาย เช่น สวนดอกไม้ สวนผลไม้ เป็นต้นนั้นแล ชื่อว่า อารามเจดีย์. เพราะว่า สถานที่เหล่านั้นเรียกว่า เจดีย์ เพราะหมายความว่า เป็นที่ยำเกรง อธิบายว่า เพราะหมายความว่า เป็นสถานที่ที่บุคคลพึงบูชา^{๖๔}

(๓) **วนเจดีย์** หมายถึง ป่าทั้งหลาย เช่น รวป่าสำหรับนำเครื่องสังเวทไปสังเวท (เทวดา) ป่าสุกักวันและป่าที่ตั้งศาลของเทวดา เป็นต้นนั้นแล ชื่อว่า วนเจดีย์^{๖๕}

เจดีย์ที่กล่าวถึงนี้บางครั้งเรียกรวม ๆ ว่า “รุกขเจดีย์” แปลว่า “เจดีย์คือต้นไม้ใหญ่ที่คนเคารพนับถือ” ส่วนมากเป็นต้นไม้ใหญ่ที่ตั้งอยู่ในสถานที่โดดเด่น แผ่กิ่งก้านสาขาปกคลุมให้ความร่มรื่น มีลำต้นสูงใหญ่ แข็งแรง น่าเกรงขาม อาจมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลหรือเคยเกิดเหตุการณ์สำคัญอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกต้นไม้ประเภทนี้ว่า ต้นไม้เจ้าป่า (วนปติ) ผู้คนที่

^{๖๓} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๒/๗๖.

^{๖๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙.

^{๖๕} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๔๙/๑๒๙.

เคารพศรัทธาในต้นไม้เจ้าป่านี้จะแสดงออกด้วยการสร้างศาล ทำรั้วล้อม เกลี่ยทรายลงบนพื้นที่รอบ ๆ ตั้งแท่นเครื่องสักการะ ยกธงชัย ธงแผ่นผ้าและผูกผ้าแพรสีต่าง ๆ^{๖๖}

๒.๔.๒ เจดียคือสถานที่อันเป็นที่อยู่ของมนุษย์

เจดียประเภทนี้ส่วนมากเป็นต้นไม้หรือเป็นสถานที่ที่มนุษย์ คือ เทวดาหรือยักษ์ สถิตอยู่ มนุษย์เหล่านั้นอาจให้คุณหรือให้โทษแก่มนุษย์ในบริเวณนั้น ๆ จึงกลายเป็นที่เคารพบูชาหรือเป็นที่เกรงขามของผู้คน ตัวอย่างเช่น

(๑) **สารันทเทเจดีย** ปรากฏในอรรถกถาที่ขนิทาย มหาวรรค สุมังคลวิลาสินี กล่าวถึงเจดียเป็นที่อยู่ของสารันททยักษ์ว่า “บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สารันทเท เจติเย ได้แก่ วัดที่มีชื่ออย่างนี้. ได้ยินว่า เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จจุติขึ้น ในที่นั้นได้มีเจดียเป็นที่อยู่ของสารันททยักษ์. ดังนั้น ในที่นั้นมนุษย์ทั้งจึงพากันสร้างวัดถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า วัดนั้นจึงถึงการนับว่า สารันทเทเจดีย เพราะสร้างที่สารันทเทเจดีย”^{๖๗}

(๒) **อุเทนเจดีย**^{๖๘} และโคตรมกเจดีย ปรากฏในอรรถกถาที่ขนิทาย มหาวรรค สุมังคลวิลาสินี กล่าวถึงเจดียเป็นที่อยู่ของอุเทนยักษ์ ดังข้อความว่า “ท่านเรียกวัดที่สร้างไว้ที่เจดียสถานของอุเทนยักษ์ว่า อุเทนเจดีย. แม้ในโคตรมกเจดียเป็นต้นก็นัยเดียวกันนี้เอง”^{๖๙}

(๓) **อัคราพเจดีย** ปรากฏในอรรถกถาสังยุตตนิกาย สคาถาวรรค สารัตถปกาสินี กล่าวถึงเมื่อคราวพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จจุติ ได้มีเจดียเป็นอันมากที่เป็นที่อยู่ของพวกมนุษย์ ดังข้อความว่า

“บทว่า อคราพเว เจติเย ได้แก่ ที่อัครเจดียเมืองอาฬวี. เมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่เสด็จจุติ ได้มีเจดียเป็นอันมาก อันเป็นถิ่นของยักษ์และนาคเป็นต้น มีอัคราพเจดีย และโคตรมกเจดียเป็นต้น. เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจุติขึ้นแล้ว มนุษย์ทั้งหลายพากันรื้อเจดียเหล่านั้นสร้างเป็นวิหาร.เจดียเหล่านั้นนั้นแล จึงเกิดเป็นชื่อของคนเหล่านั้น”^{๗๐}

(๔) **อานันทเจดีย** ปรากฏในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต มโนรสปุณฺณิ ดังข้อความว่า “อานันทเจติเย ได้แก่ ในวิหารอันตั้งอยู่ตรงสถานที่เป็นภพของอานันทยักษ์”^{๗๑}

(๕) **ปาสาณกเจดีย** ปรากฏในอรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาต ปรมัตถโชติกา ดังข้อความว่า “สองบทว่า ปาสาณก เจติย ได้แก่ เบื้องบนแผ่นหินใหญ่ ได้เป็นที่อยู่ของ

^{๖๖} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓.

^{๖๗} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๓๕/๑๒๑, วิ.ม.อ. (ไทย) ๑๓/๒/๑/๓๔๕.

^{๖๘} อุเทนเจดียยังปรากฏใน ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๘๒๒/๓๒๗.

^{๖๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๗/๑๕๖.

^{๗๐} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๐๙/๒๕๕, พุ.พ.อ. (บาลี) ๒/๓๔๕/๑๖๒.

^{๗๑} อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๘๐/๔๐๒.

เทวดาในกาลก่อน แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจุติแล้ว กลายเป็นวัด. วัดนั้นเรียกว่า ปาสาณเจดีย์ เพราะการเรียกแต่แรก”^{๗๒}

(๖) **พทุพุตตเจดีย์**^{๗๓} คือ ต้นไม้ใหญ่ที่ประชาชนจำนวนมากมาอ่อนนวยขบถ จากเทวดาที่สิ่งอยู่^{๗๔}

เจดีย์ประเภทนี้ส่วนมากมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อบูชามนุษย์คือเทวดาหรือยักษ์ ในระยะแรกอาจเกิดขึ้นจากการนำเครื่องบูชาอาหารดอกไม้ธูปเทียนมาเช่นไหว้ ต่อมามีคนให้ความเคารพนับถือ หวังจะให้มนุษย์นั้นคุ้มครองจึงมีการก่อสร้างเจดีย์ขึ้น

๒.๔.๓ เจดีย์คือสถานที่ที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ

เจดีย์ประเภทนี้ส่วนมากเป็นสถานที่ที่บุคคลสำคัญได้เคยมาพักหรือใช้ทำกิจกรรมบางอย่าง ผู้นับถือจึงยกย่องว่าเป็นสถานที่สำคัญสมควรแก่การสักการบูชา ตัวอย่างเช่น

(๑) **มกุฏพันธเจดีย์**^{๗๕} คือ สถานที่ที่มิ่งมงคลที่พวกเจ้ามัลละประดับเครื่องทรงในพระราชพิธีราชาภิเษก

(๒) **อนิมิสเจดีย์**^{๗๖} คือ สถานที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทอดพระเนตรไม่กระพริบอยู่ตลอด ๗ วัน

(๓) **รัตนจกกรมเจดีย์**^{๗๗} คือ สถานที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับยืนเสด็จจกกรมไปมาจากข้างหน้าข้างหลัง ตลอด ๗ วัน

(๔) **รัตนขมรเจดีย์**^{๗๘} คือ สถานที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับพิจารณาพระอภิธรรมปิฎกตลอด ๗ วัน อีกนัยหนึ่งหมายถึง สถานที่ที่เขาสร้างด้วยรัตนมีแก้วและทอง เป็นต้น^{๗๙}

(๕) **สุประดิษฐ์เจดีย์**^{๘๐} คือ สถานที่ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเคยประทับหรือ ต้นไทรต้นใดต้นหนึ่ง^{๘๑}

(๖) **ลัตถัมพเจดีย์**^{๘๒} คือ สถานที่ที่พระธิดา ๗ องค์ของพระเจ้ากีกิ ทรงเกิดความสลดสังเวชเสด็จออกจากพระราชวังไปเริ่มทำความเพียรประทับอยู่

^{๗๒} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๒๐/๔๓๑.

^{๗๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑/๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐.

^{๗๔} ดูเรื่องจักขุบาล ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๓.

^{๗๕} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๒๘/๒๐๔.

^{๗๖} ขุ.พทุธ.อ. (บาลี) ๔๒๐.

^{๗๗} ขุ.พทุธ.อ. (บาลี) ๔๒๐.

^{๗๘} ขุ.พทุธ.อ. (บาลี) ๔๑๙.

^{๗๙} ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑๒๐๔/๓๗๘.

^{๘๐} วิ.ม. (บาลี) ๔/๕๕/๔๖, วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๕-๖๗.

^{๘๑} วิ.ม.อ. (บาลี) ๔/๑/๑๑๘.

^{๘๒} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๑/๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑/๑๐.

(๗) **ตุมพเจดีย์**^{๘๓} คือ สถานที่ที่โศภนพราหมณ์ให้สร้างสถูปบรรจุพระพุทธรูปที่ใส่แบ่งพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

(๘) **มณิมาพกะเจดีย์**^{๘๔} คือ เจดีย์ของมณิภททักข์ ภายหลังพระสัมมาสัมพุทธเจ้าไปประทับ

(๙) **ปาวาลเจดีย์**^{๘๕} คือ เจดีย์ที่พระองค์เคยประทับ

(๑๐) **สุวรรณเจดีย์**^{๘๖} ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เขา (พระพาหิยเถระ) ได้บังเกิดในตระกูลแห่งหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว จึงได้บวช. เมื่อพระศาสนาเสื่อมสิ้นลง ภิกษุ ๗ รูป มองเห็นความประทุพผิตของบริษัท ๔ ถึงความสังเวชสลดจิตพากันเข้าไปคิดว่า พวกเราจักกระทำที่พึงแก่ตนเองตลอดเวลาที่พระศาสนายังไม่เสื่อมสิ้นไป จึงพากันไหว้พระสุวรรณเจดีย์แล้ว ได้มองเห็นภูเขาลูกหนึ่งในป่านั้นจึงพูดว่า ผู้มีความห่วงใยในชีวิต จงกลับไปเสีย ผู้ไม่ห่วงใยในชีวิต จงพากันขึ้นไปยังภูเขาลูกนี้เถิด แล้วจึงพาตพะองค์ทั้งหมดพากันขึ้นไปยังภูเขาลูกนั้นแล้วฉลักพะองค์ให้ตกไปแล้วต่างก็บำเพ็ญสมณธรรม

บรรดาเจดีย์ทั้งหมดที่กล่าวมานี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นสถานที่ที่รณรมย์ พระอรธรรคทายกขยายความว่า เพราะกรุงเวสาลี เป็นที่น่ายินรมย์ เพราะสมบูรณ์ด้วยภูมิภาควรรังพร้อมด้วยบุคคล มีปัจจัยหาได้ง่ายเป็นอันดับแรก. ส่วนวิหารทั้งหลายพึงทราบว่าเป็นที่น่ายินรมย์ เพราะไม่ไกลไม่ใกล้นักจากพระนคร สมบูรณ์ด้วยคมนาคม เพราะเป็นสถานที่อยู่ไม่เคลื่อนกล่นสมบูรณ์ด้วยร่มเงาและน้ำและเป็นสถานที่สมควรแก่ความสด^{๘๗}

เจดีย์ประเภทนี้มักเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของบุคคลที่เคารพนับถือโดยเชื่อมโยงกับเหตุการณ์สำคัญทางศาสนาหรือบ้านเมืองอนุชนรุ่นหลังต้องการระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญจึงสร้างเจดีย์ในสถานที่เกิดเหตุการณ์นั้น ๆ

๒.๔.๔ เจดีย์คือสัญลักษณ์ที่สร้างด้วยวัสดุต่าง ๆ

การสร้างเจดีย์นั้นมีการใช้วัสดุแตกต่างกัน มีทั้งสร้างจากวัสดุอุปกรณ์ทั่วไป มีทั้งที่สร้างด้วยวัสดุมีค่ามหาศาล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) สร้างเจดีย์ด้วยดอกไม้

ประเพณีการสร้างเจดีย์ดอกไม้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การสร้างดังกล่าวเป็นการสร้างเนินดินธรรมดาให้เป็นกองขึ้น จากนั้นทายกทายิกผู้มีศรัทธาจะนำดอกไม้มาประดับบน

^{๘๓} พุ.อป. (บาลี) ๓๓/๔-๕/๕๗๙, พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔-๕/๗๒๔.

^{๘๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๘/๒๕๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๘/๓๔๑.

^{๘๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๒/๒๒๖, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๒/๓๘๕-๓๙๐.

^{๘๖} พุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๒๘๖.

^{๘๗} พุ.อุ.อ. (บาลี) ๕๑/๓๔๖.

เจดียน์ี้จัดเป็นประเพณีการสร้างเจดีย์ชนิดที่หนึ่ง ดังความตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าฟังคำของศิษย์เหล่านั้นแล้ว จึงทำจิตของตนให้เลื่อมใสใช้ดอกไม้สร้างเป็นพระสถูปแล้วได้สิ้นชีวิตลง ณ ที่นั้น” ^{๘๘}

(๒) สร้างเจดีย์ด้วยไม้

ประเพณีการสร้างเจดีย์ด้วยไม้นานาชนิดเช่นไม้ไผ่เป็นต้นดังความตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าได้เห็นป่าใหญ่ดงทึบ สงัดเงียบปราศจากอันตรายเป็นที่อยู่ของพวกฤๅษี ผู้สมควรรับเครื่องบูชาข้าพเจ้าจึงนำไม้ไผ่มาทำเป็นสถูปแล้ว โปรยดอกไม้ต่าง ๆ ลงได้ไหว้พระสถูปที่ข้าพเจ้าสร้างแล้วเหมือนได้อภิวัตน์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์” ^{๘๙} นอกจากจะมีไม้ธรรมดาแล้วยังมีไม้ดอกจำพวกซึ่งคนที่จะจัดสร้างมักจะมีฐานะพอสมควรถึงจะสร้างได้ ไม้ดังกล่าวคือ ไม้กฤษณาหรือแก่นจันทร์ ดังความตอนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าได้ทำสถูปไม้หอมปกคลุมด้วยดอกมะลิทำให้สมควรแต่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ” ^{๙๐}

นอกจากจะสร้างสถูปจากไม้หอมแล้วบางครั้งก็ยังมีปรากฏเห็นผู้สร้างที่ต้องการให้สถูปมีกลิ่นหอมด้วย วิธีการดังกล่าวคือการใช้ดอกไม้และเครื่องลูบไล้ไปบูชาที่พระสถูป ^{๙๑} วิธีการดังกล่าวน่าจะสืบต่อมาให้เห็นการประพรมน้ำพระด้วยน้ำหอมหรือน้ำสะอาดในวันปีใหม่ของไทยด้วยดังความตอนหนึ่งว่า “ท่านเลื่อมใสในพระศาสดา พอกุณของหอมเป็นอันมาก มีจันทร์ กายาน การบูร และกฤษณาเป็นต้น สร้างสถูปหอมถวายพระศาสดา. ฉาบดอกมะลิไว้บนคันธสถูป และกระทำการนอบน้อมพระพุทธรูปด้วยองค์ ๘” ^{๙๒}

(๓) สร้างเจดีย์ด้วยดิน

อย่างที่เราเข้าใจแล้วว่า ความหมายหลัก ๆ ของเจดีย์คือ กองดิน เนินดิน ที่มนุษย์สร้างขึ้น ประเพณีการสร้างเจดีย์จากดินจึงน่าจะเป็นประเพณีเก่าแก่และนิยมมากที่สุดมีตัวอย่างดังความตอนหนึ่งว่า

เจ้าเป็นบ้าไปแล้วหรือ จึงเกี่ยวหญ้าอันเขียวสดแล้วบังคับโคแก่นเป็นสัตว์ตายแล้ว ว่า จงกิน จงกิน อันโคตายแล้วย่อมไม่ลุกขึ้นกินหญ้าและน้ำมิใช่หรือ เจ้าเป็นทั้งคนพาลทั้งมีปัญญาทราบดีเหมือนคนอื่น ที่มีปัญญาทราบดีนั้น สุขาตุกุมารตอบว่าโคตัวนี้ยังมีเท้าทั้ง ๔ มีศีรษะ มีตัวพร้อมทั้งหาง นัยน์ตาก็มีอยู่ตามเดิม ข้าพเจ้าคิดว่าโคตัวนี้พึงลุกขึ้นกินหญ้าสักวันหนึ่ง ส่วนมือ เท้า กายและศีรษะของปูไม่ปรากฏ แต่คุณพ่อมาร้องให้ถึงกระดูกของปูที่บรรจุไว้ในสถูปดิน ไม่เป็นคนโง่หรือ ^{๙๓}

^{๘๘} พ.อ. (บาลี) ๓๒/๒๐-๒๒/๒๑๔, พ.อ. (ไทย) ๓๒/๒๐-๒๒/๒๓๘.

^{๘๙} พ.อ. (บาลี) ๓๒/๑-๒/๑๖๑, พ.อ. (ไทย) ๓๒/๑-๒/๒๐๒.

^{๙๐} พ.อ. (บาลี) ๓๒/๒๔/๑๘๙, พ.อ. (ไทย) ๓๒/๒๔/๒๔๒.

^{๙๑} พ.ว. (บาลี) ๒๖/๖๗๖-๖๗๘/๖๖, พ.ว. (ไทย) ๒๖/๖๗๖-๖๗๘/๗๗.

^{๙๒} พ.อ.อ. (บาลี) ๒/๙๗/๑๔๑.

^{๙๓} พ.เปต. (บาลี) ๒๖/๔๙/๑๕๗, พ.เปต. (ไทย) ๒๖/๔๙/๑๗๕.

ในข้อความดังกล่าว ลูกชายกำลังมาสอนพ่อไม่ให้รำไรถึงปู่ที่เสียชีวิตไป วิธีการสอน คือ การเอาหญ้าให้ควายตายกิน จนพ่อเข้ามาต่อนั่นเอง ข้อสังเกตอีกประการคือ การสร้างเจดีย์ดิน นั้นคือกองดินธรรมดานั่นเอง จุดประสงค์ของการสร้างคือ เพื่อเป็นที่สักการะคนธรรมดา ที่ไม่ใช่ปูชนียบุคคล

(๔) สร้างเจดีย์ด้วยทราย

เจดีย์ทรายกับเจดีย์ดิน มีนัยใกล้เคียงแต่เพื่อแยกประเภทผู้วิจัยได้แยกออกจากกัน เจดีย์ทรายดังความตอนหนึ่งว่า

ท่าน (พระสภิตตนิยเถระ) บังเกิดในเรือนมีตระกูลแห่งหนึ่งเจริญวัยแล้ว เกิดขึ้นในกาลเป็นที่สิ้นพระชนมายุของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ยังไม่ทันได้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเมื่อยังดำรงพระชนมายุอยู่ ในกาลที่พระองค์ปรินิพพานได้บวชเป็นภิกษุอยู่ในหิมวันตประเทศป่าอันน่ารื่นรมย์ ก่อเจดีย์ทรายที่ซอกเขาแห่งหนึ่งแล้วเอาใจใส่ตั้งในพระผู้มีพระภาคเจ้า และเอาใจใส่ตั้งพระธาตุของพระองค์ บูชาด้วยดอกไม้ในป่าที่วณมัสการอยู่ มีคำอธิบายด้วยว่า วิธีก่อเจดีย์ดังกล่าวไม่ได้ใช้ทรายอย่างเดียวยังต้องอาศัยวัสดุอื่นด้วย เช่น ขี้เถ้าไม้ไผ่ เมื่อเสร็จก็บูชาด้วยดอกไม้เป็นอันมาก มีดอกจำปาเป็นต้น”^{๙๔} หรืออาจจะเลือกเอาดอกไม้อื่น บูชาเจดีย์ทรายเช่นบาลีว่า “ดอกบุณยานั้น ซึ่งมีกลิ่นหอมยิ่งนักแล้วก่อสถูปที่กองทราย บูชาพระพุทธรเจ้า”^{๙๕}

นอกจากนี้ยังปรากฏมีคำสนทนาที่บอกว่า เสวยสุขเพราะสร้างเจดีย์ทราย ดังความตอนหนึ่งว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด ที่ข้าพเจ้าประกาศที่ใกล้พระสถูปกองทราย บัดนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีโชค ผู้ทรงเป็นพระศาสดา เสด็จลงสู่พระครรภ์ของพระมารดาแล้ว”^{๙๖} ในปุณฺณปาทกเถราปทานก็ปรากฏดังความตอนหนึ่งว่า “ดาบสชื่อเทวละได้ก่อเจดีย์ทรายบูชาพระพุทธรเจ้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น เขาไม่รู้จักทุกติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุมรรค ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ...”^{๙๗} และในปุณฺณปิยเถราปทานว่า “ชฎิลชื่อนารทะได้ก่อสถูปทรายถวายพระพุทธรเจ้า เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุกติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุมรรค ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ”^{๙๘}

^{๙๔} พ.อ.อ. (บาลี) ๒/๒/๑๐๕-๑๐๖.

^{๙๕} พ.อ.อ. (บาลี) ๓๒/๔๗/๒๔๕, พ.อ.อ. (ไทย) ๓๒/๔๗/๓๒๕.

^{๙๖} พ.อ.อ. (บาลี) ๓๓/๑๓๒/๑๑๗, พ.อ.อ. (ไทย) ๓๓/๑๓๒/๑๕๒. ส่วนอานิสงส์การสร้างเจดีย์ทรายดูเพิ่มเติมใน พ.อ.อ. (บาลี) ๒/๔๖/๒๐๒.

^{๙๗} พ.อ.อ. (บาลี) ๓๓/๑๑๑-๑๔๗/๑๑๕-๑๑๘, พ.อ.อ. (ไทย) ๓๓/๑๑๑-๑๔๗/๑๕๐-๑๕๔.

^{๙๘} พ.อ.อ. (บาลี) ๓๓/๕๗-๙๒/๑๓๕-๑๓๙, พ.อ.อ. (ไทย) ๓๓/๕๗-๙๒/๑๓๕-๑๘๐.

(๕) สร้างเจดีย์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ

เจดีย์ส่วนมากที่สร้างถวายบูชาบุคคลนั้นล้วนมีค่ามากอาจสร้างโดยทองคำ เพชร นิล จินดา เป็นต้น^{๙๙} ดังความตอนหนึ่งว่า

ชนเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ ทำพระสรีริกแล้วได้รวบรวมพระธาตุพากันสร้างพระพุทธรูปไว้ ณ ที่นั้น ชั้นที่ ๑ ทำด้วยทองคำ ชั้นที่ ๒ ทำด้วยแก้วมณี ชั้นที่ ๓ ทำด้วยเงิน ชั้นที่ ๔ ทำด้วยแก้วผลึกที่พระสถูปนั้น ชั้นที่ ๕ ทำด้วยแก้วทับทิม ชั้นที่ ๖ ทำด้วยแก้วลาย ชั้นบน ทำด้วยรัตนะทุกอย่าง รังไร้นทำด้วยแก้วมณี แหน่ไฟที่ทำด้วยรัตนะ พระสถูปทำด้วยทองคำล้วนสูง ๑ โยชน์^{๑๐๐}

การสร้างเจดีย์นั้นจะสร้างให้ใหญ่โตมโหฬารก็ได้ เพราะไม่ใช่แค่มนุษย์สร้าง ยังมีพวกเทวดา ยักษ์ และผู้มีฤทธิ์สร้างแข่งกันก็มี ผู้วิชัยยกเอาเจดีย์สร้างด้วยรัตนะเป็นตัวอย่างของเจดีย์มีค่ามาก ดังความตอนหนึ่งว่า

ท่านอุปัฏฐาเถระแม่นี้ ได้บำเพ็ญบุญญาธิการไว้ในพระพุทธรูปเจ้าองค์ก่อน ๆ สัมมัญญะทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ บังเกิดในตระกูลแห่งคนขัดสน บรรลุนิติภาวะแล้ว เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพาน เมื่อมนุษย์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภภินท์ ยักษ์ และคนธรรพ์ทั้งหลายต่างถือเอาพระธาตุของพระองค์มากระทำพระสถูปสำเร็จด้วยรัตนะทั้ง ๗ สูง ๗ โยชน์ เขาได้เอาผ้าอุตราสงค์ของตน ซึ่งชาวสะอาตบรีสุทธิผูกปลายไม้ไผ่ทำเป็นธงแล้ว ทำการบูชายักษ์เสนาบดี นามว่า อภิสัมมตกะ อันเทวดาทั้งหลายแต่งตั้งไว้เพื่ออารักขาสถานที่บูชาพระเจดีย์มีกายไม่ปรากฏถือธงในอากาศกระทำประทักษิณพระเจดีย์ ๓ รอบ^{๑๐๑}

ข้อความดังกล่าวได้อธิบายถึงการแข่งกันสร้างเจดีย์ของมนุษย์และอมนุษย์ซึ่งมีฤทธิ์มากรวมความคือ มนุษย์ทำให้ยิ่งใหญ่ไว้ คนที่เหนือกว่าก็จะสร้างให้ใหญ่กว่าอีกเป็นต้น เป็นกระบวนการสร้างบุญกุศลที่อิงต่อเจดีย์ในสมัยนั้น

การจำแนกเจดีย์ในลักษณะนี้แสดงให้เห็นว่า คติการสร้างเจดีย์ในสมัยพุทธกาลเน้นที่ความศรัทธาเป็นสำคัญ ส่วนเรื่องขนาด วัสดุที่ใช้สร้างขึ้นขึ้นอยู่กับสถานะของผู้สร้าง บางกรณีอาจทำด้วยทรายที่ไม่ใหญ่นัก บางกรณีอาจทำด้วยเงินทองแล้วประดับดาอย่างวิจิตรสวยงาม

^{๙๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๖๖/๑๓๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๖/๑๓๖.

^{๑๐๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๕๓-๕๗/๑๐๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๓-๕๗/๑๒๙-๑๓๐.

^{๑๐๑} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๔๔-๔๕.

๒.๔.๕ เจดียที่สร้างตามคติพระพุทธศาสนา

เจดียที่สร้างตามคติพระพุทธศาสนานิยมเรียกว่า “พุทธเจดีย”^{๑๐๒} คือ เจดียที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มี ๔ ชนิด^{๑๐๓} หมายถึง สถานที่หรือสิ่งที่เคารพบูชาเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธศาสนา เรียกเต็มว่า สัมมาสัมพุทธเจดีย หรือ พุทธเจดีย^{๑๐๔} ได้แก่

(๑) ธาตุเจดีย คือ สิ่งก่อสร้างที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ มักทำเป็นรูปโลมฟางมียอดแหลม สำหรับในพระพุทธศาสนาธาตุเจดียนี้น่าจะเป็นเจดียประเภทแรกที่เกิดขึ้นภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน เจ้าเมืองต่าง ๆ สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่เกิดขึ้นภายหลังจากการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ในมหาปรินิพพานสูตรได้กล่าวถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วนโดยโทณพราหมณ์ และได้แจกจ่ายออกไปยังสถานที่ ๘ แห่ง ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุจากพระเจดียทั้ง ๘ แห่ง มาทำการแบ่งแจกไปบรรจุไว้ในพระสถูปที่สร้างขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ ที่ธรรมทูตของพระองค์ได้จาริกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา จึงก่อให้เกิดธรรมเนียมการสร้างธาตุเจดีย ซึ่งสันนิษฐานว่าได้เข้ามาพร้อมกับการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

(๒) บริโภคเจดีย คือ ที่บรรจุของใช้ของพระพุทธเจ้า รวมทั้งสังเวชนียสถานทั้งสี่แห่ง เจดียประเภทนี้สร้างเพื่อการระลึกถึงพระพุทธเจ้าภายหลังเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วอันได้แก่ สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ ประทานปฐมเทศนา และปรินิพพาน และเจดียบรรจุพระอังคาร เจดียบรรจุพระนาฬิกายอดที่ใส่ดวงพระบรมสารีริกธาตุ หลังจากการถวายพระเพลิงพระพุทธรูป ต่อมาได้เพิ่มเจดียตามสถานที่แสดงพุทธปาฏิหาริย์อีก ๔ แห่ง และการบรรจุพุทธบริวารต่าง ๆ ที่สมมุติขึ้นภายหลัง

(๓) ธรรมเจดีย คือ พระธรรมคำสั่งสอนทั้งมวลของพระพุทธเจ้า ทั้งที่จารึกลงเป็นพระคัมภีร์หรือหนังสือ เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎกหรือแผ่นจารึกอักษรธรรม เป็นต้น^{๑๐๕} ธรรมเจดียนี้ คือ การบรรจุพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยการจารึกไว้ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชมีการจารึกพระธรรมลงบนเสาหินเป็นเครื่องประกาศเกียรติคุณของพระพุทธศาสนาและเข้าใจว่าในสมัยหลังพุทธกาลประชาชนจะไปแสดงการปลงธรรมสังเวชนียสถานต่าง ๆ ในอินเดียได้ยาก เพราะหนทางไกลจึงมักเลือกเอาพระธรรมที่เป็นหัวใจศาสนาจารึกเป็นที่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า รวมถึงพระไตรปิฎกคัมภีร์ทางพุทธศาสนา โดยพระ

^{๑๐๒} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๓๔/๒๗๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๓๔/๓๕๕.

^{๑๐๓} อรรถกถานิธิกัณฐสูตรกล่าวว่า เจดียมี ๓ อย่าง คือ ต้นโพธิพฤกษ์ชื่อว่า บริโภคเจดีย, พระพุทธรูปชื่อว่า อุทิสกเจดีย, พระสถูปที่มีห้องบรรจุพระธาตุชื่อว่า ธาตุเจดีย, ขุ.ขุ. (บาลี) ๗/๑๙๗.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๔.

^{๑๐๕} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธศาสนสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๓๘.

ธรรมแทนพระพุทธองค์ ตามที่ทรงตรัสว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นย่อมเห็นเรา” เป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้าควบคู่ไปกับพระธรรมที่เกิดขึ้นอย่างชัดเจน เช่น การสร้างเจดีย์ ๘๔,๐๐๐ แห่ง เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและเป็นตัวแทนของพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ ธรรมชั้นอีกประการหนึ่ง

(๔) อุทเทสิกเจดีย์ คือ สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศต่อพระพุทธองค์ เช่น พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปปางต่าง เป็นต้น เจดีย์ประเภทนี้จึงเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงและอุทิศต่อพระพุทธเจ้านอกเหนือจากเจดีย์ทั้ง ๓ ประเภทโดยไม่ได้กำหนดลักษณะ เช่น การสร้างพุทธรูปปางต่าง การสร้างพระพุทธรูปและการสร้างรอยพระพุทธรูป ที่สร้างขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการสร้างเจดีย์ ถือเป็นอุทเทสิกเจดีย์^{๑๐๖}

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะจำแนกพุทธเจดีย์เป็น ๔ ประเภท แต่ที่นิยมปฏิบัติกันในปัจจุบันคือ เมื่อสร้างพระเจดีย์เสร็จแล้วมักนำสิ่งของต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนามาบรรจุไว้ทั้งหมด จึงกลายเป็นว่าพระเจดีย์หลังหนึ่งใช้บรรจุทั้งเครื่องอัฐบริขาร พระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป ใบลานและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ส่วนวัสดุที่นำมาสร้างเป็นพระเจดีย์ในอดีตนั้น มีทั้งที่เป็นทราย ดินเหนียว อิฐ ศิลา แผ่นเงิน แผ่นทอง เป็นต้น ขึ้นอยู่กับศรัทธาของผู้สร้าง

๒.๔.๖ เจดีย์คือคำสอนที่ควรถือปฏิบัติเพื่อความเจริญ

นอกจากจะมีเจดีย์ที่เป็นวัตถุมองเห็นได้แล้ว พบว่ายังมีเจดีย์อีกประเภทหนึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาด้วย เจดีย์ประเภทนี้คือ คำสอนหรือธรรมเนียมที่ควรแก่การเคารพนับถือและสมทานปฏิบัติ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของชีวิตและสังคม ตัวอย่างเช่น

(๑) วัชชีเจดีย์^{๑๐๗} คือ คำสอนหรือทำเนียบปฏิบัติที่ชาววัชชีต้องประพฤติประจำ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า วัชชีธรรม ดังความในมหาปรินิพพานสูตรตอนหนึ่งว่า

๑) พวกเจ้าวัชชีหมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์ ประชุมกันมากครั้ง

๒) พวกเจ้าวัชชีพร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่พวกเจ้าวัชชีจะพึงทำ

๓) พวกเจ้าวัชชีไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ไม่ลบล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรมที่วางไว้เดิม

๔) พวกเจ้าวัชชี สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจ้าวัชชีผู้มีพระชนมายุมากของชาววัชชีและสำคัญถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่าเป็นสิ่งควรรับฟัง

๕) พวกเจ้าวัชชีไม่ฉุดคร่าขึ้นใจกุลสตรี หรือกุลกุมาริให้อยู่ร่วมด้วย

^{๑๐๖} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๗๔/๓๕๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๔/๒๕๗.

^{๑๐๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๓๔/๖๗-๖๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘-๘๐.

๖) พวกเจ้าวัชชี สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นวัชชีของชาววัชชีทั้งในเมืองและนอกเมือง และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่เคยให้เคยกระทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมสูญไป”

๗) พวกเจ้าวัชชีจัดการรักษา คุ่มครอง ป้องกันพระอรหันต์ทั้งหลายโดยชอบธรรมด้วยตั้งใจว่า “ทำอย่างไร พระอรหันต์ที่ยังไม่มาพึ่งมาสู่แคว้นของเรา ท่านที่มาแล้วพึงอยู่อย่างผาสุกในแคว้นแคว้น”

พระพุทธองค์ตรัสว่า ตราบใดที่พวกวัชชียังถือปฏิบัติธรรมเหล่านั้นอยู่ พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลย วัชชีธรรมที่วางไว้เดิมนี้นี้ หมายถึงประเพณีที่สืบทอดกันมานาน เช่น จับผู้ต้องสงสัยว่าเป็นโจร ผู้จับจะไม่สอบสวนเอง แต่จะส่งให้ฝ่ายสอบสวน ฝ่ายสอบสวนสืบสวนแล้วรู้ว่าไม่ใช่ก็ปล่อย ถ้ายังสงสัยก็ส่งต่อขึ้นไปตามลำดับชั้น บางกรณีอาจส่งถึงเสนapati บางกรณีอาจส่งถึงพระราชาเพื่อทรงวินิจฉัย^{๑๐๘}

(๒) **ธรรมเจดีย์** หมายถึง หลักอาทิพรหมจรรย์^{๑๐๙} หรือ เป็นคำบอกเล่าถึงการทำความเคารพพระธรรม^{๑๑๐} ธรรมเจดีย์นี้เกิดขึ้นจากพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่มีความเคารพนับถือและสนิทสนมคุ้นเคยกับพระพุทธองค์มากที่สุดและมีพระชนมายุเท่ากันกับพระพุทธองค์^{๑๑๑} ทรงกล่าวสรรเสริญพระพุทธองค์ด้วยความศรัทธาว่า พระองค์ได้บำเพ็ญประโยชน์แก่มหาชนและแก่ประเทศของพระองค์เป็นอันมากโดยช่วยให้ประชาชนตั้งมั่นในธรรมเกิดความสงบสุขมั่นคงภายในแคว้น ความเหล่านี้พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่พระสงฆ์ปรากฏในธัมมเจติยสูตร^{๑๑๒}

ในเรื่องกล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลแสดงความเคารพเลื่อมใสอย่างยิ่งต่อพระศาสดา ทรงอุปัชฌาย์พระพุทธเจ้าด้วยพระโอษฐ์ ทรงนวดพระบาทของพระพุทธเจ้าด้วยพระหัตถ์ พระพุทธองค์ตรัสถามว่า ทรงรู้สึกอย่างไรจึงทรงแสดงความเลื่อมใสเห็นปานนี้

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า พระองค์ทรงรู้สึกและอาศัยเหตุหลายประการจึงทรงแสดงความเคารพเลื่อมใสอย่างยิ่งในพระผู้มีพระภาคเจ้า สารสำคัญมีดังต่อไปนี้

๑) ทรงเลื่อมใสว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว พระสงฆ์เป็นผู้ปฏิบัติดี ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์ตลอดชีวิต

๒) พระราชายังวิวาทกับพระราชา พราหมณ์ยังวิวาทกับพราหมณ์ แม้มารดาบิดา ก็ยังวิวาทกับบุตร แต่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ไม่วิวาทกัน ต่างชื่นชมยินดีต่อกัน มองกันด้วยสายตาแสดงไมตรีจิตน่าเลื่อมใส

^{๑๐๘} ที.ม.อ. (บาลี) ๑๓๔/๑๑๘.

^{๑๐๙} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๗๔/๓๕๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘-๔๕๙.

^{๑๑๐} ม.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๔/๒๕๗.

^{๑๑๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๖๕-๓๗๔/๓๕๐-๓๕๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๕-๓๗๔/๔๔๙-๔๕๙.

^{๑๑๒} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๖๕-๓๗๔/๓๕๐-๓๕๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๕-๓๗๔/๔๔๙-๔๕๙.

๓) หม่อมฉันท่องเที่ยวไปตามอารามบ้าง ตามอุทยานบ้าง เห็นสมณพราหมณ์พวกอื่นชูปนมเส้าหมอง ตัวสะพรั่งด้วยเส้นเอ็น ตาไม่สู้คน หม่อมฉันคิดว่า สมณพราหมณ์พวกนี้คงไม่ยินดีประพาศิพรหมจรรย์เป็นแน่ ส่วนภิกษุในพระธรรมวินัยนี้รำเรงแจ่มใส มีจิตใจชื่นบาน มีอินทรีย์เอิบอิ่ม เลี้ยงชีพด้วยของที่ผู้อื่นให้ หม่อมฉันคิดว่า ท่านเหล่านี้คงรู้คุณวิเศษยิ่งขึ้นไปกว่าเดิมเป็นแน่แท้

๔) หม่อมฉันเป็นกษัตริย์ สามารถสั่งฆ่าคนที่ควรฆ่าได้ เมื่อนั่งวินิจฉัยความก็ยังมีคนพูดสอดขึ้นในระหว่างเป็นระยะๆ แม้จะห้ามปรามก็ไม่ค่อยฟัง แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทหลายร้อย ไม่มีเสียงโอเสียงจามหรือเสียงคุ้ยชิบขิกกันเลย ไม่เคยเห็นบริษัทที่ได้รับการฝึกดุด่าอย่างนี้

๕) หม่อมฉันได้เห็นกษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์บ้าง คหบดีบ้าง สมณะบ้าง ผู้เป็นบัณฑิตในโลกนี้ เมื่อทราบข่าวว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จมาก็เตรียมปัญหาไว้ทูลถาม ตั้งใจว่าจะต้อนให้จน แต่พอไปเฝ้าเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าชี้แจงให้เห็นจริง สมาทานอาภายรำเรงในธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ย่อมเป็นสาวก อย่าว่าแต่จะโต้แย้งเลย แม้จะถามก็ไม่ได้ถาม

๖) ช่างไม้ ๒ คน คนหนึ่งชื่ออสิทันตะ อีกคนหนึ่งชื่อปุราณะ หม่อมฉันเลี้ยงไว้กินอยู่ด้วยปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพที่หม่อมฉันให้ แต่ช่างไม้ ๒ คนนั้นก็ยังแสดงความเคารพต่อพระผู้มีพระภาคยิ่งกว่าหม่อมฉัน คราวหนึ่ง หม่อมฉันต้องการจะทดลองพวกเขา ได้เข้าพักในที่พักอันคับแคบแห่งหนึ่ง เขาทั้งสองสนทนาธรรมจนตีกตีน เมื่อจะเข้านอน ทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ทิศใด ก็หันศีรษะไปทางทิศนั้น หันเข้ามาทางหม่อมฉัน

๗) พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นกษัตริย์ หม่อมฉันก็เป็นกษัตริย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าและหม่อมฉันต่างก็เป็นชาวโกศล มีพระชนมายุเท่ากัน คือ ๘๐ ปี นี่ก็อีกข้อหนึ่งที่หม่อมฉันรู้สึกนบนอบในพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งนัก^{๑๑๓}

หลังจากกราบทูลจบแล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทูลลาจากไป พระพุทธเจ้าตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสพระวาจาเคารพธรรมเป็นธรรมเจดีย์ เธอทั้งหลายจงจำธรรมเจดีย์นี้ไว้ ธรรมเจดีย์นี้ประกอบด้วยประโยชน์อย่างยิ่ง

สรุปได้ว่า เจดีย์ในพระพุทธศาสนามีหลายประเภทสามารถจำแนกได้หลายประเภท เจดีย์บางประเภทเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ต่อมาประชาชนได้ให้ความเคารพนับถือแล้วยกย่องเป็นเจดีย์ เจดีย์บางประเภทเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นด้วยความเคารพศรัทธาในบุคคลผู้มีคุณธรรมสูงส่ง อาจสร้างจากวัสดุที่ไม่มีราคา เช่น ดิน หิน ศิลา หรืออาจสร้างด้วยวัสดุที่มีค่ามหาศาล เช่น ทอง เงิน แก้ว เจดีย์บางประเภทอาจเกิดจากความเชื่อของประชาชน เจดีย์บางประเภทอาจเกิดจากคำสอนในทางพระพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ตามไม่ว่าจะเป็นเจดีย์ประเภทใด แต่ดูเหมือนมีลักษณะสำคัญอยู่ ๒ อย่างที่จะสังคมจะรู้สึกต่อ

^{๑๑๓} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๓๖๗-๓๗๓/๓๕๓-๓๕๗, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๖๗-๓๗๓/๔๕๒-๔๕๘.

เจดีย คือ (๑) เจดียจะเป็นปูชนียสถานของสาธารณชน ทั้งตอนสร้างและตอนใช้ประโยชน์ ไม่มีการหวงแหนสำหรับคนพวกใดพวกหนึ่ง ทุกคนในสังคมจะช่วยกันดูแลเจดียให้สวยงามอยู่เสมอ (๒) เจดียจะมีค่าทางจิตใจก่อให้เกิดความเคารพศรัทธา เรียงร้อยให้เกิดความสงบแห่งจิตใจเมื่อได้กราบไหว้บูชา คนไปไหว้เจดียเพราะต้องการที่พึ่งให้เกิดความสงบแก่จิตใจซึ่งจะสามารถพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้น

๒.๕ สถานที่ก่อสร้างและองค์ประกอบของเจดียในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในการสร้างเจดียในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น บางแห่งอาจมีแค่องค์เจดียเพียงอย่างเดียว แต่บางแห่งพบว่านอกจากจะสร้างองค์เจดียแล้วยังมีการสร้างองค์ประกอบอื่น ๆ และมีการตกแต่งอย่างสวยงามอีกด้วย พอประมวลองค์ประกอบที่สำคัญได้ดังต่อไปนี้

๒.๕.๑ สถานที่ก่อสร้างเจดีย

(๑) **ใกล้ทางใหญ่หรือทางสี่แพร่ง** เมื่อประชาชนจะสร้างเจดียเพื่อเป็นที่สักการบูชาหรือเพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่น สถานที่ที่นิยมสร้างกันมากคือบริเวณใกล้ทางใหญ่หรือทางสี่แพร่ง ที่เป็นเช่นนี้เนื่องจากในการสร้างเจดียนั้น ผู้สร้างมักจะมีวัตถุประสงค์ ๒ อย่างที่แฝงอยู่คือเพื่อประกาศคุณความดีหรือบูชาคุณผู้ที่ตนเคารพ อีกเหตุผลหนึ่งคือ ต้องการให้เจดียเป็นที่เคารพกราบไหว้ของสาธารณชน เพื่อให้ตอบสนองวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้จึงนิยมสร้างเจดียใกล้ทางใหญ่หรือตรงทางสี่แพร่ง และในการก่อสร้างมีจำนวนน้อยที่สร้างด้วยคนคนเดียว แต่ส่วนมากจะอาศัยความร่วมมือจากประชาชนจำนวนมาก ประวัติการสร้างเจดียในคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่วนมากจะเริ่มจากผู้ศรัทธาปรีกษาหาหรือชักชวนกัน^{๑๑๔} เพื่อจะหาสถานที่เหมาะสมแล้วสร้าง ปรากฏถึงการเลือกสถานที่สร้างเจดียคือ ต้องเป็นสถานที่เหมาะสมและจะสร้างไว้ใกล้หนทางใหญ่หรือในถนนท่ามกลางพระนครเพื่อเป็นที่ไหว้และบูชาของชาวพระนครทั้งปวง จากนั้นก็ช่วยกันก่อด้วยอิฐและฉาบด้วยปูนขาวเป็นต้น^{๑๑๕} กล่าวคือจะเลือกสถานที่ที่เป็นถนนเส้นใหญ่^{๑๑๖} หรือถนนสายหลัก และมี ๔ แยก^{๑๑๗} แล้วจึงสร้างเจดียขึ้น

(๒) **สถานที่เกิดเหตุการณ์สำคัญ** ในการสร้างเจดียหากต้องการให้คนเห็นความสำคัญของสถานที่ที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญก็จะสร้างเจดีย ณ สถานที่นั้นหรือบริเวณใกล้เคียงเจดียที่สร้างขึ้นในสถานที่เช่นนี้จะสามารถสร้างความศรัทธาแก่ผู้คนได้มาก เช่น การสร้าง

^{๑๑๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๒/๒๒๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๒/๒๙๒.

^{๑๑๕} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑/๑๑๘.

^{๑๑๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑-๒/๑๗๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๒/๒๐๒.

^{๑๑๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๕/๑๒๕-๑๒๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลในพระพุทธศาสนา^{๑๑๘} หรือเจดีย์ที่สร้างขึ้นในบริเวณที่พระพุทธเจ้าในอดีตเคยมาพัก เจริญประกาศชยันในสงคราม

(๓) **สถานที่อยู่ของคนสำคัญ** เจดีย์ประเภทนี้สร้างขึ้นเพื่อบูชาหรือระลึกถึงบุคคล หรือมนุษย์ที่มหาชนเคารพบูชา แรก ๆ อาจเป็นสถานที่กราบไหว้ ฟังโอวาทคำสอนหรือบวงสรวงขอพร ต่อมาพัฒนามาเป็นเจดีย์ เช่น อานันทเจดีย์^{๑๑๙} อุเทนเจดีย์^{๑๒๐} พระคันธกุฏีของพระพุทธเจ้ามุงบังด้วยใบปทุมหรือสร้างเป็นรูปดอกปทุมเรียกว่า ปทุมุตตรเจดีย์^{๑๒๑}

(๔) **ภูเขา ป่าใหญ่ หาดทรายหรือริมน้ำ** เจดีย์ประเภทนี้มักสร้างขึ้นเพื่ออุทิศแก่คนที่ตนเคารพนับถือ ส่วนมากเป็นเจดีย์ที่สร้างแบบง่าย ๆ ด้วยวัตถุที่หาได้ตามธรรมชาติ บางแห่งเป็นเจดีย์ที่เกิดตามธรรมชาติ เช่น เจดีย์ทราย อารามเจดีย์ รุกขเจดีย์^{๑๒๒}

(๕) **อาราม (วัด) หรืออาศรม** เจดีย์ประเภทนี้มักสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่สักการบูชาของศาสนิกชนเพื่อระลึกถึงศาสดา หรือเป็นที่เก็บอัฐิของอาจารย์ที่เคารพนับถือ เช่น เจดีย์บรรจุอัฐิของภิกษุณีผู้เป็นอาจารย์ของภิกษุณีฉัพพัคคีย์^{๑๒๓} นักบวชพวกดาบสก็นิยมสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของอาจารย์ไว้ในอาศรม เพื่อเป็นสถานที่กราบไหว้รำลึกถึงคุณและคำสอนของอาจารย์เช่นเดียวกัน

จะเห็นว่า บริเวณที่จะก่อสร้างของเจดีย์ส่วนมากจะเป็นที่สัญจรไปมาสะดวก ผู้คนเดินทางมากราบไหว้ได้ง่าย การสร้างเจดีย์ดังกล่าวประชาชนจะรวบรวมค่าใช้จ่ายเพื่อการก่อสร้างเจดีย์ใหญ่ ๆ เช่น เจดีย์ถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปัจจุบัน จะมีคนบริจาคสิ่งของต่าง ๆ รวมถึงเครื่องประดับของสตรีดังคำกล่าวของเทพธิดาตนหนึ่งว่า “หม่อมฉันได้สร้างพระสถูปเพื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่า สิทธัตถะหม่อมฉันได้ถวายสังวาล เพื่ออนุกรมสถูปของพระศาสดา”^{๑๒๔}

๒.๕.๒ องค์ประกอบของเจดีย์

เจดีย์ที่สร้างแต่ละแห่งมักจะมีองค์ประกอบขององค์เจดีย์ด้วย ที่พบมาก คือ

(๑) **องค์เจดีย์** คือ ส่วนที่เป็นตัวองค์เจดีย์มีหลายลักษณะ บางที่เป็นเพียงแค่องทราย เนินดินที่ก่อเป็นทรงสูงยอดแหลม บางที่อาจเป็นเจดีย์ที่ก่อด้วยอิฐ ดิน หรือศิลา บางที่มีการใช้ไม้เป็นโครงช่วยพยุง บางที่มีการฉาบหรือปิดทับด้วยแผ่นทองหรือของหอม

^{๑๑๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๒๔๔-๒๔๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

^{๑๑๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๗/๑๐๙, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔.

^{๑๒๐} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๗/๑๕๖.

^{๑๒๑} ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๖๕.

^{๑๒๒} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๒๙.

^{๑๒๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ภิกขุณี. (บาลี) ๓/๑๐๒๘/๑๕๔-๑๕๕, วิ.ภิกขุณี. (ไทย) ๓/๑๐๒๘/๒๖๘.

^{๑๒๔} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๐-๒๒/๒๘๔, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๐-๒๒/๓๖๘-๓๖๙.

ลักษณะองค์ของเจดีย์พบว่ามี ๒ ลักษณะ คือ ๑) ก่อทึบทั้งองค์ ไม่มีช่องว่าง ๒) ก่ออิฐฉาบปูน ปูนขาว หรือดินเหนียว แล้วเว้นช่องว่างไว้ตรงกลางองค์เจดีย์เพื่อบรรจุพระธาตุและแก้วแหวน เงินทอง เครื่องประดับเจดีย์ เรียกห้องนี้ว่า “ห้องพระธาตุ”^{๑๒๕} ขนาดความกว้างของห้องแล้วแต่ขนาดของเจดีย์ บางแห่งสามารถเข้าไปนั่งไหว้พระสวดมนต์ได้

(๒) **ฉัตรยอดเจดีย์** ส่วนบนของพระเจดีย์บางแห่งจะมีการสร้างฉัตรไว้ด้วย เรียกว่า ฉัตรยอดเจดีย์^{๑๒๖} ฉัตรอาจทำด้วยผ้าหรือแผ่นทองแล้วสลักให้มีลวดลาย ถือเป็นเครื่องบูชาที่สร้างต่อเติมทำให้พระเจดีย์มีความสวยงาม^{๑๒๗}

(๓) **ชานที่ฐานเจดีย์** บริเวณรอบฐานเจดีย์บางแห่งจะมีการสร้างชานไว้ด้วย แทนที่จะมีองค์เจดีย์กับพื้นดิน ก็ทำที่กันยกพื้นเพื่อไว้เป็นที่วางดอกไม้ ธูปเทียนหรือที่นั่ง ตอนมากราบบัวเจดีย์^{๑๒๘} ดังคำกล่าวของเทวดาตนหนึ่งว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคผู้เป็นที่พึงของ โลกพระนามว่าอัสสัทธิทรงเป็นนรชนผู้สูงสุด เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วข้าพเจ้าได้ให้สร้าง ชานรอบพระสถูปอันประเสริฐของพระพุทธเจ้า”^{๑๒๙}

(๔) **เครื่องประดับ** หลังจากก่อสร้างเจดีย์เสร็จแล้วบางแห่งอาจมีการประดับ ประดาให้เกิดความสวยงาม สิ่งของที่นำมาประดับส่วนมากเป็นดอกไม้เงินดอกไม้ทอง สร้อยสังวาล ประทีป ธงไชย หรือธงแผ่นผ้า^{๑๓๐}

(๕) **เรือนเจดีย์ หรือ โครงหลังคา** เจดีย์บางแห่งอาจทำโครงไม้กั้นด้านบนสร้างขึ้น เพื่อกันลมแดด และให้ร่มเงาแก่คนที่ไปกราบบัวเจดีย์ เรียกว่า เรือนครอบเจดีย์ (เจดีย์ชร)^{๑๓๑}

(๖) **บริเวณเจดีย์** ในการสร้างเจดีย์แต่ละแห่งนั้นมักจะกั้นที่ว่างไว้รอบ ๆ เจดีย์ เรียก ว่า บริเวณเจดีย์ (เจดีย์บริเวณ) หรือ ลานเจดีย์ (เจดีย์คณ) มักเป็นลานดิน หรือเนินดินว่าง ๆ ติดกับองค์เจดีย์ บางทีเกลี่ยทรายและปูเสื่อไว้ ใช้เป็นที่พัก ที่วางดอกไม้หรือที่นั่ง กราบบัวองค์เจดีย์ ดังคำกล่าวของเทวดาตนหนึ่งว่า “เราได้สร้าง คือให้ช่วยสร้างลานดิน คือระเบียบที่วางดอกไม้อันจัดเป็นสัดส่วน ที่พระเจดีย์บรรจุพระสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า อัสสัทธิ”^{๑๓๒}

สรุปได้ว่า ในการสร้างเจดีย์แต่ละแห่งนั้นมีสิ่งทีผู้สร้างให้ความสำคัญ คือ บริเวณที่ ก่อสร้างมักเป็นสถานที่ใกล้ทางใหญ่ ทางสี่แพร่งหรือติดถนนกลางเมือง ทั้งนี้เพื่อให้สะดวกแก่ การมากราบบัวของมหาชน นอกจากนี้ยังมีการสร้างองค์ประกอบอื่น ๆ เพื่อให้เจดีย์มีความ

^{๑๒๕} พ.อ.บ.อ. (บาลี) ๒/๓-๔/๑๓๙.

^{๑๒๖} พ.อ.บ. (บาลี) ๓๒/๑/๒๓๓, พ.อ.บ. (ไทย) ๓๒/๑/๓๐๖.

^{๑๒๗} พ.อ.บ. (บาลี) ๓๓/๑๔๖/๔๒๔, พ.อ.บ. (ไทย) ๓๓/๑๔๖/๕๓๙.

^{๑๒๘} พ.อ.บ. (บาลี) ๓๒/๓๓/๓๐๓, พ.อ.บ. (ไทย) ๓๒/๓๓/๔๐๕.

^{๑๒๙} พ.อ.บ. (บาลี) ๓๒/๓๓/๓๐๓, พ.อ.บ. (ไทย) ๓๒/๓๓/๔๐๕.

^{๑๓๐} พ.อ.บ. (บาลี) ๓๓/๑๕๙-๑๗๘/๓๑๐-๓๙๘, พ.อ.บ. (ไทย) ๓๓/๑๕๙-๑๗๘/๓๕๘-๓๖๑.

^{๑๓๑} พ.อ.บ. (บาลี) ๓๒/๑-๓/๒๓๓, พ.อ.บ. (ไทย) ๓๒/๑-๓/๓๐๖.

^{๑๓๒} พ.อ.บ.อ. (บาลี) ๒/๓๓/๒๒๙.

สวยงามเป็นสง่าและให้เกิดความสะทกสวายแก่ผู้มากราบไหว้ด้วย คือ มีการสร้างฉัตรยอดเจดีย์ ขานรอบฐานเจดีย์ มีการประดับด้วยธง ประทีป และเครื่องประดับให้สวยงาม ด้านบริเวณก็มักเกลี้ยทราย ปูเสื่อและปิดกวาดบริเวณให้สะอาดเรียบร้อยเพื่อให้เกิดความสะอาดสวยงามแก่ผู้ไปกราบไหว้ด้วย

๒.๖ อานิสงส์การสร้างการสักการบูชาและการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์

การสร้างเจดีย์เป็นคติที่มีความสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา ดังปรากฏว่า หากจะดูว่าบ้านเมืองใดพระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงจะดูจาก ๒ สิ่ง คือ จำนวนพระภิกษุ ภิกษุณี (รวมทั้งสามเณร สามเณรี) และจำนวนพุทธเจดีย์ ๔ อย่างที่สร้างอุทิศพระพุทธศาสนา ในส่วนของคำสอนเกี่ยวกับที่ชาวพุทธถือปฏิบัติกันเรื่อยมานั้นจำแนกเป็น ๓ ส่วนที่สำคัญ คือ ๑) ความสำคัญและอานิสงส์การสร้างเจดีย์ ๒) อานิสงส์การสักการบูชาเจดีย์ และ ๓) วิบากกรรมที่เกิดจากการทำลายหรือแสดงความไม่เคารพต่อเจดีย์ มีรายละเอียดตามลำดับดังต่อไปนี้

๒.๖.๑ อานิสงส์การสร้างเจดีย์

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาระบุไว้ว่า การสร้างพระเจดีย์อุทิศในพระพุทธศาสนา เป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้สร้างได้รับความสุขความเจริญและประโยชน์ต่าง ๆ มากมาย ยิ่งเมื่อมีคนมาใช้ประโยชน์จากพระเจดีย์ด้วยการมากราบไหว้บูชาและศึกษาปฏิบัติธรรมก็จะ เป็นปัจจัยเสริมส่งผลให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ พระอรหันตสาวกบางรูป ได้รับพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าในอดีตเพราะได้สร้างพระเจดีย์อุทิศไว้ในพระพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น

(๑) พระสุธาปิณฑิยเถระ ท่านได้บำเพ็ญกุศลสมภารในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สังสมบุญทั้งหลายอันเป็นอุปนิสัยแห่งพระนิพพานในภพนั้น ๆ ในกาลแห่งพระสิทธัตถพุทธเจ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ท่านไม่สามารถจะบำเพ็ญบุญได้ แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว ขณะที่มหาชนพากันก่อพระเจดีย์เพื่อบรรจุพระธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านมีส่วนร่วมในการก่อสร้างเจดีย์ด้วยการใส่ก้อนปูนขาวในระหว่างก้อนอิฐในห้องที่บรรจุพระธาตุ ด้วยบุญกรรมนั้นท่านไม่เกิดในอบายภูมิ ๔ ในระหว่างจำเดิมแต่กับ ๙๔ เสวยเทวสมบัติ ในสมัยพุทธกาลท่านบังเกิดในตระกูลแห่งหนึ่ง บรรลุนิติภาวะแล้วเลื่อมใสในพระศาสดาออกบวชแล้วไม่นานก็เป็นพระอรหันต์^{๑๓๓}

(๒) พระสกจิตตนิยเถระ ท่านเคยบำเพ็ญบุญสมภารไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ แล้วเกิดในกาลเป็นที่สิ้นพระชนมายุของพระวิปสสิพุทธเจ้า ยังไม่ทันได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ขณะที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่ ในกาลที่พระพุทธองค์ปรินิพพาน ท่านได้บวชเป็นฤๅษีอยู่ในหิมวันตประเทศไปถึงป่าแห่งหนึ่งอันวิเวกน่านรื่นรมย์จึงก่อพระเจดีย์ทรายที่ซอกเขาแห่งหนึ่ง

^{๑๓๓} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๙๓/๑๓๘-๑๓๙.

เอาใจใส่เหมือนกับปฏิบัติต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระธาตุของพระองค์ แล้วจัดการบูชาด้วยดอกไม้ในป่าที่เขามีสถารอยู่ ด้วยบุญญาธิการนั้นทำให้ท่านท่องเที่ยวไปในเทวตาและมนุษย์ทั้งหลาย เสวยสวรรค์สมบัติอันเลิศในเทวตาและมนุษย์และจักรพรรดิสมบัติอันเลิศ ในพุทธปรพาบทกาลนี้ได้บังเกิดในตระกูลหนึ่งซึ่งสมบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ เพียบพร้อมด้วยความศรัทธาเลื่อมใสในพระศาสนา ต่อมาออกบวชแล้วบรรลุนิพพานเป็นพระอรหันต์ผู้มีอภิญญา ๖^{๑๓๔}

(๓) พระวสภเถระ ท่านเคยบวชเป็นดาบสสร้างอาศรมอยู่ที่ภูเขาสัมภะกะใกล้ป่าหิมพานต์บรรลุนิพพาน ๘ และอภิญญา ๕ ทำหน้าที่สั่งสอนพวกดาบสอยู่ วันหนึ่งพิจารณาเห็นความที่เหล่าดาบสสักการะเคารพบูชาตนอยู่ แต่ตัวท่านเองกลับหาคนที่ควรจะบูชาไม่ได้ แต่เพราะได้กระทำอธิการไว้ในพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ จึงเนรมิตพระเจดีย์ทรายสำเร็จด้วยทองอุทิศพระพุทธรูปในอดีตทั้งหลายแล้วทำการบูชาด้วยดอกไม้ทองประมาณ ๓,๐๐๐ ดอกทุกวันจนกระทั่งเสียชีวิตจึงได้ไปบังเกิดในเทวโลก^{๑๓๕}

(๔) พระปุณฺณปาตกเถระ ท่านเคยบวชเป็นดาบสชื่อเทวละอาศัยอยู่ที่ภูเขาคิมพานต์ มีศิษย์คอยเฝ้าอุปฐาก ๘๔,๐๐๐ คน ได้ศึกษามนตร์ที่กล่าวถึงพระคุณและพระลักษณะของพระพุทธรูปเกิดความศรัทธา จึงก่อพระเจดีย์ทรายแล้วรวบรวมดอกไม้ธูปเทียนมาบูชา และได้สอนศิษย์ในอาศรมให้ปฏิบัติตามด้วย ด้วยบุญญาธิการนั้นทำให้ท่านได้เกิดในเทวโลก ๑๘ กัปแล้วได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๐๐ ชาติ^{๑๓๖}

(๕) พระปุณฺณปิยเถระ หลังจากท่านศึกษาศิลปวิทยาจบแล้วได้พาศิษย์ ๕,๐๐๐ คนออกบวชเป็นดาบสบรรลุนิพพาน ๘ และอภิญญา ๕ สร้างบรรณศาลาอยู่ที่ภูเขากุกกุระ วันหนึ่งทราบข่าวว่าพระพุทธรูปอุบัติขึ้นในโลกจึงมีความประสงค์จะไปเฝ้าแต่ถูกโรคภัยบางอย่างเบียดเบียนจึงเข้าไปในบรรณศาลา ได้ทราบอานุภาพและพระลักษณะของพระพุทธรูปจากสำนักของศิษย์ ท่านมีใจเลื่อมใสจึงสั่งให้ศิษย์นำดอกไม้ธูปเทียนมาบูชา เช่น ดอกจำปา ดอกโอศก และยอดหมากเม่าเป็นต้นมาจากหิมวันตประเทศ แล้วก่อสถูปบูชาคล้ายกับบูชาพระพุทธรูป จากนั้นไม่นานก็เสียชีวิตได้ไปเกิดในพรหมโลก^{๑๓๗}

พระพุทธศาสนาถือว่า พระพุทธรูป พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอริยสาวก (พระเจ้าจักรพรรดิ) อาจารย์ อุปัชฌาย์ มารดา บิดา และครูเป็นต้น ชื่อว่าบุชชาหุบุคคล (บุคคลที่ควรบูชา) ใคร ๆ ไม่สามารถจะทำการนับส่วนแห่งบุญที่บุคคลบูชาแล้วในบุชชาหุบุคคลเหล่านั้นด้วยสักการะมีระเบียบดอกไม้ธูปเทียน ผ้า เครื่องอาภรณ์และปัจจัย ๔ เป็นต้นด้วยทรัพย์ตั้งแสนเป็นต้น แม้ด้วยอานุภาพอันใหญ่ได้ มิใช่เพียงบูชาพระพุทธรูปเป็นต้นผู้ยังทรงพระชนมอยู่อย่างเดียวก่อนนั้น แม้บูชาในพระเจดีย์ พระปฏิมาและต้นโพธิ์เป็นต้นของพระผู้มี

^{๑๓๔} ขุ.อป.อ. (บาลี ๒/๖๓/๑๐๕.

^{๑๓๕} ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๒๖๗/๓๘๗-๓๘๘.

^{๑๓๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๑๑-๑๑๓/๑๑๕-๑๑๘, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๑-๑๑๓/๑๕๐-๑๕๔.

^{๑๓๗} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๒๔/๑๖๖.

พระภาคเจ้าผู้แม่ปรินิพพานไปแล้วก็มีอานิสงส์มากเช่นกัน^{๑๓๘}

นอกจากนี้ในคัมภีร์สูตรตติยปาต ขุททกปาฐะ ธรรมบท วิมานวัตถุและอปทาน ก็มีเรื่องทีกล่าวถึงการสร้างเจดีย์ไว้เป็นจำนวนมาก เนื้อเรื่องส่วนมากพรรณนาว่า เทพบุตร เทพธิดาและพระเถระ พระเถรี ได้กล่าวถึงชีวิตในอดีตชาติว่าได้ทำบุญสร้างเจดีย์อุทิศถวายไว้ในพระศาสนาของพระพุทธเจ้าในอดีต ด้วยอานิสงส์ของการสร้างเจดีย์ในคราวนั้นส่งผลให้ได้สวรรค์สมบัติ มนุษย์ หรือ นิพพานสมบัติตามแต่กรณี

๒.๖.๒ อานิสงส์การสักการบูชาเจดีย์

ประเพณีปฏิบัติต่อพระเจดีย์อีกอย่างหนึ่งที่พบมากในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ การสักการบูชาเจดีย์ เรื่องนี้ปรากฏใน ๒-๓ ลักษณะ คือ เป็นการกล่าวถึงแบบแผนการปฏิบัติของชาวพุทธทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ว่านอกจากจะเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาด้วยการศึกษา ธรรม ปฏิบัติธรรม อุปถัมภ์บำรุงหมู่สงฆ์แล้ว สิ่งหนึ่งที่ถูกกล่าวถึงมากคือ การสักการบูชาเจดีย์ แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการสักการบูชาพระเจดีย์มาก อย่างไรก็ตามเราจะพบเรื่องการสักการบูชาพระเจดีย์มากในคัมภีร์ที่บันทึกเรื่องราวในอดีตของพุทธสาวกและเหล่าเทพบุตรเทพธิดา พร้อมทั้งมีการพรรณนาอานิสงส์ไว้อย่างมากมาย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๒.๖.๒.๑ การบูชาด้วยดอกไม้

เมื่อประชาชนมีความศรัทธาต่อพระพุทธเจ้าหรือพระสาวก สิ่งหนึ่งที่นิยมกระทำคือการบูชาด้วยดอกไม้ โดยดอกไม้ที่นำมาบูชานั้นส่วนมากเป็นดอกไม้ที่เกิดตามธรรมชาติหรือดอกไม้ที่ปลูกเอง การบูชาก็ทำง่าย ๆ ด้วยการเก็บดอกหรือกิ่งมาวางไว้ที่ลานเจดีย์ ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) เหล่าเทพธิดาบูชาเจดีย์ด้วยดอกบวบขม เทพธิดาพวกหนึ่งได้กล่าวว่า ในอดีตได้บูชาเจดีย์ด้วยดอกบวบขม ความตอนหนึ่งว่า

พระองค์ผู้เจริญ หม่อมฉันได้นำดอกบวบขมจำนวน ๔ ดอก ซึ่งมีรสขมไม่มีใครปรารถนา ไปบูชาพระสถูปหม่อมฉันมีจิตเลื่อมใส มุ่งถึงพระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดา มีใจจดจ่อพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นไม่ทันพิจารณา ดูทางที่แม่โคนันมา ทันใดนั้น แม่โคได้ขวิดหม่อมฉันยังไม่ทันไปถึงพระสถูปสมความตั้งใจ ถ้าหม่อมฉันพึงสั่งสมบุญนั้นไว้ได้ยิ่งขึ้น ทิพยสมบัติก็จะพึงมียิ่งกว่านี้แน่..มาเกิดมาตลี แม้ชาวเราทั้งหลายก็ควรรับแรงบูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระตถาคตให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะการสั่งสมบุญนำความสุขมาให้ เมื่อพระตถาคตยังทรงพระชนม์อยู่ก็ตาม เสด็จปรินิพพานแล้วก็ตาม เมื่อจิตสมำเสมอผลก็ย่อมมีสมำเสมอ เพราะเหตุที่ตั้งจิตไว้ชอบ

^{๑๓๘} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๙๓/๑๓๘.

สัตว์ทั้งหลายย่อมไปสู่สุคติ พระตถาคตทั้งหลายทรงอุบัติมาเพื่อประโยชน์แก่ชนหมู่มาก
หนอ ทายกทายิกาทั้งหลายถวายสักการบูชาแล้วได้ไปสวรรค์^{๑๓๙}

(๒) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกกระดังทอง พระโสณกิงกณิเถระได้กล่าวว่า ใน
อดีตชาติขณะที่ท่านป่วยหนักได้ก่อเจดีย์ทรายอุทิศพระพุทธรูปเจ้าไว้ที่หาดทราย และบูชาเจดีย์
ด้วยดอกกระดังทอง ดังความว่า

ข้าพเจ้ามีศรัทธาได้ออกบวชเป็นบรรพชิตอาศัยการบำเพ็ญตบะ จึงได้นุ่งห่มผ้า
เปลือกไม้ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอตถทัสสี ผู้เจริญที่สุดในโลก ทรง
องอาจกว่านรชนเสด็จอุบัติขึ้น ทรงช่วยมหาชนให้ข้ามพ้น (วิภวสงสาร) ข้าพเจ้าหมด
กำลังเพราะป่วยหนักระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดจึงก่อพระสถูปที่อุดมไว้ที่หาด
ทรายครั้งแล้ว ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตระเริงมีใจเบิกบานโปรดดอกกระดังทองโดยพลัน
ข้าพเจ้าปรนนิบัติพระสถูปเหมือนกับปรนนิบัติพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์
อนึ่ง ด้วยจิตที่เลื่อมใสต่อพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่าอตถทัสสี ผู้คงที่นั้น ข้าพเจ้าจึงได้ไป
เกิดยังเทวโลก ได้ความสุขอันไพศาลในเทวโลกนั้น ข้าพเจ้ามีผิวพรรณเหมือนทองคำ
นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธรูปเจ้า^{๑๔๐}

(๓) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกฝ้าย พระอุมาปุณณิเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติว่า บูชา
เจดีย์ด้วยดอกฝ้าย ดังความตอนหนึ่งว่า

เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิทธัตถะผู้อันชาวโลกบูชา ผู้สมควรรับเครื่องบูชา
เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ได้มีการฉลองพระมหาสถูป เมื่องานฉลองพระสถูปของ
พระผู้มีพระภาคพระนามว่า สิทธัตถะ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ กำลังดำเนินไปอยู่
ข้าพเจ้าได้ถือดอกฝ้ายไปบูชาที่พระสถูป ในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ใช้ดอกไม้
บูชาไว้จึงไม่รู้จักทุกคติเลยนี้เป็นผลแห่งการบูชาด้วยดอกไม้^{๑๔๑}

(๔) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกบุนนาคและดอกกรรณิการิ พระปุนนาคปุณณิเถระ
กล่าวว่า ในอดีตชาติได้บูชาเจดีย์ด้วยดอกบุนนาคและดอกกรรณิการิ ดอกบุนนาคมีลักษณะที่
พิเศษคือถือว่าเป็นดอกไม้หอมอย่างยิ่ง^{๑๔๒} หรือสามารถมองได้อีกว่า การบูชาย่อมเกิดจากการ
เคารพรัก อาการดังกล่าวก็ย่อมแสดงออกผ่านดอกไม้บูชาได้เหมือนกัน ฉะนั้น การบูชาจึง
จัดเป็นการแสดงความเคารพรัก ดอกไม้จึงต้องเป็นดอกไม้ชนิดดีด้วย เช่น สวयงาม หรือกลิ่น
หอมเป็นต้น ดอกบุนนาคก็เช่นเดียวกันถูกนำมาใช้บูชาเจดีย์ด้วย ดังความตอนหนึ่งว่า

^{๑๓๙} พุ.วิ. (บาลี) ๒๖/๗๙๘-๘๐๐, ๘๐๕-๘๐๗/๗๙-๘๐, พุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๗๙๘-๘๐๐, ๘๐๕-
๘๐๗/๙๑-๙๒.

^{๑๔๐} พุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๔๐-๑๔๔/๔๑-๔๒, พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๔๐-๑๔๔/๕๒-๕๓.

^{๑๔๑} พุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒๑-๒๒/๒๓๕, พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๑-๒๒/๓๑๐.

^{๑๔๒} พุ.อป. (บาลี) ๓๒/๔๗/๒๔๕, พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๗/๓๒๕.

พระบุณนาคบุปผิยเถระ ได้เกิดในตระกูลนายพรานป่า เข้าไปยังป่าใหญ่เห็นดอก
บุณนาคอันบานสะพรั่งในที่นั้นแล้ว เพราะเหตุที่ตนสมบุรณ์ด้วยเหตุ จึงน้อมนึกระลึก
ถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอำนาจปีติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ จึงเก็บดอกไม้มนั้น
พร้อมด้วยดอกกรรณิการ์ทั้งหลายมาแล้วก่อนพระเจดีย์ทรายบูชา ด้วยบุญอันนั้น ในกัป
ที่ ๙๒ เขาจึงได้เสวยสมบัติในเทวโลกและมนุษย์โลกนั้นนั้นแลหาระหว่างมิได้ ใน
พุทธูปบาทกาลนี้ เขาเกิดในตระกูลที่สมบุรณ์ด้วยสมบัติในกรุงสาวัตถี เจริญวัยแล้ว
ด้วยกำลังแห่งบุญที่อบรมมาในกาลก่อนจึงได้เลื่อมใสในพระศาสนาออกบวชแล้ว
พยายามอยู่ไม่นานนักก็ได้เป็นพระอรหันต์^{๑๔๓}

(๕) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกแฉฝอย มีคำพรรณนาว่า ในอดีตชาติพระนาคสมาล
เถระได้บูชาสถูปเจดีย์ด้วยดอกแฉฝอย ดังความตอนหนึ่งว่า “พระนาคสมาลเถระ เมื่อจะ
ประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า “ข้าพเจ้าเก็บดอกแฉฝอยไปบูชาที่พระสถูป
ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าสิขีผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลกซึ่งมหาชนสร้างไว้ที่หนทางใหญ่โดย
เอื้อเพื่อ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกขเลย นี้
เป็นผลแห่งการบูชาพระสถูป”^{๑๔๔}

นอกจากนี้ก็มีพุทธสาวกอีกหลายคนได้ใช้ดอกแฉฝอยบูชาเจดีย์บรรจุพระ
สารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า จากนั้นยังจิตให้เลื่อมใสแม้ในเจดีย์ที่ตนกระทำแล้ว ดำรง
อยู่จนตลอดอายุ ด้วยโสมนัสในตนเอง ท่านทำกาละจากอัมพาตนั้นแล้วจึงเสวยสุขในเทวโลก ๖
ชั้น มีชั้นดุสิตเป็นต้น^{๑๔๕}

(๖) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกอุบล มีคำพรรณนาว่า ในอดีตชาติพระภัททกาปิลาณี
เถรีได้เกิดเป็นธิดาของเศรษฐีได้เอาก่อนหรรดาสและมโนศิลาเชื่อมก้อนอิฐที่สร้างเจดีย์ แล้วบูชา
เจดีย์ด้วยดอกอุบล ดังความตอนหนึ่งว่า

นางจึงขึ้นไปเอาน้ำมันเคลือบก้อนหรรดาสและมโนศิลาแล้ว เอาเครื่องเชื่อนั้นตั้งติด
อิฐแล้วทำการบูชาด้วยดอกอุบล ๘ ก้านั้น ในเบื้องบนไหวแล้วทำความปรารถนาว่า
ในที่ที่เกิดแล้ว ๆ ขอให้กลืนจันทน์พุ่งออกจากกายของข้าพเจ้า ขอให้กลืนอุบลพุ่งออก
จากปาก เสร็จแล้วไหว้พระเจดีย์ กระทำประทักษิณแล้วได้กลับในเรือน^{๑๔๖}

(๗) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกไม้ป่า มีคำพรรณนาว่า ในอดีตชาติพระสกจิตตนิย
เถระได้บูชาเจดีย์ด้วยดอกไม้ป่า ดังความตอนหนึ่งว่า

ข้าพเจ้าได้เห็นป่าใหญ่ดงทึบสงัดเงียบปราศจากอันตราย เป็นที่อยู่ของพวกฤๅษี ผู้
สมควรรับเครื่องบูชา ข้าพเจ้าจึงนำไม้ไผ่มาทำเป็นสถูปแล้วโปรยดอกไม้ต่าง ๆ ลงได้

^{๑๔๓} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๔๖/๒๐๒.

^{๑๔๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑-๒/๑๗๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๒/๒๑๕.

^{๑๔๕} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๑๘.

^{๑๔๖} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๐๘.

ไหว้พระสกุ๊ปที่ข้าพเจ้าสร้างแล้วเหมือนได้อภิวัตพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเฉพาะพระพักตร์ ข้าพเจ้าได้เป็นพระราชสมบุรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการเป็นใหญ่ในแว่นแคว้นพอใจกรรมของตนนี้เป็นผลแห่งการบูชาด้วยดอกไม้^{๑๔๗}

(๘) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกผักตบ มีคำพรรณนาว่า ในอดีตพระอุมาปุบผิยเถระได้เคยบูชาเจดีย์ด้วยดอกผักตบตั้งความต่อนหนึ่งว่า “ข้าพเจ้าได้ประคองดอกผักตบขึ้นบูชาต้นไม้อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ ในภพที่นี้ ข้าพเจ้าได้บูชาต้นไม้อันเป็นสถานที่ตรัสรู้ไว้ จึงไม่รู้จักทุกข์เลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาต้นไม้อันเป็นสถานที่ตรัสรู้” ^{๑๔๘}

(๙) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกอังกาบ พระโกรธนปุบผิยเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติว่า ได้เคยบูชาเจดีย์ด้วยดอกอังกาบ (ดอกหงอนไก่) ตั้งความต่อนหนึ่งว่า ข้าพเจ้าเห็นรอยพระบาทของพระศาสดาพระนามว่าติสสะ ที่พระองค์ทรงประทับไว้ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตราเริงบันเทิงใจได้ทำจิตให้เลื่อมใสในรอยพระบาทนั้น ข้าพเจ้าเห็นต้นอังกาบซึ่งออกเลื้อยไปตามพื้นดินมีดอกบานสะพรั่ง จึงเด็ดมาพร้อมทั้งยอดได้บูชารอยพระบาทอันประเสริฐที่สุด ด้วยกรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ดีแล้วนั้นและด้วยเจตนาที่ตั้งไว้มันข้าพเจ้าละกายมนุษย์แล้วจึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๑๔๙}

(๑๐) การบูชาเจดีย์ด้วยดอกไม้ชนิดต่าง ๆ มีดอกจำปาเป็นต้น มีคำพรรณนาว่า ในอดีตชาติพระปุณณปิยเถระเคยบูชาเจดีย์ด้วยดอกไม้มานานาชนิดเนื่องจากประเพณีการบูชาด้วยดอกไม้เป็นที่นิยมกันมากในสมัยนั้น ตั้งความต่อนหนึ่งว่า

พระปุณณปิยเถระ ได้ทราบอานุภาพและลักษณะของพระพุทธเจ้าจากสำนักของศิษย์ แล้วมีใจเลื่อมใส ให้พวกศิษย์นำเอาดอกไม้มานานาชนิด เช่น ดอกจำปา ดอกโอศก และยอดหมากเมาเป็นต้นมาจากหิมวันตประเทศแล้ว ก่อสกุ๊ปบูชาพระสกุ๊ปคล้ายบูชาพระพุทธเจ้าแล้ว เขากะทำกาละแล้ว ก็ได้เข้าถึงพรหมโลก^{๑๕๐}

นอกจากกรณีที่ยกมานี้แล้ว ยังพบว่าในคัมภีร์สูตรนินบาต ขุททกปาฐะ ธรรมบท และอปทาน มีเรื่องที่เกี่ยวข้องประวัติพระเถระ พระเถรีและเทพบุตร เทพธิดาใช้ดอกไม้ชนิดต่าง ๆ บูชาพระธาตุเจดีย์ของพระพุทธเจ้า และด้วยอานิสงส์แห่งการบูชาอันประกอบกับการปฏิบัติธรรมทำให้บุคคลเหล่านั้นได้สมบัติอันเป็นทิพย์ในสวรรค์บ้าง ได้มนุษย์สมบัติหรือนิพพานสมบัติบ้างจึงกล่าวได้ว่า การบูชาเจดีย์ด้วยดอกไม้เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่ส่งผลให้เจริญก้าวหน้าในการศึกษาปฏิบัติธรรม คำสอนเกี่ยวกับการบูชาเจดีย์ด้วยดอกไม้ สรุปลำแนะนำรวม ๆ แล้วเห็นได้ว่า เป็นกุศลกรรมอันหนึ่งที่ต้องทำพร้อมกับการให้ทาน รักษาศีล

^{๑๔๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑-๓/๑๖๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๓/๒๐๒.

^{๑๔๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๓๑-๓๒/๖๒, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๓๑-๓๒/๘๑.

^{๑๔๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๗๐-๗๑/๓๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗๐-๗๑/๔๑.

^{๑๕๐} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๐/๑๖๖.

รักษาอุโบสถศีล การอุปัถฐก อุปัฏฐาก และการปฏิบัติธรรม โดยมีเป้าหมายสูงสุดคือการเข้าถึงพระนิพพาน ดังความตอนหนึ่งว่า

คนบางคนในโลกนี้เมื่อให้ทาน สมาทานศีล ทำอุโบสถกรรม ตั้งน้ำฉันน้ำใช้ กวาดบริเวณวัดให้สะอาดเรียบร้อยของหอมและมาลาที่เจดีย ทำประทักษิณเจดียบำเพ็ญกุศลลาภสังฆารอย่างใดอย่างหนึ่ง อันเป็นไปในไตรธาดุ ก็มีไข้เพราะเหตุแห่งคติ มีไข้เพราะเหตุแห่งการถือกำเนิด มีไข้เพราะเหตุแห่งปฏิสนธิ มีไข้เพราะเหตุแห่งภพ มีไข้เพราะเหตุแห่งสงสาร มีไข้เพราะเหตุแห่งวิภวภู เป็นผู้ประสงค์จะพรากจากทุกข์ เอนไปในนิพพาน โอนไปในนิพพาน โนมไปในนิพพาน บำเพ็ญกุศลทั้งปวงนั้น รวมความว่า นรชนพึงน้อมใจไปในนิพพาน^{๑๕๑}

จะเห็นว่าการบูชาเจดียด้วยดอกไม้นี้ ผู้บูชากระทำเพื่อแสดงออกถึงความศรัทธาที่มีต่อพระรัตนตรัยแม้ว่าดอกไม้ที่นำบูชาจะมีค่าน้อยแต่ก็สามารถใช้เป็นสื่อให้น้อมรำลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยได้ ผลแห่งการบูชาอันส่งผลให้ได้สวรรค์สมบัติคือการเกิดในสวรรค์และนิพพานสมบัติ คือ ได้เกิดเป็นมนุษย์แล้วได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคล ที่สำคัญดอกไม้ที่ผู้บูชาเจดียนั้นในชาติต่อมาได้ถูกนำมาตั้งเป็นชื่อของบุคคลผู้ทำการบูชา

๒.๖.๒.๒ การบูชาเจดียด้วยการกล่าวสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย

การบูชาเจดียอีกอย่างหนึ่งที่พบในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ การบูชาด้วยการกล่าวสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย ดังที่ พระอาสนสันถวิเถระได้เล่าอดีตชาติของท่านว่า

ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นผู้บอด เที้ยวค้นหาพระเจดียชื่อว่าอุตตมะของพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขี ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของโลก ในไพรวันซึ่งเป็นป่าใหญ่ข้าพเจ้าออกจากป่าใหญ่ได้พบพระแท่นสีหาสน์ จึงทำหนังสือตักเตือนว่าข้างหนึ่ง ประนมมือสรรเสริญพระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ครั้นสรรเสริญพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้นำขึ้นเลิศของโลก ในส่วนกลางวันแล้ว ก็มีจิตรำเริง เบิกบาน ได้เปล่งวาจาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษอาชาไนย ขอนอบน้อมแด่พระองค์ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษผู้สูงสุด ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้มีความเพียรมาก ผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชน พระองค์เป็นพระสัพพัญญู ข้าพเจ้าได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิขีด้วยการทำนิมิตอภิวาทอาสนะแล้ว บ่ายหน้าหลักไปทางทิศเหนือ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้สรรเสริญพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าเจ้าลัทธิทั้งหลายไว้จึงไม่รู้จักทุกข์เลย นี่เป็นผลแห่งการสรรเสริญ^{๑๕๒}

การบูชาเจดียในลักษณะนี้บางครั้งกระทำพร้อมกับการบูชาด้วยวัตถุอื่น ๆ แต่บางกรณีไม่ได้เตรียมเครื่องสักการะมาก็ใช้วิธีการนุ่งผ้าเฉวียงบาประนมมือแล้วหันหน้าไปในทิศที่

^{๑๕๑} ชุ.ม. (บาลี) ๒๙/๑๗๗/๓๕๗, ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๗/๕๐๖.

^{๑๕๒} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒๖-๓๐/๓๕๒, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๖-๓๐/๔๗๖-๔๗๗.

เจดียต์ตั้งอยู่ จากนั้นกล่าวสรรเสริญคุณของพระรัตนตรัยแสดงความเคารพด้วยการเวียนประทักษิณ

๒.๖.๒.๓ การบูชาเจดียต์ด้วยการน้อมใจให้เลื่อมใสในพระธาตุเจดีย

การบูชาเจดียต์อีกอย่างหนึ่งที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คือ การน้อมใจให้เลื่อมใสในพระเจดีย พระมหากัสสปเถระได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่า

เรายังใจให้เลื่อมใส คือทำความโสมนัสในห้องบรรจุพระธาตุอันโชติช่วงอยู่นั้น แล้วทำกุศลคือบุญเป็นอันมาก คือมีประการต่าง ๆ ด้วยความเลื่อมใสแห่งจิตนั้น ได้ระลึกถึงบุญกรรมอย่างนี้ว่า เราได้ทำบุญมีประมาณเท่านี้ ในห้องบรรจุพระธาตุ และในพระศาสนาตายแล้วจึงเข้าถึงคือเกิดยังไตรทศคือภพดาวดึงส์เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้น ฉะนั้น^{๑๕๓}

ด้วยอานุภาพของการบูชาพระเจดียต์ ส่งผลให้พระเถระผู้มีใจศรัทธา เปื่อนำใน การครองเรือนได้ออกบวช ต่อมาได้เป็นพระมหาเถระผู้สันโดษ ยินดีในการอยู่ป่าเป็นวัตร

๒.๖.๒.๔ การบูชาเจดียต์ด้วยการสร้างเครื่องประดับและเครื่องสักการะอื่นๆ

นอกจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาจะกล่าวถึงการบูชาพระเจดียต์ด้วยดอกไม้ การทำใจให้เลื่อมใสหรือการกล่าวสรรเสริญคุณพระรัตนตรัยแล้ว อีกวิธีหนึ่งที่พบมากคือ การสร้างสิ่งของเครื่องใช้ หรือเครื่องประดับเจดียต์ เพื่อความสง่าสวยงาม และเพื่ออำนวยความสะดวกแก่คนที่ไปกราบไหว้เจดียต์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) การบูชาเจดียต์ด้วยการสร้างฉัตร

ฉัตร คือ องค์ประกอบที่สร้างขึ้นเพื่อประดับยอดของเจดียต์ ผู้ศรัทธานิยมสร้าง เพื่อแสดงความศรัทธาที่ตนมีต่อพระพุทธเจ้า ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระอติฉัตติยเถระ เคยสร้างฉัตรเจดียต์ มีคำพรรณนาว่า ในกาลที่พระอัทธทาสี พุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระอติฉัตติยเถระคิดว่า โอ้ เราเสื่อมแล้วหนอ แล้วทำการตกลงใจว่า เราจักทำชาติคือความเกิดของเราให้มีผลแล้ว จึงตกลงใจให้ช่างทำฉัตรกันเป็นชั้น ๆ บูชาห้องบรรจุพระธาตุ อันเป็นพระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ในกาลต่อมา ให้ช่างทำฉัตรดอกไม้ บูชาห้องพระธาตุนั้นนั้นแล ด้วยบุญกรรมนั้นนั้นแล เขาจึงได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ได้เสวยสมบัติในโลกทั้งสองจนครบถ้วนแล้ว^{๑๕๔}

พระอภिरูปันหาเถรี กล่าวว่า “หม่อมฉันสำรวมอยู่ในศีล เมื่อพระผู้มีพระภาค เป็นผู้สูงสุดแห่งนระเสด็จ ดับขันธปรินิพพานแล้ว ได้ฉัตรทองบูชาไว้ ณ เบื้องบนแห่งพระสถูป

^{๑๕๓} พ.อ.ป.อ. (บาลี) ๑/๔๐๕/๓๒๑.

^{๑๕๔} พ.อ.ป.อ. (บาลี) ๒/๑๘๕.

ที่บรรจพระบรมสารีริกธาตุ หม่อมฉันเป็นผู้สละได้ขาดแล้ว มีศีลจนตลอดชีวิต จุติจากอภัพภาพนั้นแล้วละกายมนุษย์จึงได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์”^{๑๕๕}

(๒) การบูชาเจดีย์ด้วยการสร้างหลังคาดอกไม้ม

การสร้างหลังคาดอกไม้มบูชาเจดีย์เป็นอีกรูปแบบการบูชาเจดีย์ ปรากฏในพระไตรปิฎก พระอธิฉัตติยเถระกล่าวถึงอดีตชาติของท่านไว้ว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่า อตถทัสสี ผู้สูงสุดแห่งนรชน เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าพเจ้าให้ช่างทำฉัตรเป็นชั้น ๆ บูชาไว้ที่พระสถูป ข้าพเจ้าได้มานมัสการพระพุทธรเจ้า ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกตามกาลอันสมควร ได้ทำหลังคาดอกไม้มบูชาไว้เหนือฉัตร ในกัปที่ ๑๑๗ (นับจากกัปนี้ไป) ข้าพเจ้าได้ครอบครองเทวสมบัติไม่ไปเกิดเป็นมนุษย์เลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาพระสถูป^{๑๕๖} สำหรับการสร้างหลังคาดอกไม้มนี้ มีเรื่องเล่าว่า ครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าปทุมุตตระปรินิพพานแล้ว มหาชนเก็บพระบรมธาตุของพระองค์ไว้แล้ว ช่วยกันสร้างพระเจดีย์ขนาดใหญ่ไว้บูชา ในเวลานั้น อุบาสกคนหนึ่งได้มีส่วนสร้างเรือนครอบพระเจดีย์ด้วยแก่นไม้จันทน์ไว้เบื้องบนพระเจดีย์นั้นแล้ว ได้ทำการบูชาอย่างใหญ่ยิ่ง ด้วยบุญอันนั้นนั้นแหละ เขาจึงได้ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลก ได้เสวยสมบัติในโลกทั้งสองจนครบถ้วน”^{๑๕๗}

(๓) การบูชาเจดีย์ด้วยการสร้างธง

การบูชาโดยการถวายธงเป็นประเพณีนิยมอีกอย่างหนึ่งเช่นเดียวกัน มีปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ตัวอย่างเช่น

พระสุภัททเถระ เล่าอดีตชาติของท่านว่า “พระสถูปแก้วของพระผู้มีพระภาค สูงประมาณ ๗ โยชน์ ข้าพเจ้าได้นำธงที่สวยงามกว่าธงทั้งปวงนำรื่นรมย์ใจบูชาไว้ที่พระสถูปนั้นบัดนี้ การบรรพชาอุปสมบทมีแก่ข้าพเจ้า ในวันนี้การปรินิพพานของพระพุทธชินเจ้าผู้สูงสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ได้มีเฉพาะหน้า คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภีธา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้ว คำสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล”^{๑๕๘}

พระอุปวาณเถระ เคยเอาผ้าห่มทำเป็นธงประดับเจดีย์ มีคำพรรณนาว่า ในอดีตชาติ ท่านได้อาผ้าอุตราสงค์ของตน ซึ่งขาวสะอาดบริสุทธิ์ ผูกปลายไม้ไผ่ทำเป็นธงแล้วทำการบูชา..ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกข์เลย นี่เป็นผลแห่งการถวายธง”^{๑๕๙}

พระธัมมาโรปกเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่า “เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกพระนามว่าธัมมทัสสีทรงองอาจกว่านรชน เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

^{๑๕๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๔๖/๔๒๔.

^{๑๕๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑-๓/๒๓๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๓/๓๐๖.

^{๑๕๗} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๘๘.

^{๑๕๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๑๙,๑๒๓-๑๒๔/๑๔๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๙,๑๒๓-๑๒๔/๑๘๓.

^{๑๕๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๕๙-๑๗๘/๒๓๗-๒๓๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๙-๑๗๘/๓๕๘-๓๖๑.

ข้าพเจ้าได้ยกเสาชิงขึ้นไว้ที่เจดีย์ของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ข้าพเจ้าให้นายช่างสร้างบันได แล้วขึ้นสู่พระสถูปที่ประเสริฐ ได้ถือดอกมะลิไปบูชาที่พระสถูป ช่างนำอัครรรย พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ช่างนำอัครรรย พระธรรมทั้งหลาย ช่างนำอัครรรย การที่ข้าพเจ้าได้มาประจวบ พระศาสดา ข้าพเจ้าจึงไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการบูชาพระสถูป”^{๑๖๐}

(๔) การบูชาเจดีย์ด้วยการใช้ผ้าคล้องหรือคลุม

พระกัปปกรขิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่า “ข้าพเจ้าได้ประดิษฐานต้นกล้วย พฤษภคล้องผ้างดงามวิจิตรหลายผืนไว้ตรงหน้าพระสถูปอันประเสริฐที่สุดของพระผู้มีพระภาค พระนามว่า สิทธัตถะ ข้าพเจ้าเกิดในกำเนิดใด ๆ คือ จะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ในกำเนิดนั้น ๆ ต้นกล้วยพฤษภประดิษฐาน ส่องแสงงดงามที่ประตูของข้าพเจ้า”^{๑๖๑}

พระวัณณการกเถระ เล่าอดีตชาติของท่านว่า เคยใช้ผ้าปรกตม้าย้อมสีให้หลากสี สวยงามแล้วนำไปบูชาสักการะเจดีย์ดังความตอนหนึ่งที่ว่า “ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นช่างทาสีอยู่ในกรุงอรุณวดีได้ระบายสีผ้าที่พระเจดีย์ให้มีสีต่าง ๆ ในกัปที่ ๓๑ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ระบายสีผ้าไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการระบายสี”^{๑๖๒}

(๕) การบูชาเจดีย์ด้วยการถวายประทีปเจดีย์

พระปัญจทิปปิกาเถรี กล่าวถึงการบูชาด้วยการถวายประทีปว่า “ในอดีตชาติ ท่านได้ถวายประทีป ๕ ดวง บูชาตันโพธิ์ เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุกคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุมรรค ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ”^{๑๖๓}

(๖) บูชาเจดีย์ด้วยการเป่าสังข์บูชาเจดีย์

พระเอกสังขิยเถระ กล่าวถึงการบูชาโดยการเป่าสังข์ถวายว่า “ท่านได้เป่าสังข์บูชาตันโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุกคติเลย จะไปเกิดในที่ใด ๆ ก็มีดนตรีขับกล่อมตลอดเวลา ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุมรรค ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ”^{๑๖๔}

(๗) การบูชาเจดีย์ด้วยการใช้พัทวิชนีพัดเจดีย์

พระสุนนวิชนียเถระ ได้กล่าวถึงการบูชาโดยการใช่วิชนีพัดถวายเจดีย์ดังความตอนหนึ่งว่า “ในอดีตชาติท่านได้ใช้พัทวิชนีพัดตันโพธิ์ซึ่งเป็นสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี เพราะผลแห่งกรรมนั้น ท่านไม่รู้จักทุกคติเลย ในชาติสุดท้ายนี้ ได้บรรลุมรรค ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ”^{๑๖๕}

^{๑๖๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๕-๗/๒๓๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕-๗/๓๐๗.

^{๑๖๑} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๐๘-๑๐๙/๑๒๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๘-๑๐๙/๑๖๕.

^{๑๖๒} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒๓-๒๔/๓๐๒, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒๓-๒๔/๔๐๓.

^{๑๖๓} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๙๑-๑๑๕/๒๙๓-๒๙๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๙๑-๑๑๕/๓๘๐-๓๘๑.

^{๑๖๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๓-๒๕/๔๗-๔๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๓-๒๕/๖๐-๖๒.

^{๑๖๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๔๖-๕๐/๙๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๖-๕๐/๑๒๔.

สรุปได้ว่า การกราบไหว้หรือการสักการบูชาเจดีย์นั้นสามารถทำได้ด้วยวิธีที่หลากหลาย และเห็นได้ว่ามีอานิสงส์ให้สมบัติได้ทั้ง ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติโดยผลสูงสุดของการบูชาเจดีย์ถึงขนาดจะนำไปสู่การบรรลุนิพพานในอนาคตได้ นอกจากการบูชาด้วยดอกไม้แล้ว ยังมีการบูชาด้วยวิธีอื่นได้ เช่น การกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัยหน้าองค์พระธาตุเจดีย์ การทำจิตให้เลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย รวมทั้งการสร้างสิ่งของเครื่องใช้เครื่องประดับเจดีย์ก็มีอานิสงส์มาก อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตว่า การบูชาเจดีย์ด้วยดอกไม้ ด้วยการกล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย ด้วยการน้อมใจให้เลื่อมใส หรือด้วยการสร้างสิ่งของเครื่องใช้ ด้วยการประดับตกแต่งเจดีย์ที่กล่าวถึงนี้จะถูกกล่าวถึงในฐานะเป็นกิจกรรมที่มาพร้อม ๆ กับการปฏิบัติธรรมและการบำเพ็ญบารมีต่าง ๆ การปฏิบัติต่อเจดีย์ด้วยจิตเจือปนด้วยกิเลสย่อมส่งผลให้จิตใจสะอาด สว่าง สงบ เหมาะที่จะเจริญกรรมฐาน เพื่อความบริสุทธิ์จากกิเลสเป็นอันดับต่อไป ดังนั้น การบูชาพระเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาจึงครอบคลุมสาระทั้งส่วนที่เป็นอามิสบูชา (การบูชาด้วยสิ่งของ) และปฏิบัติบูชา (การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม) จึงกล่าวได้ว่า ประเพณีการบำเพ็ญบุญกุศลในพระพุทธศาสนานั้นสามารถสร้างได้ด้วยทรัพย์และไม่ต้องใช้ทรัพย์ก็ได้ การช่วยจัดระเบียบสถานที่ที่รกร้างหรือสถานที่ที่ประชาชนวางของสักการะเคารพไว้ไม่เป็นระเบียบก็จัดว่าเป็นประเพณีการสร้างบุญโดยไม่ต้องใช้ทรัพย์แต่สามารถทำได้โดยการออกแรงกาย

๒.๖.๓ อานิสงส์การกวาดบริเวณปรับพื้นที่และการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์

หลังจากก่อสร้างเจดีย์และมีคนมากราบไหว้บูชาแล้ว ย่อมจะเกิดความไม่เรียบร้อยขึ้นที่บริเวณเจดีย์เป็นธรรมดา หากกาลเวลาล่วงเลยไปเจดีย์ก็อาจชำรุดทรุดโทรมลง สิ่งที่ประชาชนนิยมปฏิบัติในสมัยพุทธกาล คือ การดูแลความสะอาด การปรับปรุงสถานที่ และการบูรณปฏิสังขรณ์ในส่วนที่ไม่เรียบร้อยนั้น การกระทำเหล่านี้ถือว่าเป็นการสร้างบุญกุศล ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

๒.๖.๓.๑ การกวาดบริเวณเจดีย์

การรักษาความสะอาดเรียบร้อยของบริเวณเจดีย์ สิ่งที่ทำได้ง่ายและนิยมทำกันมากคือ การกวาดลานเจดีย์ จัดเป็นวัตรที่สำคัญอย่างหนึ่งเรียกว่า เจดีย์ยังคณวัตร (วัตรที่ลานเจดีย์) วัตรประเภทนี้เป็นกิจที่มีความสำคัญเท่า ๆ กับโพธิฆรววัตร (วัตรที่เรือนโพธิ์) ซึ่งภิกษุในอารามต่าง ๆ จะต้องให้ความสำคัญหากทำด้วยความศรัทธาในพระรัตนตรัยจะมีอานิสงส์มาก ดังกรณีพระโพธิสัมมชกเถระ ท่านเล่าถึงอดีตชาติของท่านว่า

เมื่อชาติปางก่อน ข้าพเจ้าเก็บใบโพธิ์ที่ถูกทิ้งไว้ที่ลานพระเจดีย์ไปทิ้ง จึงได้คุณ ๒๐ ประการด้วยเดชแห่งกรรมนั้น เมื่อข้าพเจ้าเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ ก็เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน ๒ ภพ คือ (๑) ในภพเทวดา (๒) ภพมนุษย์ จุตินิพพานแล้วมาสู่ภพมนุษย์ก็เกิดเฉพาะใน ๒ ตระกูลคือ (๑) ตระกูลกษัตริย์ (๒) ตระกูล

พราหมณ์ ข้าพเจ้ามีอวัยวะน้อยใหญ่ครบถ้วนมีร่างกายสูงใหญ่รูปร่างงาม สะอาดสะอาด
สมบูรณ์ไม่บกพร่อง^{๑๖๖}

จะเห็นว่าการกวาดลานเจดีย์ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการจัดระเบียบเจดีย์และ
อานิสงส์มาก เช่น ฝุ่นละอองย่อมไม่ติดในสรีระ ไม่มีเหงื่อไคล ไม่มีโรคเรื้อนเป็นต้น
นอกจากนี้ยังมีพระอริยสาวกอีกหลายท่านที่เคยทำการกวาดลานเจดีย์แล้วทำความเพียรอย่าง
ต่อเนื่องจนในในชาติสุดท้ายนี้ได้บรรลุวิชา ๓ พร้อมด้วยคุณวิเศษ^{๑๖๗}

จึงกล่าวได้ว่า เจดีย์กณวัตร หรือวัตรที่ลานเจดีย์มีการกวาดบริเวณ การปลูตา
อาสนะ การตามประทีปโคมไฟ เป็นต้นนี้เป็น “อภิสมาจาริกศีล” คือ ศีลที่บัญญัติว่าด้วย
เรื่องวัตรอันเป็นระเบียบปฏิบัติ หรือ ขนบธรรมเนียมชั้นสูงที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาตนใน
พระพุทธศาสนา วัตรอื่น ๆ ที่จัดเป็นอภิสมาจาริกศีล ได้แก่ ขันธวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔ เช่น
เจดีย์กณวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่ลานเจดีย์) โพธิ์กณวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่ลานต้นโพธิ์)
อุปัชฌายวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่สัทธิวิหาริกพึงปฏิบัติต่อพระอุปัชฌาย์) อาจารย์วัตร (ระเบียบ
ปฏิบัติที่อเนกาสิกพึงปฏิบัติต่อพระอาจารย์) ชันดาฆวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่เรือนไฟ) อุโปสธา
การวัตร (ระเบียบปฏิบัติที่โรงอุโบสถ)^{๑๖๘}

๒.๖.๓.๒ การปรับพื้นที่

เจดีย์บางแห่งมีพื้นที่ขรุขระไม่เรียบร้อย ทำให้คนที่มากราบไหว้บูชาเจดีย์ได้รับ
ความลำบากในการเดิน การปรับพื้นที่ให้เรียบก็ทำให้ได้บุญกุศลมาก ดังพระอรรถกถาจารย์ได้
อธิบายถึงกรณีของพระชันชฎุลลียเถระ ท่านได้กล่าวถึงอดีตชาติของท่านไว้ ความตอนหนึ่งว่า

พระสอุปของพระผู้มีพระภาคพระนามว่ามุสสะได้มีอยู่ในป่ามหายวันครั้งนั้น ต้นไม้ก็
งอกขึ้น โขลงข้างพากันมาหักราน ข้าพเจ้าทำที่ขรุขระให้ราบเรียบแล้วได้ใส่ก้อนปูน
ขาว ผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้เป็นที่เคารพของโลกทั้ง ๓ ในกัปที่ ๙๒ นับจากกัปนี้ไป
ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ ในครั้งนั้นจึงไม่รู้จักทุกขคติเลย นี่เป็นผลแห่งการใส่ก้อนปูนขาว^{๑๖๙}

การปรับพื้นที่นี้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงพื้นไว้หลายลักษณะ เช่น พื้น
บริเวณลานเจดีย์นิยมนำทรายมาเกลี่ยลง บางที่นำกลีบดอกไม้มาโปรยด้วย แต่ถ้าเป็นพื้นที่
ชานหรือองค์เจดีย์บางแห่งใช้หาดาล มโนศิลา ปูนขาวหรือแผ่นทองทำให้เห็นว่าพื้นเจดีย์ก็เป็น
บริเวณที่ควรให้ความสำคัญเอาใจใส่ให้สะอาดเรียบร้อย

^{๑๖๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๔๘-๕๑/๑๗๓-๑๗๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๘-๕๑/๒๒๔.

^{๑๖๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๖๘-๗๗/๓๓-๓๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๖๘-๗๗/๔๑-๔๒.

^{๑๖๘} วิ.จู. (บาลี) ๖/๕๑,๗๕-๘๒/๒๒-๒๓,๒๙-๓๑, วิ.จู. (ไทย) ๖/๕๑,๗๕-๘๒/๙๖,๑๕๗-๑๖๓.

^{๑๖๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๒-๑๔/๒๗๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒-๑๔/๓๖๐.

๒.๖.๓.๓ การบูรณปฏิสังขรณ์ด้วยการใส่ก้อนปูนขาวและก้อนอิฐทอง

แม้เจดีย์จะสร้างจากวัสดุที่ค่อนข้างคงทนแข็งแรง แต่เมื่อผ่านเวลาไปก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่อาจมีบางส่วนชำรุดทรุดโทรมไปบ้าง ข้อนี้เป็นธรรมดาของงานก่อสร้าง (นวัตรกรรม) เกี่ยวกับเจดีย์ พระสุธาปิณฑิยเถระ กล่าวถึงอดีตชาติของท่านว่า

สำหรับบุคคลผู้บูชาพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า หรือสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ควรบูชา ผู้ล่วงพ้นกิเลสเป็นเหตุเน้นซ้ำ ชำความเศร้าโศกและความรำไรได้แล้ว (และ) สำหรับบุคคลผู้บูชาผู้ควรบูชาเหล่านั้น ผู้เช่นนั้น ผู้ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ ซึ่งนิพพานแล้ว ใคร ๆ ไม่อาจนับบุญได้ว่า บุญนี้มีประมาณเท่านี้ การที่บุคคลในโลกนี้พึงครองความเป็นใหญ่แห่งทวีปทั้ง ๔๒ นั้นก็ยังไม่ถึงเสียวที่ ๑๖ แห่งการบูชาเลย ข้าพเจ้ามีใจผ่องใส ได้ใส่ก้อนปูนขาวไว้ในระหว่างแผ่นอิฐที่พระเจดีย์ แห่งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า สิทธัตถะ ผู้เป็นนระผู้เลิศในกัปที่ ๙๔ นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกขเลย นี่เป็นผลแห่งการปฏิสังขรณ์^{๑๗๐}

นอกจากจากนี้ ยังมีการใส่ก้อนทองที่ทำจากเครื่องประดับด้วย ดังกรณีของพระภททกาปิลาณีเถรี สมัยนั้นท่านเป็นธิดาของเศรษฐีได้มีโอกาสก่ออิฐก้อนสำคัญที่พระธาตุเจดีย์ของพระกัสสปพุทธเจ้า มีคำพรรณนาว่า

สมัยนั้น พระกัสสปทศพลพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ขนทั้งหลายก่อพระเจดีย์ของพระองค์สูงโยชน์หนึ่ง ด้วยอิฐทองคำมีค่าแสนหนึ่ง เมื่อเขากำลังพากันก่อเจดีย์นั้นอยู่ ธิดาเศรษฐีนั้นคิดว่า เรากลับแล้วในฐานะทั้ง ๗ เราจะมีประโยชน์อะไรด้วยชีวิต จึงให้หักยุบสิ่งของเครื่องประดับของตนให้กระทำเป็นอิฐทองคำ ยาว ๑ ศอก กว้าง ๑ คืบ สูง ๔ นิ้ว แต่นั่นจึงถือเอาก่อนหรดาลและมโนศิลา แล้วถือดอกกุบล ๘ กำ ไปยังสถานที่ก่อพระเจดีย์ ก็ขณะนั้นแถวอิฐแห่งหนึ่งวงมาขาดอิฐสำหรับเชื่อมต่อ ธิดาเศรษฐีจึงกล่าวกะนายช่างว่า ท่านจงวางอิฐของเราตอนนี้ลงในที่นี้ นายช่างกล่าวว่า แม่นาง ท่านมาได้เวลาพอดี ท่านจงวางด้วยตัวเองเถิด นางจึงขึ้นไปเอาน้ำมันเคลือบก่อนหรดาลและมโนศิลาแล้วเอาเครื่องเชื่อมนั้นตั้งติดอิฐ... บุตรเศรษฐีถามนางว่า นางผู้เจริญ ที่แรกกลืนเหม็นฟุ้งออกจากร่างกายของเธอ แต่บัดนี้กลืนจันทน์ฟุ้งออกจากร่างกายของเธอ กลืนอุบลฟุ้งออกจากปาก นี้อะไรกัน นางจึงบอกกรรมที่ตนกระทำตั้งแต่ต้น^{๑๗๑}

และยังมีพระเถระ พระเถรีอีกจำนวนมากที่มีโอกาสได้บูรณปฏิสังขรณ์พระธาตุเจดีย์ บางคนทำโดยการฉาบปูนขาวที่เจดีย์ที่ผุพัง^{๑๗๒} ผลของการทำปฏิสังขรณ์เจดีย์และเสนาสนะอื่น ๆ ที่ผุพังให้สามารถกลับมาใช้พักอาศัยได้นั้น ส่งผลให้ได้เกิดในสุคติภพ

^{๑๗๐} พุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๙๓/๑๓๘.

^{๑๗๑} พุ.อป.อ. (บาลี) ๑/๓๐๘.

^{๑๗๒} พุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๒๒๖.

สรุปได้ว่า คติเกี่ยวกับการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนานี้เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญตั้งแต่การสร้างเจดีย์ การดูแลความสะอาดและความเรียบร้อยของบริเวณ เมื่อเจดีย์ชำรุดไปตามกาลเวลาก็มีหน้าที่ต้องซ่อมแซมให้สวยงามตามเดิม โดยการซ่อมแซมเสนาสนะที่ชำรุดนี้เป็นหน้าที่อย่างหนึ่งของภิกษุผู้เป็นเจ้าอาวาส จึงกล่าวได้ว่าการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์และเสนาสนะต่างมีความจำเป็นมากพอ ๆ กับการสร้างใหม่ วิธีการก็ทำได้หลายอย่าง บางครั้งอาจทำแค่บางส่วนที่ชำรุด แต่บางครั้งก็ถึงกับรื้อโครงสร้าง การบูรณปฏิสังขรณ์เสนาสนะที่ผู้ฟังเป็นการกระทำที่พระพุทธเจ้าสรรเสริญ หากจำเป็นเร่งด่วน ภิกษุสามารถเดินทางไปซ่อมแซมได้แม้ในระหว่างพรรษาถือเป็นการงานที่มีอานิสงส์มาก

๒.๗ วิชากรรมของการทำลายหรือการแสดงความไม่เคารพเจดีย์

เนื่องจากพระพุทธศาสนาถือว่า เจดีย์เป็นปูชนียวัตถุอย่างหนึ่งที่มีคุณค่าทั้งต่อจิตใจของพุทธสาวกทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ เจดีย์จึงเป็นสถานที่ควรแก่การกราบไหว้บูชาของชาวพุทธทุกหมู่เหล่า แต่อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีอาจมีบางคนไม่เห็นความสำคัญนี้ได้ กระทำการบางอย่างที่แสดงถึงความไม่เคารพต่อเจดีย์ การกระทำนั้นย่อมถือว่าเป็นบาป จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงการกระทำที่เป็นการทำลายเจดีย์ และการแสดงความไม่เคารพต่อเจดีย์ไว้มากพอสมควร สรุปเฉพาะประเด็นที่สำคัญได้ดังต่อไปนี้

๒.๗.๑ วิชากรรมของการทำลายพระเจดีย์ เหยียบย่ำพระธาตุและตัดต้นโพธิ์

แม้ว่าพระเจดีย์จะเป็นศาสนสถานที่สำคัญ แต่ก็อาจจะมีบางคนประมาทแล้วปฏิบัติต่อพระเจดีย์อย่างไม่เหมาะสม ย่อมทำให้ต้องรับผลแห่งกรรมตามสมควรแก่กรรมของตน

พระพุทธศาสนาถือว่ากรรมที่มีผลหนักที่สุดคือห้ามสวรรค์ห้ามนิพพาน ผู้ทำต้องไปเกิดในนรกชั่วนิรันดร์เรียกว่า อนันตริยกรรม มี ๕ อย่าง คือ ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าให้พระโลหิตห้อและยุยงสงฆ์ให้แตกกัน^{๑๖๓} บรรดากรรม ๕ อย่างนี้ การทำร้ายพระพุทธเจ้าให้พระโลหิตห้อถือว่ามีความรุนแรงต่อความรู้สึกของชาวพุทธทั่วไป แต่กรรมนี้ในปัจจุบันคงเป็นไปไม่ได้แล้ว เพราะพระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่ท่านได้แสดงโทษระดับเดียวกันนั้นไว้แก่คนที่ทำลายพระเจดีย์แทน ดังความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

เมื่อพระตถาคตปรินิพพานแล้ว กรรมอะไรย่อมมีแก่ชนทั้งหลายผู้ทำลายพระเจดีย์ ตัดต้นโพธิ์เหยียบย่ำที่พระธาตุ กรรมนั้นจัดเป็นกรรมหนักเช่นกับอนันตริยกรรม แต่ควรตัดกึ่งโพธิ์ที่เปียดพระสูกที่บรรจุพระธาตุหรือปฏิมา แม้ถ้าผู้ลงนมาเกาะที่กึ่งโพธิ์นั้นแล้วถ้ายรด ที่พระเจดีย์ก็ควรตัดเหมือนกัน เพราะพระเจดีย์ที่บรรจุพระสารีริกธาตุใหญ่กว่าบริโศกเจดีย์ควรตัดแม้รากโพธิ์ที่เลื้อยไปทำลายพื้นพระเจดีย์แล้วขนออกไป แต่

^{๑๖๓} อง.นกก.อ. (บาลี) ๗/๘๖/๑๕๕.

ใคร ๆ จะตัดกิ่งโพธิ์ที่เบียดเรือนโพธิ์ เพื่อรักษาเรือนไม่ได้ เพราะเรือนมีเพื่อต้นโพธิ์ ไม่ใช่ต้นโพธิ์มีเพื่อเรือน แม้ในหอนั้นกันยนี้เหมือนกัน แต่ในหอนั้นหลังใดถูกบรรจพระธาตุไว้ ควรตัดกิ่งโพธิ์เพื่อรักษาหอนั้นไว้ กิ่งที่ย้อยลงหรือฐานที่เสียก็ควรตัดเหมือนกันเพื่อบำรุงต้นโพธิ์ แม้บุญย่อมมีเหมือนในการบำรุงพระสรีระของพระผู้มีพระภาคเจ้า^{๑๗๔}

ความซอมนี่ส่งผลให้เกิดความเชื่อแก่พุทธศาสนิกชนว่า คนที่ขุดทำลายเจดีย์หรือเจาะฐานเจดีย์จัดว่าได้ทำอนันตริยกรรมแล้ว เพื่อถือว่าองค์เจดีย์คือที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า การขุดเจาะทำลายเจดีย์จึงเท่ากับทำร้ายพระวรกายของพระพุทธเจ้า คนที่กระทำการเช่นนี้ย่อมถูกสังคมประณามและถือว่ามิโทษตามกฎหมาย

๒.๗.๒ วิบากกรรมของการแสดงความไม่เคารพเจดีย์

นอกจากนี้หลักฐานในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่ได้แสดงให้เห็นว่า ในสมัยพุทธกาลมีคนจำนวนหนึ่งได้แสดงความไม่เคารพต่อเจดีย์ การกระทำเช่นนี้ถือว่าเป็นบาปและมีการพรรณนาวิบากกรรมไว้ด้วย ดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

(๑) กรณีตำหนิพระธาตุและห้ามคนบูชาพระธาตุเจดีย์

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานและเจ้ามัลละได้ทำการจำแนกพระธาตุให้แก่เมืองทั้ง ๘ แล้ว พระเจ้าอชาตศัตรูทรงถือเอาพระธาตุได้มาระลึกถึงพระพุทธคุณ ๗ ปี ๗ เดือน ๗ วัน แล้วสร้างพระเจดีย์บรรจุพระธาตุไว้ทำการบูชาอย่างยิ่งใหญ่ พวกภิกษุทั้งหลายนั้นประมาณไม่ได้พากันทำจิตให้เลื่อมใสเมื่อเสียชีวิตแล้วได้เกิดในสวรรค์ แต่ก็มีคนประมาณ ๘๖,๐๐๐ คนมีจิตวิปลาสไม่ศรัทธาและเพราะความเห็นผิดประทุษร้ายจิตของตนแม้ในฐานะอันเป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสเมื่อเสียชีวิตแล้วไปเกิดในหมู่เปรต

ในวันบูชาและฉลองพระธาตุเจดีย์ ภรรยาธิดาและลูกสะใภ้ของภิกษุหนึ่งมีจิตเลื่อมใส พากันคิดว่าจักถวายบูชาพระธาตุ จึงถือเอาสักการะมีของหอมและดอกไม้เป็นต้นไปยั้งที่บรรจุพระธาตุ แต่ภิกษุหนึ่งคิดว่า การบูชาพระอัฐิธาตุไม่มีประโยชน์ จึงดูหมิ่นพระธาตุเหล่านั้น หลงเหล่านั้นไม่เชื่อคำของภิกษุทั้งหลายจึงพากันไปทำการบูชาพระธาตุ ในกาลต่อมาหญิงเหล่านั้นป่วยหนักไม่นานนักก็เสียชีวิตได้ไปบังเกิดในเทวโลก ส่วนภิกษุที่ถูกความโกรธครอบงำไม่นานนักก็เสียชีวิต แต่ได้ไปเกิดเป็นเปรตเพราะบาปกรรมที่ตำหนิพระธาตุของพระพุทธเจ้าอยู่มาวันหนึ่ง พระมหากัสสปะปรุ้งแต่งอิทธาภิสังขารให้พวกภิกษุเห็นพวกเปรตและเทวดาเหล่านั้นแล้ว ท่านยืนอยู่ที่ลานพระเจดีย์ ถามเปรตผู้ติเตียนพระธาตุว่า “ท่านยืนอยู่ในอากาศมีกลิ่นเหม็นฟุ้งไปและหมู่หนอนพากันบ่อนพองกินปากอันมีกลิ่นเหม็นเน่าของท่าน เมื่อก่อนทำอะไรไว้ นายนิรบาลถือเอาศาสตราमाणีนปากของท่านเนื่อง ๆ รดท่านด้วยน้ำแสบด้วยเลือดเนื้อไปพลาญ ท่านทำกรรมชั่วอะไรไว้ ด้วยกายวาจาใจ หรือเพราะวิบากกรรมอะไร ท่าน

^{๑๗๔} ม.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๒๘/๗๗.

จึงได้ประสบความสำเร็จทุกข้ออย่างนี้” เปรตตนนั้นตอบว่า “ข้าแต่ท่านผู้วิรุทธ เมื่อก่อนกระผม เป็นอิสรชนอยู่ที่กรุงราชคฤห์อันน่ารื่นรมย์มีภูเขาล้อมรอบ เป็นผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์และ ข้าวเปลือกมากมาย แต่กระผมได้ห้ามปรามภรรยา ธิดา และลูกสะใภ้ของกระผมซึ่งพากันนำ พวงมาลาดอกกุบลและเครื่องลูบไล้อันหาค่ามิได้ไปสู่สตูบเพื่อบูชา บาบนั้นกระผมได้ทำไว้แล้ว จึงได้เสวยทุกขเวทนาเห็นประจักษ์และจักหมกหม้อยู่ในนรกอันหยาบช้าทารุณ ๘๖,๐๐๐ ปี เพราะติเตียนการบูชาพระสตูบเจดีย์, ก็เมื่อการบูชาและการฉลองพระสตูบของพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าอันมหาชนให้เป็นไปอยู่ ชนเหล่าใดมาประกาศโทษแห่งการบูชาพระสตูบนั้น เหมือนกระผม ชนเหล่านั้นพึงท่างเห็นจากบุญ ขอท่านจงดูชนทั้งหลายเหล่านั้นซึ่งตัดทรง ดอกไม้ตบแต่งร่างกายเหาะมาทางอากาศเหล่านี้ เป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส เป็นผู้มั่งคั่งมียศเสวย อยู่ซึ่งวิบากแห่งการบูชาด้วยดอกไม้, ชนทั้งหลายผู้มีปัญญา ได้เห็นผลอันน่าอัศจรรย์น่าขนพอง สยองเกล้าอันไม่เคยมีนั้นแล้ว ย่อมทำการนอบน้อมวันทาพระมหามุนีนั้น กระผมไปจากเปตโลก นี้แล้ว ได้กำเนิดเป็นมนุษย์จักเป็นผู้ไม่ประมาท ทำการบูชาพระสตูบเนื่องนิตยเป็นแน่แท้”^{๑๗๕}

(๒) กรณีสวมรองเท้าและใช้เท้าเปื้อนเหยียบเสื่อลำแพนที่นั่งของพระสงฆ์

อีกเรื่องหนึ่งก็คือว่าเป็นที่รับทราบกันโดยทั่วไป เพราะเรื่องปรากฏในพุทธประวัติ คือ พระประวัติในอดีตชาติของพระเจ้าพิมพิสาร มีคำพรรณนาว่า ครั้งหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสาร ผู้ครองแคว้นมคธได้สวมฉลองพระบาทเข้าไปในลานพระเจดีย์อันเป็นสถานที่บูชาด้วยสักการะมี ของหอมและดอกไม้เป็นต้น และเอาพระบาทที่ไม่ได้ชำระเหยียบเสื่อลำแพนที่เขาปูไว้เป็นที่นั่ง ของภิกษุสงฆ์ ด้วยกรรมนั้นและบุพกรรมอื่นประกอบกันทำให้ในบั้นปลายพระชนม์ชีพหลังจาก ทรงถูกพระโอรสคือพระเจ้าอชาตศัตรูสั่งให้กักขังในโรงอบควันตัดพระกระยาหารและให้ใช้มัด โจนผ้าพระบาททั้งสองข้างเอน้ำมันผสมเกลือทาแล้วอย่างด้วยถ่านเพลิงไม้ตะเคียนที่กำลังคุ้ไม่มี เปลวทำให้ได้รับทุกขเวทนาอย่างสาหัส แต่ถึงกระนั้นพระองค์ก็ยังทรงรำลึกถึงพระรัตนตรัยอยู่ ไม่นานพระวรกายก็เหี่ยวแห้งไปเหมือนพวงดอกไม้ที่เขาวางไว้ในลานพระเจดีย์สวรรคตแล้วไป บังเกิดเป็นยักษ์ชื่อชนวสกะเป็นผู้รับใช้ของท้าวเวสสุวรรณในเทวโลกชั้นจาตุมหาราช^{๑๗๖}

(๓) กรณีการตำหนิการบูชาสตูบเจดีย์

สำหรับคนบางคน การได้ทำการสักการบูชาเป็นเรื่องดี แต่สำหรับคนมีจิตวิญญูแล้ว การกระทำนี้จะถือว่าเป็นเรื่องสิ้นเปลือง และมีการตำหนิเตียนไปต่าง ๆ นานา ในคัมภีร์พระ พุทธศาสนากล่าวถึงโทษที่เกิดจากการกระทำผิดต่อพระเจดีย์มีปรากฏให้ศึกษาอยู่บ้าง ดัง ตัวอย่างเปรตตนหนึ่งที่สนทนากับพระมหากัสสปเถระถึงเรื่องผลของการห้ามมิให้คนทำการบูชา สตูบและติเตียนการบูชาพระสตูบ พระมหากัสสปเถระถามเปรตปากเหม็นตนหนึ่งถึงบุพกรรม เปรตตนนั้นตอบว่า

^{๑๗๕} พ.เปต.อ. (บาลี) ๑๒๐/๒๒๕-๒๒๗.

^{๑๗๖} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๑๕๐/๑๒๕-๑๒๖.

ท่านผู้นิรทุกข์ (เมื่อก่อน) ข้าพเจ้าอยู่ที่ภูเขาศิริพพะ เป็นที่นำรื่นรมย์ใกล้กรุงราชคฤห์ซึ่งนำรื่นรมย์ เป็นเจ้าของทรัพย์และข้าวเปลือกมากมายยิ่ง ข้าพเจ้าได้ห้ามภรรยาธิดาและลูกสะใภ้ของข้าพเจ้านั้นซึ่งพากันนำพวงมาลัยดอกกุบล และเครื่องอุปโลภใหม่ๆ ไปเพื่อบูชาพระสฤป บาบนั้นข้าพเจ้าได้ทำไว้แล้ว พวกเราจึงได้เสวยทุกขเวทนาต่าง ๆ กัน จักหมกไหม้อยู่ในรอกแสนสาหัสถึง ๘๖,๐๐๐ ปี เพราะตำหนิการบูชาพระสฤป เมื่อการบูชาและการฉลองพระสฤปของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นไปอยู่ จนเหล่าใดประกาศโทษ (แห่งการบูชาพระสฤปเหมือนเรา) ท่านพึงคัดชนเหล่านั้นออกจากบุญนั้น^{๑๗๗}

(๔) กรณีสั่งให้ลดขนาดเครื่องสักการบูชาเจดีย์

อีกกรณีหนึ่งกล่าวถึงวิบากกรรมของคนที่ไม่พอใจที่เห็นคนเตรียมเครื่องสักการบูชาเจดีย์ จึงสั่งให้ลดจำนวนของลงส่งผลให้ได้รับผลกระทบเป็นคนร่างกายต่ำเตี้ย ดังกรณีของพระลูกณฏกภัททิยเถระ ท่านได้กล่าวถึงบุพกรรมของตนว่า

เมื่อพระองค์ทรงเป็นผู้เลิศในโลก เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วประชุมชนจำนวนมากที่เลื่อมใสสร้างพระสฤปเพื่อจะบูชาพระพุทธเจ้าผู้ศาสดา พวกเขาปรึกษากันอย่างนี้ว่าเราทั้งหลายจักช่วยกันสร้างพระสฤปของพระศาสดา... ให้สูงถึง ๗ โยชน์ประดับด้วยรัตน ๗ ประการ ครั้นนั้น ข้าพเจ้าเป็นจอมทัพของพระเจ้าแผ่นดินแคว้นกาสิพระนามว่า กิกิ ได้พูดถึงขนาดเจดีย์ของพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณหาประมาณมิได้ ครั้นนั้นชนเหล่านั้นได้ช่วยกันสร้างเจดีย์ของพระศาสดาผู้ทรงเป็นนักปราชญ์กว่านรชนสูงเพียงโยชน์เดียวประดับด้วยรัตนนานาชนิดตามคำแนะนำของข้าพเจ้า ด้วยกรรมคือการลดขนาดของพระเจดีย์ที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้แล้วข้าพเจ้าจึงมีร่างกายต่ำเตี้ย น่าย่ำเหยียน^{๑๗๘}

ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ ชาวพุทธจึงต้องให้ความเคารพนับถือพระเจดีย์ ไม่กระทำกิริยาที่เป็น การแสดง ความไม่เคารพต่อพระเจดีย์ เพราะจะเป็นบาปหนักส่งผลถึงตัวให้ได้รับทุกข์นานาประการ และต้องคอยเอาใจใส่ดูแลพระเจดีย์ให้มีความสง่างามอยู่เสมอ ดังนั้นโบราณจารย์จึงมีธรรมเนียมปฏิบัติให้พุทธศาสนิกชนทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ต้องสักการะกราบไหว้และทำการขอขมาพระเจดีย์อยู่เนือง ๆ ทั้งนี้เพราะเราไม่อาจทราบได้เลยว่าเคยกระทำความอันไม่เหมาะสมไม่ควรต่อพระเจดีย์หรือไม่ ฝ่ายพระภิกษุมีธรรมเนียมให้ขอขมาเจดีย์สถานในอาวาสที่อยู่จำพรรษาก่อนที่จะอธิษฐานพรรษา ดังความในอรรถกถาพระวินัยว่า

ในวันแรมค่ำ ๑ ซึ่งถัดจากวันกลางเดือน ๘ (ปริมพรรษา) หรือในวันแรมค่ำ ๑ ซึ่งถัดจากวันกลางเดือน ๙ ภิกษุผู้จะจำพรรษาพึงจัดแจงวิหารแล้วตั้งน้ำฉันน้ำใช้ไว้ พึงทำสามิจิกรรมมีกราบไหว้พระเจดีย์เป็นต้นทั้งปวงให้เสร็จแล้ว พึงเปล่งวาจาว่า “อิมสมิ

^{๑๗๗} พุ.เปต. (บาลี) ๒๖/๕๑๐-๕๑๓/๒๑๑-๒๑๒, พุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๕๑๐-๕๑๓/๒๔๘-๒๔๙.

^{๑๗๘} พุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๑-๒๘/๒๒๖-๒๒๗, พุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๑-๒๘/๒๙๑-๒๙๒.

วิหาเร อิม เตมาลั วสสั อุเปมิ” ดังนี้ ครั้ง ๑ หรือ ๒ ครั้งแล้ว จำพรรษาเถิด”^{๑๗๙}

การขมาเจดีย์นี้ ในบางท้องถิ่นทำตอนจะเข้าพิธีอุปสมบทและตอนทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น การกระทำเช่นนี้ถือเป็นประกาศความบริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา และใจ ซึ่งอาจจะไปแสดงความไม่เคารพต่อเจดีย์โดยไม่ได้ตั้งใจ ในส่วนของคฤหัสถ์ก็มีประเพณีปฏิบัติที่สืบเนื่องไปในแนวเดียวกันนี้เห็นได้จากอารามต่าง ๆ ที่มีพระเจดีย์ประดิษฐานอยู่ก็มักจะจัดให้มีสถานที่สำหรับกราบไหว้บูชาพระเจดีย์ จัดให้มีการเวียนเทียนรอบพระเจดีย์ในวันสำคัญ บางวัดจัดให้มีประเพณีมัสการพระเจดีย์เป็นงานประจำปี เช่น วัดพระธาตุพนม วัดพระธาตุตุยสุเทพ วัดสระเกษ และวัดพระปฐมเจดีย์ เป็นต้น

๒.๘ สรุป

จากการศึกษาความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสรุปความได้ว่าตามรูปศัพท์ “เจดีย์” มีความหมายอยู่ ๒ ประการ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งที่ถูกก่อสร้างขึ้น เพื่อบรรจุสิ่งควรเคารพบูชาและมีคุณค่าทางจิตใจว่าเป็นสถานที่ควรเคารพบูชา แต่ในมุมมองของนักวิชาการเจดีย์จะมีความหมายกว้างกว่า คือ หมายถึงสิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุสิ่งควรเคารพมีพระธาตุเป็นต้น รวมถึงเนินดินเหนือหลุมฝังศพ สถานที่ควรเคารพบูชาบวงสรวง เช่น ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ วิญญูณมนุษย์ กองหินกำหนดเขตแดน และจอมปลวก คำว่า “เจดีย์” นี้นิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อุบ” บางครั้งเรียกรวมกันว่า “สถูปเจดีย์” หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระธาตุของพระอริยสาวก ปุชนียวัตถุทางศาสนา หรือแม้แต่อัฐิของบรรพบุรุษ มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามความนิยมของท้องถิ่น

เจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลเป็นสิ่งก่อสร้างที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมของชาวอารยัน เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลกก็นำเอาคติเรื่องเจดีย์มาให้โดยพระพุทธองค์ได้ตรัสถึงบุคคลสำคัญที่ควรก่อสร้างสถูปเพื่อบรรจุอัฐิไว้ ๔ จำพวก คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปสู่ต่างประเทศก็มีการนำคติเรื่องการสร้างเจดีย์ไปด้วยแต่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไปบ้างตามแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น ในประเทศไทยเชื่อกันว่ารับคติเรื่องการสร้างเจดีย์มาจากศรีลังกาตั้งแต่ครั้งพระพุทธศาสนาประดิษฐานที่กรุงสุโขทัย และมีการพัฒนารูปแบบไปบ้างตามกาลสมัย

เจดีย์มีลักษณะที่สำคัญดังต่อไปนี้ คือ ๑) ต้นไม้ ๒) สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ควรแก่เคารพและสักการบูชา ๓) เป็นสังเวชนียสถาน ๔) ที่พึง ๕) สถูป ๖) ตัวแทนพระพุทธเจ้า ลักษณะของเจดีย์มีทั้งสิ่งที่เกิดมีตามธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ไม่ว่าจะมีลักษณะเช่นใด สิ่งทีถือว่เป็นลักษณะสำคัญของเจดีย์คือ การเป็นสถานที่เคารพควรแก่การสักการบูชา

^{๑๗๙} วิ.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๘๔.

เป็นที่กราบไหว้ของทั้งเทวดาและมนุษย์ เป็นสถานที่มีความรู้สึก ชักชวนให้เกิดศรัทธา เลื่อมใส เป็นสื่อให้น้อมนำถึงพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ บริเวณที่ก่อสร้างมักเป็นสถานที่ใกล้ทางใหญ่ ทางสี่แพร่งหรือติดถนนกลางเมือง ทั้งนี้เพื่อให้ สะดวกแก่การมากราบไหว้ของมหาชน ชาวพุทธเชื่อว่าการกราบไหว้หรือการสักการบูชาเจดีย์ นั้นสามารถทำได้ด้วยวิธีที่หลากหลาย และเห็นได้ว่ามีอานิสงส์ให้สมบัติได้ทั้ง ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ในทางตรงกันข้ามหากใครเห็นผิดไปพูดทำลาย องค์เจดีย์ก็เชื่อกันว่าจะได้รับวิบากกรรมเสมอกับการทำอนันตริยกรรม ซึ่งผู้วิจัยจะได้นำเสนอ ความสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทในบทที่ ๓ ต่อไป

บทที่ ๓

ความสำคัญของเจตีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงความสำคัญของเจตีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ใน ๔ ประเด็นสำคัญ คือ ความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา เป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุ เป็นที่บูชาพระรัตนตรัย และเป็นที่ให้เกิดธรรมสังเวช มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๓.๑ ความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาถือว่า “เจตีย์” เป็นองค์ประกอบของศาสนาอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญ เรียกว่า “ศาสนสถาน” คือ เป็นสิ่งก่อสร้างที่เกิดขึ้นตามคติคำสอน ความเชื่อ ประเพณีทางพระพุทธศาสนา โดยมีความเชื่อมโยงกับเหตุการณ์หรือบุคคลในพระพุทธศาสนา พุทธศาสนสถานบางแห่งเกี่ยวข้องกับตัวพระศาสดาโดยเป็นสถานที่ที่พระศาสดาเคยพักอาศัย หรือเคยเกิดเหตุการณ์สำคัญ ดังนั้น เจตีย์ในพระพุทธศาสนาจึงเป็นศาสนสถานที่มีความสำคัญทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ที่ยึดโยงกับพระศาสดาและส่งเสริมให้ปฏิบัติตามคำสอนด้วยความศรัทธาเลื่อมใส

นักวิชาการด้านศาสนาเห็นว่า ศาสนาเป็นสถาบันทางสังคมอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญต่อความสงบเรียบร้อยและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม มีส่วนช่วยขัดเกลาสมาชิกของสังคมให้เป็นคนดี อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบของศาสนาแล้ว นักวิชาการเห็นร่วมกันว่าองค์ประกอบของศาสนามี ๖ ประการ คือ

(๑) ศาสดา หรือ ผู้ก่อตั้ง คือ ผู้ก่อตั้งศาสนาหรือผู้สอนศาสนาตั้งแต่เดิมทุกคน ท่านเหล่านี้เกิดก็เป็นคนธรรมดาแต่มีความเพียรพยายามเป็นเลิศและมีความฉลาดมาก บางท่านได้บำเพ็ญบารมีสะสมความดีมามาก พร้อมทั้งมีความวิริยะอุตสาหะอย่างมากที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ จึงแสวงหาจนพบแล้วตั้งคำสอนหรือบัญญัติให้คนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติ

(๒) หลักคำสอน หรือ ศาสนธรรม องค์ประกอบที่ ๒ นี้ถือว่าสำคัญมาก เพราะถือว่าเป็นผลงานของศาสนาหรือผู้ก่อตั้งศาสนา เพราะถ้าไม่มีผลงานเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลายแล้ว ท่านก็คงไม่ได้เป็นศาสดา เพราะฉะนั้น ทุกศาสนาก็ต้องมีหลักคำสอนเป็นสาระสำคัญ ทั้งที่เป็นระดับศีลธรรมจรรยาในการครองชีวิต และระดับปรมัตถสัจจะจะเป็นจุดหมายขั้นสุดท้ายของชีวิต

(๓) นักบวช สาวกหรือศาสนบุคคล สถาบันศาสนาที่ดำรงอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้ก็โดยอาศัยการศึกษาปฏิบัติและการทำงานเผยแผ่ของสาวกหรือนักบวชของศาสนานั้น ๆ เพราะ

เป็นผู้แทนศาสนาเป็นผู้สืบทอดศาสนา และเป็นศาสนทายาทโดยตรง ศาสนานั้น ๆ จะเจริญหรือเสื่อมโทรมก็โดยอาศัยผลงานการเผยแพร่ของสาวกเป็นสำคัญ

(๔) **ศาสนิกชน** ต้องมีศาสนิกชนผู้นับถือเลื่อมใสในศาสนานั้น ๆ เพราะการทำงานเผยแผ่ของพระ นักพรตหรือนักบวช ศาสนิกชนเหล่านี้มักเรียกตามชื่อศาสนาที่ตนเลื่อมใสนับถือ

(๕) **ศาสนสถาน** ทุกศาสนาย่อมกำหนดสภาวะศักดิ์สิทธิ์ให้แก่สถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งสำหรับประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นที่เคารพสักการบูชาสำหรับศาสนิกชน ศาสนสถานเหล่านี้ยอมรับกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้เข้ามาจะต้องแสดงความเคารพ ใครจะมาล่วงเกินหรือประพฤติปฏิบัติที่ไม่เหมาะสมหรือถูกเหยียดหยามไม่ได้ จะเป็นการทำลายจิตใจ เป็นความรู้สึกที่แผ่ลึกยากที่จะอธิบายได้นับว่าเป็นอันตรายต่อศรัทธาความเชื่อถือของศาสนิกชนนั้น ๆ

(๖) **พิธีกรรม หรือ ศาสนพิธี** ทุกศาสนามีพิธีกรรมทางศาสนา และมักประกอบพิธีในศาสนสถานหรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ในศาสนาพุทธ การบรรพชาอุปสมบทจะต้องทำในอุโบสถ พิธีกรรมทางศาสนานับว่ามีส่วนสำคัญมากในการแสดงความสามัคคีพร้อมเพรียงกัน ทำให้ศาสนิกชนของศาสนานั้น ๆ มีโอกาสมาพบปะสังสรรค์และร่วมกันศึกษาคำสอนเพื่อนำไปปฏิบัติในชีวิต^๑

สำหรับเจดีย์ในพระพุทธศาสนานั้น ถือว่าเป็นศาสนสถานในทางพระพุทธศาสนา ชาวพุทธถือว่าเจดีย์เป็นสัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่และดั่งงาม เจดีย์เป็นสัญลักษณ์ด้านศาสนา ในสังคมไทย นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คนโบราณเมื่อว่างจากภารกิจการงานก็จะพากันสร้างวัด สร้างเจดีย์ ด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันออกไป แต่โดยสรุปแล้วเป็นวัตถุประสงค์เชิงศาสนาทั้งหมด บางกรณีจิตใจของคนในชุมชนแตกสลายไร้ความสามัคคี ไม่รู้จะเอาอะไรเป็นศูนย์รวมจิตใจ ก็สร้างเจดีย์ขึ้นมาเป็นศูนย์รวมจิตใจ บางกรณีชุมชนไม่มีแดนศักดิ์สิทธิ์เป็นที่บูชาสักการะ เพราะอยู่ไกลวัด หรือในวัดมีแต่พระภิกษุสามเณร ซึ่งก็เป็นที่เคารพสักการะได้ในฐานะเป็นปูชนียบุคคล คือเป็นบุคคลมีชีวิตจิตใจเหมือนกันไม่เหมือนกับเจดีย์ กราบไหว้บูชาพระภิกษุสามเณรกับกราบไหว้บูชาเจดีย์ย่อมให้ความรู้สึกแก่คนกราบไหว้บูชาต่างกัน กราบไหว้บูชาพระภิกษุสามเณรให้ความรู้สึกเหมือนกับมีเพื่อนที่เป็นปูชนียบุคคลไว้คุ้มครองป้องกันช่วยแนะนำสั่งสอนไม่ให้ทำความชั่วแนะนำให้ทำความดี กราบไหว้บูชาเจดีย์ให้ความรู้สึกเหมือนกับว่าได้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครองป้องกันอันตรายมีสิริมงคลอยู่ในตัวจะได้ยึดเป็นหลักในการสักการะบูชาให้เกิดบุญกุศล^๒ ดังประเพณีของคนไทยโบราณเวลาออกป่าล่าสัตว์หรือลงห้วย

^๑ จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, **สังคมวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

^๒ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๔.

หนองคลองบึงเพื่อหาปูปลา ไม่ประสงค์ที่จะพบเห็นพระภิกษุสามเณร เพราะเชื่อกันว่า “เวลาไปล่าสัตว์ ถ้าพบพระภิกษุสามเณร จะไม่ได้สัตว์” จะบอกว่าพระภิกษุสามเณรเป็นผู้ขัดขวางการล่าสัตว์ก็คงไม่ผิดนัก แต่ในขณะเดียวกันชาวบ้านที่กำลังออกไปล่าสัตว์ก็ประสงค์โชคลาภการที่จะได้โชคลาภก็ต้องกราบไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ได้ในสิ่งที่ตนเองปรารถนา

สรุปว่า เจดียเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงความยิ่งใหญ่ ผู้ประสงค์บุญก็ได้ความรู้สึกรับเป็นบุญพิเศษ ความจริงเจดียเป็นวัตรธรรมดาชนิดหนึ่ง เป็นหิน ปูน ทราย อิฐ แต่เมื่อก่อให้เป็นรูปร่างเสร็จแล้วกลับให้ความรู้สึกที่ไม่ธรรมดาเหมือนกับพระพุทธรูปสามารถกราบไหว้บูชาได้อย่างสนิทใจและถ้าไม่เอาใจใส่หรือไม่ให้ความเคารพจะได้รับการตำหนิจากชุมชนหรือในสังคมนั้น ๆ เจดียจึงเป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาที่ควรให้ความเคารพสักการะและเป็นที่พักทางใจให้กับประชาชนในสังคมได้เป็นอย่างดี

๓.๒ ความสำคัญของเจดียในฐานะเป็นที่บรรจุพระอัฐิธาตุ

การสร้างพระบรมธาตุเจดียและคติในการบูชาพระบรมธาตุเป็นความเชื่อทางพุทธศาสนาที่โดดเด่นและยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมายาวนานในสยามประเทศ โดยได้รับอิทธิพลมาจากการเผยแผ่พุทธศาสนาจากต้นกำเนิดในประเทศอินเดียและลังกาตั้งแต่สมัยโบราณ จนกระทั่งในระยะหลังได้รับพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์เข้ามายังดินแดนสยามตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา^๓ จึงได้เกิดคติความเชื่อทางพุทธศาสนาหลากหลายประการซึ่งชาวสยามได้ยึดถือปฏิบัติตามอย่างลังกาดำเนินด้วยความเชื่อมั่นศรัทธาซึ่งคติความเชื่อเหล่านี้นอกจากจะพบเห็นได้จากประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ แล้วสาระที่สำคัญส่วนหนึ่งยังคงสะท้อนผ่านงานสถาปัตยกรรมอีกด้วย ต่อไปนี้จะกล่าวถึงความสำคัญของเจดียในฐานะเป็นที่บรรจุอัฐิธาตุที่สำคัญทางศาสนา

๓.๒.๑ ความหมายของ “พระธาตุ”

คำว่า “ธาตุ” มีความหมายว่า กระดูกของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ โดยทั่ว ๆ ไปเรียกรวม ๆ ว่า พระธาตุ ถ้าเป็นกระดูกของพระพุทธเจ้า เรียกพระบรมธาตุ หรือ พระบรมสารีริกธาตุ ถ้าเป็นกระดูกของพระอรหันต์ เรียกว่า พระธาตุ ถ้าเป็นกระดูกส่วนใดส่วนหนึ่งของพระพุทธเจ้า^๔ ก็เรียกตามความหมายของคำนั้น ๆ เช่น พระอัฐิธาตุ (กระดูกอก) พระทันตธาตุ (ฟัน) ถ้าเป็นผมของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระเกศธาตุ หรือ พระศิวธาตุ (กระดูกก้านคอ)^๕ เป็นต้น

^๓ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย**, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๑๒๔-๑๓๗.

^๔ ธนิต อยู่โพธิ์, **ตำนานพระบรมสารีริกธาตุ**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๙), หน้า ๔๖.

^๕ ทองสืบ ศุภะมาร์ค, **ตำนานพระธาตุของพระพุทธเจ้าและสาวก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๑.

คติความเชื่อในเรื่องพระธาตุนั้นมีปรากฏอยู่ในหนังสือตำนานเกี่ยวข้องกับด้วยพระบรมสารีริกธาตุและตำนานทางพุทธศาสนามากมายซึ่งมักกล่าวไปในทำนองเดียวกันว่า อัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าตลอดถึงพระอรหันต์สาวกทั้งหลายจะมีสัณฐานและคุณวิเศษผิดจากอัฐิธาตุของสามัญมนุษย์ ในตำนานทางพุทธศาสนากล่าวว่าเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน มัลลกะศัตรีผู้ครองเมืองกุสินาราได้อัญเชิญพระพุทธรูปไปถวายพระเพลิงที่มกุฏพันธเจดีย์หน้าประตูเมืองทางด้านทิศใต้ พระพุทธรูปนั้นได้แสดงปาฏิหาริย์ไม่ติดไฟจนกระทั่งพระกัศสปเถระเดินทางมาถึงและถวายบังคมพระบาทยุคลแห่งองค์พระสรีระสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วพระพุทธรูปจึงถูกเผาผลาญด้วยพระเตโชธาตุซึ่งบังเกิดขึ้นเองแล้วพระสรีระก็อันตรธานเป็นบรรยากาศไปเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุอันบริสุทธิ์กับผ้าขาวสะอาดที่ห่อหุ้มพระบรมธาตุมิให้กระจัดกระจาย

ในตำนานเกี่ยวกับพระบรมสารีริกธาตุซึ่งพระอรุณกถาจารย์ได้กล่าวขยายความไว้ในคัมภีร์สุมังคลวิลาสินีโดยได้จำแนกพระสรีระธาตุออกเป็น ๒ ประเภท คือ พระสรีระธาตุที่แยกกระจัดกระจาย และพระสรีระธาตุที่ไม่แยกกระจัดกระจาย กล่าวคือ

(๑) พระสรีระธาตุที่ไม่แยกกระจัดกระจาย คือ พระสรีระธาตุ ๗ องค์ ได้แก่ พระอุณหิสประดิษฐานอยู่ ณ เมืองอนูราธสิงหล พระรากขวัญเบื้องขวาประดิษฐานอยู่ ณ เมืองอนูราธสิงหล พระรากขวัญเบื้องซ้ายประดิษฐานอยู่ ณ เมืองพรหมโลก พระทนต์ขวาเบื้องบนประดิษฐานอยู่ ณ ดาวดึงส์เทวโลก พระทนต์ซ้ายเบื้องบนประดิษฐานอยู่ ณ เมืองคันธารรัฐ พระทนต์ขวาเบื้องล่างประดิษฐานอยู่ ณ ลังกาสิงหล และพระทนต์ซ้ายเบื้องล่างประดิษฐานอยู่ ณ นาคพิภพ

(๒) พระสรีระธาตุที่แยกกระจัดกระจาย มีความเชื่อที่เกี่ยวข้องอธิบายว่าเกิดจากแรงอธิษฐานของพระพุทธสมณโคดมที่ทรงปรารถนาว่าในช่วงเวลาแห่งพระชนม์ชีพพระพุทธศาสนาของพระองค์ยังมีได้แพร่หลายอย่างกว้างขวางจึงทรงอธิษฐานพระทัยว่าเมื่อปรินิพพานแล้วให้พระธาตุแยกกระจัดกระจายเป็นองค์เล็กองค์น้อยแม้ประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาดเพื่อเป็นที่สักการะของมหาชนทั้งหลาย พระธาตุที่กระจัดกระจายมีลักษณะและขนาดดังนี้ พระบรมธาตุขนาดเล็กประมาณเท่าเมล็ดพันธุ์ฝักกาดมีสีดั่งสีดอกพิกุล ขนาดกลางเท่าเมล็ดข้าวสารหักกลาง มีพรรณดั่งสีแก้วมุกดา และขนาดใหญ่เท่าเมล็ดถั่วเขียวผ่ากลางมีพรรณดั่งสีทอง

นอกจากพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแล้ว ธาตุของพระอรหันต์สาวกหรือที่เรียกว่า พระอรหันต์ธาตุ ก็มีลักษณะสีและรูปทรงสัณฐานเป็นพิเศษแตกต่างจากอัฐิธาตุของมนุษย์สามัญทั่วไปเช่นกัน นอกจากนี้ยังมีความเชื่อในอิทธิฤทธิ์และปาฏิหาริย์ของพระบรมสารีริกธาตุว่า พระธาตุขนาดกลางและขนาดเล็กเสด็จลอยเหนือน้ำได้ โดยจะประทับลงบนน้ำทำให้น้ำเป็นแอ่งหรือเป็นรอยบุ่มลงไป เกิดรัศมีของน้ำหรือประกายของน้ำปรากฏเป็นแฉก ๆ และเชื่อถือกันว่าบุคคลผู้มีพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระธาตุของพระอรหันต์ไว้ในครอบครอง หากหมั่นเคารพบูชาและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์อย่างเคร่งครัด พระธาตุก็จะเสด็จเข้ามาอยู่ในผอบหรือภาชนะที่รองรับอย่างมากมายและบันดาลให้พบกับความสุขความเจริญ

แต่ถ้าไม่หมั่นสักการบูชาและประพฤติตนไปในทางที่ไม่ดีแล้ว พระธาตุนั้นก็จะไม่อำนวยผลให้ และจะเสด็จไปประทับยังที่อื่น^๖

๓.๒.๒ ความเป็นมาของการสร้างเจดีย์บรรจุพระธาตุ

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประจักษ์แจ้งจะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน ทรงมีพุทธปฏิภาตรัสแก่พระอานนท์ว่า เมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้วให้ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปและสร้างพระสถูปบรรจุพระสรีระธาตุเหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิทั้งหลาย ครั้งเมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพานแล้วชาวเมืองกุสินาราจึงได้จัดถวายพระเพลิงเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้าต่างก็ใคร่จะได้พระบรมธาตุไปประดิษฐานไว้ให้มหาชนบูชา ณ เมืองของตน แต่เจ้าเมืองกุสินาราไม่ยอมให้จนเกือบจะเกิดการสู้รบขึ้น โทณพราหมณ์จึงเข้ามาไกล่เกลี่ยและแบ่งพระบรมธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเพื่อมอบให้เจ้าเมืองต่าง ๆ นำไปประดิษฐานยังเมืองของตนจึงได้เกิดมีพระบรมธาตุเจดีย์ขึ้นเป็นครั้งแรก นอกจากนี้ก็ทรงมีพุทธานุญาตว่า เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วถ้าเหล่าพุทธบริษัทเกิดความระลึกถึงพระองค์ก็ให้ไปปลงธรรมสังเวชในสถานที่สำคัญทั้ง ๔ แห่งคือ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน สังเวชนียสถานทั้ง ๔ แห่งนี้จึงกลายเป็นพระบริโกศเจดีย์ขึ้นและเกิดเป็นประเพณีที่เหล่าพุทธสาวกพึงจะเดินทางจาริกแสวงบุญไปสักการบูชาแด่พระบรมธาตุเจดีย์ และพระบริโกศเจดีย์ ซึ่งต่อมาก็คงเป็นมูลเหตุให้เกิดสังฆาวาสสำหรับเหล่าสาวกที่สมครใจอยู่บำรุงรักษาประจำ ณ เจดีย์สถานนั้น ๆ

ในเหตุการณ์ขณะถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระนั้น พระเพลิงไหม้พระสรีระของพระผู้มีพระภาค พระอวยวะ คือ พระฉวี พระจัมมะ พระมังสา พระนหารู หรือ พระลสิกา ไม่ปรากฏเผา ไม่ปรากฏเขม่า คงเหลืออยู่แต่พระสรีระเท่านั้น^๗ พวกเจ้ามัลละได้ดับจิตกาธานของพระผู้มีพระภาคให้วางกำลังป้องกัน แล้วสักการะเคารพนบนอบบูชาพระสรีระของพระผู้มีพระภาคด้วยการพ้อนรำขับร้องประโคมดนตรีระเบียบดอกไม้และของหอมตลอด ๗ วัน คำว่าพระสรีระ ในที่นี้พระอรหันตจรรย์อธิบายหมายเอาพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า^๘

อย่างไรก็ตาม เฉพาะแต่อาามิสบูชา คือ การบูชาด้วยดอกไม้ ฐูปเทียน ของหอม และปัจจัย ๔ ต่อปุชนียบุคคล ปุชนียสถาน และปุชนียวัตถุได้แก่ พระธาตุเจดีย์ ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุก็ดี พระธาตุต่าง ๆ ก็ดี ย่อมเป็นมหานิสงส์ คือ ให้ผลเป็นความเจริญรุ่งเรืองและสันติสุขทั้งระดับโลกียสุขและโลกุตระสุขอย่างนับประมาณมิได้ การกราบไหว้พระสถูปที่บรรจุพระอัฐิธาตุของอุปัชฌาย์บุคคล ๔ จำพวก ย่อมอำนวยประโยชน์ทำจิตให้ผ่องใสเมื่อชีวิต

^๖ พระพัฒน์ สรรพ, “คติและสัญลักษณ์ในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗), หน้า ๑๕๒-๑๕๖.

^๗ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๕/๑๔๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๕/๑๗๖.

^๘ ที.ม.อ. (บาลี) ๒๓๕/๒๑๒.

แตกดับไปก็จะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ แต่การกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุโดยเฉพาะ ถือเป็นพุทธบูชาซึ่งประโยชน์และความสุขตลอดกาลนาน^๙

เหตุที่ทำให้พระธาตุที่บรรจุในพระสถูปมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งนั้น เป็นเพราะพระธาตุมีคุณสมบัติของพระธรรมแฝงอยู่ เช่นที่กล่าวกันว่า ทันทีที่บรรจุพระธาตุของพระตถาคตลงในพระสถูปไม่ว่าจะเป็นเส้นพระเกศา พระมัสสุ พระหนต์ พระขง หรือแม้แต่พระอังคารธาตุ พระสถูปนั้นก็กลายเป็นที่ประดิษฐานของสมบัติแห่งพระตถาคตธรรม พุทธศาสนาทุกนิกายมีเนื้อหาคำสอนที่เกี่ยวกับความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างพระกายของพระพุทธเจ้ากับพระธรรมของพระองค์กล่าวคือพระอัฐิธาตุเป็นเครื่องหมายแสดงถึงพระกายหรือพระธรรมส่วนใดส่วนหนึ่งและทั้งพระกายและพระธรรมต่างก็เป็นสัจธรรมพระธรรมตอนหนึ่งที่ประทานสู่มนุษยย์่อมช่วยมนุษยย์ให้พบความรู้แจ้งได้ในฐานะเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้าพระเจดีย์ก็ทำหน้าที่เป็นสื่อแสดงถึงพระธรรมของพระองค์..พระสถูปส่วนใหญ่จะใช้เป็นที่บรรจุพระอัฐิที่เหลือจากการถวายพระเพลิงของพระองค์ เช่น พระสถูปที่ขุดพบในอัฟกานิสถานยุคแรก ในศรีลังกา และในประเทศอินเดียบางแห่งปรากฏว่าเป็นสถูปที่บรรจุพระธาตุในลักษณะนี้^{๑๐}

๓.๒.๓ ประเภทของพระเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนากล่าวถึงการสร้างเจดีย์สำหรับบรรจุพระธาตุของบุคคลสำคัญของโลกไว้ ๔ ประเภท ตามหลักของอุปปารหบุคคล ๔ ได้แก่

๓.๒.๓.๑ เจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

การสร้างสถูปหรือเจดีย์กล่าวได้ว่าเป็นประเพณีของพุทธศาสนิกชนโดยเฉพาะ ซึ่งมิได้มีเฉพาะในสมัยพระโคตมพุทธเจ้าเท่านั้น ในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ ชาวพุทธก็สร้างสถูปหรือเจดีย์เป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ เพื่อเป็นที่บูชาสักการะทั้งสิ้น พระสถูปหรือเจดีย์ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์มีขนาดแตกต่างกันไปในคัมภีร์พุทธวงศ์มีข้อความระบุไว้ตามลำดับดังนี้

(๑) พระทีปังกรพุทธเจ้า พระชินศาสดาพระนามว่า ทีปังกร เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ณ นันทาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระชินเจ้าพระองค์นั้น สูง ๓๖ โยชน์ ณ นันทารามนั้น พระสถูปบรรจุบาตร จีวร บริหาร และเครื่องบริโภคน้ำของพระองค์ผู้ศาสดาที่โคนต้นโพธิ์ในกาลนั้นสูง ๓ โยชน์^{๑๑}

^๙ พระมหาสมชาย ธีรภาโส (บุญเกลี้ยง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๘๕.

^{๑๐} เอเดรียน สอนอดกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป*, ภัทรพร สิริกาญจน และธรรมเกียรติกันนริ บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๑), หน้า ๓๓๕-๓๓๖.

^{๑๑} ชุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๑/๔๖๙, ชุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๑/๕๙๖.

(๒) พระโกณฑัญญะพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่า โกณฑัญญะ ผู้ทรงพระสิริเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ นันทาราม พระเจดีย์ของพระองค์สูง ๗ โยชน์ ณ นันทารามนั้น^{๑๒}

(๓) พระมงคลพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่า มงคละ เสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระ พระสถูปของพระชินเจ้านั้นสูง ๓๐ โยชน์ ณ พระราชอุทยานชื่อเวสสระนั้น^{๑๓}

(๔) พระสุนนพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่า สุนนะ ผู้ทรงพระยศ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่อังคาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้นที่อังคารามนั้นสูงถึง ๔ โยชน์^{๑๔}

(๕) พระเรวตพุทธเจ้า พระเรวตพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้มีพระยศ ผู้เป็นมหามุนี เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาประเทศ^{๑๕}

(๖) พระโสภิตพุทธเจ้า พระโสภิตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สีหาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาประเทศ^{๑๖}

(๗) พระอินทสสีพุทธเจ้า พระชินศาสดาพระนามว่า อินทสสี เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น ที่ธรรมารามนั้นสูง ๒๕ โยชน์^{๑๗}

(๘) พระปทุมพุทธเจ้า พระปทุมชินศาสดาผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ธรรมารามพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาประเทศ^{๑๘}

(๙) พระนารทพุทธเจ้า พระนารทชินเจ้าผู้ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สุทิสสนคร พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่สุทิสสนครนั้นสูง ๔ โยชน์^{๑๙}

(๑๐) พระปทุมุตตรพุทธเจ้า พระชินพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่นันทาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่นันทารามนั้นสูง ๑๒ โยชน์^{๒๐}

(๑๑) พระสุเมธพุทธเจ้า พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่า สุเมธะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เมธาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาประเทศ^{๒๑}

^{๑๒} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๘/๔๗๔, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๘/๖๐๑.

^{๑๓} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๒/๔๗๙, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๒/๖๐๗.

^{๑๔} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๔/๔๘๔, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๔/๖๑๒.

^{๑๕} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๙/๔๘๘, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๙/๖๑๘.

^{๑๖} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๐/๔๙๓, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๐/๖๒๓.

^{๑๗} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๙/๔๙๗, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๙/๖๒๘.

^{๑๘} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๙/๕๐๒, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๙/๖๓๓.

^{๑๙} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๓/๕๐๗, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๓/๖๓๙.

^{๒๐} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๑/๕๑๑, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๑/๖๔๔.

^{๒๑} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๑/๕๑๖, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๑/๖๔๙.

(๑๒) พระสุชาตพุทธเจ้า พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่า สุชาตะ เสด็จดับ
ขันธปรินิพพานที่เสลาราม พระเจดีย์ของพระศาสดาที่เสลารามนั้น สูงถึง ๓ คาวุต^{๒๒}

(๑๓) พระปิยทัสสีพุทธเจ้า พระมุนีผู้ประเสริฐพระนามว่า ปิยทัสสี เสด็จดับ
ขันธปรินิพพานที่อัสสัฏถาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้น ที่อัสสัฏถารามนั้น สูงถึง ๓
โยชน์^{๒๓}

(๑๔) พระอัทธทัสสีพุทธเจ้า พระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่า อัทธทัสสี เสด็จ
ดับขันธปรินิพพานที่โณมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานา
อารยประเทศ^{๒๔}

(๑๕) พระธัมมทัสสีพุทธเจ้า พระมหาวิระพระนามว่า ธัมมทัสสี เสด็จดับขันธปริ
นิพพานที่เกสราคมพระสถูปอันประเสริฐของพระองค์นั้น สูงถึง ๓ โยชน์^{๒๕}

(๑๖) พระสิทธัตถพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่า สิทธัตถะ ทรงเป็นมุนีผู้
ประเสริฐ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่โณมาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ที่โณมา
รามนั้น สูงถึง ๔ โยชน์^{๒๖}

(๑๗) พระติสสพุทธเจ้า พระชินพุทธเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่า ติสสะ เสด็จดับ
ขันธปรินิพพานแล้วที่นันทาราม พระสถูปของพระชินเจ้านั้นที่นันทารามนั้น สูงถึง ๓ โยชน์^{๒๗}

(๑๘) พระปุสสพุทธเจ้า พระชินศาสดาผู้ประเสริฐพระนามว่า ปุสสะ เสด็จดับ
ขันธปรินิพพานที่เสนาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานา
อารยประเทศ^{๒๘}

(๑๙) พระวิปัสสีพุทธเจ้า พระวิระเจ้าพระนามว่า วิปัสสี ทรงเป็นนระผู้ประเสริฐ
เสด็จดับขันธปรินิพพานที่สุมิตตาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่สุมิตตารามนั้น สูง
ถึง ๗ โยชน์ ฉะนี้แล^{๒๙}

(๒๐) พระสิขีพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าพระนามว่า สิขี ทรงเป็นมุนีผู้ประเสริฐ เสด็จ
ดับขันธปรินิพพานที่อัสสาราม พระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ ที่อัสสารามนั้น สูงถึง ๓
โยชน์ ฉะนี้แล^{๓๐}

^{๒๒} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๖/๕๒๑, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๖/๖๕๕.

^{๒๓} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๗/๕๒๖, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๗/๖๖๐.

^{๒๔} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๖/๕๓๐, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๖/๖๖๕.

^{๒๕} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๕/๕๓๔, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๕/๖๗๐.

^{๒๖} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๔/๕๓๘, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๔/๖๗๔.

^{๒๗} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๘/๕๔๒, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๘/๖๘๐.

^{๒๘} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๕/๕๔๖, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๕/๖๘๔.

^{๒๙} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๗/๕๕๐, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๗/๖๙๐.

^{๓๐} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๘/๕๕๔, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๘/๖๙๕.

(๒๑) พระเวสสุพุทธเจ้า พระชินศาสดาผู้ประเสริฐพระนามว่า เวสสุ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เขมาราม พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ ฉะนี้แล^{๓๑}

(๒๒) พระกุกสันธพุทธเจ้า พระชินเจ้าผู้ประเสริฐพระนามว่า กุกสันธะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่เขมารามพระสถูปอันประเสริฐของพระองค์ที่เขมารามนั้น สูงถึง ๑ คาวุต ฉะนี้แล^{๓๒}

(๒๓) พระโกนาคมนพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโกนาคมนะ เสด็จดับขันธปรินิพพานที่ปัตตารามพระบรมสารีริกธาตุของพระองค์แผ่ไปอย่างกว้างขวางในนานาอารยประเทศ ฉะนี้แล^{๓๓}

(๒๔) พระกัสสปพุทธเจ้า พระชินศาสดาพระนามว่ามหากัสสปะเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เสตัพยารามพระสถูปของพระชินเจ้านั้นที่เสตัพยารามนั้น สูงถึง ๑ โยชน์ ฉะนี้แล^{๓๔}

(๒๕) พระโคตมพุทธเจ้า พระโคตมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระอัฐิธาตุของพระองค์กระจัดกระจายไม่รวมเป็นแท่งเดียวกัน แผ่ไปประดิษฐานอยู่ในนานาอารยประเทศ^{๓๕}

ในสมัยของพระปทุมุตตรพุทธเจ้า การสร้างพระสถูปเจดีย์ได้จำกัดเฉพาะมนุษย์เท่านั้น แม้เหล่าอมมนุษย์ เช่น เทวดา นาค ครุฑ กุมภังค ยักษ์ และคนธรรพ์ ได้พากันสร้างพระสถูปเจดีย์เช่นกัน^{๓๖}

ด้วยเหตุนี้ การสร้างสถูปเจดีย์จึงมีความสำคัญยิ่ง และทำให้กษัตริย์ทั้งแปดพระองค์จากแคว้นต่าง ๆ ทรงแย่งกันครอบครองพระบรมสารีริกธาตุ หลังจากพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว แต่โทณพราหมณ์ได้ห้ามปรามการแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุไว้ และตัดสินด้วยการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็นแปดส่วนเท่า ๆ กันดังข้อความว่า

เมื่อพวกเจ้ามีลละผู้ครองกรุงกุสินาราได้ตรัสอย่างนี้ โทณพราหมณ์ได้กล่าวกับหมู่คณะทูตเหล่านั้นดังนี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย

โปรดฟังคำชี้แจงของข้าพเจ้าหน่อยหนึ่งเถิด

พระพุทเจ้าของพวกเราทรงถือหลักขันติธรรม

^{๓๑} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๓๐/๕๕๙, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๓๐/๗๐๑.

^{๓๒} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๗/๕๖๓, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๗/๗๐๖.

^{๓๓} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๙/๕๖๘, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๙/๗๑๑.

^{๓๔} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๕๑/๕๗๓, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๕๑/๗๑๘.

^{๓๕} ขุ.พุทธ. (บาลี) ๓๓/๒๔/๕๗๖, ขุ.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๒๔/๗๒๑.

^{๓๖} ดูรายละเอียดใน อุพวาณเถราปทาน ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๕๒-๑๐๕/๑๐๐-๑๐๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๒-๑๐๕/๑๒๙-๑๓๕.

ไม่ควรที่จะประหัตประหารกัน
 เพราะส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ
 ของพระพุทธเจ้าผู้เป็นอุดมบุคคล
 ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกัน
 แบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน
 พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ
 มีประชาชนจำนวนมาก
 ผู้เลื่อมใสในพระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุ^{๓๗}

กษัตริย์ทั้งแปดพระองค์จึงนำพระบรมสารีริกธาตุกลับสู่บ้านเมืองของตนและบรรจุไว้ในสถูปตามเมืองต่าง ๆ ดังนี้

(๑) พระราชาแห่งแคว้นมคธ พระนามว่าอชาตศัตรู เวเทหิบุตร ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงราชคฤห์

(๒) พวกเจ้าลิฉฉวีผู้ครองกรุงเวสาลี ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงเวสาลี

(๓) พวกเจ้าศากยะชาวกบิลพัสดุ์ ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงกบิลพัสดุ์

(๔) พวกเจ้าอุลลิสัณห์ผู้ครองกรุงอัลลกะปปะ ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงอัลลกะปปะ

(๕) พวกเจ้าโกถิยะผู้ครองกรุงรามคาม ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงรามคาม

(๖) พราหมณ์ผู้ครองกรุงเวฐฐทีปกะ สร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงเวฐฐทีปกะ

(๗) พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและทำการฉลองในกรุงกุสินารา

(๘) แม่ทัพพราหมณ์ก็สร้างพระสถูปบรรจุพระทันตและทำการฉลอง

พวกเจ้าโมริยะผู้ครองกรุงปิณฑลิวัน ทรงสร้างพระสถูปบรรจุพระอังคารและทำการฉลองในกรุงปิณฑลิวัน^{๓๘}

ในท้ายของมหาปริณิพพานสูตร ได้กล่าวว่า การแบ่งพระบรมสารีริกธาตุและการสร้างพระสถูปเคยมีมาแล้วอย่างนี้

พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระจักขุ
 ซึ่งเป็นบุคคลประเสริฐสุดมี ๘ ทะนาน

^{๓๗} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๗/๑๔๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๗/๑๗๘.

^{๓๘} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๓๗/๑๔๖, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๗/๑๗๙.

ประชาชนบูชากันอยู่ในชมพูทวีป ๗ ทะนาน
 พระราชาเผ่านาคบูชาอยู่ในรามคาม ๑ ทะนาน
 เทพชั้นดาวดึงส์บูชาพระเขี้ยวแก้วองค์หนึ่ง
 ส่วนพระเขี้ยวแก้วอีกองค์หนึ่ง บูชากันอยู่ในคันธารบุรี
 อีกองค์หนึ่ง บูชากันอยู่ในแคว้นของพระเจ้ากาลิงคะ
 อีกองค์หนึ่ง พระราชาเผ่านาคบูชาอยู่
 ด้วยพระเดชแห่งพระบรมสารีริกธาตุนั้น
 แผ่นดินใหญ่นี้ประดับด้วยนักพรตผู้ประเสริฐ
 พระบรมสารีริกธาตุของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 ชื่อว่าอันสาธุชนสักการะกันดีแล้ว
 พระพุทธเจ้าพระองค์ใด
 อันจอมเทพ จอมนาค และจอมคนบูชาแล้ว
 อันจอมมนุษย์ผู้ประเสริฐสุดบูชาแล้วเหมือนกัน
 ท่านทั้งหลายจงประณมมือไหว้พระบรมสารีริกธาตุนั้น ๆ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นบุคคลหาได้ยาก
 โดยใช้เวลมาถึง ๑๐๐ กัป
 พระทนต์ ๔๐ องค์ พระเกศา และพระโลมาทั้งหมด
 เหล่าเทพนำไปองค์ละองค์ (บูชา) สืบ ๆ กันไปในจักรวาล^{๓๙}

ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๘ พระองค์ทรงรวบรวม
 พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าแล้วนำไปแจกจ่าย เพื่อบรรจุไว้ในสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้น ณ ที่
 ต่าง ๆ มากมายถึง ๘๔,๐๐๐ แห่งทั่วอินเดีย สถูปเจดีย์จำนวนมากที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรม
 สารีริกธาตุนั้นมีความสำคัญยิ่งต่อพุทธศาสนิกชน เพราะพระบรมสารีริกธาตุที่บรรจุไว้ในสถูป
 เจดีย์นั้นเปรียบเหมือนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้ารวมถึงพระธรรมของพระองค์ซึ่งจะเป็นเมล็ด
 พันธุ์ที่นำความมีชีวิตกลับมาสู่สิ่งก่อสร้าง คือ สถูปเจดีย์ เมื่อบรรจุสิ่งเหล่านี้ลงไปในธาตุกรรม
 หรือ องค์เรือนธาตุของสถูปเจดีย์ ก็ถือว่าการชุบชีวิตให้กับหินหรือวัสดุในการก่อสร้างทันที
 นอกจากนี้พุทธศาสนิกชนยังเชื่อว่า การมีจิตศรัทธาบูชาองค์สถูปเจดีย์ที่บรรจุพระบรม
 สารีริกธาตุจะนำมาซึ่งความสุขแก่ชนเหล่านั้น ตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ในมหา
 ปรินิพพานสูตร^{๔๐}

^{๓๙} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๔๐/๑๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๔๐/๑๘๐.

^{๔๐} พิบูลย์ ลัมพานิชย์, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย”,
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
 ๒๕๔๙), หน้า ๑๔.

๓.๒.๓.๒ เจดียบรรจุอิฐธาตุพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระปัจเจกพุทธเจ้า หมายถึง พระพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง โดยไม่เคยได้ ยินคำสอนของพระพุทธเจ้าองค์อื่นเลยในชีวิต อยู่อย่างสันโดษและโดดเดี่ยว เข้าถึงพระ นิพพานโดยปราศจากการประกาศธรรมอันเป็นความจริงอันประเสริฐแก่สรรพสัตว์ในโลก^{๔๑} และเป็นอุปารหุบุคคลคือบุคคลผู้ควรสร้างสถูปถวาย

จากการศึกษาค้นคว้าการบูชาอิฐธาตุและการสร้างพระสถูปเจดีย์ของพระปัจเจก พุทธเจ้าในพระไตรปิฎกพบว่ามีปรากฏน้อยมาก ส่วนมากจะกล่าวถึงปฏิบัติในด้านอื่นของ พระปัจเจกพุทธเจ้า เช่น การบำเพ็ญบารมี และวัตรปฏิบัติ เป็นต้น ส่วนเหตุการณ์หลัง ปรินิพพานมีปรากฏน้อยมาก เท่าที่สืบค้นพบมีปรากฏในขุททกนิกาย อปทาน ดังข้อความว่า

หม่อมฉันได้บำรุงจนตลอดชีวิต
นิมนต์ให้พักอยู่ในพระราชอุทยานแล้ว
และบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ผู้นิพพานแล้ว
หม่อมฉันทั้ง ๒ ได้สร้างเจดีย์หลายองค์
แล้วก็พากันออกบวช เจริญอุปัฏฐาก
แล้วได้ไปเกิดในพรหมโลก^{๔๒}

อนึ่งพระอรรถกถาจารย์กล่าวถึงเรื่องที่ประชาชนชาวพาราณสีช่วยกันทำสรীরกิจ ของพระปัจเจกพุทธเจ้าปรากฏในอรรถกถาดังข้อความว่า ท่านสุสีมะถึงลาภยศอันเลิศพรั่ง พร้อมทั้งบริวาร ก็ปรากฏไปทั่วกรุงพาราณสีว่า เกิดเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า แต่ไม่นานนัก ท่านก็ปรินิพพาน เพราะทำกรรมที่เป็นเหตุให้อายุสั้นไว้ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายและหมู่ มหาชน ช่วยกันทำฌาปนกิจสรีระของท่าน เก็บธาตุสร้างพระสถูปไว้ใกล้ประตูพระนคร^{๔๓}

สำหรับพระปัจเจกพุทธเจ้านี้ เป็นบุคคลพิเศษ คือ จะไม่อุบัติขึ้นในกาลที่ พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ตรัสรู้เฉพาะตนเองแต่ไม่ยังให้ผู้อื่นรู้ ให้คนอื่นบวชไม่ได้ แต่ให้ศึกษา อภิสมจาริกวัตรได้ คฤหัสถ์ผู้เกิดความศรัทธาในพระปัจเจกพุทธเจ้าอยากออกบวชก็จะเลือก บวชเป็นดาบส เนื่องจากพระปัจเจกพุทธเจ้าไม่มีการตั้งคณะสงฆ์และไม่มีการบัญญัติพระ วินัย^{๔๔} ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงถือว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นผู้ควรจะก่อสถูปเจดีย์ บรรจุพระอิฐธาตุไว้สักการบูชา

^{๔๑} พระมหาจุลิต แสงวงศ์, “พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร มหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๖.

^{๔๒} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๙๗-๒๙๘/๓๘๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๙๗-๒๙๘/๔๙๔.

^{๔๓} ขุ.ขุ.อ. (บาลี) ๑๗/๑๗๕.

^{๔๔} พระมหาจุลิต แสงวงศ์, “พระปัจเจกพุทธเจ้าในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์อักษร ศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๑๔๐.

๓.๒.๓.๓ เจดียบรรจุธิดาทุพระสาวก

การสร้างเจดียบรรจุธิดาทุพระสาวกนั้นมาตั้งแต่สมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ในสมัยพุทธกาลการสร้างสถูปเจดียบรรจุธิดาทุพระสาวกกล่าวได้ว่าเป็นที่นิยมสร้างมาก เช่น เมื่อคราวที่พระสารีบุตรผู้เป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้สร้างเจดียไว้ เพื่อให้พุทธบริษัทได้ทำการสักการะ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ และพระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรคว่า ก็สมัยนั้น ท่านพระธรรมเสนาบดีสารีบุตรรู้ว่าตนจะสิ้นอายุจึงคิดว่า เราจักให้ค่าเลี้ยงดูแก่นางสารีพราหมณ์ผู้เป็นมารดาของเราแล้วจึงจักปรินิพพานแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าและขออนุญาตปรินิพพาน ได้แสดงปาฏิหาริย์ครั้งใหญ่ตามพระพุทธบัญชาสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยบทสรรเสริญพันบท แล้วมุ่งหน้าไปจนพ้นทศนวิสัย แต่ยังไม่เลิกไปกลับมาถวายบังคมอีกห้อมล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ออกจากวิหารให้โอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ แล้วลอบท่านพระอานนท์ให้บริษัท ๔ กลับไปถึงนาลกคามโดยลำดับให้มารดาตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล รุ่งเช้าก็ปรินิพพานที่ห้องที่ท่านเกิดนั่นเอง เมื่อพระสารีบุตรปรินิพพานแล้วทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลายต่างทำสักการะศพ ล่วงไปถึง ๗ วัน พวกกันก่อเจดีย์สูงร้อยศอกด้วยกฤษณาและไม้จันทน์^{๔๕}

ครั้นแสงอรุณปรากฏ พระเถระยังมหาปฐพีให้เลื่อนลั่น แล้วปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ เทพดาและมนุษย์เป็นอันมากพากันกระทำสักการะในสถานที่ปรินิพพาน ท่านพระจุนทะเถอบาตรและจีวร และผ้าห่อพระธาตุไปยังพระเชตวันพาพระอานนท์เถระเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือผ้ากรองน้ำห่อพระธาตุกล่าวคุณของพระเถระด้วยคาถา ๕๐๐ คาถา โปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์^{๔๖}

อีกครั้งหนึ่ง เมื่อคราวที่พระพาหิยะพระผู้มีตำแหน่งเอตทัคคะด้านบรรลุธรรมได้เรีวนิพพาน พระพุทธเจ้าก็ทรงรับสั่งให้พระสงฆ์ช่วยกันฉาปนกิจสรีระแล้วนำอัฐิไปบรรจุไว้ในเจดีย์เพื่อให้พุทธบริษัทได้ทำการสักการะ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต ว่า พาหิยะนั้น ถึงที่สุดกิจของตนแล้ว ทูลขอบรรพชาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า แสวงหาบาตรจีวร เพราะยังมีบาตรจีวรไม่ครบ กำลังดัดขึ้นผ้าทั้งหลายจากกองขยะ ลำดับนั้น อมนุษย์ผู้มีเวรกันมาแต่ก่อนเข้าสิงร่างของแม่โคลูกอ่อนตัวหนึ่ง ทำให้ท่านเสียชีวิตพระศาสดาเสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทอดพระเนตรเห็นพาหิยะล้มอยู่ที่กองขยะระหว่างทาง ตรัสบอกเหล่าภิกษุว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงช่วยกันยกร่างพาหิยะแล้วให้นำไปทำฉาปนกิจโปรดให้สร้างเจดีย์ ไว้ ณ ทางใหญ่ ๔ แพร่ง^{๔๗}

^{๔๕} ชุ.วิ.อ. (บาลี) ๓๕/๑๗๘.

^{๔๖} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๖๖/๑๕๖.

^{๔๗} อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๑๖/๒๕๑.

๓.๒.๓.๔ เจดีย์บรรจุอัฐิธาตุของพระเจ้าจักรพรรดิ

สำหรับการสร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุของพระเจ้าจักรพรรดินั้น ดังปรากฏในมหาปรินิพพานสูตรว่า “พระเจ้ามหาสุทฺธสนะ ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงตำแหน่งอุปราช ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงครองราชย์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี ทรงดำรงเพศคฤหัสถ์ประพฤติพรหมจรรย์อยู่ในธรรมปราสาท ๘๔,๐๐๐ ปี เพราะทรงเจริญพรหมวิหาร ๔ ประการ หลังจากสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในพรหมโลก”^{๔๘} หลังจากนั้นพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิก็จะถูกนำไปประกอบพิธีกรรมด้วยการสร้างสถูปเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุไว้เป็นที่สักการบูชาของประชาชน สถานที่สร้างสถูปเจดีย์มักจะเป็นทางสี่แพร่งกลางพระนคร

สรุปได้ว่า คติเรื่องการสร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนาได้รับอิทธิพลมาจากธรรมเนียมปฏิบัติของพวกอารยัน ต่อเมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้น พระพุทธองค์ก็รับเอาคติเรื่องนี้มาใช้ บรรดาพระสาวกสาวิกาคณะสำคัญหากเสียชีวิตไปแล้วพวกลูกศิษย์ก็จะทำสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ในอาราม และถือว่าเป็นสถานที่สำคัญห้ามคนไปทุบทำลายอย่างใดก็ตาม คติเรื่องการสร้างสถูปเจดีย์เพื่อบรรจุพระธาตุนี้พระพุทธองค์ตรัสถึงความสำคัญไว้อย่างชัดเจนในมหาปรินิพพานสูตรและอุปรหสูตร บรรดาบุคคล ๔ ประเภทที่เห็นสมควรสร้างสถูปเจดีย์บรรจุอัฐินี้ พระเจ้าจักรพรรดิเป็นคฤหัสถ์ แต่ที่เหลือจะเป็นนักบวชผู้อยู่ในอุคตมเทศหรือสมณเทศ แต่ถึงกระนั้นพระพุทธศาสนาก็กองพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะถือกันว่าพุทธภาวะเป็นภาวะสูงสุดในด้านศาสนจักร ส่วนจักกวัตติภาวะเป็นภาวะสูงสุดในด้านอาณาจักร และที่สำคัญที่สุดภาวะทั้งสองนี้จะสำเร็จได้ด้วยอาศัยบารมี ๑๐ อย่าง เพราะเหตุที่ภาวะทั้งสองจะสำเร็จได้ด้วยอาศัยบารมี ๑๐ เหมือนกัน ดังนั้น ภาวะทั้งสองจึงแยกกันไม่ออก ท่านที่สามารถจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ แน่แน่นอนว่าย่อมสามารถเป็นพระเจ้าจักรพรรดิได้ ในทำนองเดียวกันตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระเจ้าจักรพรรดิทุกพระองค์มีพระทัยแนบไปในเนกขัมมะเสมอ^{๔๙} ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงถือว่าพระเจ้าจักรพรรดิเป็นผู้ที่ควรสร้างสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิให้สมกับเกียรติคุณ

๓.๓ ความสำคัญของเจดีย์ในฐานะเป็นที่บูชาพระรัตนตรัย

การบูชาพระเจดีย์นี้เป็นสามัญกรรมที่พุทธศาสนิกชนถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว แม้ปัจจุบันพระพุทธศาสนาจะแยกเป็นหลายนิกาย แต่การบูชาเจดีย์ก็ดูเหมือนจะยังถือปฏิบัติไปในแนวเดียวกันอยู่จะกล่าวถึงความสำคัญของเจดีย์ในฐานะเป็นที่บูชาพระรัตนตรัยดังต่อไปนี้

^{๔๘} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๙/๒๐๒.

^{๔๙} บรรจบ บรรณรุจิ, พระโพธิสัตว์ในนิกายเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๒๙), หน้า ๔๑-๔๒.

๓.๓.๑ ความหมายของคำว่า “บูชา”

คำว่า “บูชา” แปรทักขิภพจากภาษาบาลีว่า “ปุชา” หรือ “ปุชนิ” แปลว่า การแสดงความเคารพบุคคล หรือสิ่งที่มีค่าด้วยเครื่องสักการะ มีดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น เช่น บูชาพระ บูชาเทวดา บูชาไฟ และหมายถึง การยกย่องเทิดทูนด้วยความนับถือหรือเลื่อมใสในความรู้และความสามารถเช่น บูชาวีรบุรุษ บูชาความรู้ บูชาฝีมือ^{๕๐}

๓.๓.๒ ความเป็นมาของการบูชาในพระพุทธศาสนา

บุคคลหรือสิ่งของที่ควรแก่การบูชา เรียกว่า “ปุชนียะ” หรือ “ปุชเนยยะ” ในพระพุทธศาสนาจำแนกกว้าง ๆ เป็น ๒ ประเภท ได้แก่

(๑) บุคคลผู้ควรแก่การบูชาเรียกว่าปุชนียบุคคล หรือ ปุชเนยยบุคคล บุคคลสูงสุดในด้านนี้ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอริยสาวก คนบูชาท่านเหล่านี้ด้วยวัตถุเล็กน้อย แต่ก็ทำให้ได้รับความสุขความเจริญตลอดกาลนาน^{๕๑}

(๒) หากเป็นวัตถุสิ่งของเรียกว่าปุชนียวัตถุ หรือปุชเนยยวัตถุ ได้แก่ พระปฎิมา พระสฤปเจดีย์ ต้นโพธิ์ คัมภีร์บันทึกคำสอน เป็นต้น

พระพุทธศาสนาวางหลักการสำหรับผู้ทำการบูชาไว้กว้าง ๆ ๓ ประการ คือ

(๑) พระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ รวมทั้งปุชนียวัตถุที่สร้างขึ้นตามคติทางพระพุทธศาสนาทั้งหมด เช่น พระสฤป เจดีย์ ธรรมจักร ต้นโพธิ์ สิ่งเหล่านี้ถือเป็นปุชนียวัตถุสำหรับชาวพุทธทั้งที่เป็นบรรพชิตและคฤหัสถ์

(๒) ในหมู่บรรพชิต พระพุทธเจ้าเป็นปุชเนยยบุคคลของพระสาวก สาวิกา อาจารย์และอุปัชฌาย์เป็นปุชเนยยบุคคลของสัทธินิหิริกและอันเตวาสิก ภิกษุผู้แก่พรรษากว่า (บวชก่อน) เป็นปุชเนยยบุคคลของภิกษุผู้บวชทีหลัง

(๒) ในหมู่คฤหัสถ์ พระราชาเป็นปุชเนยยบุคคลของพสกนิกร พ่อ-แม่เป็นปุชเนยยบุคคลของลูก ๆ หลาน ๆ พี่ชาย-พี่สาวเป็นปุชเนยยบุคคลของน้อง ๆ สามี พ่อ-แม่สามีเป็นปุชเนยยบุคคลของสะใภ้^{๕๒}

ในการทำการบูชานั้น แสดงออกได้ด้วยกิริยาอาการต่าง ๆ ที่แสดงความเคารพ เช่น

(๑) การถวายสิ่งของเครื่องสักการะมีดอกไม้ ธูปเทียนของหอม ปัจจัย ๔ เป็นต้น

(๒) การประนมมือ การกราบไหว้ การประคองอัญชลี การคำนับ

(๓) การให้ทาง การเดินเวียนขวา มีตาทอดลง

(๔) การหันหน้าให้แล้วก้าวถอยกลับหลังจนพ้นทัศนวิสัย

^{๕๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๕๖.

^{๕๑} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๕๗/๕๔, มงคลตถ. (ไทย) ๑/๕๗/๘๐.

^{๕๒} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๗๘/๘๔, มงคลตถ. (ไทย) ๑/๗๘/๑๒๔-๑๒๕.

หลักของการบูชาในพระพุทธศาสนานั้นมีหลักการกว้าง ๆ คือ เป็นการแสดงออกถึงความเคารพในท่านผู้ใหญ่ในบ้านเมืองในครอบครัว หรือบุคคลผู้มีคุณธรรมสูงส่ง

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า ชาวพุทธนิยมทำการบูชาแก่ทั้งบุคคลและวัตถุที่มีคุณธรรมสูง และมีค่าทางจิตใจ แต่ในบทความนี้ ผู้เขียนจะกล่าวถึงเฉพาะการบูชาต่อปูชนียวัตถุที่เป็นเจดีย์เท่านั้น จากการศึกษาพบว่า คติเรื่องการบูชาพระเจดีย์ในพระพุทธศาสนานั้นสืบเนื่องมายาวนานตั้งแต่สมัยที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ คตินี้มีในชมพูทวีปก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติ

ในโลกนี้มีบุคคลที่หลังจากเสียชีวิตแล้วควรสร้างสถูปเจดีย์บรรจุอัฐิไว้ ๔ ประเภท คือ

(๑) พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

(๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า

(๓) พระสาวกของพระพุทธเจ้า

(๔) พระเจ้าจักรพรรดิ^{๕๓}

คตินี้เป็นคำสอนเริ่มแรกของการบูชาพระเจดีย์ในพระพุทธศาสนา และในกาลต่อมาพัฒนามาไปถึงคติการไปนมัสการสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลด้วย

๓.๓.๓ ประเภทของการบูชาเจดีย์

ในพระพุทธศาสนาจำแนกการบูชาออกเป็น ๒ อย่าง^{๕๔} คือ

(๑) อามิสบูชา การบูชาด้วยสิ่งของ ได้แก่การบูชาด้วยเครื่องสักการะมีดอกไม้ รูปเทียน ของหอมและปัจจัย ๔ เป็นต้น แต่ในอรรถกถาท่านหมายเอาการทำการสักการะเคารพนบนอบและการไหว้ด้วย สำหรับการบูชาเจดีย์ อาจทำได้หลายวิธี เช่น การบูชาด้วยดอกไม้ รูปเทียน การบูชาด้วยการประดับธงทิว ธงแผ่นผ้า และการตามประทีปโคมไฟ

(๒) ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติ^{๕๕} ได้แก่ การสมาทานศีล การเจริญจิตภาวนา หรือการทำความดีด้วยการปฏิบัติธรรมปรารภบุคคลผู้มีคุณธรรมสูงส่งมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น สำหรับการบูชาพระเจดีย์ด้วยการปฏิบัตินั้นทำได้ด้วยการเดินทางไปยังที่ลานเจดีย์หรือที่ใกล้พอมองเห็นเจดีย์แล้วผินหน้าไปทางเจดีย์ แล้วก้มกราบระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เจริญกรรมฐานมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ก็จะทำให้จิตใจสงบเป็นสมาธิและสามารถบรรลุธรรมได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ

^{๕๓} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๖/๑๒๕, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓. แต่ในบางแห่งระบุว่าอุปารหบุคคลมี ๒ ประเภท คือ พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระเจ้าจักรพรรดิ. อก.ทก. (บาลี) ๒๐/๕๖/๑๒, อก.ทก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๙๘, อก.ทก. (บาลี) ๒๑/๒๔๗/๓๓๒, อก.ทก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

^{๕๔} ในพระไตรปิฎกใช้คำว่า อามิสบูชา (การบูชาด้วยอามิส) และ ธรรมบูชา (การบูชาด้วยธรรม) บรรดาบูชา ๒ อย่างนี้ ธรรมบูชาเป็นเลิศฯ อก.ทก. (บาลี) ๒๑/๑๕๗/๑๙๑-๑๙๓, อก.ทก. (ไทย) ๒๑/๑๕๗/๑๒๔.

^{๕๕} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๕๗/๕๔, มงคลตถ. (ไทย) ๑/๕๗/๘๐.

สำหรับความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นที่บูชาพระรัตนตรัยนั้น ถึงแม้พระพุทธองค์จะกล่าวถึงการบูชาว่ามี ๒ ประการ แต่พระพุทธองค์ก็สรรเสริญปฏิบัติบูชามากกว่า เนื่องจากการบูชาที่ก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ปฏิบัติ และเป็นการบูชาที่จะรักษาพระพุทธศาสนาไว้ได้ การบูชาแบบนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้สัมผัสกับพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และหากเป็นคนมีอินทรีย์แก่กล้าก็สามารถเข้าถึงเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติบูชา

สรุปได้ว่า การบูชาเจตีย์เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนได้ถือปฏิบัติมาแล้วตั้งแต่สมัยพุทธกาลโดยถือกันว่าเจตีย์เป็นปูชนียวัตถุที่เป็นตัวแทนของพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้า เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การบูชาพระเจตีย์นั้นมี ๒ วิธี คือ การบูชาด้วยดอกไม้ ธูป เทียน ธงไชย ธง แผ่นผ้า ตามประทีป โคมไฟ เรียกว่า อามิสบูชา และการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรมมีการเจริญพุทธานุสติ ธรรมานุสติ เป็นต้น โดยอาจมาปฏิบัติที่ลานเจตีย์หรือจะส่งใจไปที่เจตีย์ก็ได้ หากปฏิบัติจนจิตสงบ ร่างกายของผู้ปฏิบัติก็จะมีค่าควรแก่การบูชาเหมือนกับเรือนเจตีย์ บรรดาการบูชา ๒ อย่างนี้ พระพุทธองค์สรรเสริญการบูชาด้วยการปฏิบัติว่าเป็นการบูชาที่ทรงโปรดและประสงค์จะให้พุทธบริษัทปฏิบัติ เนื่องจากจะเกิดผลดีแก่ตัวผู้ปฏิบัติเองและจะเป็นการช่วยรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไปในตัวด้วย

๓.๔ ความสำคัญของเจตีย์ในฐานะเป็นที่ให้เกิดธรรมสังเวช

เนื่องจากเจตีย์สร้างขึ้นตามคติทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นสถานที่ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกทางจิตใจแก่พุทธศาสนิกชนค่อนข้างสูง บางคนเมื่อได้มากราบไหว้บูชาเจตีย์แล้วอาจจะรู้สึกปีติยินดี เพิ่มความศรัทธายิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม ดูเหมือนว่าความรู้สึกที่เกิดแก่ผู้มากราบไหว้เจตีย์ที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ในด้านการพัฒนาสติปัญญา คือ ธรรมสังเวช เนื่องจากพระพุทธองค์เคยตรัสถึงคำนี้ไว้ และภิกษุในสมัยพุทธกาลก็ได้ใช้ความรู้สึกนี้พัฒนาจิตใจมาก่อน มีรายละเอียดดังนี้

๓.๔.๑ ความหมายของ “ธรรมสังเวช”

คัมภีร์ต่าง ๆ เช่น วิสุทธิมรรค และอรรถกถา ฎีกาทั้งหลายมักแสดงให้เห็นว่า “สังเวช” มีความหมายเท่ากับคำว่า “สมุตเตช” ซึ่งแปลว่า ปลุกเร้า คึกคัก เกิดกำลังขึ้น แข็งขัน องอาจ แก่กล้า เช่น “มโนสมุตเตชนตยาติ จิตตสังเวชชตยาฯ ทุกขานุปัสสนา หิ สงฺขารสฺสจฺจิตฺตํ สวฺชชติ”^{๕๖} แปลใจความว่า “บทว่า มโนสมุตเตชนตยา โดยความองอาจแห่งใจคือโดยความสลัดใจเพราะจิตย่อมสลัดในสังขารทั้งหลายด้วยทุกขานุปัสสนา”

ตามความหมายที่กล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า คำว่า “สังเวช” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความหมายไม่ตรงกับที่ใช้ในภาษาไทย เพราะในภาษาไทย “สังเวช”

^{๕๖} พุ.ป.อ. ๒/๒๑๙/๑๘๗, วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๒๙๙.

หมายถึง ความรู้สึกเศร้าสลดหดหู่ต่อผู้ที่ได้รับทุกขเวทนา หรือต้องตายไป หรือต่อผู้ที่ตนเคารพ นับถือซึ่งประพฤติกรรมไม่เหมาะสมเป็นต้น เช่น เห็นผู้คนประสบอุบัติเหตุเครื่องบินตกแล้วสังเวช พอรู้ข่าวว่าญาติผู้ใหญ่ของตนพัวพันคดีฉ้อราษฎร์บังหลวงก็สังเวช

แต่ความสังเวชในพระพุทธศาสนามีความหมายกว้างกว่า และโน้มไปในทางธรรมมากกว่า กล่าวคือ คำว่า “สังเวช” ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึง ความสลดใจ ความกระตุ้นให้คิด ความรู้สึกเตือนสำนึก ในทางธรรมความรู้สึกสลดใจที่ทำให้คิดได้ ทำให้จิตใจหันมานึกถึงสิ่งที่ดีงาม เกิดความไม่ประมาท เพียรพยายามทำสิ่งที่เป็ณกุศลต่อไป จึงจะเรียกว่า สังเวช ความสลดใจ แล้วหอยหรือหดหู่เสีย ไม่เรียกว่าเป็นความสังเวช^{๕๗} ตามความหมายนี้ สังเวช คือ ให้ได้คิดให้ได้สำนึกถึงความจริงนั่นเองกล่าวคือความจริงแห่งพระไตรลักษณ์อันได้แก่ความเป็นอนิจจังทุกขังอนัตตาซึ่งเป็นธรรมดาของทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นอย่างนี้เพราะเมื่อเราได้เครื่องเตือนใจกระตุ้นให้ได้ความคิดให้ได้ความสำนึกโดยโยงไปหาหลักความจริงแล้วจะเกิดอะไรต่อไป ก็ทำให้เกิดความตื่นตัวเห็นความสำคัญและเกิดแรงกำลังที่จะปฏิบัติธรรมคือเกิดความรู้สึกเข้มแข็งแรงกล้าเอาจริงเอาจังที่จะนำคำสอนของพระองค์มาประพฤติปฏิบัติหรือดำเนินชีวิตให้ดีงามให้ชีวิตนี้มีคุณค่าจนบรรลุถึงธรรมสูงสุด^{๕๘}

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า ถ้าเรารำลึกถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติตลอดจนกระทั่งการปรินิพพานนี้ให้เป็นเครื่องเตือนใจเราให้รำลึกต่อไปถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายและเกิดกำลังความเข้มแข็งจริงจังที่จะประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์อันนี้คือความสังเวชที่ถูกต้อง ดังนั้นตอนนี้เป็นโอกาสแล้วเหตุการณ์ที่เสด็จปรินิพพานในที่นี้เป็นเครื่องเตือนใจเราให้สำนึกถึงความจริงของสังขารจึงขอให้เราได้เกิดปัญญามองเห็นความจริงและด้วยปัญญานี้เราจะไม่สลดหดหู่ใจไม่เกิดความเศร้าถึงแม้ถ้าจะมีความรู้สึกเป็นความเศร้าเกิดขึ้นก็เอาความเศร้านั้นมาเป็นเครื่องกระตุ้นจิตใจของเราให้เกิดกำลังใจเข้มแข็งขึ้นว่าเราจะต้องแสดงความระลึกถึงพระพุทธเจ้าด้วยการนำเอาธรรมของพระองค์มาปฏิบัติ พระพุทธเจ้าจากเราไปแล้วแต่พระพุทธศาสนาไม่ได้สูญสิ้นไปด้วย ธรรมก็ยังคงอยู่เราจะต้องเป็นลูกศิษย์ที่ดีเราจะต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ต่อไป^{๕๙}

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วในบทที่ ๒ ว่า พระเจดีย์มีลักษณะเป็นสังเขยนียสถาน ผู้เดินทางมาบูชากราบไหว้พระพุทธเจ้าตามพุทธสถานในพุทธภูมิ ล้วนมาด้วยกันศรัทธาอันเกิดจากพุทธวณะที่ทรงชี้ทาง เหมือนว่าเชื้อเชิญหรือกวักพระหัตถ์ให้โอกาสทองมาได้รับสิ่งที่ดี ๆ แก่

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๖๖-๒๖๗.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญ-จาริกธรรม, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๘๒-๒๘๓.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญ-จาริกธรรม, หน้า ๒๘๒-๒๘๓.

ชีวิตโดยนำสังเขปสถาน ๔ แห่งมาเป็นสื่อการเข้าถึงพระรัตนตรัย^{๖๐} ตามที่พระอานนท์ทูลถามก่อนเสด็จปรินิพพาน^{๖๑} ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ที่มณิกาย มหาวรรค เรื่องมหาปรินิพพานสูตรว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนภิกษุทั้งหลายผู้จำพรรษาในทิศทั้งหลายมาเฝ้าพระตถาคต ข้าพระองค์ทั้งหลายย่อมได้พบ ได้ใกล้ชิดภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จล่วงลับไป ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่ได้พบ ไม่ได้ใกล้ชิดภิกษุทั้งหลายผู้เป็นที่เจริญใจ (อีก)”พระผู้มีพระภาคตรัสว่า“อานนท์ สังเขปสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ (เป็นศูนย์รวม) ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู สังเขปสถาน ๔ แห่งอะไรบ้าง คือ

(๑) สังเขปสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติ ในที่นี้’

(๒) สังเขปสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้’

(๓) สังเขปสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’

(๔) สังเขปสถาน ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้’

อานนท์ สังเขปสถาน ๔ แห่งนี้เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดู ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้มีศรัทธาจะมาดู ด้วยระลึกว่า ‘ตถาคตประสูติ ในที่นี้’...ว่า ‘ตถาคตได้ตรัสรู้ อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้’...ว่า ‘ตถาคตประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้’...ว่า ‘ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้’

อานนท์ คนเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดีย์จักมีจิตเลื่อมใสตายไป คนเหล่านั้นทั้งหมด หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๖๒}

ชาวพุทธทั่วโลกจะให้ความสำคัญกับพระดำรัสนี้ เพราะเชื่อกันว่าหากได้ไปนมัสการสถานที่ ๔ แห่งนั้นจะมีความรู้สึกรู้ว่าได้ทำตามพระดำรัสที่รับสั่งกับพระอานนท์ อีกเหตุผลหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมากคือ สถานที่ ๔ แห่งนั้นจะให้ความรู้สึกเหมือนเราได้อยู่ใกล้ ได้เข้า

^{๖๐} สังเขปสถาน คือ สถานที่เป็นที่ตั้งแห่งความสังเวช สถานที่เนื่องด้วยพุทธประวัติซึ่งพุทธศาสนิกชนควรไปดูเพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้เกิดความไม่ประมาท จะได้เร่งชวนช่วยประกอบกุศลกรรม และสำหรับผู้ศรัทธาจะได้จาริกไปชม เพื่อเพิ่มพูนปสาทะ กระทำสักการบูชา อันจะนำไปเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

^{๖๑} พระวิเทศโพธิคุณ (วีรยุทธ วีรยุโท), สู่แดนพระพุทธรองค์ อินเดีย-เนปาล, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๒๒-๒๓. (พระราชรัตนรังสี)

^{๖๒} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๒/๑๒๓-๑๒๔, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐-๑๕๑.

เฝ้า ได้สัมผัสกับสถานที่และบรรยากาศอันเดียวกับที่พระพุทธรองค์เคยสัมผัส ชาวพุทธทั่วโลก จึงนิยมเดินทางไปนมัสการสังเวชนียสถาน ณ แดนพุทธภูมินั้น^{๖๓}

สังเวชนียสถานทั้ง ๔ เหล่านี้ พระองค์ตรัสว่า ควรที่จะสร้างสถูปไว้ในที่ดังกล่าว เพื่อจิตใจของคนทั้งหลายจะได้มีความสงบและปิติยินดี ดังนั้น จึงมีการสร้างสถูปขึ้นสี่แห่งที่ประเทศอินเดียคือ ที่เมืองกบิลพัสดุ์อันเป็นที่สถานที่ประสูติ ที่พุทธคยาอันเป็นสถานที่ตรัสรู้ และที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน อันเป็นที่ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงปฐมเทศนา และที่เมืองกุสินารานอกจากนี้ยังมีสถานที่อีก ๔ แห่งสำหรับชาวพุทธผู้จาริกแสวงบุญ คือ สถานที่ที่พระพุทธรเจ้าแสดงปาฏิหาริย์ ๔ ประการคือ เมืองสาวัตถี (สถานที่ที่ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์) เมืองสังกาศย์ (สาเกต ที่พระพุทธรเจ้าเสด็จมาจากดาวดึงส์) เมืองเวสาฬะ (ที่พระพุทธรเจ้าเสด็จเข้าสู่ความวิเวกที่ปาลิไลยก์) และ กรุงราชคฤห์ (ที่พระพุทธรเจ้าทรงสยบช้างนาฬาคีรี)^{๖๔}

๓.๔.๒ สารสำคัญของธรรมสังเวช

ธรรมสังเวช หรือ สังเวชนียธรรม ที่จะพึงเกิดเมื่อไปกราบไหว้พระธาตุเจดีย์ของพระพุทธรเจ้านั้น คือ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายก่อนที่พระองค์จะปรินิพพานอีก ๓ เดือน มีใจความว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด อีกไม่นานการปรินิพพานของตถาคตจะมีจากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคตจะปรินิพพาน” พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสเวทยากรณภาษิตนี้แล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

มนุษย์ทุกคนไม่ว่าเด็ก ผู้ใหญ่ โง่ ฉลาด มั่งมี และยากจน
ล้วนต้องตาย ชีวิตของสัตว์เปรียบเหมือนผาชนะดินที่ช่างหม้อปั้นแล้ว
เล็กบ้าง ใหญ่บ้าง สุกบ้าง ดิบบ้าง ซึ่งล้วนมีความแตกสลายเป็นที่สุด
วัยของเราแก่ห่อมชีวิตของเราเหลือน้อย เราจะจากพวกเขา
ไปทำที่พึงแก้แค้นแล้ว พวกเขาจะอย่าประมาท มีสติ มีศีลบริสุทธิ์
มีความดำรงมั่นคงดี รักษาจิตของตนไว้ ผู้ที่ไม่ประมาทอยู่ในธรรมวินัยนี้
ละการเวียนว่ายตายเกิดแล้ว จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๖๕}

จะเห็นว่า สังเวชนียธรรมนี้ มีสาระสำคัญอยู่ที่สอนให้ไม่ประมาทในการใช้ชีวิต และให้ตั้งใจศึกษาปฏิบัติธรรม ถ้าเรารำลึกถึงเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ตลอดจนกระทั่งการปรินิพพานนี้ให้เป็นเครื่องเตือนใจเรา ให้รำลึกต่อไปถึงความจริงของสิ่งทั้งหลายและเกิดกำลัง

^{๖๓} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระญาณสังวรญาณมุนี, *ตำนานพระพุทธรเจดีย์*, (พระนคร : แพร่วิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๒๓.

^{๖๔} ดูรายละเอียดใน เอเดรียน สอนดกราส, *สัญลักษณ์แห่งพระสถูป*, ภัทรพร สิริกาญจน และ ธรรมเกียรติ กันนริ บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๑), หน้า ๔๑๘-๔๑๙.

^{๖๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๘๕/๒๒๕-๒๒๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๕/๑๓๑-๑๓๒.

ความเข้มแข็งจริงจังที่จะประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ อันนี้คือ ความสังเวชที่ถูกต้องดั่งนั้น ตอนนี้เป็นโอกาสแล้ว เหตุการณ์ที่เสด็จปรินิพพานในครั้งนี้ เป็นเครื่องเตือนใจเราให้สำนึกถึงความจริงของสังขาร จึงขอให้เราได้เกิดปัญญามองเห็นความจริง และด้วยปัญญานี้ เราจะไม่สลดหดหู่ใจ ไม่เกิดความเศร้าถึงแม้ถ้าจะมีความรู้สึกเป็นความเศร้าเกิดขึ้นก็เอาความเศร้านั้นมาเป็นเครื่องกระตุ้นจิตใจของเรา ให้เกิดกำลังใจเข้มแข็งขึ้นว่าเราจะต้องแสดงธรรมะถึงพระพุทธเจ้าด้วยการนำเอาธรรมของพระองค์มาปฏิบัติพระพุทธเจ้าจากเราไปแล้ว แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้สูญสิ้นไปด้วย ธรรมก็ยังคงอยู่ เราจะต้องเป็นลูกศิษย์ที่ดี เราจะต้องตั้งใจประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ต่อไป^{๖๖}

๓.๔.๓ วิธีปฏิบัติเมื่อเกิดธรรมสังเวช

จากการศึกษาพบว่า ตลอดพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้านั้น จะทรงแสดงสังเวชนี้ย ธรรมหลายครั้ง แต่ครั้งที่ดูเหมือนจะมีผลกระทบก่อให้เกิดความกระตือรือร้นในการศึกษา ปฏิบัติธรรมกันมากก็ตอนหลังจากปลงอายุสังขารแล้ว คือ หลังจากพุทธบริษัททราบว่ นับจากนี้ต่อไปพระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พวกภิกษุผู้มีความฝักใฝ่ธรรมก็จะตั้งใจปฏิบัติธรรมเพื่อจะได้บรรลุธรรมให้ทันเวลาที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ วิธีการที่พระภิกษุเหล่านั้นปฏิบัติก็คือ หากรูปใดยังศึกษาพระธรรมวินัยน้อย ก็จะได้รับเร่งศึกษาพระธรรมวินัยในสำนักของพระพุทธเจ้า หรืออุปัชฌาย์อาจารย์ให้รอบรู้ หากเป็นผู้สนใจในการปฏิบัติธรรม ก็จะไปปลื้กตัวไปอยู่คนเดียว เพื่อจะได้มีเวลาในการปฏิบัติธรรมอย่างเต็มที่ บางรูปถึงกับงดรับกิจนิมนต์งดการพบปะภิกษุอื่น ๆ เพื่อให้มีความสงบวิเวก ซึ่งผลก็เป็นไปตามสมควรแก่เหตุ บางรูปแม้ไม่บรรลุธรรม แต่ก็ได้รับความรู้ความเข้าใจในการศึกษาปฏิบัติมากขึ้น แต่สำหรับผู้ที่มีอินทรีย์แก่กล้าก็จะได้รับบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคล สรุปภาระที่ภิกษุผู้เกิดธรรมสังเวชจะต้องรับเร่งชวนชวามี ๒ อย่าง เรียกว่า ธุระในพระพุทธศาสนา คือ

(๑) การเรียนนิกายหนึ่งก็ดี สองนิกายก็ดี จบพุทธวจนะคือพระไตรปิฎกก็ดี ตามสมควรแก่ปัญญาของตนแล้วทรงไว้ กล่าว บอก พุทธวจนะนั้น ชื่อว่า คณธธุระ

(๒) ส่วนการเริ่มตั้งความสิ้นและความเสื่อมไว้ในอัตภาพ ยังวิปัสสนาให้เจริญ ด้วยอำนาจแห่งการทำการติดต่อแล้ว ถือเอาพระอรหัตของภิกษุผู้มีความประพฤดิแคล้วคล่อง ยินดียิ่งแล้วในเสนาสนะอันสงัด ชื่อว่า วิปัสสนาธุระ^{๖๗}

ความสำคัญของเจตียในฐานะให้เกิดธรรมสังเวช สิ่งที่พระพุทธองค์ประสงค์ได้แก่ ความรู้สึกเตือนสำนึกในทางธรรม หรือความรู้สึกสลดใจที่ทำให้คิดได้ ทำให้จิตใจหันมานึกถึงสิ่งที่ติ้งามเกิดความไม่ประมาทแล้วเพียรพยายามทำสิ่งที่เป็นกุศลต่อไป ตามความหมายนี้ธรรมสังเวชที่เกิดจากการมานมัสการสังเวชนี้ยสถานจึงได้แก่ ความสำนึกในใจของพุทธศาสนิกชนที่

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), จาริกบุญ-จาริกธรรม, หน้า ๒๘๒-๒๘๓.

^{๖๗} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๗.

จะตั้งใจศึกษาธรรมปฏิบัติธรรมและเผยแพร่ธรรมสืบต่อจากพระพุทธองค์และพระอริยสาวก ให้พระพุทธศาสนาดำรงอยู่ในโลกต่อไปได้ แม้ว่าพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว

สรุปได้ว่า เจตีย์ในพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะเจตีย์ที่นับเนื่องในสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนั้นเป็นสถานที่ให้เกิดธรรมสังเวชได้ ธรรมสังเวชในที่นี้หมายถึง ความรู้สึกเตือนสำนึกในทางธรรม อันจะทำให้จิตใจหันมานึกถึงสิ่งที่ต้งาม เกิดความไม่ประมาท เพียรพยายามทำสิ่งที่ เป็นกุศลต่อไป ในกรณีนี้การได้ไปเห็นเจตีย์เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ก็จะเป็นการกระตุ้นเตือนให้พุทธบริษัททั้งหลายได้เกิดสำนึกที่จะศึกษาธรรมปฏิบัติธรรมเผยแผ่ธรรม เพื่อเป็นการดำรงสืบต่อพระพุทธศาสนาให้คงอยู่สืบไป

๓.๕ สรุป

จากการศึกษาความสำคัญของเจตีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสรุปความได้ว่า เจตีย์ถือว่าเป็นหนึ่งขององค์ประกอบของศาสนามีความสำคัญในฐานะเป็นศาสนสถาน ที่สร้างขึ้นตามคติเรื่องการสร้างเจตีย์บรรจุพระอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา ๔ ประเภท คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวกและพระเจ้าจักรพรรดินิยมทำการบูชาทั้งอามิสบูชา คือบูชาด้วยสักการะต่าง ๆ และปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม การบูชา ๒ อย่างนี้พระพุทธองค์สรรเสริญการบูชาด้วยการปฏิบัติว่าเป็นการบูชาที่ทรงโปรดและประสงค์จะให้พุทธบริษัทปฏิบัติ เนื่องจากจะเกิดผลดีแก่ตัวผู้ปฏิบัติเอง และจะเป็นการช่วยรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไปในตัวด้วย สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลถือว่าเป็นสถานที่ให้เกิดธรรมสังเวช คือ ความรู้สึกเตือนสำนึกในทางธรรม อันจะทำให้จิตใจหันมานึกถึงสิ่งที่ต้งามเกิดความไม่ประมาทเพียรพยายามทำสิ่งที่ เป็นกุศลต่อไป ชาวพุทธถือว่าเจตีย์ถือว่าเป็นตัวแทนหรือเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยได้ พุทธศาสนิกชนทุกยุคทุกสมัยจึงถือว่า เจตีย์เป็นตัวแทนของพระรัตนตรัยอันเป็นที่เคารพสูงสุด จึงมีประเพณีปฏิบัติเพื่อแสดงออกถึงความเคารพอยู่เป็นประจำ ในบรรดาสิ่งก่อสร้างในวัดนั้นเจตีย์ได้รับการยกย่องว่าเป็นประธานของพุทธสถานทั้งหลาย ยิ่งหากเป็นเจตีย์ที่สร้างก่อนเจตีย์องค์อื่นและมีสถาปัตยกรรมเป็นต้นแบบ ก็จะได้รับ ความเคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชน ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงอิทธิพลของเจตีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย โดยจะกล่าวถึงในประเด็นที่สำคัญ คือ อิทธิพลต่อความเชื่อ อิทธิพลต่อประเพณี อิทธิพลต่อวิถีชุมชน อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต อิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม อิทธิพลต่อวรรณกรรม และอิทธิพลต่อการบูชาพระรัตนตรัยในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

อิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย

ในบทนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงคติเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อสังคม โดยจะกล่าวถึงในประเด็นที่สำคัญ คือ อิทธิพลต่อความเชื่อ อิทธิพลต่อประเพณี อิทธิพลต่อวิถีชุมชน อิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต อิทธิพลต่อสถาปัตยกรรม อิทธิพลต่อวรรณกรรม และอิทธิพลต่อการบูชาพระรัตนตรัย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๑ อิทธิพลของเจดีย์ต่อความเชื่อในสังคมไทย

เนื่องจากเจดีย์เป็นศาสนสถานที่สร้างในพระพุทธศาสนาที่มีกำเนิดในประเทศอินเดียโบราณ ครั้นแพร่หลายออกมาสู่ดินแดนต่าง ๆ นานเข้าก็มีการพัฒนาการทางด้านความหมายและรูปแบบ มีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น เพราะการปรับปรุงให้เข้ากับแนวคิด ความต้องการ และสุนทรียภาพของดินแดนต่าง ๆ เหล่านั้น การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างดินแดนที่ใกล้เคียงกันยังก่อให้เกิดการถ่ายรับอิทธิพลศิลปวัฒนธรรมซึ่งกันและกันอีกด้วย เกิดเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมที่มีแนวความคิดและรูปแบบศิลปกรรมอันเกี่ยวข้องกัน แต่ต่างก็มีแนวทางอันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นของตน^๑

คติเรื่องการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนานั้น แรกเริ่มสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุและปูชนียวัตถุที่มีค่าทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน อีกทั้งคติเกี่ยวกับการสร้างก็มีพัฒนาการผ่านยุคผ่านสมัยมาโดยลำดับ เมื่อเผยแพร่มาถึงประเทศไทย ก็มีการผนวกเข้ากับประวัติศาสตร์ ความเชื่อและประเพณีท้องถิ่นอีก จึงทำให้เจดีย์ที่ก่อสร้างในที่ต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยค่อนข้างสูงเพื่อให้เห็นภาพชัดเจนผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงอิทธิพลของเจดีย์ที่มีต่อความเชื่อ ดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ ความหมายของความเชื่อ

ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ และถือว่าเป็นวัฒนธรรมของมนุษย์อย่างหนึ่ง การดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่มีความเจริญทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดจากการเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นการบันดาลให้เกิดขึ้นจากอำนาจของเทวดา พระเจ้า หรือภูตผีปีศาจ ดังนั้นเมื่อเกิดปรากฏการณ์ต่าง ๆ ขึ้น เช่น ฝนตก พายุพัด พายุผ่า แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด อุทกภัย และวาตภัยต่าง ๆ ขึ้น ล้วนเป็นสิ่งที่

^๑ สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

อิทธิพลต่อชีวิตหรือความเป็นอยู่ของมนุษย์ ซึ่งยากที่จะป้องกันหรือแก้ไขได้ด้วยตัวเอง บางอย่างเป็นเหตุการณ์ที่อำนาจประโยชน์ แต่บางเหตุการณ์ก็เป็นอันตรายต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ มนุษย์จึงพยายามที่จะคิดหาวิธีการที่จะก่อให้เกิดผลในทางที่ดี และเกิดความสุขให้กับตนเอง เพื่อกระทำต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ทำให้เกิดเป็นแนวทางปฏิบัติที่เป็นพิธีกรรม หรือศาสนาเกิดขึ้น

คำว่า “ความเชื่อ” มีความหมายอยู่หลายความหมาย นักวิชาการและผู้รู้ได้ให้ความหมายของความเชื่อไว้ในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า ได้แก่ ศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส^๒

ธวัช ปุณโณทก ได้กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อ คือ การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์นั้น ๆ หรือสังคมมนุษย์นั้น ๆ แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ไม่สามารถที่จะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความเคารพเกรงกลัวสิ่งเหล่านี้ เรียกว่า ความเชื่อ ฉะนั้นความเชื่อจึงมีขอบเขตกว้างขวางมาก ไม่เพียงแต่จะหมายถึงความเชื่อในดวงวิญญาณทั้งหลาย (belief in spiritual beings) ภูตผี คาถาอาคม โชคลาง ไสยเวทต่าง ๆ ยังรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มนุษย์ยอมรับนับถือ เช่น ต้นไม้ (ต้นโพธิ์ ต้นไทร) ป่าเขา เป็นต้น^๓

ลักษณะสำคัญของความเชื่ออาจสรุปได้ ๒ แนวทางกว้าง ๆ คือ

(๑) ความเชื่อ คือ การยอมรับว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นความจริงหรือเป็นสิ่งที่เราไว้วางใจ ความจริงหรือความไว้วางใจที่เป็นรูปของความเชื่อนั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นความจริงที่ตรงตามหลักเหตุผลหรือหลักวิทยาศาสตร์ใด ๆ คนที่เชื่อในฤกษ์ยามก็จะถือว่า วันเวลาการโคจรของดวงดาวจะก่อให้เกิดผลต่อตัวมนุษย์ คนที่เชื่อเครื่องรางของขลังก็มีความยึดมั่นว่าเครื่องรางของขลังให้คุณให้โทษแก่ตนได้จริง ตัวอย่างของความเชื่อ ได้แก่ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ โชคลางของขลัง ผีสาง นางไม้ ความเชื่ออำนาจลึกลับ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เป็นต้น

(๒) ความเชื่อ คือ การยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ความเชื่อเป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ทุกรูปทุกนาม สิ่งที่มีมนุษย์ได้สัมผัสทางใดทางหนึ่งจากอายตนะทั้ง ๖ (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) เป็นต้นเหตุของความเชื่ออันเป็นสัญญะตนา เมื่อเกิดการเพาะบ่มความเชื่อโดยอาศัยสิ่งแวดล้อมที่ได้สัมผัสเป็นประจำ เป็น

^๒ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๙๓.

^๓ ธวัช ปุณโณทก, “ความเชื่อพื้นบ้านอันสัมพันธ์กับวิถีชีวิตในสังคมอีสาน”. ในวัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติ ความเชื่อ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๕๐.

เครื่องช่วยให้ความเชื่อเจริญเติบโต จึงเกิดรูปเกิดสัญลักษณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเกิดความเชื่อในรูปแบบความเชื่อที่เป็นรูปธรรม และความเชื่อที่เป็นนามธรรม

ทัศนีย์ ทานตวนิช ได้ให้ความเห็นว่า ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือหรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ทั้งที่มีตัวตนหรือไม่มีตัวตนก็ตามว่าเป็นความจริงหรือมีอยู่จริง การยอมรับหรือการยึดมั่นนี้ อาจมีหลักฐานที่จะพิสูจน์ได้หรือไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์สิ่งนั้นให้เห็นจริงก็ได้^๔

ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ทั้งด้านดีและด้านร้ายธรรมดาคนเรา จะมีความเชื่อและความไม่เชื่อเป็นของคู่กัน คือ ระหว่างความศรัทธาและไม่ศรัทธา คนที่มี จลศรัทธากับจลศรัทธา คือ ศรัทธาที่หวั่นไหวกับศรัทธาคงที่มั่นคงไม่หวั่นไหว ดังนั้น การจะ กำหนดให้แต่ละบุคคลเชื่ออย่างเดียวกันย่อมทำได้ยาก เพราะความเชื่อที่ให้ผลตรงกันข้ามก็มี และความไม่เชื่อเกิดผลไปอีกแนวหนึ่งก็มี อย่างไรก็ตาม ความเชื่อมักเกิดขึ้นจากความคิดคำนึง ว่าสิ่งนี้ดี สิ่งนั้นไม่ดี จะต้องส่งผลกระทบเช่นนั้นเป็นเช่นนั้นความเชื่อที่ปรากฏเป็นข้อห้ามคำสอน ของโบราณย่อมเป็นสิ่งท้าทายต่อดวงปัญญาของมนุษย์ผู้นำสมัยอย่างยิ่ง หากศึกษาให้ถ่องแท้ จะทราบถึงเจตนารมณ์ของบรรพบุรุษว่า ข้อห้ามคำสอนนั้นทรงคุณค่าต่อสังคมเพียงใด

๔.๑.๒ คติเรื่องเจดีย์ที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ

จากการศึกษาพบว่า คติเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อความเชื่อ เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนิกชนชาวไทยในทุกภาค สารสำคัญค่อนข้างเหมือนกัน จะแตกต่างกัน บ้างก็เพียงข้อปลีกย่อยเท่านั้น เรื่องส่วนมากเกี่ยวข้องกับการบูชาพระธาตุ วัด และต้นไม้ที่ พระพุทธเจ้าตรัสรู้ กรณีของภาคอีสานมีดังต่อไปนี้

๔.๑.๒.๑ ความเชื่อที่ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน

(๑) หากอยู่ในช่วงเดินทางกลับบ้านแล้วผ่านพระธาตุควรเข้าไปทำความสะอาดพระธาตุ (วรรณกรรมเรื่องสอนโลก) ถือว่าการทำความสะอาดพระธาตุเป็นการแสดงความเคารพบูชาอย่างหนึ่งก็ได้ ในพระไตรปิฎกปรากฏข้อความหลายแห่งเกี่ยวกับผู้ที่เคยช่วยทำความสะอาดพระธาตุเจดีย์แล้วได้ไปเกิดในที่ดี ๆ ได้แก่ ในภพว่าด้วยอุปปาหุบุคคล ๔ กล่าวว่าผู้บูชาสถูป (หรือพระธาตุ) บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สวากของพระตถาคต พระเจ้าจักรพรรดิจะทำให้ไปเกิดในสุคติภพ^๕

(๒) อย่างนึ่งไก่ล้พระธาตุหรือเสือขาวที่นำมาบูพื้นมีจะนั้นจะตายก่อนหมดอายุขัย กล่าวห้ามไว้ให้จดจำไว้ ไม่ควรฝ่าฝืน (วรรณกรรมเรื่องสอนโลก) อย่างไรก็ตามแม้ไม่ปรากฏความ

^๔ ทัศนีย์ ทานตวนิช, การศึกษาและรวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านภาคตะวันออกเฉียงใต้ ๒, (ชลบุรี: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตบางแสน, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒๔.

^๕ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๒๔๗/๓๓๒, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๔๗/๓๖๗.

เชื่อนี้ในพระไตรปิฎก แต่ชาวอีสานกลับเชื่อถืออย่างมาก ผู้เขียนวิทยานิพนธ์คิดว่าผู้สร้างความเชื่อนี้อาจมองว่าเนื่องจากพระธาตุอาจถูกเก็บไว้บนดินหรือใต้ดิน การไปยืนใกล้ ๆ พื้นดินที่เก็บพระธาตุถือเป็นการแสดงความไม่เคารพต่อพระธาตุ เป็นพฤติกรรมที่ไม่ควรกระทำ ดังนั้นจึงสร้างความเชื่อนี้ขึ้นมาเพื่อกำหนดบทบาทให้คนในสังคมเคารพต่อพระธาตุ

(๓) หากพบของตกอยู่ในวัดไม่ควรหยิบมาเป็นของตนเองมิฉะนั้นจะบาปกรรม (วรรณกรรมเรื่องคำกอง) เนื่องจากกลัวว่าถ้าเจ้าของกลับมาหาของของเขาจะไม่พบ ความเชื่อนี้สอดคล้องกับในวินิตวัตถุที่กล่าวถึงภิกษุรูปหนึ่งที่หยิบทรัพย์สินของผู้อื่นจากพื้นดิน พระพุทธเจ้าก็วินิจฉัยว่าเป็นปาราชิกขาดจากความเป็นพระแล้ว กล่าวคือการหยิบสมบัติที่ตกหล่นอยู่ในวัดมาเป็นของตนเองถือเป็นสิ่งไม่ควรทำหากเป็นพระก็ถึงขั้นปาราชิกเลยทีเดียว ปัจจุบันชาวอีสานยังยึดมั่นในความเชื่อนี้อย่างเคร่งครัดจะไม่หยิบของในวัดมาเป็นของตนเอง หากผู้ใดทำจะถือว่าเป็นคนบาปอย่างมาก

(๔) อย่าขี่ช้างหรือม้าเข้าไปภายในวัด ควรเคารพยำเกรงเขตวัดหากต้องขี่เข้าไป ควรประนมมือไหว้ทำความเคารพด้วย (วรรณกรรมเรื่องคำกอง) และทุกครั้งที่มาถึงวัดควรยกมือขึ้นไหว้(วรรณกรรมเรื่องยาสอน) อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏความเชื่อเหล่านี้ในพระไตรปิฎก แต่การแสดงความสำรวมเคารพบนอบต่อวัดถือเป็นสิ่งดี เพราะแสดงถึงจิตใจของผู้กระทำว่าเป็นคนมีสัมมาคารวะ ปัจจุบันชาวอีสานยังยึดมั่นในความเชื่อนี้อยู่ ถึงแม้ไม่มีช้างหรือม้าให้ขี่ผ่านวัดแต่หากขี่ควายผ่านวัดก็จะลงมาเดินจนควายแทนเวลาเดินทางผ่านวัดก็จะยกมือไหว้วัดเสมอ

(๕) เมื่อเข้าเขตวัดแล้วไม่ควรเอนกายแอ่นอก พระสงฆ์เห็นแล้วจะเกิดตณฺหาจะเป็นบาปร้ายแก่ตัวผู้กระทำเอง (สอนโลก) อีกทั้งไม่ควรมองหาผู้ชาย ครั้นเมื่อเข้าวัดแล้วควรตั้งใจทำบุญ(วรรณกรรมเรื่องสอนลูก) อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏความเชื่อนี้ในพระไตรปิฎก

(๖) ผู้ที่เคารพบูชาต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้จะทำให้ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ (วรรณกรรมเรื่องสอนโลก) ความเชื่อนี้สอดคล้องกับในพระไตรปิฎกด้วยซ้ำโดยในนั้นได้ปรากฏหลากหลายกรณีที่พระเถระในสมัยพุทธกาล เช่น พระโพธิสีญจกเถระ ท่านพระติปุปผิยเถระ ท่านพระเอกาสนิยเถระ ท่านตัมพปุผิยเถระ ท่านพระโพธิอุปัฏฐายกเถระ

(๗) ควรเคารพบูชารอยพระพุทธบาท (วรรณกรรมเรื่องคำกอง) ความเชื่อนี้สอดคล้องกับในไกรธบทุปผิยเถราปทาน ที่ว่าเมื่อ ๔๑ ปีที่แล้วท่านพระไกรธบทุปผิยเถระได้พบรอยพระพุทธบาทของพระพุทธเจ้าวิปัสสี ท่านเดินตามไปก็พบต้นหงอนไก่มีดอกบานขึ้นอยู่ จึงนำมาบูชาพร้อมทั้งรากและท่านยังกราบไหว้รอยพระพุทธบาท ทำให้ได้บรรลุนิพพานในปัจจุบันชาติอีก^๖

^๖ ดูรายละเอียดใน เกวลิน ภาควณิ, “ความเชื่อทางศาสนาและลัทธิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของชาวอีสาน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐๑-๑๐๖.

จะเห็นว่า ความเชื่อเกี่ยวกับเจดีย์ในสังคมไทยส่วนมากจะได้รับอิทธิพลจาก ๒ แหล่งที่สำคัญคือ วรรณกรรมพื้นบ้านทั้งที่เป็นคำสอนและวรรณกรรมศาสนา และอีกที่หนึ่งคือ คัมภีร์พระไตรปิฎก ตอนที่ว่าด้วยอดีตชาติของพระเถระ พระเถรี เทพบุตรและเทพธิดา แต่ก็พบว่าความเชื่อบางเรื่องไม่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา น่าจะเป็นความเชื่อท้องถิ่นที่ปราชญ์สั่งสอนให้ปฏิบัติเพื่อความสงบเรียบร้อยของสังคม

๔.๑.๒.๒ ความเชื่อเกี่ยวกับพระธาตุประจำวันเกิด

ความเชื่อเกี่ยวกับเจดีย์อีกประการหนึ่งที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทย คือ การผนวกเอาเจดีย์ที่สร้างในที่ต่างๆ กับวันเกิดของคนไทย ความเชื่อนี้น่าจะมีพัฒนาการมานานพอสมควรแล้ว และหากจะศึกษาให้ดีจะพบว่า มีการผนวกความเชื่อทางศาสนาเข้ากับวันเกิดเดือนเกิด และปีเกิดของคนไทยด้วย คติเช่นนี้จะพบมากในทางภาคเหนือของไทย เช่น คัมภีร์ธรรมที่พระเถระ นักปราชญ์ชาวล้านนาได้ใช้กุศโลบายอ้างอิงคัมภีร์ในหมวดอภิธรรม หมวดมหาชาติชาดก และหมวดอื่นๆ มาเชื่อมโยงให้เป็นเรื่องของคัมภีร์ธรรมประจำวันเกิด เดือนเกิด และปีเกิดของบุคคล ทั้งนี้เพื่อให้บุคคลได้ยึดถือเป็นหลักคติเตือนใจและมีความผูกพันใกล้ชิดพระพุทธศาสนา เรียกว่า “ธรรมชาตา”^๗ กล่าวเฉพาะความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำวันเกิดเป็นความเชื่อที่กำลังได้รับความสนใจมากในสังคมไทย พบทุกภาคของประเทศไทย มีรายละเอียดต่อไปนี้

๑) พระธาตุพนม : ประจำวันเกิดวันอาทิตย์

เป็นพระเจดีย์ที่เก่าแก่และศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง มีตำนานว่าสร้างมาตั้งแต่ พ.ศ. ๘ อำเภอธาตุพนม เป็นที่บรรจุพระอรุณธาตุ (กระดูกส่วนอกของพระพุทธเจ้า) เป็นพระธาตุประจำวันเกิดของผู้เกิดวันอาทิตย์ อีกตำนานหนึ่งของล้านนาก็ ถือว่าเป็นพระธาตุประจำของคนเกิดปีวอกด้วย ผู้ที่เกิดวันอาทิตย์ หากได้ไปกราบไหว้บูชา จะเสริมสิริมงคลให้แก่ชีวิตในด้านความรู้โรจน์ในชีวิต เสมือนหนึ่งแรงกล้าแห่งรัศมีดวงอาทิตย์อีกทั้งมั่นคงตั้งขุนเขา ซึ่ง “พนม” หมายถึง ภูเขานั้นเอง^๘ สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกไม้สีแดง รูป ๖ ดอก เทียน ๒ เล่ม

๒) พระธาตุเรณูนคร : ประจำวันเกิดวันจันทร์

สร้างจำลองจากพระธาตุพนมองค์เดิม ถือว่าเป็นพระธาตุบริวารของพระธาตุพนมอีกองค์หนึ่ง ภายในบรรจุพระไตรปิฎก พระพุทธรูปทองคำ แก้ว เงิน เพชรพลอยต่าง ๆ ประดิษฐานที่วัดพระธาตุเรณู อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม เป็นพระธาตุประจำวันเกิดของ

^๗ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่), “การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่าง ๆ ของล้านนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๙.

^๘ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, เจดีย์สำคัญในเมืองไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๒), หน้า ๕๖-๕๗.

ผู้เกิดวันจันทร์ ผู้ที่ได้ไปกราบไหว้บูชา จะเสริมสิริมงคลแก่ชีวิตในด้านมีวรรณะผ่อง ผิวพรรณ นวลดุจจันทร์ และมีเสน่ห์ในตัวเอง เป็นที่รักใคร่ของผู้คน ขจรขจายไปดุจเกสรดอกไม้ สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกไม้สีเหลือง รูป ๑๕ ดอก เทียน ๒ เล่ม

๓) พระธาตุศรีคุณ : ประจำวันเกิดวันอังคาร

พระธาตุองค์นี้มีความเก่าแก่สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ ณ วัดพระธาตุศรีคุณ อำเภอเมือง จ.จังหวัดนครพนม บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ วัดนี้มีโบสถ์สามัคคีธรรม (ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖) จำนวน ๑๑ ใบ เป็นพระธาตุประจำวันเกิดของผู้เกิดวันอังคาร ผู้ที่ได้ไปนมัสการจะเสริมสิริมงคลแก่ชีวิต ในด้านก่อเกิดพลังอำนาจมีคุณอันยิ่งใหญ่ เป็นศรีสง่าและประเสริฐยิ่ง สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกไม้สีชมพู รูป ๘ ดอก เทียน ๒ เล่ม

๔) พระธาตุมหาชัย : ประจำวันเกิดวันพุธ

ตั้งอยู่ ณ วัดพระธาตุมหาชัย อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม สร้างโดยหลวงปู่คำพันธ์ โฆษปัญโญ (พระสุนทรธรรมการ) พระเกจิอาจารย์ชื่อดังของจังหวัดนครพนม ภายในพระธาตุ บรรจุพระอรหันตธาตุ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นพระธาตุประจำวันเกิดของผู้เกิดวันพุธ ผู้ที่ได้ไปกราบไหว้บูชาจะเสริมสิริมงคลแก่ชีวิตในด้านชัยชนะอันยิ่งใหญ่ สำเร็จในสิ่งอันพึงปรารถนา สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกบัว รูป ๑๗ ดอก เทียน ๒ เล่ม

๕) พระธาตุประสิทธิ์ : ประจำวันเกิดวันพฤหัสบดี

เป็นพระธาตุที่มีความเก่าแก่มากอีกองค์หนึ่ง สร้างตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๒๘๒ ที่วัดพระธาตุมหาชัย ตำบลมหาชัย อำเภอปลาปาก จังหวัดนครพนม บรรจุพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุ ๗ องค์ ของพระอัญญาโกณฑิยาธิ์ พระสารีบุตร และพระอนรุทธ บริเวณใกล้เคียงยังมีพระพุทธรูปสลักจากไม้ต้นสะเดาหวานใหญ่ที่สุดในประเทศไทยและภาพเขียนฝาผนังอุโบสถแสดงพุทธประวัติอันงดงามและหาชมได้ยากยิ่งในภาคอีสาน เป็นพระธาตุประจำวันเกิดของผู้เกิดวันพฤหัสบดี ผู้ที่ได้ไปกราบไหว้บูชาจะเสริมสิริมงคลแก่ชีวิตด้านก่อให้เกิดความสำเร็จในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพและบารมีแห่งพระธาตุจะประสิทธิ์ประสาทพรแก่ผู้เลื่อมใสศรัทธา สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกไม้สีส้ม รูป ๑๙ ดอก เทียน ๒ เล่ม

๖) พระธาตุท่าอุเทน : ประจำวันเกิดวันศุกร์

ตั้งอยู่ ณ วัดพระธาตุท่าอุเทน อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม สร้างจำลองจากพระธาตุองค์เดิมโดยพระอาจารย์ศรีทัตต์ เกจิอาจารย์แห่งลุ่มแม่น้ำโขง ผู้จุดธูปไปถึงพม่าและนำพระบรมสารีริกธาตุจากเมืองย่างกุ้ง มาบรรจุไว้ภายใน สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นพระธาตุประจำวันเกิดของผู้เกิดวันศุกร์ ผู้ที่ได้ไปกราบไหว้บูชาจะเสริมสิริมงคลแก่ชีวิตด้านสงบสุขร่มเย็นดุจสายน้ำที่เย็นชุ่มชื้นเนื่องนิത്യ สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปิ้ง ดอกไม้สีน้ำเงินหรือฟ้า รูป ๒๑ ดอก เทียน ๒ เล่ม

๗) พระธาตุนคร : ประจำวันเกิดวันเสาร์

ตั้งอยู่ ณ วัดมหาธาตุ หรือ วัดมิ่งเมือง อำเภอเมือง จังหวัดนครพนม ในอดีตจำลองจากพระธาตุพนมองค์เดิม สวยงามสง่ามากสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ภายในบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เป็นพระธาตุประจำวันเกิดของผู้เกิดวันเสาร์ ผู้ได้ไปสักการบูชาจะเสริมสิริมงคลแก่ชีวิตด้านชื่อเสียงเกียรติยศเป็นมิ่งขวัญของบ้านเมืองและผู้คนสืบไป สิ่งของบูชาพระธาตุ คือ ข้าวตอก น้ำอบ ข้าวเหนียวปั้น รูป ๑๐ ดอก เทียน ๒ เล่ม^๙

ความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำวันเกิดนี้ แม้จะมีหลักฐานว่าเกิดขึ้นในสังคมไทยมานานแล้ว แต่ก็ดูเหมือนจะเพิ่งได้รับความนิยม ก่อนหน้านั้นการสักการบูชาเจดีย์ของคนไทยจะไม่มีกำหนดว่าเจดีย์นั้นๆ เป็นเจดีย์ประจำของวันเกิดวันไหน แต่จะให้ความเคารพเจดีย์เสมอกัน แต่ต่อมามีการประชาสัมพันธ์ส่งเสริมการท่องเที่ยวกันมากขึ้น ความนิยมเรื่องพระธาตุประจำวันเกิดจึงได้รับความนิยม ก่อให้เกิดการท่องเที่ยวมัสการพระธาตุประจำวันเกิดมากขึ้น

๔.๑.๒.๓ ความเชื่อพระธาตุประจำปีเกิด

ความเชื่อเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดเป็นคติทางพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่ได้รับคามนิยมมากในสังคมไทย โดยได้รับอิทธิพลจากการประชาสัมพันธ์ที่มีหน้าที่ส่งเสริมการท่องเที่ยว พบทุกภาคของประเทศไทย

ในภาคเหนือศาสตราจารย์มณี พยอมยงค์กล่าวถึงวิธีการสร้างความผูกพันใกล้ชิดระหว่างพุทธศาสนิกชนกับพระพุทธศาสนาด้วยการสักการะปูชนียสถานในล้านนาและปูชนียสถานในที่อื่นในหนังสือประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย^{๑๐} สำหรับความเชื่อเรื่องพระธาตุเจดีย์ประจำปีเกิดนี้ ไม่ใช่ข้อวัตรปฏิบัติหรือปรากฏในหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา แต่เป็นคติความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนา พบว่ามีบันทึกอยู่ในตำราพื้นเมืองโบราณ สรุปใจความได้ว่า ก่อนที่วิญญาณจะมาปฏิสนธิในครรภ์ของผู้เป็นมารดานั้น วิญญาณจะลงมาจุธาตุ ซึ่งหมายถึงการที่ดวงวิญญาณจะลงมาพักอยู่ที่เจดีย์แห่งใดแห่งหนึ่งโดยมี ตัวเป้ง (สัตว์ประจักษ์นักษัตร) พามาพักไว้ และเมื่อได้เวลาดวงวิญญาณก็จะเคลื่อนจากพระเจดีย์ไปสถิตอยู่บนกระหม่อมของผู้เป็นมารดาเป็นเวลา ๗ วัน ก่อนที่จะเคลื่อนเข้าสู่ครรภ์ของมารดา และเมื่อเสียชีวิตลงแล้วดวงวิญญาณก็จะกลับไปพักอยู่ที่เจดีย์นั้นๆ ตามเดิม ดังนั้นบุคคลซึ่งเกิดในปีนักษัตรใดก็ตามสมควรที่จะหาโอกาสไปกราบไหว้พระธาตุประจำปีเกิดของตนให้ได้อย่างน้อยครั้งหนึ่งในชีวิต ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นมงคลแก่ชีวิต มีอานิสงส์สูงและจะทำให้มีอายุยืนนาน รวมถึงเชื่อว่าหากสิ้นชีพไปดวง

^๙ <http://www.pralanna.com/boardpage.php?topicid=38358>. [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

^{๑๐} มณี พยอมยงค์, *ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย*, (เชียงใหม่ : โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙.), หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

วิญญานจะได้กลับไปยังพระธาตุองค์นั้นไม่ต้องเร่ร่อนไปในทุกทิศอื่น ๆ ซึ่งความเชื่อเหล่านี้เองที่แพร่หลายไปสู่หลาย ๆ พื้นที่^{๑๑}

จากตัวอย่างดังกล่าว จะเห็นได้ว่า นักปราชญ์ล้านนาได้สร้างแนวคิด และคัมภีร์อานิสงส์ขึ้นมาใหม่โดยอาศัยตำนานหรือนิทานพื้นบ้านมาประยุกต์ให้สอดคล้องกับความเชื่อในท้องถิ่นซึ่งไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกโดยยกเอาผลที่จะเกิดขึ้นว่า “มีอานิสงส์มาก” นับว่าเป็นภูมิปัญญาที่สำคัญยิ่งของนักปราชญ์ล้านนา^{๑๒}

ในภูมิภาคต่างๆ พระธาตุประจำปีเกิดมีรายละเอียดด้านสถานที่แตกต่างกันบ้างเล็กน้อย เจดีย์ประจำปีเกิดส่วนมากก็จะตั้งอยู่ในภูมินาคนั้นเดียวกัน แต่ก็มีความคิดเชื่อมโยงแนวคิดจากภาคเหนือเสมอ ดังรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑) ปีชวด (หนู) : พระธาตุศรีจอมทอง

นักปราชญ์ล้านนากำหนดให้ผู้ที่เกิดปีชวดซึ่งมีสัตว์สัญลักษณ์คือ หนู ว่าเมื่อมีเคราะห์หรือเมื่อรู้สึกมีปัญหาและอุปสรรค การดำเนินชีวิตไม่ราบรื่น จำเป็นต้องหาโอกาสไปนมัสการพระธาตุศรีจอมทอง อันเป็นพระธาตุประจำปีเกิดพระธาตุองค์นี้ตั้งอยู่วัดพระบรมธาตุศรีจอมทอง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นที่ประดิษฐานของพระทักษิณโมลีธาตุ (พระธาตุส่วนที่เป็นพระเศียรเบื้องขวาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า) มีขนาดโตประมาณเมล็ดข้าวโพดสัณฐานกลมเกลี้ยงสีขาวนวลเหมือนดอกบวบหรือสีดอกพิกุลแห้งตามประวัติเล่าว่าพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่ดอยจอมทองตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๑๘ ปัจจุบันพระธาตุถูกบรรจุไว้ในพระโกศ ๕ ชั้น ซึ่งตั้งอยู่ภายในพระวิหารจตุรมุขก่ออิฐถือปูนทั้งองค์มีฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสคล้ายพระเจดีย์ กว้าง ๔ เมตร สูง ๘ เมตร ตามประวัติว่าสร้างขึ้นโดยพระเจ้าดิลกปัตตธิดาธิราช หรือ พระเมืองแก้ว กษัตริย์ราชวงศ์มังรายเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๖๐^{๑๓}

๒) ปีฉลู (วัว) : พระธาตุลำปางหลวง

ตั้งอยู่วัดพระธาตุลำปางหลวง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง ตามตำนานกล่าวว่าในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยอานนท์และพระอรหันตเถระ ๓ รูป^{๑๔} ได้เสด็จจาริกไปตามบ้านเมืองต่าง ๆ จนถึงบ้านสัมภาระวัน (บ้านลำปางหลวง) พระพุทธเจ้าได้ประทับเหนือดอยม่อนน้อย มีชาวละแวกหนึ่งชื่อ ลัวะอายกอน เกิดความเลื่อมใส ได้นำน้ำผึ้งบรรจุ

^{๑๑} ญัณฐ์ เขวอนพูนผล, “พฤติกรรมผู้บริโภคนในการเข้าบูชาพระธาตุจำลอง ๑๒ ปีนักขัตฤกษ์ในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑), หน้า ๑.

^{๑๒} พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอ่น), “การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏในวรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่าง ๆ ของล้านนา”, หน้า ๑๓๐.

^{๑๓} ญัณฐ์ เขวอนพูนผล, “พฤติกรรมผู้บริโภคนในการเข้าบูชาพระธาตุจำลอง ๑๒ ปีนักขัตฤกษ์ในเขตอำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่”, หน้า ๗-๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

กระบอกไม้ป้างมะพร้าว และมะตูมมาถวายพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ฉันน้ำผึ้ง แล้วทิ้งกระบอกไม้ป้างไปทางทิศเหนือ แล้วทรงพยากรณ์ว่า สถานที่แห่งนี้ต่อไปจะมีชื่อว่าลัมพักปัชนะ ครั้นได้ทรงอุปพระเสียร ได้พระเทศาภิบาลหนึ่งเส้น มอบให้แก่ลัวะอ้ายกอน ลัวะอ้ายกอนได้นำพระเทศาภิบาลนั้น บรรจุในผอบทองคำ และใส่ลงในอุโมงค์พร้อมกับถวายแก้วแหวนเงินทองเป็นเครื่องบูชา แล้วแต่งยนต์ผัด (ยนต์หมุน) รักษาไว้ และถนอมดินให้เรียบเสมอกัน แล้วก่อเป็นพระเจดีย์สูงเจ็ดศอกเหนืออุโมงค์นั้น ในสมัยต่อมาก็ได้มีกษัตริย์อีกหลายพระองค์ มาก่อสร้างและบูรณซ่อมแซม

๓) ปิชาล (เสือ) : พระธาตุข่อยแฮ

ตั้งอยู่วัดพระธาตุข่อยแฮ อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ เป็นเจดีย์บรรจุพระเกศาและพระบรมสารีริกธาตุพระศอกซ้ายของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๕} เป็นปูชนียสถานที่ศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของเมืองแพร่มาแต่โบราณตามตำนานกล่าวว่าขุนลัวะอ้ายกอนเป็นผู้สร้างปรากฏหลักฐานการบูรณปฏิสังขรณ์ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๗๙-๑๘๘๑ ในสมัยพระมหาธรรมราชา (ลิไท) เมื่อครั้งยังทรงเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัย ลักษณะองค์พระธาตุเป็นเจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมย่อมุมไม้สิบสอง ศิลปะแบบเชียงแสนสูง ๓๓ เมตร ฐานสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ ๑๑ เมตร สร้างด้วยอิฐใบปูน หุ้มด้วยแผ่นทองเหลือง ลงรักปิดทอง

๔) ปิเถาะ (กระต่าย) : พระธาตุแช่แห้ง

ตั้งอยู่ วัดพระธาตุแช่แห้ง กิ่งอำเภอภูเพียง จังหวัดน่าน จากพงศาวดารเมืองน่านกล่าวว่า สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์สุโขทัย โดยพระยาภูคาปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๘^{๑๖} พระยาการเมืองเจ้านครน่านได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุจากกรุงสุโขทัยมาประดิษฐานไว้ที่ดอยภูเพียงแช่แห้ง และตามตำนานกล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับสงฆ์ที่ริมฝั่งแม่น้ำน่านทางทิศตะวันออก ที่บ้านห้วยไค้ และเสวยผลสมอแห้งซึ่งพระยามลราชนมาถวาย แต่ผลสมอนั้นแห้งมาก พระพุทธเจ้าจึงทรงนำผลสมอนั้นไปแช่น้ำก่อนเสวย และทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปที่นี่จะมีผู้นำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐาน จึงเรียกพระสถูปที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแห่งนี้ว่า พระธาตุแช่แห้ง

๕) ปิมะโรง (งูใหญ่) : พระธาตุเจดีย์วัดพระสิงห์

ตั้งอยู่วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ จากหลักฐานทางสถาปัตยกรรมปรากฏว่าได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์มาตลอดสมัยราชวงศ์มังรายและสมัยราชวงศ์กาวิละ^{๑๗} เป็นวัดสำคัญวัดหนึ่งซึ่งประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขัดสมาธิเพชร ประดิษฐานอยู่ในวิหารลายคำ เมื่อถึงเทศกาลสงกรานต์ชาวเมืองจะอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้แห่ไปตามถนนรอบเมืองเพื่อให้ประชาชนสงฆ์ด้วยทั่วถึงกันแต่เดิมที่ดิน

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

บริเวณวัดนี้เป็นตลาด เรียกชื่อว่า วัดลีเชียง (ลี หมายถึง ตลาด) จนถึงปี พ.ศ. ๑๘๘๘ พระเจ้าผดุงยศศรีองค์ที่ ๕ ในราชวงศ์มังรายทรงโปรดฯ ให้สร้างวัดนี้ขึ้นพร้อมทั้งสร้างพระเจดีย์สูง ๒๔ ศอกองค์หนึ่งเพื่อใช้เป็นที่บรรจุอัฐิพระราชบิดาของพระองค์ สถาปัตยกรรมสำคัญของวัดนี้ได้แก่ วิหารลายคำที่มีจิตรกรรมฝาผนังงดงาม พระอุโบสถหอไตรที่มีปูนปั้นรูปเทวดาประดับ และเจดีย์ทรงกลมแบบล้านนา

๖) ปิมะเส็ง (งูเล็ก) : พระเจดีย์พุทธคยา

นักปราชญ์ล้านนากำหนดให้ผู้ที่เกิดปีมะเส็ง ว่าเมื่อมีเคราะห์หรือชีวิตช่วงใดรู้สึกมีปัญหาและอุปสรรคการดำเนินชีวิตไม่ราบรื่น จำเป็นที่จะต้องหาโอกาสไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นสัญลักษณ์ของสถานที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ณ ตำบลพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย หรือในช่วงที่มีชีวิตอยู่อย่างน้อยสักครั้งหนึ่งในชีวิตก็ควรได้สักการะต้นพระศรีมหาโพธิ์อันถือเป็นพระธาตุประจำปีเกิดของบุคคลในปีมะเส็งนี้ แต่ทั้งนี้ยังมีคติที่สามารถปฏิบัติได้อย่างสะดวกก็คือ การไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่วัดเจ็ดยอดมหาโพธาราม จังหวัดเชียงใหม่ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ทุกต้นที่เป็นที่เคารพสักการะทั่วไปก็ได้^{๑๘} แต่ในภาคอีสาน ถือว่า พระธาตุเจดีย์ศรีมหาโพธิ์เป็นเจดีย์ประจำปีเกิด ตั้งอยู่วัดหนองบัว อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานีอยู่ชานเมืองอุบลราชธานี สร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ครอบรอบ ๒๕ ศตวรรษของพุทธศาสนาในปี พ.ศ.๒๕๐๐ โดยได้จำลองแบบมาจากเจดีย์ที่พุทธคยา ประเทศอินเดีย นับเป็นวัดเดียวในภาคอีสานที่มีเจดีย์แบบนี้ สภาพแวดล้อมโดยทั่วไปเป็นป่าโปร่งร่มรื่น

๗) ปิมะเมีย (ม้า) : พระธาตุขเวดากอง

พระธาตุขเวดากองหรือที่ชาวล้านนารู้จักชื่อของพระธาตุตะโก้งเป็นปูชนียสถานสำคัญของชาวพม่ามาตั้งแต่โบราณเมื่อครั้งที่ยังประกอบด้วยชนเผ่าหลากหลาย พระธาตุขเวดากองตั้งอยู่บนเนินเขาสิงคุตระ เขตเมืองเอกกะลาปา ทางภาคใต้ของพม่า ซึ่งเดิมมีชาวมอญอยู่หนาแน่นชาวมอญเรียกพระธาตุนี้ว่า ธาตุศกหรือพระเกศธาตุ^{๑๙} แต่ในบางท้องถิ่นถือว่าพระบรมธาตุเจดีย์เป็นเจดีย์ประจำปีเกิด ตั้งอยู่วัดพระบรมธาตุ อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก เป็นวัดเก่าแก่ สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ชาวบ้านเรียกว่า วัดพระเจ้าทันใจ ได้จดจำเอารูปทรงของเจดีย์ขเวดากองมาสร้างครอบเจดีย์องค์เก่าซึ่งมีรูปทรงสมัยสุโขทัยไว้และยังสร้างพระบรมธาตุองค์เล็ก ๆ ๑๖ องค์ และเจดีย์ใส่พระพุทธรูปอีก ๑๖ องค์ และโขงจุดไฟเทียนอีก ๖ โขงไว้รายรอบเจดีย์องค์ใหญ่ด้วย วัดพระบรมธาตุเป็นวัดที่กล่าวได้ว่าสวยงามที่สุดในจังหวัดตากในช่วงเทศกาลสงกรานต์จะมีชาวบ้านเป็นจำนวนมากนำดอกไม้ธูปเทียนมาบูชา นอกจากนั้นยังมีงานประเพณีที่สำคัญอีกงานหนึ่ง คือ ประเพณีขึ้นธาตุเดือน ๙

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

๘) ปีมะแม (แพะ) : พระธาตุดอยสุเทพ

ตั้งอยู่วัดพระธาตุดอยสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้ากือนาธรรมิกราช เจ้าเมืองเชียงใหม่องค์ที่ ๙ โดยพระเจ้ากือนาทรงรับสั่งให้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาสมณเถระนำมาจากเมืองศรีสขนาลัยซึ่งได้ขุดพบจากนิมิตฝันของพระมหาสมณเองเมื่ออัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาสู่เชียงใหม่แล้วพระธาตุได้แยกเป็นสองส่วน พระเจ้ากือนาทรงเลื่อมใสได้อัญเชิญบรรจุไว้ที่พระธาตุวัดสวนดอก ส่วนองค์ที่สองได้อัญเชิญขึ้นบนหลังช้างเพื่อเสี่ยงทายว่าช้างหยุดที่ใดก็จะสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุที่นั่นแล้วปล่อยช้างไป ช้างได้มุ่งหน้าไปสู่ทิศตะวันตก ขึ้นไปยังดอยสุทเวทาศิ หรือดอยสุเทพปัจจุบัน แล้วมาหยุดที่ยอดดอยสุเทพ พระเจ้ากือนาทรงรับสั่งให้สร้างพระเจดีย์ ณ ที่นั้น มีขนาดสูง ๕ วา เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๖ ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๐๖๘ พระเจ้าเกษเกล้า กษัตริย์องค์ที่ ๑๒ ของเชียงใหม่ได้ทำการบูรณะพระเจดีย์โดยได้นิมนต์พระมหาญาณมงคลโพธิจากลำพูนมาเป็นประธานการบูรณะโดยขยายพระเจดีย์ให้ใหญ่ขึ้นกว่าเดิม สูง ๑๑ วา กว้าง ๖ วา ที่ปรากฏทุกวันนี้แต่บางมติเชื่อว่าสร้างบรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนมัตถลุงค์ธาตุ (กระโหลกศีรษะ)^{๒๐}

๙) ปีมว (ลิง) : พระธาตุพนม

ตั้งอยู่วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระธาตุพนม เป็นปูชนียสถานศักดิ์สิทธิ์ของภาคอีสาน ประดิษฐานบนเนินที่เรียกว่าภูกำพร้าว ปัจจุบันเป็นบริเวณวัดพระธาตุพนมวรมหาวิหาร อยู่ห่างจากตัวเมืองนครพนมราว ๕๒ กิโลเมตร พระธาตุพนมสร้างขึ้นแต่สมัยอาณาจักรศรีโคตรบูรณ์ ประมาณ พ.ศ. ๘ โดยเจ้าเมือง ๕ องค์คือ พระยาสุวรรณภิงคารณะ พระยาคำแดง พระยาอินทปัตถนคร พระยาจุลนิพนธ์มทัต และพระยานันทเสน เพื่อบรรจุพระอุรังคธาตุ (กระดูกส่วนหน้าอก) ของพระพุทธเจ้า ลักษณะพระเจดีย์เป็นเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมหรือทรงแจกันก่อด้วยอิฐมีลวดลายจำหลักลงไปบนแผ่นอิฐมีซุ้มคันทันละซุ้ม ซ้อนกัน ๓ ชั้น ลดหลั่นกันลงมาอย่างวิจิตร พระธาตุพนมได้รับการบูรณะเรื่อยมาตามกาลเวลา และในวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ องค์พระธาตุพนมได้หักโค่นลง ประชาชนชาวไทยทั่วทั้งประเทศได้ร่วมกันสละทุนทรัพย์ก่อสร้างขึ้นใหม่ และมีพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุอีกครั้งในวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๒๒ เชื่อกันว่า ถ้าได้มากราบไหว้พระธาตุพนมครบ ๗ ครั้งจะถือว่าเป็นลูกของพระธาตุพนมที่ศักดิ์สิทธิ์ จะได้รับการปกป้องคุ้มครองให้อยู่เย็นเป็นสุข^{๒๑}

๑๐) ปีระกา (ไก่) : พระธาตุหริภุญชัย

ตั้งอยู่วัดพระธาตุหริภุญชัย อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นปูชนียสถานมิ่งขวัญของชาวลำพูน ปรากฏในตำนานว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าอาทิตยราชกษัตริย์นครหริภุญชัยราว พ.ศ. ๑๕๘๖ ต่อมาได้มีการบูรณปฏิสังขรณ์พระบรมธาตุนี้อีกหลายครั้งในรัชกาล

^{๒๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

พระเจ้าติโลกราชเมื่อ พ.ศ.๑๙๘๖ ได้โปรดให้เสริมพระธาตุเป็น ๒๓ วา ฐานกว้าง ๑๒ วา ๒ ศอก ยอดมีฉัตร ๗ ชั้น หลังจากนั้นพระเมืองแก้วได้ทรงบูรณปฏิสังขรณ์และสร้างระเบียงหอก ซึ่งเป็นรั้วล้อมพระธาตุ ๕๐๐ เล่ม แล้วทรงสร้างวิหารหลวง และในปีพ.ศ.๒๓๒๙ พระเจ้ากาวิละได้ทรงทำการบูรณะพระบรมธาตุ และทรงสร้างฉัตรหลวงขึ้น ๔ มุม และสร้างฉัตรยอดเจดีย์ด้วยทองคำเป็น ๙ ชั้น ฐานพระธาตุเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างด้านละ ๑๐ วาและสร้างรั้วทองเหลืองล้อมรอบองค์เจดีย์ด้านในองค์พระธาตุเป็นสี่ทองอร่ามเป็นที่ต้องตาต้องใจนักท่องเที่ยวต่างเมืองผู้มีโอกาสได้ไปเยือนยิ่งนัก ทางจังหวัดลำพูนได้จัดให้มีงานนมัสการประจำปีขึ้นในวันเพ็ญ เดือน ๖ ซึ่งก็คือวันวิสาขบูชา^{๒๒}

๑๑) ปิงอ (สุนัข) : พระธาตุเกศแก้วจุฬามณี

อันที่จริงแล้ว พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีไม่ปรากฏเป็นองค์พระธาตุบนโลกนี้ นักปราชญ์ล้านนาจึงกำหนดสิ่งสักการะแทนหรือพระธาตุแทน ดังนี้

(๑) ภาพสัญลักษณ์พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีที่จิตรกรวาดขึ้น งานผ้าปัก ภาพพระบรมพุทธรูป ทางล้านนานิยมเขียนด้วยลายทองตามผนังหรือซุ้มคูหา สันเกตว่าหมายถึงพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีได้จากตุ๊กหรือธง และเทวดานางฟ้าพนมมือไหว้รอบภาพพระธาตุ

(๒) พระธาตุอินทร์แขวน หรือใจดีโย รั้งมอญ ประเทศพม่า เป็นก้อนหินรูปทรงกลมปิดทองทั้งหมด ส่วนยอดมีเจดีย์ขนาดเล็ก พระธาตุอินทร์แขวนมีลักษณะพิเศษคือเสมือนลอยอยู่กลางท้องฟ้า จึงกำหนดให้ทดแทนพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีได้

(๓) พระธาตุวัดเกตการาม เมืองเชียงใหม่ ที่กำหนดใช้แทนสำหรับผู้ที่เกิดปีนักษัตรจอที่ไม่สะดวกเดินทางแสวงบุญที่ประเทศพม่า

พระธาตุเกศแก้วจุฬามณีจึงเป็นพระธาตุในอุดมคติไม่มีผู้ใดได้พบเห็นพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีที่ปรากฏบนโลกจึงเป็นการสร้างจากจินตนาการด้วยระบบวิธีคิดภายใต้คติความเชื่อและความศรัทธาในพุทธศาสนาของแต่และสังคมวัฒนธรรม ดังนั้น รูปแบบพระธาตุเกศแก้วจุฬามณีในงานศิลปกรรมหรืองานพุทธศิลป์ของแต่ละสังคม จึงอาจมีความเหมือนกันในแนวความคิดและเนื้อหา หากแตกต่างกันในรายละเอียดซึ่งขึ้นอยู่กับอิทธิพลและความนิยมของรูปแบบเจดีย์ที่มีปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมต่าง ๆ เช่น แบบล้านนา แบบพม่า แบบอยุธยา แบบล้านช้าง และแบบรัตนโกสินทร์เป็นต้น^{๒๓}

๑๒) ปิกุน (หมู) : พระธาตุดอยตุง

ตั้งอยู่ดอยตุง อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย พระธาตุดอยตุง นับเป็นโบราณสถานอันเก่าแก่แห่งหนึ่งในภาคเหนือ ตามประวัติตำนานได้กล่าวไว้ว่าพระมหาภิกษุสงฆ์เถระเป็นประธานฝ่ายสงฆ์ได้อาราธนาอัญเชิญเอาพระบรมสารีริกธาตุกระดูกไหปลาร้า(พระรากขวัญเบื้องซ้าย) ของพระพุทธเจ้า มามอบถวายแด่พระเจ้าอูสุตรราชเจ้าผู้ครองนครนาคพันธ์โยนก

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

ชัยบุรีทรงพร้อมด้วยมุขมนตรีเสวกอำมาตย์ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุขึ้นมาบรรจุสร้างขึ้น ณ ที่ดอยดินแดง (คือดอยตุงปัจจุบัน) สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๔๕๔ ต่อมาอีก ๑๐๐ ปี มีพระอรหันต์องค์หนึ่งชื่อว่า พระมหาวชิรโพธิเถร ได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุมามอบถวายให้พระเจ้ามังรายะนะธิราช แล้วจึงได้พร้อมใจกันนำเอาพระบรมธาตุขึ้นบรรจุสร้างใหม่ขึ้นมาอีกองค์หนึ่งบนดอยตุง พร้อมได้ปฏิสังขรณ์องค์เดิม^{๒๔} พ.ศ. ๒๔๗๐ ครูบาศรีวิชัย ต้นบุญแห่งล้านนาได้นำผู้มีจิตศรัทธาขึ้นปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุดอยตุงพร้อมทั้งสร้างวิหารพระประธานขึ้นเป็นที่สักการะของพุทธศาสนิกชน และในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ มีผู้ศรัทธาบริจาคทรัพย์ทำการลงรักปิดทองอร่ามตลอดองค์พระธาตุปี พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๖ การปฏิสังขรณ์ใหญ่โดยกรมศิลปากรทำการเปลี่ยนรูปทรงจากเดิมมาเป็นเจดีย์ทรงปราสาท โดยประยุกต์รูปแบบมาจากเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่ ทั้งนี้ กรมศิลปากรเปลี่ยนวัสดุที่หุ้มองค์พระธาตุจากเดิมที่ลงรักปิดทองคำเปลวเป็นกระเบื้องโมเสคสีทอง ดังปรากฏในปัจจุบัน^{๒๕}

สรุปได้ว่า ความเชื่อในสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลต่อเจดีย์นั้นในทุกภาคของไทยจะคล้าย ๆ กัน ที่เป็นเช่นนี้น่าจะเป็นเพราะความเชื่อเหล่านั้นได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมคำสอนวรรณกรรมศาสนาและประวัติของพระเถระ พระเถรี ในคัมภีร์เถรคาถา เถรีคาถา และคัมภีร์ อปทาน รวมทั้งประวัติของเทพบุตร เทพธิดาในคัมภีร์วิมานวัตถุคัมภีร์อปทาน ซึ่งจะพรรณนาให้เห็นถึงตัวอย่างคนที่ปรนนิบัติดูแลเจดีย์ คนที่สักการบูชาเจดีย์ด้วยวัตถุต่าง ๆ ความเชื่ออีกแนวหนึ่งที่แพร่หลายในสังคมไทย คือ เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดและพระธาตุประจำปีเกิดส่วนมากจะมีมากในภาคเหนือของประเทศไทย แม้จะมีในภาคอื่นบ้างแต่ก็เป็นส่วนน้อย เรื่องราวเกี่ยวกับพระธาตุประจำปีเกิดสืบเนื่องมาจากความเชื่อของมนุษย์ที่มีต่อวัตถุต่าง ๆ พระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นฝ่ายเถรวาทหรือมหายานล้วนนับถือพระบรมสารีริกธาตุเสมือนหนึ่งองค์พระพุทธรูปเจ้าจึงได้มีการสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้สักการบูชา การสร้างเจดีย์จึงมีมาพร้อมกับพระพุทธศาสนา ตำนานพระธาตุประจำปีเกิดกล่าวถึงประวัติของสฤงเจดีย์ ปุชนิยวัตถุตามพุทธทำนาย สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ที่มีต่อคติทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อและการดำเนินชีวิตของคนไทย

๔.๒ อิทธิพลของเจดีย์ต่อประเพณีในสังคมไทย

ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย มีรากฐานที่สำคัญมาจากพระพุทธศาสนา จนกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาและวิถีชีวิตของคนไทยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและกันมาอย่างแนบแน่นทุกยุคทุกสมัย พระพุทธศาสนามีบทบาทในการอบรมสั่งสอนศีลธรรมปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม พัฒนากล่อมเกลาจิตใจ สร้าง

^{๒๔} ภัสราภรณ์ เทศธรรม, "การศึกษาตำนานพระธาตุประจำปีเกิด", วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙), หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

ทัศนคติและค่านิยมที่ดีต่อวัฒนธรรมไทยให้เกิดแก่ประชาชนพลเมืองด้วยดีตลอดมา^{๒๖} วิถีชีวิตของคนไทยได้ผูกพันกลมกลืนกับหลักความเชื่อและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนา^{๒๗} เนื่องจากสังคมไทยได้รับเอาแนวความคิดและวัฒนธรรมของพระพุทธศาสนาเข้ามาประพจน์ปฏิบัติเป็นเวลาที่ยาวนานกระทั่งมีอิทธิพลและบทบาทที่สำคัญยิ่งต่อประเพณี วัฒนธรรม ศิลปกรรม ภาษา สถาปัตยกรรม และวิถีชีวิตของคนไทย ดังปรากฏให้เห็นในด้านต่าง ๆ

๔.๒.๑ ความหมายของประเพณี

ประเพณีเป็นกิจกรรมที่มีการปฏิบัติสืบเนื่องกันมา เป็นเอกลักษณ์และมีความสำคัญต่อสังคม เช่น การแต่งกาย ภาษา วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปกรรม กฎหมาย คุณธรรม ความเชื่อ อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมของสังคมเชื้อชาติต่าง ๆ กลายเป็นประเพณีประจำชาติและถ่ายทอดกันมาโดยลำดับ หากประเพณีนั้นดีอยู่แล้วก็รักษาไว้เป็นวัฒนธรรมประจำชาติ หากไม่ดีก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเทศะ

ประเพณีล้วนได้รับอิทธิพลมาจากสิ่งแวดล้อมภายนอกที่เข้าสู่สังคม โดยรับเอาข้อปฏิบัติที่หลากหลายเข้ามาผสมผสานในการดำเนินชีวิต ประเพณีจึงเรียกได้ว่าเป็นวิถีแห่งการดำเนินชีวิตของสังคม เป็นสิ่งที่สังคมบัญญัติขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่งของสังคมเอง เช่น เพื่อให้คนทั้งหลายในสังคมนั้นอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความสงบสุข เป็นทำนองข้อตกลงหรือพันธสัญญาาระหว่างกัน^{๒๘} ประเพณีเป็นเรื่องส่วนรวม เป็นนิสัยของชุมชนที่จะต้องช่วยกันทำเป็นคณะ เป็นสิ่งที่ต้องทำตามกำหนดเวลาแน่นอน หากงดเว้นไม่ทำจะเกิดความไม่สบาย อาจเกิดอาเพศทั้งหมู่บ้านและประสบภัยกันทั้งเมือง^{๒๙} โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพลต่อประเพณีไทยมากที่สุด วัดวาอารามต่าง ๆ ในประเทศไทยสะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย และชี้ให้เห็นว่าชาวไทยให้ความสำคัญในการบำรุงพุทธศาสนาด้วยศิลปกรรมที่งดงามเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาตั้งแต่โบราณกาล เป็นต้น

^{๒๖} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางการดำเนินงานการอบรมเยาวชนค่ายพุทธบุตร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

^{๒๗} กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

^{๒๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑๗๓.

^{๒๙} เสาวภา ไพทยวัฒน์, พื้นฐานวัฒนธรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏเขต ๘, ๒๕๓๘), หน้า ๙๔.

พระยาอนุนามราชชน ได้ให้ความหมายของคำว่าประเพณีไว้ว่า ประเพณี คือ ความประพฤติที่ชนหมู่หนึ่งอยู่ในที่แห่งหนึ่งถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกัน และสืบต่อกันมานาน ถ้าใครในหมู่ประพฤติดอกนอกแบบก็ผิดประเพณี หรือผิดจารีตประเพณี^{๓๐}

คำว่า ประเพณี ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒ ได้กำหนดความหมายประเพณีไว้ว่า สิ่งที่ยึดถือปฏิบัติสืบ ๆ กันมาจนเป็นแบบแผนขนบธรรมเนียม หรือจารีตประเพณี^{๓๑}

โดยสรุปแล้ว ประเพณี หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่กำหนดพฤติกรรมในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คนในสังคมยึดถือปฏิบัติสืบกันมา ถ้าคนใดในสังคมนั้น ๆ ผ่าฝืนมักถูกตำหนิจากสังคม ลักษณะประเพณีในสังคมระดับประเทศชาติ มีทั้งประสมกลมกลืนเป็นอย่างเดียวกัน และมีผิดแผกกันไปบ้างตามความนิยมเฉพาะท้องถิ่น แต่โดยมากย่อมมีจุดประสงค์และวิธีการปฏิบัติเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีเฉพาะส่วนปลีกย่อยที่เสริมเติมแต่งหรือตัดทอนไปในแต่ละท้องถิ่น สำหรับประเพณีไทยมักมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อในคติพระพุทธศาสนา และพราหมณ์มาแต่โบราณ

ประเพณีจึงถือว่าเป็นระเบียบแบบแผนการประพฤติปฏิบัติที่เห็นว่าดีว่าถูกต้อง เมื่อได้ปฏิบัติตามแล้วได้รับความอบอุ่นใจ เป็นที่ยอมรับของคนส่วนใหญ่และมีการปฏิบัติสืบ ๆ กันมา^{๓๒} ประเพณีมีบ่อเกิดมาจากสภาพสังคม ธรรมชาติ ทัศนคติ เอกลักษณ์ ค่านิยม โดยความเชื่อของคนในสังคมต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์นั้น ๆ เช่น อำนาจของดินฟ้าอากาศและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่ทราบสาเหตุต่าง ๆ ฉะนั้นเมื่อเวลาเกิดภัยพิบัติขึ้น มนุษย์จึงต้องอ้อนวอนร้องขอในสิ่งที่ตนคิดว่าจะช่วยได้พอกภัยนั้นผ่านพ้นไปแล้ว มนุษย์ก็แสดงความรู้คุณต่อสิ่งนั้น ๆ ด้วยการทำพิธีบูชาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง ตามความเชื่อ ความรู้ของตน เมื่อความประพฤตินั้นคนส่วนรวมสังคมยึดถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียม หรือเป็นระเบียบแบบแผน และทำจนเป็นพิมพ์เดียวกัน สืบต่อ ๆ กันจนกลายเป็นประเพณีของสังคมนั้น ๆ

ประเพณีและวัฒนธรรม เมื่อว่าโดยเนื้อความก็เป็นสิ่งอย่างเดียวกัน คือ เป็นสิ่งที่ไม่ใช่มีอยู่ในธรรมชาติโดยตรง แต่เป็นสิ่งที่สังคมหรือคนในสังคมนั้นร่วมกันสร้างให้มีขึ้น แล้วถ่ายทอดให้แก่กันได้ด้วยลักษณะและวิธีการต่าง ๆ ว่าโดยเนื้อหาของประเพณีและวัฒนธรรมที่อยู่ในจิตใจของประชาชนเกี่ยวกับเรื่องความคิดเห็น ความรู้สึก ความเชื่อ ซึ่งสะสมและสืบต่อร่วมกันมานานในสังคมนั้นจนเกิดความเคยชิน เรียกว่า นิสัยสังคมหรือประเพณี^{๓๓}

^{๓๐} พระยาอนุนามราชชน, วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆของไทย, (พระนคร: คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๗.

^{๓๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖๖๓.

^{๓๒} คุณ โทจันทร์, พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓๑.

^{๓๓} เสถียรโกเศศ, ประเพณีเบ็ดเตล็ด, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒), หน้า คำนำ.

ประเภทของประเพณีแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

(๑) **จารีตประเพณี หรือกฎศีลธรรม** หมายถึง สิ่งซึ่งสังคมใดสังคมหนึ่งยึดถือและปฏิบัติสืบกันมาอย่างต่อเนื่องและมั่นคง เป็นเรื่องของความผิดถูก มีเรื่องของศีลธรรมเข้ามาร่วมด้วย ดังนั้นสมาชิกในสังคมต้องทำ ผู้ใดฝ่าฝืนถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว จะต้องถูกตำหนิหรือได้รับการลงโทษจากคนในสังคมนั้น เช่น ลูกหลานต้องเลี้ยงดูพ่อแม่เมื่อท่านแก่เฒ่า ถ้าใครไม่เลี้ยงดูถือว่าเป็นคนเนรคุณหรือลูกอกตัญญู^{๓๔} จารีตประเพณีของแต่ละสังคมนั้นย่อมไม่เหมือนกัน เพราะมีค่านิยมที่ยึดถือต่างกัน การนำเอาจารีตประเพณีของตนไปเปรียบเทียบกับของคนอื่นแล้วตัดสินว่าดีหรือเลวกว่าของตนย่อมเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง เพราะสภาพสังคมสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความเชื่อของแต่ละสังคมนั้นย่อมแตกต่างกันไป

(๒) **ขนบประเพณี หรือสถาบัน** หมายถึง ระเบียบแบบแผนที่สังคมได้กำหนดไว้แล้วปฏิบัติต่อกันมา ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ทางตรง ได้แก่ ประเพณีที่มีการกำหนดเป็นระเบียบแบบแผนในการปฏิบัติอย่างชัดแจ้งว่าบุคคลต้องปฏิบัติอย่างไร เช่น สถาบันโรงเรียน มีโรงเรียน มีผู้สอน มีผู้เรียน มีระเบียบการรับสมัคร การเข้าเรียน การสอบไล่ เป็นต้น ทางอ้อม ได้แก่ ประเพณีที่รู้จักกันโดยทั่ว ๆ ไป โดยไม่ได้วางระเบียบไว้อย่างแน่นอน แต่ปฏิบัติไปตามคำบอกเล่า หรือตัวอย่างจากที่ผู้ใหญ่หรือบุคคลในสังคมปฏิบัติ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การแต่งงาน ซึ่งเป็นประเพณีเกี่ยวกับชีวิต หรือประเพณีเกี่ยวกับเทศกาล ตรุษสารท การขึ้นบ้านใหม่ เป็นต้น^{๓๕}

(๓) **ธรรมเนียมประเพณี** หมายถึง ประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญที่ทุกคนควรทำ มีความผิดถูกเหมือนจารีตประเพณี เป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ทุกคนปฏิบัติกันทั่วไป จนเกิดความเคยชินและไม่รู้สึกเป็นภาระหน้าที่เพราะเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นและใช้กันอย่างแพร่หลาย ส่วนมากเป็นมารยาทในด้านต่าง ๆ เช่น การแต่งกาย การพูดการรับประทานอาหาร การเป็นแขกไปเยี่ยมผู้อื่น ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องที่ทุกคนควรทำแม้ผู้ฝ่าฝืนหรือทำผิดก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสำคัญแต่อาจถูกตำหนิว่าเป็นคนไม่ได้รับการศึกษาไม่มีมารยาทไม่รู้จักกาลเทศะ^{๓๖}

๔.๒.๒ คติเรื่องเจดีย์ที่มีอิทธิพลต่อประเพณี

(๑) ประเพณีก่อพระเจดีย์ทรายในเทศกาลสงกรานต์

ประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย เป็นประเพณีสำคัญประเพณีหนึ่งในช่วงเทศกาลของชาวไทย ประเพณีนี้มีที่มาจากหลักฐานในพระไตรปิฎก ที่กล่าวพรรณนาถึงอานิสงส์ที่พระโพธิสัตว์ก่อพระเจดีย์ทรายเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา การก่อพระเจดีย์ทรายในเทศกาลสงกรานต์นี้ไม่จำกัด

^{๓๔} สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๑๖.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

แน่นอนว่าต้องกระทำในวันมหาสงกรานต์เท่านั้น บางแห่งก็จะกระทำกันในวันเนา^{๓๗} โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคเหนือ ในตอนเย็นของวันเนา หนุ่มสาวและพวกเด็กๆ จะพากันไปขนทรายจากแม่น้ำ ลำห้วย มาก่อเป็นเจดีย์ทรายในวัด บางทีก็ก่อที่ข้างทางบ้าง หาดทรายที่แม่น้ำบ้าง^{๓๘}

ในประเทศไทย ประเพณีก่อพระเจดีย์ทรายถือว่าเป็นประเพณีหนึ่งที่มีที่มาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยตรง โดยคนไทยผูกโยงประเพณีนี้เข้ากับคติความเชื่อเรื่องเวรกรรมในพระพุทธศาสนามีการก่อพระเจดีย์ทรายถวายวัดเพื่อนำเศษดินทรายที่ติดเท้าออกจากวัดไปมาคืนวัดในรูปพระเจดีย์ทรายและเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาให้เป็นกุศลอันส่งผลและนอกจากเพื่อเป็นพุทธบูชาแล้วยังเป็นกุศลโลบายของคนในอดีตให้มีการรวมตัวของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันจัดประเพณีรื่นเริงเป็นการสังสรรค์สร้างความสามัคคีของคนในชุมชนด้วย

ปัจจุบันประเพณีนี้พบเพียงในประเทศไทยและลาวเท่านั้นโดยจัดในช่วงเทศกาลสำคัญเป็นการเฉลิมฉลองการเปลี่ยนศักราชเช่นในวันตรุษและวันสงกรานต์เป็นต้น โดยในบางหมู่บ้านอาจเป็นประเพณีบุญคุณลาน บุญขวัญข้าว (ก่อเจดีย์ข้าวถวายเป็นพุทธบูชา)^{๓๙} ก็อาจนับว่าเป็นประเพณีก่อเจดีย์ทรายได้เช่นเดียวกัน เพราะไม่ได้สร้างเป็นพุทธศาสนสถานถาวรวัตถุใหญ่โต แต่เป็นเพียงเจดีย์ชั่วคราวเพื่อมุ่งถวายเป็นพุทธบูชาในการประเพณีหนึ่ง ๆ เท่านั้น

การทำขวัญข้าวถือเป็นประเพณีหนึ่งของชาวบ้านหนองขาว ที่อยู่ในการทำนา คือเมื่อข้าวเริ่มตั้งท้อง ชาวบ้านจะเตรียมทำขวัญข้าว เพราะเชื่อว่าข้าวจะต้องแพ่ท้องเหมือนกับคนและถ้าได้กินอาหารดี ๆ จะงอกงามออกรวงได้ดี จึงนำอาหารคาวผลไม้ที่รสเปรี้ยว หวาน พลู น้ำ น้ำหอม แป้งหอม ผ้านุ่ง ผ้านุ่ง หวี สร้อย ไปทำขวัญข้าววันศุกร์ โดยใช้ไม้รวกหรือไม้ไผ่หลาวกลม ๆ ส่วนปลายไม้ผูกด้วยผ้าสีต่าง ๆ อย่างน้อยสามสีตรงกลางใช้ใบมะพร้าวสานเป็นวงกลมสำหรับใส่ของได้เรียกว่า “ยุงข้าว” นำไปยังทุ่งนาแล้วทำพิธีทำขวัญข้าวโดยรวบข้าว ๓ กอมัดรวมกันไว้หน้าน้ำหอมแป้งหอมทาที่คอข้าว นุ่งผ้า หวีผม ห่มสไบ ใส่สร้อย นำไม้ไผ่ที่ผูกด้วยยุงข้าวและผ้าสีปักให้เรียบร้อยแล้วจุดธูปบอกกล่าวโดยพูดว่า “แม่โพสพ แม่โพศรี แม่จันทร์ เทวี แม่ศรีโสภ มาแม่มา เชิญมาเสวยเครื่องกระยาบวช ของเปรี้ยว ของหวาน ข้าวปลา ปลาอย่าแพ่ท้องแพ่ไส้ ออกง่ายออกตาย” เสร็จแล้วนั่งรอสักครู่ จึงนำอาหารคาวหวานและผลไม้เปรี้ยว

^{๓๗} วันเนา คือวันที่อยู่ถัดจากวันมหาสงกรานต์ และอยู่ก่อนวันเถลิงศก กำหนดตามตามปฏิทินจุลศักราช ปัจจุบันมักตกอยู่ในวันที่ ๑๔ หรือ ๑๕ เมษายน คำว่า “เนา” เป็นภาษาเขมรแปลว่า “อยู่”, สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกัปปพิธีกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๕.

^{๓๘} สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ, **เทศกาลและประเพณีไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๗), หน้า ๓๑๙.

^{๓๙} เทวประภาส มากคล้าย, **คึงตะเกา จากอดีตสู่ปัจจุบัน : พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม ความเชื่อ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาท้องถิ่น**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๖๐.

ใส่ในยุ้งข้าวให้พูนจนล้น ส่วนที่เหลือก็จะใช้ใบตองปูและกองไว้ในบริเวณนั้น และนำผ้านุ่ง ผ้าสบู่ สร้อย เก็บกลับมาบ้านเป็นเสร็จพิธี เชื่อว่าเมื่อทำขวัญข้าวแล้วข้าวจะงอกงามออกรวงได้ผลผลิตเต็มยุ้งเต็มฉาง

(๒) ประเพณีบพระ-เล่นเพลงของชาวกำแพงเพชร

ประเพณีบพระ-เล่นเพลงของชาวกำแพงเพชรนั้น ได้นำคำในศิลาจารึกนครชุมหลักที่ ๓ มาเป็นชื่องาน มีความว่า "ผู้ใดไหว้นบ กระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุ และพระศรีมหาโพธิ์ไซ้ มีผล อาานิสงส์พรา้เสมอดังได้นบพระผู้เป็นเจ้า..." คำว่า "นบ" เป็นคำโบราณแปลว่า ไหว้ ดังนั้น การนบพระจึง หมายความว่า "ไหว้พระ" สำหรับคำว่าเล่นเพลง คือ การละเล่นสนุกสนานพื้นบ้าน โดยมีการร้องเพลงพื้นบ้านมีชายหญิงร่วมร้องและรำรำเป็นที่สนุกสนานหลังจากได้ทำบุญทำกุศลแล้ว

งานประเพณีบพระ-เล่นเพลงในแผ่นดินพระเจ้าลิไท จัดครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๖ ด้วย ความร่วมมือของจังหวัดกำแพงเพชร กรมศิลปากรและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ในการจัดงานครั้งนั้นทางผู้จัดได้นำเอาประวัติศาสตร์ในแผ่นดินพระเจ้าลิไท ตอนเสด็จพระราชดำเนินนำพระมเหสี ข้าราชการบริพารตลอดจนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินชาวเมืองชาวกังราว และเมืองนครชุมไปนมัสการพระพุทธบาทที่เขาสุมนภูฏ เมืองสุโขทัย แล้วมาถวายสักการบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุ ณ วัดพระบรมธาตุ นครชุม มาเป็นตอนสำคัญของงานกำหนดการจัดงานจัดในช่วงวันมาฆบูชา หรือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ของประเทศไทย จัดงาน ณ วัดพระธาตุอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร^{๔๐}

(๓) ประเพณีนมัสการพระปฐมเจดีย์

วัดพระปฐมเจดีย์ เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิดราชวรณมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่ตำบลปฐมเจดีย์ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม มีประวัติและตำนานในตอนต้นไม่สู้จะตรงกัน นักส่วนที่จะกล่าวนี้ถือเอาเรื่องพระปฐมเจดีย์ของท่านเจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี ซึ่งได้รับการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมจากรัชกาลที่ ๔ ให้เป็นแม่กองดำเนินการสถาปนาปฏิสังขรณ์และข้อมูลจากหนังสือวัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดนครปฐม เอามาผสมผสานรวบรวมมาเล่าสู่กันฟัง ฐานเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีชั้นลดทั้งสี่ทิศ มีระเบียงคดตรงทิศทั้งสี่และมีวิหารประจำสันนิษฐานกันว่า องค์พระปฐมเจดีย์นี้มีการสร้างและปฏิสังขรณ์หลายครั้งรูปทรงจึงเปลี่ยนรูปไปจากที่สร้างครั้งแรก

งานนมัสการพระปฐมเจดีย์จัดให้มีขึ้นปีไหนยังหาหลักฐานไม่พบ และยังจัดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน จัดในวันขึ้น ๑๒ ค่ำ ถึงวันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี^{๔๑} โดยจัดที่บริเวณวัดพระปฐมเจดีย์ราชวรณมหาวิหาร เมื่อถึงกำหนดงานจะมีประชาชนจากทั่วสารทิศ เดินทางมา

^{๔๐} ศรีสมร เทพสุวรรณ บรรณาธิการ, “รอบรู้ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร” สารวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓๘ (มีนาคม ๒๕๕๕) : หน้า ๓.

^{๔๑} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติพระปฐมเจดีย์, หน้า ๑๐๖.

นมัสการพระปฐมเจดีย์ เพื่อความเป็นสิริมงคล ในบริเวณงานมีการออกร้านจำหน่ายสินค้าต่างๆ มากมาย มีการประกวดนางนพมาศ ประกวดกระทง ประกวดโคมแขวน และมีประเพณีลอยกระทงรวมอยู่ด้วย โดยจัดขึ้นที่บริเวณพระราชวังสนามจันทร์ นอกจากนี้ยังมีการละเล่นต่าง ๆ รวมทั้งการแสดงบนเวทีและมหรสพนาทานชนิด ไม่ว่าจะเป็นภาพยนตร์ ดนตรี หรือเครื่องเล่นต่าง ๆ ผู้ที่มาร่วมงานนมัสการพระปฐมเจดีย์ นอกจากจะได้ทำบุญทำกุศลแล้ว ยังได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลินไปพร้อม ๆ กันด้วย

(๔) ประเพณีห่มผ้าแดงพระบรมบรรพต

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงมีดำริให้จัดสร้างพระเจดีย์ภูเขาทอง ไว้เป็นปูชนียสถานในพระนครเหมือนดังที่กรุงเก่า มีวัดภูเขาทองซึ่งตั้งอยู่ที่ชายทุ่งเมืองศรีอยุธยาเป็นที่สำหรับชาวพระนครศรียุทธยาลงไปประชุมเล่นเพลงและสักวา ในเทศกาลประจำปีโดยรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงเลือกเอาบริเวณวัดสระเกศเป็นที่ก่อสร้าง

เริ่มก่อสร้างโดยใช้โครงไม้ทำเป็นรูปปราสาทใหญ่ ขุดฐานเอาไม้ซุงปูเป็นตาราง เอาศิลาแลงก่อขึ้นจนเสมอดินแล้วจึงก่อด้วยอิฐ ในองค์พระปราสาทเอาศิลาก้อนที่ราษฎรเก็บมาขายใส่ลงไป แต่ก่อสร้างได้ไม่เท่าไรก็ทรุด ยุบตัวพังลงมาเนื่องจากพื้นที่ก่อสร้างอยู่ใกล้ชายคลอง พื้นดินไม่แข็งแรงพอจึงต้องปักเสารอบ ๆ องค์พระปราสาทหลาย ๆ ชั้นไม่ให้ดินไหลออกไป จึงเริ่มก่อใหม่แต่ก็ยังทรุดอีกจึงยุติการก่อสร้างชั่วคราวจนสิ้นรัชกาลที่ ๓

ครั้นพอถึงรัชกาลที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดเกล้าให้สร้างใหม่ เมื่อเดือน ๖ ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๐๗ รัชกาลที่ ๔ ได้เสด็จไปวางศิลาฤกษ์และให้เปลี่ยนชื่อใหม่ ตามพระเมรุบรมบรรพตที่ท้องสนามหลวง จากภูเขาทองเป็น “บรมบรรพต” การก่อสร้างครั้งนี้ได้แปลงพระเจดีย์องค์เดิม ให้เป็นภูเขาที่มีพระเจดีย์อยู่ด้านบน บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้บนยอด มีบันไดเวียนขึ้นลง ๒ สาย เพื่อสะดวกในเวลาเทศกาล การก่อสร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ก็ยังไม่แล้วเสร็จ จนถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการก่อสร้างภูเขาทองที่ยังค้างอยู่จนสำเร็จ

การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ภายในองค์พระเจดีย์มีอยู่หลายครั้ง ที่สำคัญคือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๒ รัฐบาลอินเดียได้ถวายพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดได้จากเนินพระเจดีย์เก่าที่เมืองกบิลพัสดุ์บรรจุอยู่ในผอบที่มีอักษร พราหมี หรือ เมาริยะ จารึกไว้ว่า “พระบรมสารีริกธาตุนี้ เป็นของพระพุทธเจ้า (สมณโคดม) ตรัสกุลศากยราช ได้รับแบ่งปันในเวลาถวายพระเพลิงพุทธสรีระ” ให้แต่รัชกาลที่ ๕ แล้วจึงได้โปรดเกล้าให้นำมาบรรจุไว้ในองค์พระเจดีย์

ในช่วงวันลอยกระทง ของทุกปี ทางวัดสระเกศราชวรมหาวิหารจะจัดงานประเพณีเรียกว่า “งานภูเขาทอง” ระยะเวลาราว ๗-๑๐ วัน มีประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์คือ “พิธีห่มผ้าแดงพระบรมบรรพต” เป็นประจำ นับว่าเป็นงานวัดที่สำคัญงานหนึ่ง งานนมัสการพระบรม

บรรพตหรือประเพณีห่มผ้าแดงภูเขาทองนี้ ได้กำหนดจัดในวันขึ้น ๑๓-๑๔-๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ของทุกปี ซึ่งตรงกับงานนมัสการพระปฐมเจดีย์ที่นครปฐมด้วย^{๔๒}

สรุปได้ว่า ประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับการบูชา โดยภาพรวมจะให้ความสำคัญกับอามิสบูชาคือการบูชาด้วยการตามประทีป โคมไฟ ปิดทอง ไหว้พระ มากกว่าการบูชาด้วยการปฏิบัติ ความนิยมนี้นี้เป็นทั่วประเทศไทยและรวมทั้งต่างประเทศ ลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ประเพณีที่เกิดจากคติเรื่องเจดีย์นี้ส่วนมากมีการดำเนินงาน ๒ ลักษณะ คือ (๑) ประเพณีที่ปฏิบัติเป็นประจำวัน คือ การสักการบูชาเจดีย์นั้น โดยปกติก็จะทำทุกวัน พุทธศาสนิกชนก็จะสามารถเข้าไปกราบไหว้พระเจดีย์ได้ (๒) ประเพณีที่ทำเป็นวาระพิเศษในรอบ ๑ ปี เรียกว่า งานประจำปี พิธีลักษณะนี้นอกจากจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ากราบไหว้พระเจดีย์ตามปกติแล้ว ก็จะมีพิธีกรรมพิเศษเพิ่มเติมขึ้นมาด้วย เช่น การสรงน้ำองค์เจดีย์ มักทำในช่วงเทศกาลสงกรานต์ พิธีห่มผ้าองค์เจดีย์ มักทำตอนหลังออกพรรษาลอยกระทงหรือช่วงเข้าหน้าหนาว

๔.๓ อิทธิพลของเจดีย์ต่อวิถีชุมชน

นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน ความสำเร็จของเจดีย์ที่เห็นได้ชัดประการหนึ่ง คือ การเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนิกชน ในโอกาสวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ วันมาฆบูชา วิสาขบูชา และวันอาสาฬหบูชา พุทธศาสนิกชนชาวไทยจะมีพิธีเวียนเทียนรอบเจดีย์โดยกำหนดเป็นทั้งรัฐพิธีและราชพิธี มีชื่อเรียกว่า “พระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลวิสาขบูชา” เป็นต้น^{๔๓} จากบทบาทหน้าที่เดิมของเจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าโดยอาศัยสิ่งที่ทำให้ระลึกถึงทั้งพระบรมสารีริกธาตุพระธรรมคำสอน สังฆะนียสถาน สถานที่เกี่ยวกับพุทธประวัติ พุทธบริวาร สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อกำหนดแทนและอุทิศถวายพระพุทธเจ้าล้วนเป็นบทบาทหน้าที่หลักของเจดีย์หลังจากการเสด็จดับขันธปรินิพพานในฐานะอนุสรณ์สถานซึ่งต่อมาในภายหลัง การสร้างเจดีย์เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานเกิดขึ้นหลายกรณี ทั้งในแนวคิดเดียวกัน คือ เป็นอนุสรณ์ของผู้วายชนม์โดยการบรรจุอัฐิ พระอรหันต์ พระภิกษุ กษัตริย์ ชนชั้นสามัญ และแนวคิดในการสร้างเป็นอนุสรณ์ของเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ เช่น เจดีย์ที่สร้างขึ้นเมื่อกษัตริย์ได้รับชัยชนะจากสงคราม เป็นต้น รวมทั้งการสร้างเจดีย์จำลองมาจากบ้านเมืองเดิมเพื่อเป็นการระลึกถึง ทำให้เจดีย์มีบทบาทหน้าที่หลากหลายกว่าเดิม เป็นการเพิ่มความสำคัญของเจดีย์มากขึ้นกว่าบทบาทหน้าที่หลัก โดยเป็นการตอบสนองด้านประโยชน์หน้าที่ เจดีย์แต่ละองค์ที่สร้างขึ้นจึงมีบทบาทและหน้าที่ต่อส่วนรวมตามแนวความคิดทางพุทธศาสนา ร่วมกับบทบาทหน้าที่เพิ่มขึ้นเฉพาะของเจดีย์แต่ละองค์ ตามความต้องการของผู้สร้าง

^{๔๒} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **ประวัติพระพุทธเจดีย์**, หน้า ๓๓.

^{๔๓} ดุราละเอียดใน สมปราชญ์ อัมมะพันธ์, **ประเพณีและพิธีกรรมในวรรณคดีไทย**, หน้า ๗๑.

จากการศึกษาพบว่าเจดีย์ในแต่ละชุมชน นอกจากการสร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธเจดีย์แล้ว เจดีย์แต่ละองค์ยังมีบทบาทหน้าที่ที่เพิ่มขึ้นแตกต่างกันไปหลายประเภท ดังต่อไปนี้

๔.๓.๑ เจดีย์ที่มีบทบาทหน้าที่เพื่อเป็นศูนย์กลางของเมือง

เจดีย์ที่สร้างเป็นศูนย์กลางเมืองได้แบ่งย่อยตามระดับของเมืองที่แตกต่างกันออกไป คิดนี้อาจไม่เป็นที่นิยมนัก เนื่องจากปัจจุบันเมืองต่าง ๆ มักจะมีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ อยู่มากแล้ว แต่หากศึกษาในอดีตจะเห็นว่า เจดีย์จะมีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางของเมืองและชุมชน อาจแยกเป็น ๒ ลักษณะ^{๔๔} คือ

(๑) เจดีย์ศูนย์กลางของเมืองในฐานะมหาธาตุ คือ เป็นเจดีย์ประธานของภูมิภาค เป็นต้นแบบของเจดีย์อื่น ๆ ในภูมิภาคเดียวกัน มีรูปทรงและลักษณะเป็นเอกลักษณ์

(๒) เจดีย์ศูนย์กลางของชุมชนในฐานะเจดีย์ประธานของวัด คือ เป็นเจดีย์ที่ตั้งอยู่ที่ศูนย์กลางของวัด และมีเจดีย์องค์อื่นๆ รายล้อมเป็นบริวาร

เจดีย์ที่มีลักษณะนี้มักเป็นเจดีย์องค์ใหญ่สร้างก่อนเจดีย์อื่น ๆ และมีสถาปัตยกรรม เป็นต้นแบบของเจดีย์อื่น ๆ เช่น พระธาตุดอยสุเทพ พระปฐมเจดีย์ พระบรมมหาธาตุ เจดีย์ประเภทนี้จะเป็นที่เคารพศรัทธาของพุทธศาสนิกชนมากกว่าเจดีย์อื่น ๆ ในฐานะเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ ในสมัยที่สยามกำลังเปลี่ยนแปลงประเทศเพื่อจะก้าวเข้าไปสู่ความเป็นอารยะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเปลี่ยนแปลงปฏิรูปหรือปฏิวัติระเบียบแบบแผนทางประเพณีต่าง ๆ ที่สืบทอดมายาวนานไปในรูปร่างและทิศทางใหม่ที่สอดคล้องกับอุดมคติใหม่จากโลกตะวันตก การเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ดังกล่าวนี้ได้ส่งผลกระทบไปยังองค์ประกอบทุกส่วนในสังคมสยามไม่ว่าจะเป็นทางด้านการเมืองการปกครอง วัฒนธรรมและการดำรงชีวิต รวมถึงงานสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะวัดเบญจมบพิตรได้รับการอธิบายแต่เพียงว่าได้มีการผสมผสานวัสดุและเทคนิคบางอย่างจากตะวันตกเข้ามาเป็นส่วนประกอบ เช่น มีการใช้หินอ่อนจากอิตาลีมาเป็นวัสดุบุผิวนอกอาคารหรือการเขียนสีบนกระจกหน้าต่างพระอุโบสถอันส่งผลทำให้การรับรู้คล้ายกับบานกระจกสีของโบสถ์แบบฝรั่ง แต่สิ่งที่แฝงอยู่ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรยังแสดงถึงความเชื่อ ค่านิยม และอุดมคติของสังคม ณ ช่วงเวลานั้นไว้ด้วย มีข้อสังเกตว่าเจดีย์ที่สร้างเป็นหลักหรือเป็นประธานของวัดจะมีขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาเจดีย์องค์อื่น ๆ ภายในวัดและสร้างอยู่ในตำแหน่งที่เด่น สมเป็นประธานแก่เจดีย์อื่น ๆ^{๔๕}

^{๔๔} บางแห่งมีการจำแนกเจดีย์ที่มีลักษณะโดดเด่นเป็น “เจดีย์ประธาน” คือเจดีย์ที่สร้างเป็นหลักของวัด มีขนาดใหญ่ที่สุดกว่าบรรดาเจดีย์องค์อื่นภายในวัด และสร้างอยู่ในตำแหน่งที่เด่นสมเป็นประธานแก่เจดีย์อื่น, สันติ เล็กสุขุม, เจดีย์: ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย, หน้า ๑๘.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

การเปลี่ยนแปลงทางความคิดในลักษณะนี้ยังปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนจากภาพจิตรกรรมที่ถูกเขียนขึ้นภายใต้แบบแผนอย่างใหม่ภายในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรถือเป็นภาพสะท้อนอุดมคติเรื่องพื้นที่และเขตแดนสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือภาพเขียนภายในช่องคูหาผนังทั้ง ๘ เป็นภาพเขียนที่เกิดจากความคิดของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ถือว่าเป็นชนชั้นนำและความคิดก้าวหน้าสมัยแรกในยุคสมัยนั้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้บัญญัติคำว่า จอมเจดีย์ ขึ้นมาโดยตรัสแก่สมเด็จพระวันรัต (กิตฺตโสภโณมหาเถระ) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ ว่า “การที่ประเทศไทยเป็นดินแดนแห่งพระบวรพุทธศาสนา ทำให้มีพุทธสถานกระจายกล่นเกลื่อนอยู่ทั่วประเทศ มีอายุและแบบศิลปกรรมแตกต่างกันตามคตินิยมและยุคสมัย ในบรรดาปูชนียสถานนับร้อยนับพันมีเพียง ๘ แห่งเท่านั้นที่ควรค่าแก่การยกย่องให้เป็น จอมเจดีย์แห่งสยาม”^{๔๖}

จอมเจดีย์ ที่สำคัญของสยามทั้งหมด ๘ องค์ โดยกำหนดให้เขียนขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕ โดยว่าจ้างให้กรมศิลปากรออกแบบและเขียน แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ ภาพสลูปลเจดีย์ทั้ง ๘ องค์ ที่กำหนดให้เขียนขึ้นมีดังนี้

- (๑) พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม
- (๒) พระศรีรัตนมหาธาตุฯ ละโว้
- (๓) พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน
- (๔) พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม
- (๕) พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช
- (๖) พระศรีรัตนมหาธาตุฯ เชียง
- (๗) พระมหาธาตุศรีสัชนาลัย
- (๘) พระเจดีย์ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา^{๔๗}

สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มิได้ทรงมีอธิบายถึงเหตุผลแห่งการนำคำว่า จอม มาใช้หากแต่เราทราบกันดีว่าเป็นพระนามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ พระราชบิดาของพระองค์ รวากับว่าสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้คัดเลือกปูชนียสถานที่ทรงคิดว่าสำคัญที่สุดของไทย แล้วเฉลิมนามว่า จอมเจดีย์ เพื่อถวายเป็นพระเกียรติแด่พระบรมราชชนก

เกณฑ์การคัดเลือกจอมเจดีย์มีเงื่อนไขใดบ้าง สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายถึงความสำคัญของจอมเจดีย์แต่ละองค์ ประกอบเหตุผลไว้โดยย่อดังนี้

- (๑) พระปฐมเจดีย์ สร้างเมื่อแรกพระพุทธศาสนาเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทย

^{๔๖} ดูรายละเอียดใน พระยาอนุมานราชธน, เรื่องเจดีย์, หน้า ๔๓-๔๔.

^{๔๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๔๕.

(๒) พระศรีรัตนมหาธาตุ ลະໂວ້ เป็นสถาปองค์แรกในการประดิษฐานพระพุทธรศาสนาฝ่ายมหายานในสยามประเทศ

(๓) พระธาตุหริภุญชัย ลำพูน เป็นเจดีย์ที่สร้างก่อนองค์อื่นในแคว้นล้านนาไทย

(๔) พระธาตุพนม เป็นเจดีย์ที่สร้างก่อนองค์อื่นในภาคอีสาน

(๕) พระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง เป็นเจดีย์องค์แรกในการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัย

(๖) พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สถาปนาในสยามประเทศ

(๗) พระเจดีย์ช้างล้อม ศรีสัชนาลัย เป็นเจดีย์ที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงสร้างเฉลิมพระเกียรติ

(๘) พระเจดีย์ชัยมงคล พระนครศรีอยุธยา เป็นเจดีย์ที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสร้างเฉลิมพระเกียรติเมื่อครั้งทรงกระทำยุทธหัตถีมีชัยเหนือพระมหาอุปราช

ภาพเขียนสถาปเจดีย์ทั้ง ๘ เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อ คือ การเปลี่ยนแปลงลักษณะของจิตรกรรมจากที่เคยเขียนภาพในลักษณะเป็นอุดมคติที่ไม่มีอยู่จริง กลายมาเป็นเขียนภาพของเหตุการณ์ สถานที่ที่มีอยู่จริง มีสัดส่วนที่เหมือนจริง และการใช้สี รูปภาพสถาปเจดีย์ทั้งหมดนั้นต่างล้วนเป็นสถาปเจดีย์ที่มีอยู่จริงในพื้นที่ตามเมืองต่างๆ มิใช่สถาปเจดีย์ในอุดมคติหรือความเชื่อในตำนานอีกต่อไปเช่นที่มักเขียนตามฝาผนังพระอุโบสถทั่วไปในอดีต เช่น กรุงลงกา ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ พระเจดีย์จุฬามณี บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นต้น สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพก็ทรงมีแนวคิดและความเชื่อดังกล่าวอย่างเต็มที่เช่นกัน จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้เขียนภาพสถาปเจดีย์ที่มีอยู่จริงในประเทศสยามมากกว่าที่จะเป็นรูปสถาปเจดีย์ที่สำคัญเพียงในจินตนาการแบบอดีต^{๔๔}

อีกทั้งความเปลี่ยนแปลงในคติการครองพื้นที่ คือเมื่อเป็นเจ้าของสถานที่สำคัญในเมืองต่าง ๆ ก็หมายถึงการเป็นเจ้าของเมืองนั้นด้วย เจดีย์ที่ถูกวาดขึ้นยังถือว่าเป็นจอมเจดีย์ที่สำคัญในประเทศสยาม ซึ่งประเด็นนี้เกี่ยวข้องกับมุมมองความคิดในเรื่องพื้นที่ถือครองและขอบเขตพระราชอาณาจักรตามอุดมคติแบบใหม่ที่ยึดขอบเขตดินแดนตามที่เป็นจริง มิใช่ขอบเขตที่พระมหากษัตริย์มีอำนาจเพียงแต่ในนาม ภาพเขียนสถาปเจดีย์ทั้ง ๘ เป็นภาพสะท้อนการถือครองพื้นที่ในอุดมคติใหม่ของสยามที่แสดงขอบเขตของอาณาจักรอย่างชัดเจน ภาพสถาปเจดีย์ทั้งหมดจึงเป็นการแสดงอุดมคติเรื่องพื้นที่และอาณาเขตที่เป็นจริงตามความคิดแบบตะวันตก เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงพระราชอำนาจและพระราชอาณาเขตของประเทศสยาม โดยใช้สัญลักษณ์สถาปัตยกรรมทางศาสนาที่สำคัญของท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นตัวชี้ ถึงแม้ว่าจะมิได้เป็นตัวกำหนดชี้ชัดลงไปในรายละเอียดที่ถูกต้องแบบแผนที่ก็ตาม

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓-๔๕.

๔.๓.๒ เจดียที่มีบทบาทหน้าที่ในด้านประเพณีหรือพิธีกรรม

เนื่องจากเจดียเป็นศาสนสถานที่มีความยิ่งใหญ่และมีคุณค่าทางศิลปะพุทธศาสนิกชนจึงนิยมมาประกอบพิธีกรรมทางศาสนาขึ้นที่วัดอันเป็นที่ตั้งของเจดีย ประเพณีที่ได้รับความนิยมในประเทศไทย ส่วนมากจะเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับเจดียประจำภูมิภาคต่าง ๆ ทั้งสิ้น อาจสรุปเป็น ๓ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

(๑) เจดียที่มีบทบาทหน้าที่ในประเพณีไหว้พระธาตุประจำปีเกิด เช่น ปีชวด พระธาตุศรีจอมทอง, ปีฉลู พระธาตุลำปางหลวง, ปีชาล พระธาตุช่อแฮ, ปีเถาะ พระธาตุแช่แห้ง, ปีมะโรง วัดพระสิงห์วรมหาวิหาร, ปีมะเส็ง เจดียศรีมหาโพธิ์พุทธคยา วัดโพธารามมหาวิหาร (เจ็ดยอด), ปีมะเมีย พระมหาธาตุเจดียชะเวดากอง พม่า, ปีมะแม พระบรมธาตุดอยสุเทพ, ปีวอก พระธาตุพนม, ปีระกา พระธาตุหริภุญชัย, ปีจอ พระบรมธาตุเจดียเกตุแก้วจุฬามณี (พระธาตุอินทร์แขวน) และพระบรมธาตุเจดีย วัดเกตการาม เชียงใหม่, ปีกุน พระธาตุดอยตุง เชียงราย^{๔๙}

(๒) เจดียที่มีบทบาทหน้าที่ในการประกอบประเพณีประจำ คือ การสงฆ์ การบูชาพระธาตุ เป็นประจำทุกปี และการเวียนเทียนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาซึ่งปฏิบัติเป็นประจำตลอดมา เช่น งานนมัสการพระปฐมเจดีย งานนมัสการพระธาตุนาดูน งานห่มผ้าแดงพระบรมบรรพต (ภูเขาทอง วัดสระเกศ) งานสงฆ์พระธาตุดอยสุเทพ

(๓) เจดียที่มีบทบาทหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมเนื่องในโอกาสพิเศษ คือ การประกอบพิธีกรรมเพื่อความป็นสิริมงคล เช่น เจดียวัดชัยชนะ (ปัจจุบันเป็นวัดร้าง) มีการประกอบพิธีกรรมการบูชาก่อนออกทำสงครามเพื่อชัยชนะต่อศัตรู

๔.๓.๓ เจดียที่มีบทบาทหน้าที่ในการเป็นอนุสรณ์

เจดียที่สร้างขึ้นในสถานที่ที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ จะมีคุณค่าทางจิตใจให้ผู้คนระลึกถึง อาจแบ่งได้ ๒ ประเภท คือ

(๑) เจดียอนุสรณ์แห่งชัยชนะจากการทำสงคราม เช่น เจดียยุทธหัตถี เจดียพระศรีสุริโยทัย เจดียใหญ่วัดชัยมงคล

(๒) เจดียอนุสรณ์เพื่อระลึกถึงบ้านเมืองเดิม เช่น เจดียที่อยู่ตามอุทยานประวัติศาสตร์

(๓) เจดียที่สร้างเพื่อสร้างมิตรไมตรีระหว่างกรุงอยุธยากับล้านช้าง เช่น พระธาตุศรีสองรักฯ จังหวัดเลย^{๕๐}

^{๔๙} ภัสราภรณ์ เทศธรรม, "การศึกษาตำนานพระธาตุประจำปีเกิด", หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๕๐} น. ณ ปากน้ำ, ความเป็นมาของสถูปในสยามประเทศ, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๓๕.

๔.๓.๔ เจดีย์ที่มีบทบาทหน้าที่เพื่อบรรจุวัตถุมงคลและวัตถุมิค่า

นอกเหนือไปจากการบรรจุสารีริกธาตุแล้ว เจดีย์ยังมีการบรรจุวัตถุมงคล ที่จะกล่าวถึง คือเจดีย์ที่บรรจุวัตถุมงคลเพื่อวัตถุประสงค์ที่สำคัญนอกเหนือจากวัตถุประสงค์หลักสามารถแบ่งได้ ดังนี้

(๑) เจดีย์ที่สร้างเพื่อบรรจุพระเครื่อง นอกจากการกราบไหว้บูชาแล้ว ยังมีการสร้างเพื่อบรรจุพระเครื่องที่สำคัญของจังหวัด นิยมเรียกพระเครื่องที่บรรจุไว้ในห้องใต้ดิน หรือใต้พระเจดีย์ นี้ว่า “พระกรุ”^{๕๑}

(๒) เจดีย์ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่บรรจุของมีค่า เช่น พระพุทธรูปและพระพิมพ์ ทรัพย์ สิน เครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้น เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาเกิดจากการรวบรวมของมีค่าจากพระสงฆ์คณะศรัทธาเพื่อให้มีการสร้างเจดีย์สำหรับบรรจุโดยเชื่อว่าสิ่งของมีค่าเหล่านี้ควรบรรจุอยู่ในเจดีย์เท่านั้น เช่น กรณีการขุดพบสิ่งของมีค่าประเภทแก้วแหวนเงินทอง รวมถึงพระพุทธรูปและพระพิมพ์เก่า เพื่อป้องกันการสูญหายหรือลักขโมย จึงมีการสร้างเจดีย์วัดต้นแก้วขึ้นเพื่อบรรจุของมีค่าเหล่านั้นให้คงอยู่เพื่ออุทิศแก่พุทธศาสนาตลอดไป เจดีย์ที่มีการบรรจุของมีค่าที่เป็นที่รู้จัก คือ เจดีย์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา^{๕๒}

๔.๓.๕ เจดีย์ที่มีบทบาทหน้าที่สำหรับบรรจุอัฐิและบริหารของพระมหาเถระ

เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงผู้สิ้นชีวิต ซึ่งในจังหวัดลำพูนพบเจดีย์ประเภทนี้ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุอัฐิของพระเถระผู้สร้างคุณประโยชน์ต่อพุทธศาสนา รวมถึงพระสงฆ์เจ้าอาวาสวัดนั้น ๆ ซึ่งตามปกติจะมีการสร้างกุเพื่อบรรจุอัฐิ ในกรณีการสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิจะมีการระลึกถึงและแสดงความกตัญญูแก่เวทียโดยประเพณีการสรงน้ำดำหัว เช่นเดียวกับกุทั่วไป การบรรจุอัฐิพระภิกษุสงฆ์ที่พบคือ เจดีย์สี่ครูบา บนยอดเขาวัดพระพุทธรูปตากผ้า อำเภอป่าซาง เจดีย์วัดห้วยยาบ อำเภอบ้านธิ และเจดีย์ตรงข้ามกับวัดฉางข้าวน้อยใต้ (เจดีย์ครูบากางเป็ด) อำเภอป่าซาง เป็นการบรรจุอัฐิพระสงฆ์อดีตเจ้าอาวาสวัดนั้น ๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน^{๕๓}

เจดีย์ที่สร้างเพื่อใช้บรรจุอัฐิธาตุและบริหารของพระมหาเถระรูปสำคัญของประเทศไทย เช่น เจดีย์พระโพธิญาณบรรจุอัฐิธาตุและบริหารของหลวงปู่ชา สุภทโท วัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี เจดีย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่เทศ วัดหินหมากเป้ง จังหวัดหนองคาย เจดีย์พิพิธภัณฑสถานหลวงปู่มน ฐริทตโต วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร เป็นต้น

^{๕๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๗๐.

^{๕๒} เป็นกรุโบราณที่มีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างยิ่งทั้งทางโบราณคดี ทางประวัติศาสตร์ ปัจจุบันจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเจ้าสามพระยา จ.พระนครศรีอยุธยา.

^{๕๓} สุวิภา พงษ์ปวน, “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), หน้า ๕๗-๖๐.

๔.๔ อิทธิพลของเจตีย์ต่อการดำเนินชีวิต

เจตีย์เป็นสัญลักษณ์ด้านศาสนาในสังคมไทย นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คนโบราณเมื่อว่างจากภารกิจการทำงานก็จะพากันสร้างวัด สร้างเจตีย์ ด้วยวัตถุประสงค์ต่างกันออกไป แต่โดยสรุปแล้วล้วนเป็นวัตถุประสงค์เชิงศาสนาทั้งสิ้น บางกรณีจิตใจของคนในชุมชนแตกสลายไร้ความสามัคคี ไม่รู้จะเอาอะไรเป็นศูนย์รวมจิตใจ ก็สร้างเจตีย์ขึ้นมาเป็นศูนย์รวมจิตใจ บางกรณีชุมชนไม่มีแดนศักดิ์สิทธิ์เป็นที่บูชาสักการะ เพราะอยู่ไกลวัดหรือในวัดมีแต่พระภิกษุสามเณร ซึ่งก็เป็นที่เคารพสักการะได้ในฐานะเป็นปูชนียบุคคล คือเป็นบุคคลมีชีวิตจิตใจเหมือนกัน ไม่เหมือนกับเจตีย์ กราบไหว้บูชาพระภิกษุสามเณรกับกราบไหว้บูชาเจตีย์ ย่อมให้ความรู้สึกแก่คนกราบไหว้บูชาต่างกัน กราบไหว้บูชาพระภิกษุสามเณรให้ความรู้สึกเหมือนกับมีเพื่อนที่เป็นปูชนียบุคคลไว้คุ้มครองป้องกัน ช่วยแนะนำสั่งสอนไม่ให้ทำความชั่ว แนะนำให้ทำความดี กราบไหว้บูชาเจตีย์ให้ความรู้สึกเหมือนกับว่าได้สิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยคุ้มครองป้องกันอันตรายมีสิริมงคลอยู่ในตัว

๔.๔.๑ สร้างเจตีย์และพระปฎิมาคือสร้างสื่อตั้งงาม

เจตีย์เป็นสื่อให้ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย คตินิยมสร้างพระพุทธรูป ไม่ได้เกิดขึ้นในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่หรือในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ๒๐๐-๓๐๐ ปี ความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปยังไม่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม การสร้างพระพุทธรูปแม้จะเกิดขึ้นในสมัยหลังพุทธปรินิพพานนานแล้ว แต่พุทธบริษัทหรือแม้แต่คนที่นับถือศาสนาอื่นต่างถือว่าเป็นวัฒนธรรมดีงาม การสร้างรูปของบุคคลสำคัญไว้สักการบูชา เป็นที่นิยมโดยทั่วไปอยู่แล้ว ยิ่งเป็นบุคคลที่บริสุทธิ์ เป็นศาสดาของศาสนา ยิ่งเป็นที่นิยมกันมาก

การสร้างเจตีย์หรือพระพุทธรูปแม้จะเป็นเพียงการสร้างวัตถุรูปเหมือนพระพุทธเจ้า ไม่มีชีวิตจิตใจ แต่มีความสำคัญต่อพุทธบริษัทมาก ชาวพุทธกราบไหว้พระพุทธรูปในที่ทุกแห่งหนที่พบพระพุทธรูป เมื่อกราบไหว้แล้วทำให้เกิดความสบายใจ ทำให้น้อมระลึกถึงพระพุทธองค์ สมัยเมื่อดำรงพระชนม์ชีพอยู่ และน้อมระลึกถึงพุทธคุณ ทั้งส่วนที่เป็นพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ ถือเป็น “อนุสสทานุตตรียะ คือ การระลึกอันยอดเยี่ยม” ได้แก่ ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธสาวก”^{๕๔}

๔.๔.๒ สร้างมิ่งขวัญให้แก่ดวงตาและดวงใจ

พระพุทธศาสนามีองค์ประกอบสำคัญ คือ (๑) ศาสนบุคคล คือ พระสงฆ์ พุทธบริษัท (๒) ศาสนธรรม (๓) ศาสนพิธี และ(๔) ศาสนวัตถุ การเห็นได้พบเห็นพระสงฆ์ถือเป็นมงคล ดังข้อความในมงคลสูตรตอนหนึ่งว่า “ความอดทน ความเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย การพบเห็นสมณะ การสนทนาธรรมตามกาล เป็นมงคลอย่างสูง” ชาวพุทธทุกคนเห็นพระสงฆ์แล้ว

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๒๗/๒๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๗/๓๒๘.

เกิดความสบายใจ อยู่ถิ่นไหนไกลแสนไกลจากบ้านเกิดเมืองนอนรู้สึกหว่าเหว เมื่อเห็นชาย
ผ้าเหลืองแล้วเกิดความสบายใจ นั่นคือการเห็นศาสนบุคคล

พระพุทธรูปอยู่ในฐานะเป็นทั้งศาสนบุคคลและศาสนวัตถุในขณะเดียวกัน
กล่าวคือ พระพุทธรูป เป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าและเป็นปูชนียวัตถุเพื่อกราบไหว้บูชา
พระพุทธรูปเก่าแก่ทรงคุณค่าทั้งทางด้านจิตใจและราคา พระพุทธรูปเล็กที่เรียกกันว่าพระ
เครื่อง เช่น พระผงธรรมชั้นที่สร้างขึ้นในสมัยพระมณฑลเทศาภิบาล (สด จันทสโร) หลวงพ่อวัด
ปากน้ำ มีคุณค่าทั้งทางด้านจิตใจและราคาประมาณมิได้ พุทธบริษัทเมื่อรู้สึกขาดที่พึ่ง เมื่อรู้สึก
หวาดกลัว เมื่อเห็นพระพุทธรูปอยู่ใกล้ หรือเมื่อห้อยพระพุทธรูปอยู่ในคอแล้วรู้สึกอบอุ่นใจ
เห็นพระพุทธรูปแล้วสบายตาและรู้สึกอบอุ่นใจ นั่นคือเป็นมิ่งขวัญแก่ดวงตาและดวงใจ

พระพุทธรูปที่ถือว่า “เป็นมิ่งขวัญแก่ดวงตาและดวงใจ” นั้น เพราะการเห็น
พระพุทธรูปถือได้ว่าเป็น “ทัสสนานุตตริยะ คือการเห็นอันยอดเยี่ยม และลาภานุตตริยะ คือการได้
อันยอดเยี่ยม” ทัสสนานุตตริยะ ระดับที่ ๑ คือการได้เห็นพระพุทธรูป พระพุทธสาวกรูป
ระดับที่ ๒ คือการได้เห็นพระพุทธเจ้าที่ยังทรงพระชนม์อยู่และพระสาวกที่ยังมีชีวิตอยู่ ระดับที่
๓ คือการได้เห็นธรรม ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสกับ พระวักกิลว่า “ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใด
เห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม” ซึ่ง “ธรรม” ในที่นี้หมายถึง โลกุตตรธรรม ๙ ได้แก่ ธรรมกาย เมื่อ
เกิดทัสสนานุตตริยะแล้ว ย่อมเกิดลาภานุตตริยะคือการได้อันยอดเยี่ยม ได้แก่การได้ศรัทธาใน
พระพุทธเจ้าในพระพุทธสาวก^{๕๕}

๔.๔.๓ สร้างสื่อน้อมนำให้ระลึกถึงคุณความดี

สื่อน้อมนำให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงาม คือ กัลยาณมิตร พระพุทธเจ้าตรัสถึง
ความสำคัญของกัลยาณมิตร ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังขึ้น ย่อมมีแสงอรุณ
ขึ้นมาก่อนเป็นเครื่องหมายบอกล่วงหน้า ฉะนั้นใด กัลยาณมิตรก็เป็นตัวนำเป็นเครื่องหมายบอก
ล่วงหน้าว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุผู้นั้น ฉะนั้นใด ภิกษุมีกัลยาณมิตร พึงหวังได้ว่า
จักบำเพ็ญกระทำให้มากซึ่งอริยมรรคมีองค์ ๘”^{๕๖}

คำว่า “กัลยาณมิตร” ไม่ได้หมายถึงเพื่อนดีที่เป็นคนเป็นมนุษย์เท่านั้น แต่ยัง
หมายถึงสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่จะเอื้ออำนวยให้ระลึกถึงแต่สิ่งดีงาม พระพุทธรูปอยู่ในฐานะเป็น
กัลยาณมิตรที่ประเสริฐวิเศษกว่ากัลยาณมิตรทั้งหลาย เพราะมีพลังศักดิ์สิทธิ์ที่จะน้อมนำให้
ระลึกถึงแต่สิ่งดีงามอย่างเดียว การสร้างพระพุทธรูปก็คือการสร้างสื่อน้อมนำให้ระลึกถึงสิ่งดีงาม
ย่อมจะได้รับอานิสงส์คือมีสิ่งดีงาม กัลยาณมิตรมีส่วนสำคัญยิ่งในการศึกษาปฏิบัติในทาง
พระพุทธศาสนา ดังพุทธดำรัสที่ว่า “กัลยาณมิตรเป็นทั้งหมดของพรหมจรรย์”^{๕๗}

^{๕๕} คุรยละเอียดใน ส.ช. (บาลี) ๑๗/๘๗/๕๓-๕๔, ส.ช. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗-๑๖๓.

^{๕๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙/๑๖-๑๗, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๕๗} คุรยละเอียดใน ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๙/๓๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๙/๑๕๒-๑๕๔.

พระพุทธเจ้าทรงเป็นองค์รวมแห่งคุณความดีที่ได้บำเพ็ญมาสมัยเป็นพระโพธิสัตว์ ๕๔๗ ชาติ ส่งสมคุณความดีนับประมาณมิได้ พระพุทธรูปซึ่งเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าเป็นสื่อให้น้อมระลึกถึงคุณความดีเหล่านั้น นี่เป็นส่วนหนึ่ง

อีกส่วนหนึ่ง คือ พลังที่อยู่ในองค์พระพุทธรูปนั้น ไม่มีพลังด้านลบ มีแต่พลังด้านบวก มีแต่พลังสร้างสรรค์ความดีงามในสังคม ในบ้านเมือง พระพุทธรูปเป็นเพียงวัตถุ ไม่มีอำนาจสร้างพลังขึ้นในตนเอง พุทธบริษัทนั้นแหละเป็นผู้สร้างพลังขึ้นในองค์พระพุทธรูป และสร้างขึ้นโดยอัตโนมัติ เมื่อมีพระพุทธรูปที่ใดก็จะมีพลังศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นที่นั่น พระพุทธรูปคือสัญลักษณ์แห่งความดีงาม คนที่ห้อยพระเครื่องเต็มคอหรือคนที่กราบไหว้พระพุทธรูป คนที่สร้างพระพุทธรูปจะเป็นคนดีบ้างไม่ดีบ้าง นั้นเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล แต่พระพุทธรูปทรงคุณความดีอย่างแน่นอน

๔.๔.๔ สร้างสื่อรื้อน้อมนำให้งอกงามในการปฏิบัติธรรม

การปฏิบัติธรรมกล่าวคือการบำเพ็ญกรรมฐานที่จะให้บรรลุจุดหมายไม่ว่าจะเป็นระดับโลกียะ หรือโลกุตระ ไม่ใช่เรื่องง่ายต้องได้อาจารย์ดีมีสถานที่ปฏิบัติดีมีความพร้อมทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจ พระพุทธรูปอยู่ในฐานะเป็นสื่อประเสริฐที่สุดที่จะน้อมนำให้ก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม ผู้ที่สร้างสื่ออันประเสริฐย่อมจะรับอานิสงส์คือสื่ออันประเสริฐนี้เช่นกัน

ในสมัยที่พระพุทธเจ้าทรงพระชนม์ชีพอยู่ พระภิกษุรูปหนึ่งชื่อจูฬปันถก เป็นพระสติปัญญาไม่ว่องไวเหมือนคนอื่น นั่งบำเพ็ญวิปัสสนาพิจารณาความเสื่อมสิ้นไปแห่งสังขารอยู่ในวัด วาระจิตขึ้นสู่วิปัสสนา พระพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปฉันภัตตาหารเพลที่บ้านหมอชีวก พระพุทธองค์ทราบเรื่อง ทรงเล็งพระรัศมี แสดงพระองค์ต่อหน้าพระจูฬปันถก ตรัสกับพระจูฬปันถก ทำให้พระจูฬปันถกบรรลุอรหัตผล

การที่พระจูฬปันถกบรรลุอรหัตผลได้โดยง่ายนั้น เป็นเพราะพระพุทธเจ้าทรงแสดงพระองค์ไปปรากฏต่อหน้า การได้เห็นพระพุทธรูปก็ถือว่าเป็นมงคลเนื่องจากพระพุทธรูปเป็นสมณะและทำให้กระแสดิจตังไปสู่คุณธรรมได้เร็วยิ่งขึ้น เพราะพระจูฬปันถกได้อารมณ์คือพุทธานุสสติชัดเจน การสร้างพระพุทธรูป คือการสร้างสื่อรื้อน้อมนำให้เกิดความงอกงามในการปฏิบัติธรรมอย่างนี้เพราะพระพุทธรูปเป็นองค์แทนพระพุทธเจ้าเหมือนกับที่ทรงแสดงพระองค์ต่อหน้าพระจูฬปันถก^{๕๘}

๔.๔.๕ สร้างสื่อสัมพันธ์อันดีกับคนรอบข้าง

การสร้างพระพุทธรูปคือการสร้างสื่อศักดิ์สิทธิ์ ย่อมจะได้รับอานิสงส์ คือความศักดิ์สิทธิ์ในตนด้านการติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่น ในการดำเนินชีวิตครอบครัวก็เกิดความเข้าใจอันดีระหว่างสมาชิกในครอบครัว ในการประกอบธุรกิจหน้าที่การงานก็ราบรื่นเพราะสื่อสารกันเข้าใจ ทำให้เกิดความไว้วางใจกันและกัน ภายในครอบครัวก็ดี ในหมู่เพื่อนฝูงก็ดี ในหมู่เพื่อน

^{๕๘} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๒๑๐.

ร่วมงานก็ดี ย่อมไม่มีความเข้าใจผิดกันเกิดขึ้น หรืออาจมีความเข้าใจจะมากหรือน้อยก็สามารถแก้ไขทำความเข้าใจกันได้โดยง่าย

นอกจากนี้ ย่อมปลอดภัยจากคำพูดส่อเสียด คำว่า “คำส่อเสียด” หมายถึง คำพูดที่ยุแหย่ให้แตกกันไม่ได้หมายถึงการพูดเสียสืต่อหน้าอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจกัน คำส่อเสียดเป็นอันตรายอย่างมากต่อการดำเนินชีวิต เพราะเป็นเหมือนการเลี่ยมเขาควายเป็นพิษกัน เกิดจากมือที่สามที่นำเอาเรื่องฝ่ายนี้ไปยุแหย่ฝ่ายโน้นเพื่อให้เกิดความไม่พอใจฝ่ายนี้ แล้วนำเรื่องฝ่ายโน้นมาบอกว่าฝ่ายนี้เพื่อให้เกิดความไม่พอใจฝ่ายโน้น โดยที่ทั้งสองฝ่ายไม่รู้ความจริง ไม่มีโอกาสปรับความเข้าใจกัน นี่คือการอันตรายของคำส่อเสียด ในชีวิตของเรา ขอให้อธิษฐานเสมอเถิดว่า “ชาตินี้ให้ปลอดภัยจากคำส่อเสียด อย่าได้พบเจอคนส่อเสียด” การสร้างพระพุทธรูปย่อมมีอานิสงส์คือความปลอดภัยจากคำพูดส่อเสียดได้

สรุปได้ว่า คติทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเจตีย์นี้ผูกพันกับการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่า ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะเชื่อกันว่า เจตีย์เป็นยอดของศาสนสถาน และเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในเจตีย์นั้นบรรจุพระบรมสารีริกธาตุและปูชนียวัตถุสำคัญอยู่ เมื่อได้กราบไหว้ย่อมจะเพิ่มความรู้สึกเชื่อมั่น และโน้มน้าวใจให้อยากทำความดีเพื่อเป็นพุทธบูชา หลายคนเปลี่ยนชีวิตได้เพราะได้ตั้งสัจอธิษฐานต่อองค์เจตีย์ ด้วยความศรัทธาอย่างแน่วแน่ในพระรัตนตรัยทำให้อดทนบากบั่นจนดำเนินงานที่ตั้งใจไว้สำเร็จ จึงถือว่า เจตีย์เป็นที่ยึดเหนี่ยวที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชน

๔.๕ อิทธิพลของเจตีย์ต่อสถาปัตยกรรม

เจตีย์เป็นศาสนสถานอย่างหนึ่งที่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดดเด่นและเป็นเอกลักษณ์ รายละเอียดในประเทศต่าง ๆ ย่อมแตกต่างกันไป สำหรับอิทธิพลของเจตีย์ที่มีต่อสถาปัตยกรรมในประเทศไทย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๕.๑ ความหมายของสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม หมายถึง อาคารหรือสิ่งก่อสร้าง รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกสิ่งปลูกสร้างนั้น ที่มาจากการออกแบบของมนุษย์ ด้วยศาสตร์ทางด้านศิลปะ การจัดวางที่ว่าง ทัศนศิลป์ และวิศวกรรมการก่อสร้าง เพื่อประโยชน์ใช้สอย สถาปัตยกรรมยังเป็นสื่อความคิด และสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมของสังคมในยุคหนึ่ง ๆ ด้วยองค์ประกอบสำคัญของสถาปัตยกรรม กล่าวโดยภาพรวมสถาปัตยกรรม ได้แก่ ศิลปะและวิทยาเกี่ยวกับงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปลักษณะ หรือ วิชาที่ว่าด้วยการออกแบบงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปลักษณะ^{๕๙} จุดสนใจและความหมายของศาสตร์ทางสถาปัตยกรรมนั้นได้

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๑๑๗.

เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย สถาปัตยกรรมต้องประกอบด้วยองค์ประกอบสามส่วนหลัก ๆ ที่ผสมผสานกันอย่างลงตัวและสมดุล อันได้แก่

(๑) ความงาม หมายถึง สัดส่วนและองค์ประกอบ การจัดวางที่ว่าง และสีวัสดุ และพื้นผิวของอาคาร ที่ผสมผสานลงตัว ที่ยกระดับจิตใจ ของผู้ได้ยลหรือเยี่ยมชมสถานที่นั้น ๆ

(๒) ความมั่นคงแข็งแรง

(๓) ประโยชน์ใช้สอย หมายถึง การสนองประโยชน์ และการบรรลุประโยชน์แห่งเจตนา รวมถึงปรัชญาของสถานที่นั้น ๆ

สิ่งก่อสร้างตามแบบสถาปัตยกรรม จำแนกออกได้ ๒ ลักษณะ ดังนี้ แบบเปิด หมายถึง สถาปัตยกรรมที่มนุษย์สามารถเข้าไปใช้สอยได้ เช่น อาคารเรียน ที่พักอาศัยเป็นต้น และแบบปิด หมายถึง สถาปัตยกรรมที่มนุษย์ไม่สามารถเข้าไปใช้สอยได้ เช่น สถูป เจดีย์ โดยทั่วไปแล้วงานทางสถาปัตยกรรมทั่วไปมักจะมียอดองค์ประกอบ ๒ ประการ คือ องค์ประกอบแบบแผนผัง หมายถึง ลักษณะทางกายภาพ ในแนวระนาบทางนอน ที่บ่งบอกถึงที่ตั้ง ขนาดพื้นที่ว่าง ขอบเขตและความสัมพันธ์ ระหว่างส่วนประกอบต่างๆ ที่ประกอบกันขึ้นในผังและองค์ประกอบอาคาร หมายถึง ส่วนของอาคารที่ประกอบหรือประดับตกแต่งขึ้นด้วยองค์ประกอบย่อยๆ ต่างๆ เพื่อให้อาคารนั้นๆ สามารถคงอยู่ได้อย่างมั่นคงแข็งแรง ทั้งมีความประณีตสวยงาม และสื่อแสดงถึงความหมายหรือคติที่แฝงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์^{๖๐}

สถาปัตยกรรม เราแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) สถาปัตยกรรมสากล เป็นความพยายามออกแบบสถาปัตยกรรมให้เป็นแบบสากล คือสามารถไปก่อสร้างที่ไหนในโลกนี้ก็ได้ โดยเมินเฉยต่อบริบทในช่วงกลางศตวรรษที่ ๒๐ แต่มิได้ประสบผลสำเร็จ เพราะตอบปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัยไม่ได้ เนื่องจากไม่สนใจบริบทด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมอันมีเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละท้องถิ่นแต่ละที่

(๒) สถาปัตยกรรมไทย หมายถึง ศิลปะการก่อสร้างของไทย อันได้แก่ อาคาร บ้านเรือน โบสถ์ วิหาร วัง สถูป และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ ที่มีมูลเหตุที่มาของการก่อสร้าง การก่อสร้างอาคารบ้านเรือนในแต่ละท้องถิ่น จะมีลักษณะผิดแผกแตกต่างกันไปบ้าง ตามสภาพทางภูมิศาสตร์ และคตินิยมของแต่ละท้องถิ่น แต่สิ่งก่อสร้างทางศาสนาพุทธมักจะมีลักษณะที่ไม่แตกต่างกันมากนัก เพราะมีความเชื่อความศรัทธาและแบบแผนพิธีกรรมที่เหมือน ๆ กัน สถาปัตยกรรมที่มีกนิยมนำมาเป็นข้อศึกษามากเป็นสถูป เจดีย์ โบสถ์ วิหาร หรือ พระราชวัง เนื่องจากเป็นสิ่งก่อสร้างที่คงทนมีการพัฒนารูปแบบมาอย่างต่อเนื่องยาวนานและได้รับการสรรค์สร้างจากช่างฝีมือที่เชี่ยวชาญพร้อมทั้งมีความเป็นมาที่สำคัญควรแก่การศึกษา อีกประการหนึ่งก็คือ สิ่งก่อสร้างเหล่านี้ ล้วนมีความทนทานมีอายุยาวนานปรากฏเป็นอนุสรณ์ให้เราได้

^{๖๐} สมคิด จิระทัศนกุล, วัด : พุทธสถาปัตยกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๐๘.

ศึกษาเป็นอย่างดี สถาปัตยกรรมไทยสามารถจัดหมวดหมู่ ตามลักษณะการใช้งานได้ ๒ ประเภท คือ

๑) สถาปัตยกรรมที่ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ได้แก่ บ้านเรือน ตำหนัก วังและพระราชวัง เป็นต้น บ้านหรือเรือนเป็นที่อยู่อาศัยของสามัญชนธรรมดาทั่วไป ซึ่งมีทั้งเรือนไม้และเรือนปูน เรือนไม้มีอยู่ ๒ ชนิด คือ เรือนเครื่องผูก เป็นเรือนไม้ไผ่ ปลูกด้วยปากไม้ไผ่ หลังคามุงด้วย ใบจากหญ้าคาหรือใบไม้ อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า เรือนเครื่องสับ เป็นไม้จริงทั้งเนื้ออ่อน และเนื้อแข็ง ตามแต่ละท้องถิ่น หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา พื้นและฝาเป็นไม้จริงทั้งหมด ลักษณะเรือนไม้ของไทยในแต่ละท้องถิ่นแตกต่างกัน และโดยทั่วไปแล้วจะมีลักษณะสำคัญร่วมกันคือ เป็นเรือนไม้ชั้นเดียว ใต้ถุนสูง หลังคาทรงจั่วเอียงลาดชัน ตำหนักและวัง เป็นเรือนที่อยู่ของชนชั้นสูงพระราชวงศ์ หรือใช้เรียกที่ประทับชั้นรองของพระมหากษัตริย์ สำหรับพระราชวังเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์พระที่นั่งเป็นอาคารที่มีท้องพระโรงซึ่งมีที่ประทับสำหรับออกว่าราชการ หรือกิจการอื่น ๆ

๒) สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณสงฆ์ ที่เรียกว่า วัด ซึ่งประกอบไปด้วยสถาปัตยกรรมหลายอย่าง ได้แก่ โบสถ์ เป็นที่กระทำสังฆกรรมของพระภิกษุ วิหารใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญ และกระทำสังฆกรรมด้วยเหมือนกัน กุฏิเป็นที่อยู่ของพระภิกษุ สามเณร หอไตร เป็นที่เก็บรักษาพระไตรปิฎก และคัมภีร์สำคัญทางศาสนา หอระฆังและหอกลองเป็นที่ใช้เก็บระฆังหรือกลองเพื่อตีบอกเวลา หรือเรียกชุมนุมชาวบ้าน สถูปเป็นที่ฝังศพ เจดีย์ เป็นที่ระลึกอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนา

๔.๕.๒ อิทธิพลของเจดีย์ต่อสถาปัตยกรรม

สำหรับสถาปัตยกรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลจากคติเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนา จำแนกเป็นเรื่องต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๔.๕.๒.๑ พัฒนาการรูปแบบ

สถูปที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงมาจากเนินฝังศพหรือฝังอัฐิของผู้เป็นใหญ่ของอินเดียโบราณมาเป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธเจ้านั้นได้มีการพัฒนารูปแบบจากเนินดิน ในศาสนาพราหมณ์เองก็ใช้สถูปมาแล้วก่อนพุทธกาล โดยสถูปมีลักษณะรูปครึ่งวงกลมที่ประดับเครื่องหมายแทนบูชาที่เรียบ ๆ มีการเพิ่มฐานบัวที่รององค์สถูปให้สูงขึ้นในภายหลังเพื่อเพิ่มจำนวนฉัตรปกเหนือแทนบูชาหรือหรรษิกาลอดจนการเพิ่มความสูงของตัวองค์สถูปซึ่งเดิมเป็นรูปครึ่งวงกลมขึ้นเป็นทรง กระบอก ประหนึ่งว่าองค์สถูปตั้งซ้อนอยู่บนกลองชั้นเดียวหรือสองชั้น มีการประดับลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์แห่งปรัชญาต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น และเมื่อมีการนำคติการสร้างรูปพระพุทธเจ้าเป็นรูปมนุษย์เข้ามาเป็นที่นิยมทั่วไป จึงพบว่าได้นำพระพุทธรูปจำหลักประดับที่องค์สถูปนั้นด้วย คำว่า สถูป นี้ในภาษาบาลีเรียกว่า ฐupa ปรากฏคำว่า ฐupa เป็นครั้งแรกในจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช คำในจารึกมีเนื้อหาว่าทรงสร้างสถูปหรืออุبانันถึง

๘๔,๐๐๐ องค์ ตลอดทั่วอาณาจักรของพระองค์ ตัวอย่างของสถูปที่สามารถศึกษาการวิวัฒนาการทางสัญลักษณ์ขององค์ประกอบอย่างกว้าง ๆ ได้ เช่น

(๑) สถูปอัฐิที่เมืองปิปรากา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑-๒ เป็นสถูปที่สร้างก่อนรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช มีเส้นผ่าศูนย์กลางยาว ๑๑๖ ฟุตหรือ ๓๕.๓๖ เมตร สร้างขึ้นโดยการก่ออิฐเป็นวงกลมมีหลุมรูปกลองอยู่ตรงกลาง จัดเป็นสถูปที่ใหญ่ที่สุดและเก่าที่สุดขนาดใหญ่พอ ๆ กับที่สาญจิ แต่ใหญ่กว่าที่สารนาถและที่นาการชุนโกณฑะ

(๒) สถูปที่มินิกัล ในแคว้นปัญจาบสถูปที่นี้เป็นสถูปครึ่งวงกลมตั้งบนฐานกลมที่มีระเบียงรอบ องค์สถูปตั้งประดิษฐานหรรมิกา สถูปแบบนี้มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๗

(๓) สถูปที่การ์ลิ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๓ พบว่าองค์สถูปมีขนาดเล็กลง ตั้งอยู่บนฐานทรงกระบอกซึ่งประดับด้วยแนวบานประทักษิณ บนยอดสถูปประดับด้วยหรรมิกาที่มีขนาดใหญ่ขึ้นและปักฉัตร ๑ ชั้น

(๔) สถูปที่สาญจิ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๔ ตั้งองค์สถูปครึ่งวงกลม มีเวทีกาหรือรั้วกันโดยรอบองค์สถูปและมีบันไดทางขึ้นเพื่อไปกระทำประทักษิณชั้นนอกมีรั้วเวทีการูปกลมและประตูทางเข้าขนาดใหญ่ (โถง) ทั้ง ๔ ทิศ บนองค์สถูปประดับด้วยหรรมิกา^{๖๑} และปักฉัตรซ้อนกัน ๓ ชั้น ซึ่งจะพบว่าที่นี่มีสถูปได้เพิ่มส่วนประกอบมากขึ้นจากแบบที่ ๑

(๕) สถูปอมราวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๘ สถูปมีกำแพงกลมล้อมรอบบริเวณภายในที่ใช้เป็นลานประทักษิณ มีประตูทางเข้าทั้ง ๔ ทิศ ส่วนสถูปประดับลวดลายซ่อเพื่องอุปะ หรรมิการูปสี่เหลี่ยมมีขนาดเล็กลง

(๖) สถูปที่อชันดา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ องค์สถูปมีขนาดเล็กตั้งอยู่บนฐานทรงกระบอกสูงตกแต่งเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปและลักษณะดังกล่าวเป็นที่นิยมมาจนถึงราชวงศ์ปาละในพุทธศตวรรษที่ ๑๔

(๗) สมัยราชวงศ์คุปตะ เช่น สถูปที่มิลปุรชาส แคว้นสินธ์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ สถูปสมัยนี้มีฐานสี่เหลี่ยมรองรับฐานรูปกลมขององค์สถูป บนฐานสี่เหลี่ยมตามมุมทั้ง ๔ มุมประดิษฐานด้วยสถูปจำลองมุมละองค์^{๖๒}

รูปแบบของสถูปในสมัยคุปตะนี้จะแพร่เข้ามายังประเทศไทยด้วยเพราะได้พบสถูปที่มีรูปแบบคล้ายกันนี้อยู่หลายแห่งทั้งภาคเหนือและภาคใต้

ต่อจากสมัยราชวงศ์คุปตะเข้าสู่สมัยหลังคุปตะ พบว่ามีการได้สืบทอดรูปแบบของสถูปต่อมา โดยได้ขยายสัดส่วนของฐานสี่เหลี่ยมให้มีขนาดใหญ่ขึ้น มีการประดับตกแต่งฐานชั้น

^{๖๑} **หรรมิกา** คือ ส่วนที่อยู่เหนือองค์เจดีย์มีลักษณะเป็นแท่นสี่เหลี่ยม มีการตีความว่าหรรมิกา มีวิวัฒนาการมาจากแท่นบูชาเทพในยุคพระเวท เป็นแท่นบูชาสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่สร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีบูชายัญในยุคพระเวท.

^{๖๒} ดูรายละเอียดและตัวอย่างเจดีย์สมัยคุปตะ ใน สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๘-๔๙.

ล่างเป็นช่อง ๆ บางแห่งก็ประดับภาพเล่าเรื่องชาดกสร้างด้วยหินจำหลักหรือดินเผาหรือปูนปั้น มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณซึ่งมีการตกแต่งดัดแปลงมากขึ้น

อย่างไรก็ดีเมื่อคติการเคารพบูชาพระพุทธเจ้ารูปมนุษย์ได้รับความนิยมกว้างขวางยิ่งขึ้นตั้งแต่ราชวงศ์โมริยะเป็นต้นมา องค์สฤปก็จะมีประติรูปพระพุทธเจ้าแสดงมุทราต่าง ๆ ประทับในซุ้มมากยิ่งขึ้น และเป็นที่นิยมมากยิ่งขึ้นในสมัยราชวงศ์คุปตะและปาละ อิทธิพลรูปแบบของสฤปเช่นนี้ได้แพร่เข้ามาสู่ประเทศไทยด้วย เพราะได้พบสฤปจำลองแบบนี้หลายแห่ง^{๖๓} พอสรุปได้ว่า การสร้างพระเจดีย์ในอดีตมีวัตถุประสงค์หลัก ๆ ดังต่อไปนี้

- (๑) เพื่อเป็นสถานที่บูชาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย
- (๒) เพื่อบรรจุอัฐิรูปเคารพ สิ่งของเครื่องใช้และพระอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญมีพระพุทธเจ้า พระอริยสาวก พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้นเป็นอนุสรณ์สถานระลึกถึงท่านผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบ
- (๓) เพื่อเป็นเครื่องระลึกว่าสถานที่นั้นเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาครั้งแรกหรือเป็นที่เกิดขึ้นของเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์
- (๔) เพื่อเป็นสถานที่บรรจุเก็บรวบรวมศาสนวัตถุสำคัญ เช่น พระพุทธรูป คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และจุดศูนย์รวมในการศึกษาและปฏิบัติ
- (๕) เพื่อแสดงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา เป็นต้น

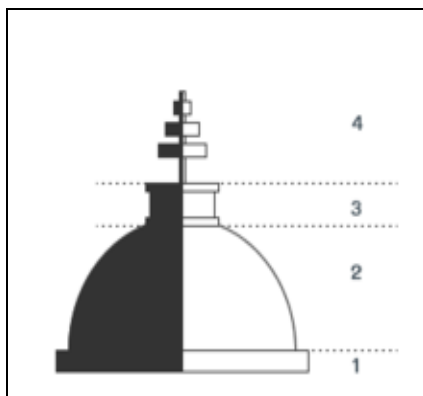
วัตถุประสงค์ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะสำคัญของเจดีย์ประการหนึ่ง คือ ความเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวคือ เมื่อเห็นเจดีย์อยู่ในทุกที่ทุกแห่งสิ่งที่คนจะนึกถึงคือเจดีย์หลังนั้นมีทั้งรูปทรงและคติความเชื่อที่แฝงอยู่ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา จึงกล่าวได้ว่า เจดีย์ เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนาอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งลักษณะของเจดีย์ที่ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนามี ๓ แบบ คือ

๑) เจดีย์ทรงโอคว่ำ

เจดีย์ทรงโอคว่ำ หรือเจดีย์แบบสาญจิเป็นเจดีย์รูปแบบแรก ๆ ของพุทธศาสนา มีองค์ประกอบพื้นฐานครบถ้วน คือ

- (๑) ฐาน (บางแห่งอาจไม่มี) เพื่อยกระดับว่า เจดีย์นี้สูงศักดิ์กว่าหลุมศพธรรมดา
- (๒) เรือนธาตุ บางแห่งทึบตัน บางแห่งกลวงเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูป รูปเคารพหรือบรรจุสิ่งของ
- (๓) บัลลังก์ แสดงถึงวรรณะกษัตริย์ (พระพุทธเจ้าเกิดในวรรณะกษัตริย์)
- (๔) นัตร (บางแห่งอาจไม่มี) เป็นเครื่องประดับบาร์มี

^{๖๓} กรมศิลปากร, *วิวัฒนาการพุทธสถานในไทย*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรู๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๕๕-๕๗.

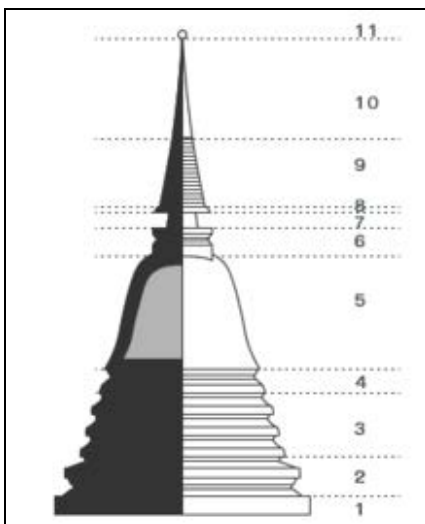
รูปภาพที่ ๑ เจดีย์ทรงโอคว่ำ^{๖๔}

๒) เจดีย์ทรงลังกา แบบสุโขทัย

เมื่อพระพุทธรศานานิภายเถรวาทแบบลังกาวงศ์ ได้เข้ามาประดิษฐานในกรุงสุโขทัย จึงได้มีการสร้างเจดีย์ตามวัฒนธรรมพระพุทธรศานา แต่ได้มีการประดับตกแต่งตามแบบของสุโขทัย โดยยังมีองค์ประกอบสำคัญครบถ้วน และมีองค์ประกอบอื่น ๆ เพิ่มเข้ามาคือ

- (๑) ฐานเขียง ฐานชั้นล่างสุด ยกพื้นเจดีย์ให้สูงกว่าพื้นดิน
- (๒) ฐานปัทม์ หรือฐานบัว (ปทุม) แสดงถึงดอกบัวที่รองรับพระพุทธรเจ้าในทุกอิริยาบถของพระพุทธรองค์
- (๓) บัวกลา เป็นลักษณะที่รับมาจากลังกาแต่เอาชั้นบัวหงายออก
- (๔) บัวปากระฆัง เป็นฐานบัวชั้นบน
- (๕) องค์ระฆัง หรือเรือนธาตุ บรรจุพระพุทธรูป หรือพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระบรมอัฐิ และพระอัฐิ
- (๖) บัลลังก์ คงความหมายเดิม
- (๗) ก้านฉัตร เป็นก้านของฉัตร (ตามความหมายเดิม)
- (๘) บัวฝาละมี บัวคว่ำด้านบน กางก้านฉัตรให้เรือนธาตุ
- (๙) ปล้องไฉน เปรียบเสมือนตัวฉัตร (ตามความหมายเดิม)
- (๑๐) ปลียอด ชี้อันฟ้า เส้นทางสู่พระนิพพาน
- (๑๑) หยาตน้ำค้าง หมายถึงรัตนะ

^{๖๔} <http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%80%E0%B8%88%E0%B8%94%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B9%8C> [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

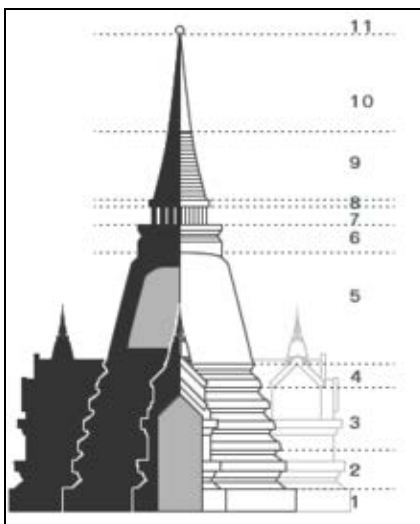
รูปภาพที่ ๒ เจดีย์ทรงลังกา แบบสุโขทัย^{๖๕}

๓) เจดีย์ทรงลังกา แบบอยุธยา

ในสมัยอยุธยา พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากขึ้น เจดีย์เองก็มีการพัฒนาการขึ้น และมีองค์ประกอบอื่น ๆ เพิ่มเข้ามา รวมถึงเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบบางอย่างให้เข้ากับวัฒนธรรมโดยรวมมีความหมายเดิม คือ

- (๑) ฐานเขียง ฐานชั้นล่างสุด ยกพื้นเจดีย์ให้สูงกว่าพื้นดิน
- (๒) ฐานปัทม์ หรือฐานบัว (ปทุม) แสดงถึงดอกบัวที่รองรับพระพุทธเจ้าในทุกอิริยาบถของพระพุทธองค์
- (๓) บัวถลา เป็นลักษณะที่รับมาจากลังกาแต่เอาชั้นบัวหงายออก
- (๔) บัวปากระฆัง เป็นฐานบัวชั้นบน
- (๕) องค์ระฆัง หรือเรือนธาตุ บรรจุพระพุทธรูป หรือพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระบรมอัฐิ และพระอัฐิ
- (๖) บัลลังก์ คงความหมายเดิม
- (๗) ก้านฉัตร เป็นก้านของฉัตร (ตามความหมายเดิม)
- (๘) บัวฝาละมี บัวคว่ำด้านบน กางก้านฉัตรให้เรือนธาตุ
- (๙) ปล้องไฉน เปรียบเสมือนตัวฉัตร (ตามความหมายเดิม)
- (๑๐) ปลียอด ชี้อันฟ้า เส้นทางสู่พระนิพพาน
- (๑๑) หายदन้าค้าง หมายถึงรัตนะ

^{๖๕} <http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%80%E0%B8%88%E0%B8%94%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B9%8C> [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

รูปภาพที่ ๓ เจดีย์ทรงลังกา แบบอยุธยา^{๖๖}

พระเจดีย์นั้นมีประเพณีสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุแต่ก่อนพุทธกาล^{๖๗} พระสถูปเดิมสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมธาตุ เมื่อพระสงฆ์สาวกไปประกาศศาสนา ณ ที่ใด หากนำพระบรมธาตุไปด้วยก็จะนำพระบรมธาตุไปบรรจุในพระเจดีย์ที่ก่อไว้เพื่อให้คนที่เคารพบูชาเป็นหลักยึดเหนี่ยวของจิตใจในประเทศนั้น ๆ^{๖๘} สถูปสมัยก่อนเป็นโครงสร้างซึ่งเป็นทีนับถือสูงสุด เพราะใช้เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือพระธาตุของพระอรหันต์โดยสมัยหลังใช้สำหรับบรรจุอัฐิของมหากษัตริย์ บุคคลที่มีความศักดิ์สิทธิ์หรือผู้มียศศักดิ์ ในแง่ของการสร้างพระเจดีย์นั้น มักจะปฏิบัติตามแบบแผนเก่ากล่าวคือ ในพระสถูปจะบรรจุพระบรมธาตุหรือสิ่งของใด ๆ ที่จะ เป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้าหรือพระธรรมของพระองค์เช่น บาตร จีวร เป็นต้น^{๖๙}

นักวิชาการทางตะวันตกให้ความเห็นไว้ว่า สิ่งที่บรรจุลงในพระสถูป ไม่ว่าจะเป็นพระบรมธาตุหรือของอื่นใดก็ตาม ล้วนแต่ทำหน้าที่เป็น “เมล็ดพันธุ์” ซึ่งจะนำความมีชีวิตกลับมาสู่สิ่งก่อสร้างคือพระสถูป เมื่อบรรจุสิ่งเหล่านี้ลงในธาตุบรรจุหรือองค์เรือนธาตุของเจดีย์ ก็ถือว่าการชุบชีวิตให้แก่หินหรือวัสดุในการก่อสร้างทันที หลักฐานที่บันทึกไว้ในคัมภีร์จุลวงศ์มีว่า การที่พวกทมิฬกรรณศรีลังกา และนำเอาสิ่งที่บรรจุไว้ในพระเจดีย์ออกมานั้น ถือว่าเป็นการทำลายชีวิตของชาวศรีลังกาโดยตรง คำที่ใช้ในประวัติศาสตร์ตอนนี้คือคำว่า “ชีวิต”

^{๖๖} <http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%80%E0%B8%88%E0%B8%94%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B9%8C> [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

^{๖๗} กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปและพุทธเจดีย์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔), หน้า ๗.

^{๖๘} น.ณ. ปากน้ำ, *สถูปเจดีย์ในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑.

^{๖๙} พระมหาสมชาย ธีรปภาโส (บุญเกลี้ยง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๕๔.

ดังนั้น การนำเอาพระธาตุออกมาจากพระเจดีย์จึงเท่ากับการทำลายพระเจดีย์ ชีวิตของพระเจดีย์ขึ้นอยู่กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่บรรจุไว้ภายใน^{๗๐}

เหตุที่ทำให้พระธาตุที่บรรจุในพระสถูปมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งนั้นเป็นเพราะพระธาตุมีคุณสมบัติของพระธรรมแฝงอยู่เช่นที่กล่าวกันว่า ทันทีที่บรรจุพระธาตุของพระตถาคตลงในพระสถูป ไม่ว่าจะเป็นเส้นพระเกศา พระมัสสุ พระหนต์ พระขนง หรือแม้แต่พระอังคารธาตุ พระสถูปนั้นก็กลายเป็นที่ประดิษฐานของสมบัติแห่งพระตถาคตธรรม พุทธศาสนาทุกนิกายมีเนื้อหาการสอนที่เกี่ยวกับความเป็นสิ่งเดียวกันระหว่างพระกายของพระพุทธเจ้ากับพระธรรมของพระองค์กล่าวคือพระอัฐิธาตุเป็นเครื่องหมายแสดงถึงพระกายหรือพระธรรมส่วนใดส่วนหนึ่งและทั้งพระกายและพระธรรมต่างก็เป็นสังขารธรรม พระธรรมตอนหนึ่งที่ประธานผู้มนุษย์ยอมช่วยมนุษย์ให้พบความรู้แจ้งได้ในฐานะเป็นเครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระเจดีย์ก็ทำหน้าที่เป็นสื่อแสดงถึงพระธรรมของพระองค์...พระสถูปส่วนใหญ่จะใช้เป็นที่บรรจุอัฐิที่เหลือจากการถวายพระเพลิงของพระองค์ เช่น พระสถูปที่ขุดพบในอัฟกานิสถานยุคแรก ในศรีลังกา และในประเทศอินเดียบางแห่งปรากฏว่าเป็นสถูปที่บรรจุพระธาตุในลักษณะนี้เป็นส่วนใหญ่^{๗๑} ความชัดเจนหรือความเข้าใจในสถูปเจดีย์ว่าเป็นสิ่งแทนพระพุทธเจ้าหรือสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาที่ปรากฏชัดเจน มีเรื่องเล่าว่าพระเจ้ากนิษกะซึ่งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิแห่งอาณาจักรกุษาณ เมื่อสมัยราว ๑,๘๐๐ ปี ล่วงมาแล้ว ทรงเคารพบูชาสถูปหรือเจดีย์โบราณแห่งหนึ่งโดยเข้าพระทัยผิดว่าเป็นพระธาตุเจดีย์ของพระพุทธเจ้า แสดงว่าสถูปหรือเจดีย์ไม่ใช่มีแต่เฉพาะพระพุทธศาสนา แม้ศาสนาอื่นในอินเดียสมัยนั้นก็มี และเรียกชื่อเป็นทำนองเดียวกัน เพราะแปลว่า เนินดินที่ฝังอัฐิ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่จิตเจตานั้นคือให้ความสำคัญแก่ความรู้สึกเมื่อจิตใจรวมอยู่ที่ใดความศักดิ์สิทธิ์ก็รวมที่นั่น ข้อสำคัญที่สุดคือการรวมจิตเจตานั้นคือรวมพลังศรัทธา จุดเด่นของเจดีย์คือเป็นที่รวมพลังศรัทธารวมพลังจิตใจรวมพลังศักดิ์สิทธิ์ เจดีย์ถือเป็นสิ่งดึงดูดใจที่ดีที่สุดของสังคมไทยยังจะต้องมีการสร้างต่อเนื่องไม่ขาดสายวัดที่มีคนหลังไหลไปรวมกันกราบไหว้บูชาไม่ขาดสายนั้นล้วนมีเจดีย์เป็นศูนย์รวมจิตใจทั้งสิ้น คนไปวัดไม่ได้เห็นอะไรไม่ได้ดูอะไรไม่ได้กราบไหว้อะไรอื่นขอเพียงได้เห็นเจดีย์ได้ดูเจดีย์ได้กราบไหว้เจดีย์ก็พอใจแล้ว ในประเทศไทยพุทธศาสนิกชนได้เห็นเจดีย์ก็มีความชื่นใจพูนศรัทธาไว้ได้ ข้อสังเกตสำคัญอย่างยิ่งคือ เจดีย์เป็นจุดเชื่อมหรือจุดลดช่องว่างระหว่างสังคมพระกับสังคมฆราวาสให้ห่างกันน้อยลงอย่างที่ได้กล่าวไว้แล้ว ฆราวาสที่ประกอบอาชีพที่ไม่ผิดกฎหมายแต่อาชีพนั้นเกี่ยวข้องกับการทำลายชีวิตสัตว์ เช่น เป็นชาวประมง เลี้ยงไหม ทำฟาร์มหมูฟาร์มไก่ ฆราวาสเหล่านั้นไม่ประสงค์จะติดต่อสัมพันธ์กับพระภิกษุสามเณรมากนัก แต่พวกเขาก็เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีก็ได้

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน.

^{๗๑} เอเดรียน สอนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, หน้า ๔๑๖.

อาศัยเจดีย์เป็นที่บูชาสักการะ ทำให้รู้สึกตัวตัวเองยังเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีอยู่ โดยสรุปแล้วเจดีย์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่กับสังคมไทย เป็นศูนย์รวมแห่งคุณความดีหลายอย่าง เช่น

(๑) บรรพบุรุษ คนโบราณนิยมที่จะสร้างเจดีย์เพื่อบรรจุอัฐิธาตุของบรรพบุรุษ ในเจดีย์จึงมีบรรพบุรุษสถิตอยู่ แม้จะเป็นเพียงชิ้นส่วนกระดูก แต่ให้ความอบอุ่นแก่ลูกหลานได้

(๒) กตัญญูกตเวทิตาธรรม คนไทยสำนึกในคุณความดีของบรรพบุรุษ จึงสร้างเจดีย์เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุ แม้ท่านเหล่านั้นจะเสียชีวิตไปแล้ว ลูกหลานก็ยังอยากที่จะยกย่องเชิดชู ประกาศคุณความดีของตนให้โลกรู้ เป็นการแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรม

(๓) ศรัทธา เจดีย์ที่สำคัญในประเทศไทยล้วนมีพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าบรรจุอยู่ หรือมีพระบรมธาตุ พระธาตุบรรจุอยู่ เช่น เจดีย์ภูเขาทอง วัดสระเกศ พระธาตุดอยสุเทพ จังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน พระธาตุพนม จังหวัดนครพนม พระบรมธาตุเจดีย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พระธาตุ(เจดีย์)เหล่านี้เป็นศูนย์รวมศรัทธาของมหาชนทุกสารทิศ หลั่งไหลมารวมกันบูชาสักการะไม่ขาดสาย

เจดีย์ถือเป็นแดนศักดิ์สิทธิ์ มีคนกล่าวว่า “ประเพณีการสร้างเจดีย์นี้ ถือเป็นความชาญฉลาดของบรรพบุรุษไทยที่จะสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีไทยสู่ลูกหลานชั่วกัลป์ เป็นมรดกตกทอดสืบเนื่องไปเป็นพัน ๆ ปี เจดีย์แสดงถึงความเป็นไทย เป็นปูชนียสถานเป็นมิ่งขวัญคู่บ้านคู่เมือง เป็นที่กราบไหว้บูชาของพุทธมามกะ บ่งบอกถึงความรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาและจิตใจของคนไทย” การบูชาเจดีย์มีอานิสงส์สูงสุด ดังข้อความในคัมภีร์อุปัฏฐากตอนหนึ่งว่า “เป็นอันว่าพระเจ้าอโศกธรรมราชาได้โปรดให้สร้างพระเจดีย์ขึ้น ๘ หมื่น ๔ พัน ในพื้นชมพูทวีปด้วยอาการอย่างนี้ พระสถูปทั้งปวงนั้น เป็นประดุจดวงประทีปดวงเดียวของชาวโลก เป็นปูชนียสถานที่จะนำสรรพสัตว์ไปสู่สวรรค์นิพพาน ควรที่สาธุชนจะละการงานอื่น ๆ มากกราบไหว้บูชาทุกเมื่อ^{๗๒}

สรุปได้ว่า การสร้างพระเจดีย์นั้นไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นที่บูชา (อามิสบูชา) เท่านั้น ยังใช้เป็นที่ศึกษาปฏิบัติธรรม (ปฏิบัติบูชา) ได้ด้วย เพราะพระเจดีย์ถือว่าเป็นตัวแทนหรือเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าได้ ภิกษุผู้เจริญกรรมฐานบางรูปยังปิติมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นเพราะเห็นพระเจดีย์หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ ยังปิติมีพระสงฆ์เป็นอารมณ์ให้เกิดขึ้นเพราะเห็นพระสงฆ์ พิจารณาปิตินั้นแหละโดยความเป็นของสิ้นไปเสื่อมไป ย่อมบรรลुพระอรหัต เห็นพระเถระทั้งหลายตั้งอยู่ในโอวาทของพระเถระเหล่านั้น เห็นอสุภยังปฐมณานให้เกิดขึ้นในอสุภนั้น พิจารณาอสุภนั้นโดยความเป็นของสิ้นไปเสื่อมไป ย่อมบรรลुพระอรหัต เพราะเหตุนี้ ท่านจึงเรียกการเห็นพระเจดีย์เป็นต้นว่ามีประโยชน์^{๗๓} อีกเหตุผล

^{๗๒} พระมหาสมจินต์ สมมาปัญโญ. *เจดีย์ในพระพุทธศาสนา*. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97 [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

^{๗๓} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๑๔/๑๖๖.

หนึ่งที่เป็นคุณค่าที่แฝงอยู่กับเจดีย์นั้นคือ การเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา เนื่องจากเจดีย์ที่มีรูปทรงต่าง ๆ นั้น สร้างขึ้นตามคติความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา รูปทรงและองค์ประกอบเจดีย์ส่วนต่าง ๆ ล้วนแต่แฝงนัยของธรรมอยู่ เมื่อเห็นเจดีย์ก็จะรู้ทันทีว่าเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาเหมือนกับเห็นพระพุทธรูปหรือธรรมจักร

๔.๕.๒.๒ ตำแหน่งที่ตั้งของเจดีย์

เจดีย์เป็นคำที่ไม่บ่งบอกถึงลักษณะทรวดทรง ต้องมีคำขยายซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ คำขยายที่ให้ความหมายทางด้านตำแหน่งที่ตั้ง หน้าที่ใช้งาน โดยมักบ่งถึงขนาดและความสำคัญด้วย เช่น เจดีย์ประธาน เจดีย์ราย ส่วนคำขยายที่ให้ความหมายทางด้านรูปแบบได้แก่ เจดีย์ทรงระฆัง เจดีย์ทรงปราสาท เจดีย์ทรงปราสาท เป็นต้น

(๑) **เจดีย์ประธาน** เจดีย์ที่สร้างเป็นหลักของวัด มีขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาเจดีย์องค์อื่นภายในวัดและสร้างอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญหรือเป็นศูนย์กลางของแผนผัง ตำแหน่งที่สำคัญและขนาดใหญ่ที่สุดในบรรดาเจดีย์ภายในวัดทำให้เรียกว่า เจดีย์ประธาน ซึ่งไม่ได้หมายถึงรูปแบบของเจดีย์และมักมีความสำคัญตามนัยทางบทบาทหน้าที่ เช่นเป็นพระธาตุเจดีย์ หรือเจดีย์บรรจุอัฐิของกษัตริย์ผู้ล่วงลับ

(๒) **เจดีย์ประจำมุม, เจดีย์ประจำทิศ** ระบุตำแหน่งของเจดีย์ว่าอยู่ประจำมุมทั้งสี่หรือประจำทิศทั้งสี่ของเจดีย์ประธาน มีขนาดเล็กกว่าเจดีย์ประธาน ชื่อเรียกระบุตำแหน่งที่ตั้งดังกล่าวไม่ได้หมายรวมถึงรูปแบบเจดีย์ คำว่าเจดีย์ประจำทิศยังมีที่เรียกอีกอย่างว่า เจดีย์ประจำด้าน (หากเจดีย์ประธานนั้นมีแผนผังทรงสี่เหลี่ยม) ทั้งเจดีย์ประจำด้านและเจดีย์ประจำทิศยังมีที่เรียกรวมว่า เจดีย์บริวาร ซึ่งตำแหน่งที่ปรากฏในแผนผังยังสามารถนำไปพิจารณาในมิติทางคติสัญลักษณ์ของภูมิจักรวาลทางพุทธศาสนา ซึ่งมักมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับเจดีย์ประธานด้วย

(๓) **เจดีย์ราย** คือเจดีย์ที่มีขนาดเล็กสร้างเรียงรายรอบบริเวณของเจดีย์ประธาน โดยอยู่ถัดออกมาจากเจดีย์ประจำมุมและเจดีย์ประจำทิศ และเป็นศัพท์ระบุตำแหน่งไม่มีความหมายทางด้านรูปแบบ แต่ในด้านบทบาทและหน้าที่มักจะทำหน้าที่เป็นเจดีย์บรรจุอัฐิหรือสรีระของบุคคล ราชวงศ์ พระสงฆ์ ตามแต่จะปรากฏในวัดที่มีศักดิ์และฐานะสำคัญในระดับต่าง ๆ กัน

(๔) **เจดีย์คู่** หมายถึง พระเจดีย์ที่ทำเป็นคู่ ตั้งอยู่ด้านหน้าอาคารสำคัญอย่างพระอุโบสถหรือพระวิหาร หรือพระปราสาท เจดีย์คู่ วัดชินวรสนธินบุรี เจดีย์คู่ วัดไชยวัฒนารามอยุธยา

(๕) **เจดีย์หมู่** หมายถึง พระเจดีย์ที่สร้างเป็นกลุ่มหรือหมู่ในบริเวณเดียวกัน โดยเน้นความสำคัญของทั้งกลุ่ม ไม่ได้เน้นที่องค์ใดองค์หนึ่งโดยเฉพาะ

๔.๕.๒.๓ การขนานนามเจดีย์

เจดีย์ที่มีองค์ประกอบของส่วนฐาน ๒ ชนิดคือฐานเขียงซ้อนลดหลั่นกันเป็นชุด สอดขึ้นรับฐานบัวลูกแก้วอกไก่ซึ่งปรับทรงให้สูงขึ้น ต่อจากนั้นขึ้นไปเป็นส่วนกลางหรือเรือนธาตุ ประกอบด้วยฐานที่รองรับคือฐานเรือนธาตุชั้นเดียวหรือสองชั้น องค์เรือนธาตุย่อมุมและประดับกลีบบนตามมุมด้านบน ส่วนยอดซึ่งเป็นทรงดอกบัวตูม ในสมัยสุโขทัยไม่ปรากฏการขนานนามเจดีย์รูปดังกล่าว แต่ในปัจจุบันมีชื่อเรียกทางวงวิชาการ ว่า

(๑) เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

(๒) เจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงดอกบัว^{๗๔}

นอกจากนี้ยังเรียกว่า “เจดีย์ทรงเทพาน” โดยสมเด็จพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้ขนานนามในการศึกษาช่วงแรก ต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียกว่า “เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์” และนายธนิต อยู่โพธิ์ อธิบดีอธิบดีกรมศิลปากรได้สันนิษฐานถึงความเป็นไปได้ของคำรูปทรงซึ่งคล้าย “ทรงดอกบัวตูม” ซึ่งล้วนแต่เป็นการขนานนามเจดีย์ตามคำรูปทรงของส่วนยอดเจดีย์ซึ่งคล้ายดอกบัวตูมตามนัยของความหมาย “พุ่มข้าวบิณฑ์” ตามคำจำกัดความในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานคือ ข้าวสุกที่บรรจุใส่กรวยไว้ในพุ่มดอกไม้ใช้ในการเซ่นบูชา ชื่อลายอย่างหนึ่งรูปเหมือนข้าวบิณฑ์, บางทีเรียกทรงข้าวบิณฑ์ และเป็นต้นกำเนิดของลายทรงข้าวบิณฑ์ เป็นลายพุ่มโคร่งภายนอกคล้ายดอกบัว ส่วนดอกบัวมีความสำคัญในมิติทางวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาเป็นตัวแทนความหมายในความเชื่อเรื่องภูมิจักรวาล ในคัมภีร์โลกสันฐานกล่าวถึงบัวเป็นต้นไม้ต้นแรกที่เกิดขึ้นภายหลังจากอุบัติขึ้นของโลกใหม่ (เป็นสัญลักษณ์แห่งการเริ่มต้นของกัปใหม่) ภายหลังไฟประลัยกัลป์ล้างโลก และในภาษาบาลี ปทุมแปลว่า ต้นไม้ต้นแรก ซึ่งคำว่า “พุ่มข้าวบิณฑ์” และ “ทรงดอกบัวตูมหรือดอกบัว” ต่างใช้เป็นคำขยายให้กับคำรูปทรงของเจดีย์ที่มีองค์ประกอบดังกล่าวมาแล้ว และโดยส่วนใหญ่ในส่วนของการศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือทรงดอกบัวตูม (ดอกบัว) นี้มุ่งประเด็นการศึกษาในแง่มุมของประวัติศาสตร์ศิลปะ การศึกษาต่อไปในรายละเอียดส่วนคตินัยสัญลักษณ์ซึ่งกำหนดหลักเกณฑ์การออกแบบ จะแสดงให้เห็นความสัมพันธ์กับมิติทางสัญลักษณ์ที่ถูกใช้ในการกำหนดบทบาทหน้าที่ของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในกระบวนการจัดตั้งรัฐสุโขทัย ดังนั้นการขนานนามเจดีย์ในการศึกษาต่อไปนี้จึงใช้ “ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์” จำกัดความหมายของเจดีย์รูปทรงดังกล่าวไปก่อน ส่วนคำว่า “ทรงดอกบัวตูม” (ดอกบัว) ที่น่าจะมีนัยสัมพันธ์กับคตินัยสัญลักษณ์ทางพุทธศาสนาจะทำการศึกษาในส่วนกระบวนการออกแบบของเจดีย์ต่อไป^{๗๕}

^{๗๔} คทา จันทลักษณ์, “การศึกษาเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๕๒-๕๘.

^{๗๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒-๕๘.

๔.๕.๒.๔ ลักษณะและรูปทรงทางสถาปัตยกรรม

พระเจดีย์ในประเทศไทย จากหลักฐานที่ปรากฏเจดีย์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบได้ในปัจจุบันคือ สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๘) ซึ่งส่วนใหญ่พังทลายเหลือแต่แนวฐานจึงต้องสันนิษฐานรูปแบบจากพระสถูปจำลองขนาดเล็ก หรือจากภาพปูนปั้นเหนือผนังถ้าบางแห่งหรือจากภาพสลักบนใบเสมาสมัยเดียวกัน ทำให้พอเห็นได้ว่ามีองค์ประกอบสำคัญ ๔ อย่าง คือ ฐาน องค์ระฆัง บัลลังก์ และยอด ซึ่งเป็นแบบแผนที่รับมาจากต้นแบบในอินเดียสมัยต่อ ๆ มาจึงได้พัฒนารูปแบบต่าง ๆ ไปตามยุคสมัยจวบจนถึงปัจจุบัน ภายใต้รูปแบบและลักษณะที่ตั้งอยู่บนกรอบโครงรูปทรงหลักที่มีอยู่ ๔ แบบ คือ

(๑) **เจดีย์ทรงกลม** หมายถึง พระเจดีย์ซึ่งมีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นอย่างรูปกรวยกลม พระเจดีย์ทรงกลมนี้อถือเป็นแบบแผนเฉพาะของพระเจดีย์ในประเทศไทยที่นิยมสร้างกันมาแทบทุกสมัยเช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม, วัดราชสิทธิาราม ธนบุรี

(๒) **เจดีย์ ๘ เหลี่ยม** หมายถึง พระเจดีย์ที่มีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นรูปกรวยแหลมแปดเหลี่ยม มีองค์ประกอบที่ใช้แบบแผนคล้ายกับพระเจดีย์ทรงกลมทั่วไป พระเจดีย์ทรงนี้มีพัฒนาการจากรูปแบบเจดีย์ทรงกลมอีกชั้นหนึ่ง โดยแทนที่จะเน้นตัวองค์ระฆังกลับเน้นที่ส่วนฐานแทนด้วยการยึดฐานขึ้นจนกลายเป็นส่วนสำคัญไป เช่น วัดธรรมิกราช อุดยธา วัดสุวรรณาวาส อุดยธา

(๓) **เจดีย์ ๔ เหลี่ยม** หมายถึง พระเจดีย์ที่มีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นอย่างรูปกรวย ๔ เหลี่ยม แบ่งเป็น

- **เจดีย์ ๔ เหลี่ยมย่อมุม** เป็นการนำองค์ประกอบและรูปทรงของเจดีย์ทรงกลมมาปรับเป็นเจดีย์ ๔ เหลี่ยมย่อมุม มีทั้งย่อเหลี่ยมไม้ ๑๒ ๑๖ และ ๒๐ ในเวลาต่อมาได้พัฒนารูปทรงเส้นกรอบนอกของโครงรูปให้เรียวแหลมยิ่งขึ้น เรียกรูปทรงอย่างนี้ว่า “ทรงจอมแห” หรือ “ไม้เรียวหวดฟ้า”

- **เจดีย์ ๔ เหลี่ยมฐานสูง** เป็นแบบอย่างที่ใช้วิธียึดฐานปัทม์ขึ้นบนให้สูงขึ้น เพื่อเป็นเรือนธาตุขององค์พระเจดีย์ ประดับซุ้มจรนำ นอกจากนี้ในบางสมัย อาทิ สมัยศรีวิชัยหรือล้านนายังนิยมทำเจดีย์จำลองขนาดเล็กประดับที่มุมทั้ง ๔ เหนือเรือนธาตุอีกด้วย เช่น เจดีย์ราย วัดเจดีย์เจ็ดแถว สุโขทัย, เจดีย์รายวัดพระราม อุดยธา ,พระบรมธาตุไชยา สุราษฎร์ธานี,พระเจดีย์เชียงยืน ลำพูน

(๔) **เจดีย์แบบเบ็ดเตล็ด** หมายถึง พระเจดีย์ที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะที่ใช้กันในบางกลุ่มบางพื้นที่ ที่ไม่จัดให้อยู่ในรูปแบบทั้ง ๓ ลักษณะดังที่กล่าวมาแล้วเช่น

- **ทรงดอกบัวตูม** คือ พระเจดีย์รูปทรงสูง มีฐานเชิงซ้อนลดหลั่นขึ้นไปรับเรือนธาตุ เทินปลายยอดด้วยรูปดอกบัวตูม

- **ทรงปราสาท** คือ พระเจดีย์ทรง ๔ เหลี่ยม ที่มีรูปแบบของส่วนยอดอาคารทำเป็นชั้นคล้ายหลังคาซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น ก่อหน้ารับองค์ระฆังกลมบนส่วนปลาย นิยมกันในกลุ่ม

พระเจดีย์แถบล้านนา เช่น เจดีย์ทรงดอกบัวตูม ,วัดสวนแก้วอุทยานน้อย สุโขทัย,เจดีย์ทรงดอกบัวตูม วัดมหาธาตุ สุโขทัย

สรุปได้ว่า คติทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับเจดีย์ที่มีต่อสถาปัตยกรรมนั้นมีพัฒนาการมาโดยลำดับ เมื่อเปรียบเทียบรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์ในปัจจุบันกับในอดีตก็จะเห็นถึงความแตกต่าง รูปแบบงานช่างเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในการเผยแพร่คติความเชื่อ ความศรัทธาและความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น รูปแบบของเจดีย์โบราณต้นแบบแทนสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงความศรัทธาศักดิ์สิทธิ์ที่เจดีย์สร้างขึ้นใหม่ หีบขี้เฒมาโดยมีการสร้างส่วนประกอบอย่างอื่นเพิ่มเติมผสมผสานขึ้นในเจดีย์สร้างใหม่ อาทิ ประโยชน์ใช้สอยภายในองค์เจดีย์^{๗๖} เมื่อมีการเพิ่มเติมก็จำเป็นต้องมีการลดเพื่อให้เกิดความเหมาะสม จึงกล่าวได้ว่ารูปทรงเดิมของเจดีย์โบราณต้นแบบจึงเปลี่ยนไปมากจนกระทั่งเป็นรูปแบบใหม่

๔.๖ อิทธิพลของเจดีย์ต่อวรรณกรรม

การแสดงความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาและความนึกคิดต่อเจดีย์ นอกจากจะแสดงออกทางความเชื่อ ประเพณี วิถีชีวิต และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแล้ว พุทธศาสนิกชนยังนิยมแสดงออกถึงความรู้สึกต่าง ๆ ที่มีต่อเจดีย์ผ่านงานวรรณกรรมด้วย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๔.๖.๑ ความหมายของวรรณกรรม

วรรณกรรม หมายถึง งานหนังสือ งานประพันธ์ บทประพันธ์ทุกชนิดทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง^{๗๗} กล่าวกว้าง ๆ ได้ว่าเป็นงานเขียนที่แต่งขึ้นหรืองานศิลปะ ที่เป็นผลงานอันเกิดจากการคิด และจินตนาการแล้วเรียบเรียงนำมาบอกเล่า บันทึก ขับร้อง หรือสื่อออกมาด้วยกลวิธีต่าง ๆ โดยทั่วไปแล้วจะแบ่งวรรณกรรมเป็น ๒ ประเภท คือ วรรณกรรมลายลักษณ์ คือวรรณกรรมที่บันทึกเป็นตัวหนังสือ และวรรณกรรมมุขปาฐะ อันได้แก่ วรรณกรรมที่เล่าด้วยปากไม่ได้จดบันทึก ด้วยเหตุนี้วรรณกรรมจึงมีความหมายครอบคลุมกว้างถึงประวัติ นิทาน ตำนาน เรื่องเล่า ขำขัน เรื่องสั้น นวนิยาย บทเพลง คำคม เป็นต้น

๔.๖.๒ ลักษณะและประเภทของวรรณกรรม

วรรณกรรมเป็นผลงานศิลปะที่แสดงออกด้วยการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารเรื่องราวให้เข้าใจระหว่างมนุษย์ ภาษาเป็นสิ่งที่มนุษย์คิดค้นและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้สื่อความหมายเรื่องราวต่าง ๆ ภาษาที่มนุษย์ใช้ในการสื่อสารได้แก่

(๑) ภาษาพูด โดยการใช้เสียง

^{๗๖} รัชชัย ยอดพิชัย, เจดีย์ในประเทศไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๖-๑๗๘.

^{๗๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๑๐๕๔.

(๒) ภาษาเขียน โดยการใช้ตัวอักษร ตัวเลข สัญลักษณ์ และภาพ

(๓) ภาษาท่าทาง โดยการใช้กิริยาท่าทาง หรือประกอบวัสดุอย่างอื่น

ความงามหรือศิลปะในการใช้ภาษาขึ้นอยู่กับการใช้ภาษาให้ถูกต้องชัดเจน และเหมาะสมกับเวลา โอกาส และบุคคล นอกจากนี้ภาษาแต่ละภาษายังสามารถปรุงแต่งให้เกิดความเหมาะสมไพเราะ หรือสวยงามได้ นอกจากนี้ยังมีการบัญญัติคำราชาศัพท์คำสุภาพขึ้นมาใช้ได้อย่างเหมาะสมแสดงให้เห็นวัฒนธรรมที่เป็นเลิศทางการใช้ภาษาที่ควรดำรงและยึดถือต่อไป ผู้สร้างสรรค์งานวรรณกรรม เรียกว่า นักเขียน นักประพันธ์ หรือกวี

วรรณกรรมไทย แบ่งออกได้ ๒ ชนิด คือ

(๑) ร้อยแก้ว คือ ความเรียงที่สละสลวยไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมายเป็นข้อความเรียงที่แสดงเนื้อหาเรื่องราวต่าง ๆ

(๒) ร้อยกรอง คือ งานเขียนที่เรียบเรียงถ้อยคำให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ ในลักษณะคำประพันธ์ที่มีถ้อยคำที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์^{๗๘} เป็นข้อความที่มีการใช้คำที่สัมผัสคล้องจองทำให้สัมผัสได้ถึงความงามของภาษาไทยร้อยกรองมีหลายแบบ คือ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย

๔.๖.๓ อิทธิพลของเจดีย์ต่อวรรณกรรม

สำหรับวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากคติเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาพบว่า มีทั้ง ๔ ภาค จำแนกตามลำดับดังต่อไปนี้

๔.๖.๓.๑ วรรณกรรมภาคเหนือที่เกี่ยวกับเจดีย์

จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมภาคเหนือที่กล่าวถึงคติเรื่องเจดีย์มีจำนวนมาก เนื่องจากวรรณกรรมทางภาคเหนือส่วนมากเป็นวรรณกรรมศาสนา จึงมักจะกล่าวถึงเรื่องเจดีย์เสมอ สำหรับวรรณกรรมภาคเหนือที่กล่าวถึงเรื่องเจดีย์ซึ่งเป็นที่รู้จักคือ โคลงหริภุญไชย

โคลงหริภุญไชย เป็นโคลงนิราศที่เก่าแก่เรื่องหนึ่ง ไม่แน่ชัดว่าแต่งในสมัยไหน บางท่านว่าแต่งในสมัยพระเจ้าปราสาททองในราว พ.ศ. ๒๑๘๑ บางท่านว่าแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ ในราว พ.ศ. ๒๐๖๐

๑) ผู้แต่ง ชื่อทิพ หรือศรีทิพ

๒) ทำนองแต่ง แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

๓) วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อแสดงความอาลัยรักต่อคนรักของตนที่ตนต้องจากไปนมัสการพระธาตุหริภุญไชย (สมัยก่อน การคมนาคมไม่สะดวก จะไปไหนมาไหนแต่ละที่ต้องใช้เวลาหลายวันหรือเป็นแรมเดือนกว่าจะถึงกว่าจะกลับ ฉะนั้น การไปค้างอ้างแรมที่ไหน ก็

^{๗๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๙๓๐-๙๓๑.

เหมือนจากกันไปนานแสนนาน ทำให้อดคิดถึงอดอาลัยรักกันไม่ได้ ผู้ที่มีอารมณ์กวีจึงแต่งกวีไว้เป็นที่ระลึกถึง)

๔) สารสำคัญ เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย อันได้แก่ พระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ ได้บอกวันเดือนปีที่เดินทางไปนมัสการพระธาตุหริภุญไชย (ปัจจุบันอยู่ในจังหวัดลำพูน) โดยที่ก่อนจะออกเดินทางไปได้ไปกราบลาพระพุทฺธสีหิงค์ ขอพรจากพระเจ้ามั่งราย พระมหากษัตริย์ที่ชาวเชียงใหม่ถือเป็นผู้ที่ศักดิ์สิทธิ์ควรเคารพบูชาระหว่างทางพบเห็นอะไรก็เอามาเป็นอารมณ์สำหรับคร่ำครวญหวนคะนึ่งถึงนางที่ตนรักได้ตลอดเวลา เมื่อถึงเมืองหริภุญไชย(ลำพูน)ก็ได้ทำการนมัสการพระธาตุอันเป็นที่เคารพสักการะสมความปรารถนา กวีได้บรรยายถึงความงดงามของพระธาตุและการมีงานสมโภชพระธาตุ กราบนมัสการพระธาตุหริภุญไชยแล้วก็เดินทางกลับเมืองเชียงใหม่^{๗๙}

๔.๖.๓.๒ วรรณกรรมภาคกลางที่เกี่ยวกับเจดีย์

จากการศึกษาวรรณกรรมภาคกลางที่เกี่ยวกับเจดีย์มีหลายเรื่อง ตัวอย่างเช่น ภาพยี่ห้อโคลงนิราศ โคลงนิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง และนิราศพระบาท มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

(๑) ภาพยี่ห้อโคลงนิราศ เป็นภาพยี่ห้อโคลงที่ทรงแต่งขึ้นที่พระพุทฺธบาท เมื่อครั้งที่เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศรตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศประพาสพระพุทฺธบาทที่สระบุรี เป็นบทคร่ำครวญที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับพระพุทฺธบาทเลย บางคนเรียกภาพยี่ห้อโคลงนี้ว่า นิราศธารโศก บางคนเรียกว่า ภาพยี่ห้อโคลงนิราศพระบาท

๑) ผู้แต่ง เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร หรือเจ้าฟ้ากุ้ง

๒) ทำนองแต่ง แต่งเป็นภาพยี่ห้อโคลง โดยใช้ภาพยี่ห้อ และโคลงสี่สุภาพสลับกัน

๓) วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อบันทึกการเดินทางเมื่อครั้งตามเสด็จสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศไปพระพุทฺธบาทสระบุรี และเพื่อรำพึงรำพันถึงหญิงคนรัก และเพื่อแข่งขันกับโคลงทวาทศมาส

๓) สารสำคัญ กล่าวถึงความงามของนางหญิงผู้เป็นที่รักที่พลัดพรากจากกัน แล้วรำพึงรำพันถึงนางเป็นโม่ง ยาม วัน เดือน ฤดู และปี คล้าย ๆ กับโคลงทวาทศมาส และมีการคร่ำครวญถึงความรัก เมื่อกล่าวชมธรรมชาติมีการพรรณนาขบวนแห่ชมพระสนม ชมไม้ ชมนก ชมปลา กล่าวพาดพิงถึงบุคคลในวรรณคดีอื่น เช่น พระราม กับ นางสีดา เป็นต้น ที่พลัดพรากจากกันแล้วก็ได้พบกันอีก แต่ตนเองสืจากกันตอนนี้แล้วเมื่อไรจะได้พบกันอีก^{๘๐}

^{๗๙} เอกรัตน อุดมสมพร, วรรณคดีสมัยอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔.

^{๘๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

(๒) **โคลงนิราศพระบาท** โคลงนิราศพระบาท เนื้อความตอนต้นกับตอนท้ายขาดหายไป มีโคลงที่เหลืออยู่เพียง ๒๕ บทเท่านั้นทำให้ไม่มีความสมบูรณ์ พระยาตรังควมบาลได้ทำการรวบรวมไว้ในหนังสือ โคลงกวีโบราณ

๑) ผู้แต่ง พระมหานาค วัดท่าทราย กรุงเทพมหานคร

๒) ทำนองแต่ง แต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

๓) วัตถุประสงค์ในการแต่ง เพื่อพรรณนาความรู้สึกละเลาะสิ่งทีพบเห็นในคราวเดินทางไปนมัสการพระพุทธรูปพระบาทสระบุรี

๔) สารสำคัญ เอาเฉพาะเนื้อหาที่มีเหลืออยู่ก็เป็นการพรรณนาการเดินทางออกจากกรุงเทพมหานคร ผ่านตำบลหัวรอ วัดตองปุ เพนียดคล้องช้าง ชนบทบ้านกระทุ่ม หนองคนที่ นางผา บางโหนด แม่ลา จบลตรงตำบลท้ายพิบูลซึ่งอยู่ใกล้พระพุทธรูปพระบาทสระบุรี^{๘๑}

(๓) **นิราศภูเขาทอง** สุนทรภู่แต่งเรื่องนี้เมื่อบวชและเดินทางไปนมัสการพระเจดีย์ภูเขาทองที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๑) ผู้แต่ง สุนทรภู่

๒) ทำนองแต่ง แต่งเป็นกลอนนิราศ

๓) วัตถุประสงค์ในการแต่ง แต่งเพื่อบันทึกการเดินทางและแสดงความรู้สึกของตน

๔) สารสำคัญ พูดถึงการเดินทางของสุนทรภู่ ซึ่งไปกับหนูพัดบุตรชายโดยทางเรือผ่านสถานที่ต่าง ๆ หลายแห่งจนถึงภูเขาทองและมีการรำพันถึงรัชกาลที่ ๒^{๘๒}

(๔) **นิราศพระบาท** สุนทรภู่แต่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๕๐ เมื่อตามเสด็จพระภิกษุพระองค์เจ้าปฐมวงศ์ซึ่งจำพรรษาอยู่ที่วัดระฆังโฆสิตาราม ไปนมัสการพระพุทธรูปพระบาทสระบุรี

๑) ผู้แต่ง สุนทรภู่

๒) ทำนองแต่ง แต่งเป็นกลอนสวด

๓) วัตถุประสงค์ในการแต่ง แต่งเพื่อบันทึกการเดินทาง และแสดงความอาลัยรักนางจันผู้เป็นภรรยา

๔) สารสำคัญ กล่าวถึงการเดินทางซึ่งเป็นการเดินทางโดยทางเรือเพื่อไปนมัสการพระพุทธรูปพระบาทสระบุรี โดยเริ่มเดินทางออกจากวัดระฆังฯ ผ่านทางสถานที่ต่าง ๆ ขึ้นบกที่ท่าเรือแล้วเดินทางต่อไปพระพุทธรูป ระหว่างนั้นมีการรำพันรำพันถึงนางจันผู้เป็นภรรยาสุดที่รักเพียงคนเดียวไม่มีคนอื่นเลย ถึงพระพุทธรูปแล้วได้กล่าวนมัสการและกล่าวชมพระพุทธรูปการฉลองพระพุทธรูปแล้วเดินทางกลับ^{๘๓}

^{๘๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๔.

^{๘๒} เอกรัตน อุดมสมพร, **วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์**, (กรุงเทพมหานคร :พัฒนศึกษา, ๒๕๔๔), หน้า ๓๔, ๘๒.

^{๘๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๐.

๔.๖.๓.๓ วรรณกรรมภาคอีสานที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์

จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมภาคอีสานที่กล่าวถึงพระธาตุเจดีย์มีหลายเรื่อง แต่ที่มีชื่อเสียงที่สุดคือ ตำนานอูรังคินิทาน หรือ ตำนานอูรังคธาตุ เป็นแม่บทของวรรณกรรม ตำนานพระธาตุและพระบาทในล้านช้างและแถบลุ่มแม่น้ำโขงทั้งสองฟากฝั่ง พบว่ามีการอ้างอิงในเรื่องราวของตำนานเรื่องนี้อยู่ เช่น ตำนานพระธาตุพังพวน ตำนานพระธาตุภูเพ็ก ตำนานพระธาตุนารายณ์เจงเวง ตำนานพระธาตุเชิงชุม ตำนานพระธาตุตุ่มไก่อ ตำนานพระธาตุเขี้ยว ผาง ตำนานพระธาตุเรณูนคร ตำนานพระธาตุเขาหลวง ตำนานพระธาตุขามแก่น ตำนานพระพุทธรูปบาทบัวบก ตำนานพระพุทธรูปบาทบัวบาน ตำนานพระพุทธรูปธาตุเวียง ตำนานพระพุทธรูปภูควายเงิน ตำนานพระพุทธรูปบาทเวินปลา ในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันอยู่ในเรื่องราวของตำนานพระธาตุหลวงเวียงจันทน์ ตำนานพระธาตุศรีโคตรบอง ตำนานพระธาตุอิงฮัง ในเขตฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง

ตำนานอูรังคินิทาน หรือตำนานอูรังคธาตุ ซึ่งถือเป็นวรรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลสืบเนื่องมาจากทางฝ่ายล้านนาเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ จากความสัมพันธ์ทั้งทางประวัติศาสตร์ ศาสนา เครือญาติ ขาดิพันธุ์ การเมืองการปกครองและเศรษฐกิจ ประการสำคัญคือการศาสนาในช่วงรัชสมัยพระเมืองแก้ว พ.ศ. ๒๐๓๘-๒๐๖๘ ที่พุทธศาสนาถือว่าเป็นยุคเจริญรุ่งเรืองสูงสุด จนกระทั่งถึงรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐา พ.ศ. ๒๐๙๑-๒๑๑๕ ซึ่งเป็นผู้ที่สืบสายเชื้อวงศ์จากทั้งระหว่างเมืองเชียงใหม่และหลวงพระบางในเวลานั้น โดยได้เป็นบุคคลสำคัญที่นำพามาสู่ความสัมพันธ์ระหว่างสองอาณาจักรที่ชัดเจนที่สุดเท่าที่มีปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ล้านนาและล้านช้าง^{๔๔}

๔.๖.๓.๔ วรรณกรรมภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับเจดีย์

จากการศึกษาพบว่า วรรณกรรมไทยภาคใต้ที่หลงเหลืออยู่ที่เป็นลายลักษณ์ เช่น สุนิ น พระรถเมรี ตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช และพระมหาชาติก เป็นต้น ส่วนวรรณกรรมมุขปาฐะนั้นมีอยู่จำนวนมากและหลากหลายไม่ว่าเพลงร้องเรือเด็ก(เพลงกล่อมเด็ก) นิทาน และปริศนาคำทายสนใจถามผู้เฒ่าผู้แก่ได้ หรือจากหนังสือเอกสารและงานวิจัยซึ่งมีอยู่พอสมควร ที่ผ่านมามีการศึกษาวรรณกรรมภาคใต้กันอยู่บ้าง สถานศึกษาหลายแห่งในภาคใต้ที่ถือว่าได้เริ่มต้นในการศึกษา เช่น วิทยาลัยครูสงขลา วิทยาลัยครูนครศรีธรรมราช และวิทยาลัยวิชาการศึกษาสงขลา (มศว สงขลาหรือ มศว ภาคใต้ หรือ มหาวิทยาลัยทักษิณ ในปัจจุบันนี้) นับได้ว่าสถานศึกษาทั้ง ๓ แห่งนี้มีคุณูปการต่อชาวไทยภาคใต้และชาวไทยเป็นอย่างยิ่ง การศึกษาในระยะเริ่มต้นก็เป็นการรวบรวมตัววรรณกรรม ถ้าเป็นมุขปาฐะก็มีการจดบันทึก

^{๔๔} อุดร จันทวัน, “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอูรังคธาตุนิทาน : ภาษาทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า บทคัดย่อ.

บันทึกเสียง ถ้าลายลักษณ์ก็ขอต้นฉบับบ้าง คัดลอกบ้าง ตามแต่ถนัด ส่วนที่เป็นลายลักษณ์ก็มีทั้งที่เป็น "บุต"(สมุดข่อย) และใบลาน ส่วนที่เป็นจารึกก็มีอยู่บ้างแต่น้อยมาก ผู้เก็บรวบรวมก็มีอาจารย์เป็นหลักบอกให้นักศึกษาทำงานส่ง แต่บางครั้งก็พานักศึกษาออกภาคสนามไปศึกษาในพื้นที่และเก็บต้นฉบับวรรณกรรมด้วย

ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช จึงเป็นวรรณกรรมภาคใต้ที่กล่าวถึงคติเรื่องเจดีย์ในพระพุทธศาสนา แต่งยึดโยงกับตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ได้ให้ความตั้งแต่สมัยพุทธกาล ครั้งเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วมีการแบ่งและประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ที่ต่าง ๆ โดยในคราวถวายพระเพลิงนั้นพระเกษมมหาเถระได้กำบังกายเข้าในกองเพลิง อนุรักษ์พระทันตธาตุออกไปถวายพระเจ้าสิงหาราชแห่งนครปาหมาก ต่อมาเรียกนครนี้ว่า ทนธบุรี มีกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ยกทัพมาชิงพระทันตธาตุนี้มิได้ขาด กระทั่งกษัตริย์หนุ่ม ๕ พระองค์ยกทัพเข้าประชิดเมือง พระเจ้าสิงหาราชคาดการณ์ว่ายากจะรักษาเมืองไว้ได้จึงให้พระราชธิดา ราชบุตร พระนางเหมชาลา พระทนทกุมาร อนุรักษ์พระทันตธาตุลงกำปั่นหนีไปกรุงลังกา เพื่อถวายแก่พระเจ้ากรุงลังกาที่ได้มาทูลขอของหลายครั้งแล้วแต่เรือกำปั่นถูกพายุพัดแตกกลางทะเลเล็ดทั้งสองฝั่งแล้วเดินทางถึงหาดทรายแก้วฝั่งพระทันตธาตุที่ซ่อนในพระเกศาของพระนางเหมชาลาลง ณ หาดทรายแก้ว จนเมื่อพระมหาเถรพรหมเทพพบเข้าได้นำสองกุมารอนุรักษ์พระทันตธาตุต่อไปยังลังกาถวายต่อพระเจ้าทศคามนีสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ประดิษฐานพร้อมผูกภาพย่นตรักรักษาไว้ในลังกาแล้วให้อัญเชิญพระบรมสารีริก ๒ ทะนานประทานให้พระนางเหมชาลาและเจ้าทนทกุมารอนุรักษ์มาประดิษฐาน ณ หาดทรายแก้วที่พระทันตธาตุเคยมาสถิตก่อนจะเสด็จกลับทนธบุรีที่ศึกสงบลงแล้วโดยที่หาดทรายแก้วนั้น ต่อมาเมื่อพระเจ้าธรรมโศกราชแห่งเมืองเอวราชทรงอพยพผู้คนหนีข้าหลวงมาทางใต้ตามลำดับถึงหาดทรายแก้วแก้ไข้ทำสำเร็จด้วยพิธีทำเงินตรานะโมแล้วให้ขุดหาพระบรมสารีริกธาตุ แก้วภาพย่นตรัได้แล้วทรงสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุและสร้างเมืองนครศรีธรรมราชขึ้น^{๘๕}

อย่างไรก็ตาม นอกจากวรรณกรรมที่เกี่ยวกับเจดีย์จะกล่าวถึงเจดีย์ที่ตั้งอยู่ในภาคต่าง ๆ ของไทยแล้ว แกนหลักของเรื่องอีกอย่างหนึ่งที่พบมาก คือ เป็นวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติ กล่าวถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลมี เจดีย์จุฬามณี พระอินทร์ทรงสร้างขึ้นไว้เพื่อประดิษฐานพระเกศาของเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อคราวที่ทรงผนวชภายหลังตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและทรงเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอน เมื่อทรงปรินิพพานและถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว พระอินทร์ก็อัญเชิญพระเขี้ยวแก้ว (พระธาตุ) ขึ้นไปประดิษฐานไว้ในเจดีย์จุฬามณีเช่นกัน เจดีย์ที่ประดิษฐานพระบรมธาตุหรือพระอัฐิธาตุของพระพุทธเจ้าใน

^{๘๕} กรมศิลปากร, **ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช**, (พระนคร : โรงพิมพ์จิตรวัฒนา, ๒๕๐๓), หน้า ๑-๓๔.

ดินแดนไทยมีเรียกกันหลากหลาย อาทิ พระบรมธาตุ พระมหาธาตุ พระศรีมหาธาตุ หรือ พระศรีรัตนมหาธาตุ เป็นต้น^{๘๖}

สรุปความได้ว่า กวีในสมัยก่อนนิยมแต่งพรรณนาและแสดงความศรัทธาที่ตนมีต่อเจดีย์มาก ดังจะเห็นได้จากทุกภาคของประเทศไทยจะมีวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเจดีย์จำนวนมากพอสมควร โดยหลักแล้วนอกจากจะต้องการจะประกาศความศรัทธาที่ตนมีต่อเจดีย์ในฐานะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือปูชนียวัตถุแล้ว สิ่งหนึ่งที่คนรุ่นหลังได้จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทนี้คือ รายละเอียดของเจดีย์ พระพุทธรูป สิ่งก่อสร้างในวัด สภาพบ้านเมือง สภาพแวดล้อม ความเชื่อ ความศรัทธาและขนบธรรมเนียมประเพณี ที่คนในสมัยนั้นมีต่อเจดีย์และพระพุทธศาสนา

๔.๗ อิทธิพลของเจดีย์ต่อการบูชาพระรัตนตรัย

ในสมัยพุทธกาล จากการที่พุทธศาสนิกชนถือว่าเจดีย์จะมีความสำคัญในฐานะเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนจึงถือว่าเจดีย์เป็นสิ่งก่อสร้างที่ช่วยให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย ประเพณีปฏิบัติต่อเจดีย์จึงเต็มไปด้วยความเคารพนอบน้อม เสมือนหนึ่งว่าปฏิบัติต่อพระพุทธเจ้า พระธรรมและพระอริยสงฆ์ ผู้วิจัยจำแนกวิธีการปฏิบัติต่อเจดีย์เป็น ๒ แนวทาง คือ

๔.๗.๑ ด้านอามิสบูชา หรือ การปรนนิบัติดูแล

พุทธศาสนิกชนจะปรนนิบัติดูแลเจดีย์อย่างดีด้วยการหมั่นเพียรมากราบไหว้ และดูแลความสะอาดเรียบร้อย ทั้งการกวาดบริเวณ ปูเสื่อ อาสนะ ตามประทีป โคมไฟ หากเห็นว่องค์เจดีย์ส่วนใดชำรุดหรือเกิดความไม่สวยงามก็จะบูรณปฏิสังขรณ์ให้สวยงามดังเดิม ที่เป็นเช่นนี้เพราะชาวพุทธถือว่า เจดีย์คือที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า การได้ปรนนิบัติดูแลเจดีย์เชื่อกันว่ามีค่าเท่ากับได้ปรนนิบัติดูแลพระพุทธเจ้า

ในสังคมไทยสมัยกรุงสุโขทัยและสมัยอยุธยา หากต้องการปรนนิบัติดูแลพระเจดีย์แต่ไม่มีเวลา ถ้าหากเป็นพระมหากษัตริย์หรือคนที่มีฐานะก็จะมอบทาสหรือบริวารของตนมาเป็นคนคอยทำหน้าที่ปรนนิบัติดูแลพระเจดีย์แทน เรียกคนพวกนี้ว่า “ข้าพระ” ทำหน้าที่สำคัญ ๔ อย่าง คือ

(๑) รับผิดชอบดูแลจิ้งห็น เมื่อมีการถวายคนให้แก่วัดมักจะระบุหน้าที่ของคนเหล่านั้นไว้ซึ่งหน้าที่สำคัญคือ การจัดหาจิ้งห็นหรือภัตตาหารเพลแก่พระสงฆ์ทั้งนี้ก็เพื่อให้พระสงฆ์ได้ใช้เวลาปฏิบัติธรรมซึ่งถือเป็นการต่ออายุพระพุทธศาสนาตามความเชื่อตามคติ

^{๘๖} รัชชัย ยอดพิชัย, เจดีย์ในประเทศไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร

อันตรธาน ๕ ประการ จารึกที่ระบุหน้าที่ของข้าพระให้ดูแลจ้งหันมักเป็นสตรีเพราะต้องทำหน้าที่หุงอาหาร ดังตัวอย่างต่อไปนี้

จารึกที่ระบุหน้าที่รับผิดชอบจ้งหันเช่น จารึกฐานพระพุทธรูปนายทิดไส พ.ศ. ๑๙๖๕ กล่าวว่า “ข้าพระผู้ชื่อนายทิดไส หากกระทำด้วยศรัทธาปรารถนาโพธิสมภารอันดีมีลูกหญิงผู้หนึ่งชื่อนางทองแก้วไว้เป็นข้าแต่งจ้งหันพระเจ้าให้สืบพงศาไป”

จารึกฐานพระพุทธรูปแม่ศรีมหาดา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ กล่าวว่า “พระเจ้าแม่ศรีมหาดา ขอปรารถนาเป็นผู้ชายชั่วหน้า จงข้าได้เป็นศิษย์ ตนพระศรีอารียโพธิสัตว์เจ้าแต่ทานข้าทั้งผองแห่งพระองค์เจ้าอยู่หัวทั้งสอง กับแม่พระพิลกแลแม่ศรีให้เป็นข้าถือจ้งหันพระเป็นเจ้าสิ้นเบี้ย ๔๔,๕๐๐”

(๒) บำรุงรักษาอุโบสถ วิหาร ศาลาการเปรียญ เจดีย์ พระพุทธรูป ต้นโพธิ์และบริเวณวัด การระบุหน้าที่ของข้าพระให้ดูแลศาสนสถานต่าง ๆ ดังกล่าวมักจะระบุหน้าที่อย่างชัดเจน เช่น ให้ดูแลต้นโพธิ์ ดังปรากฏในจารึกวัดหินตั้ง พ.ศ. ๑๙๔๓-๑๙๖๒ บรรทัดที่ ๓๒-๓๓ ว่า “จึงคนสำรองไว้แก่พระมหาโพธิ์”

(๓) ดูแลผลผลิตของวัด การดูแลผลผลิตของวัด เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวน แม้จารึกจะไม่ระบุอย่างชัดเจนว่าให้ข้าพระทำไร่นา และสวน แต่การกล่าวนานาจ้งหันเป็นจำนวนมากแก่วัด วัดจึงจำเป็นต้องมีแรงงานเพื่อดูแลผลผลิตในที่ดินเหล่านั้น อีกเหตุผลหนึ่งคือข้าพระที่ถูกกำหนดหน้าที่ไว้คงไม่ได้มีหน้าที่เพียงอย่างเดียวตามที่ระบุในจารึก เพราะในเมื่อเป็นในสังกัดของวัดย่อมต้องปฏิบัติหน้าที่ประการต่าง ๆ ตามที่พระสงฆ์ใช้สอยรวมถึงการทำไร่ นา และสวน เพราะข้าพระต้องอาศัยผลผลิตจากที่ดินของวัดเช่นกัน

(๔) ประณิบัติรับใช้ใกล้ชิดพระสงฆ์ ข้าพระส่วนหนึ่งถูกระบุหน้าที่ให้รับใช้พระสงฆ์อย่างใกล้ชิด เช่น ศิลาจารึกวัดศรีชุม พ.ศ. ๑๙๒๑-๑๙๓๑ จารึกหลักนี้มีข้อความระบุถึงการกล่าวนาคนแก่พุทธสถานและระบุหน้าที่ตักน้ำล้างตีนพระสงฆ์ ข้อความในจารึกกล่าวว่า “เดือนดับ เดือนเพ็ญวันอุโบสถปวารณาแต่งให้อุปัฏฐากตักน้ำล้างตีนพระมหาเถรานุเถร ภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย” และในจารึกวัดเขากบ กล่าวว่า “ไว้คนผู้งัดตักน้ำล้างตีนผู้สงฆ์”^{๘๗}

๔.๗.๒ ด้านการปฏิบัติบูชา หรือ เป็นสื่อในการปฏิบัติธรรม

อีกด้านหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเจดีย์ในฐานะเป็นเครื่องระลึกถึงพระรัตนตรัยก็คือ ในเวลาปฏิบัติธรรมมีคำแนะนำไว้อย่างชัดเจนว่า ก่อนปฏิบัติธรรมให้เดินทางมาที่ลานเจดีย์หรือหันหน้ามาทางที่เจดีย์ตั้งอยู่ แล้วน้อมใจให้ระลึกถึงเจดีย์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

^{๘๗} ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง, “การกล่าวนาในจารึกสุโขทัย อโยธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๙๖-๙๗.

(๑) เจตีย์กับการระลึกถึงคุณพระพุทเจ้า สำหรับวิธีปฏิบัติวิชานี้ หากเจริญพุทธานุสสติจะมีผลทำให้ร่างกายของผู้ปฏิบัติเป็นสิ่งที่ควรสักการะเหมือนกับเรือนเจตีย์ ดังความตอนหนึ่งว่า

ก็แลภิกษุผู้ประกอบเนือง ๆ ซึ่งพุทธานุสสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพมีความยำเกรงในพระศาสดาได้ความไพบูลย์แห่งศรัทธา ความไพบูลย์แห่งสติ ความไพบูลย์แห่งปัญญา และความไพบูลย์แห่งบุญเป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมทย์ ทนต่อความกลัวและความตกใจสามารถอดกลั้นทุกข์ มีความรู้สึก (เสมือน) ว่าได้อยู่กับพระศาสดา อนึ่ง แม้สรีระของเธออันพุทธานุสสติประทับอยู่ ย่อมเป็นร่างควรแก่การบูชาดุจเรือนเจตีย์จิต (ของเธอ) ย่อมแน่นอมนิ่งในพุทธานุสสติ อนึ่ง ในเมื่อมีการประจวบเข้ากับวัตถุที่จะพึงล่องละเมิดหิริโอตตปปะย่อมจะปรากฏแก่เธอ ราวกะเธอเห็นพระศาสดาอยู่ต่อหน้า อนึ่ง เมื่อยังไม่บรรลุนั้นยิ่งขึ้นไป เธอย่อมมีสுகติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า...เพราะเหตุนี้แล ผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาทในพุทธานุสสติ อันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเทอญ^{๘๘}

(๒) เจตีย์กับการระลึกถึงคุณพระธรรม สำหรับผู้เจริญธัมมานุสสติก็เช่นเดียวกัน จะทำให้ร่างกายของผู้เจริญเป็นสิ่งที่ควรแก่การบูชาเหมือนเรือนเจตีย์ ดังความตอนหนึ่งว่า

ก็แลภิกษุผู้ประกอบเนือง ๆ ซึ่งธรรมานุสสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพมีความยำเกรงในพระศาสดา ทำความตระหนัก และอ่อนน้อมในพระธรรม ด้วยระลึกถึงพระธรรมคุณโดยนัย (สักกภาสิต ในมหาโควินทสูตร)ว่า "เราไม่พิจารณาเห็นศาสดาผู้แสดงธรรมอันเป็นโอปนยิกะ อย่างนี้ ผู้แม้ประกอบด้วยองค์นี้ในกาลส่วนที่เป็นอดีตเลย ในกาลบัดนี้เล่า เราก็ก็นึกพิจารณาเห็น เว้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น" ดังนี้ ย่อมได้ความไพบูลย์แห่งคุณมีศรัทธาเป็นต้น เป็นผู้มากไปด้วยปีติปราโมทย์ ทนต่อความกลัวและความตกใจ สามารถอดกลั้นทุกข์ มีความรู้สึก (เสมือน) ว่าได้อยู่กับพระธรรม อนึ่ง แม้สรีระของเธออันธรรมานุสสติประทับอยู่ ย่อมเป็นร่างควรแก่การบูชาดุจเรือนพระเจตีย์ จิต (ของเธอ) ย่อมแน่นอมนิ่งในอันจะบรรลุนั้น (ให้ถึง) อนุตตรธรรม อนึ่ง ในเมื่อมีการประจวบเข้ากับวัตถุที่จะพึงล่องละเมิด หิริโอตตปปะย่อมปรากฏแก่เธอผู้ระลึกถึงความเป็นธรรมดีแห่งพระธรรมได้อยู่ อนึ่ง เมื่อยังไม่บรรลุนั้นยิ่งขึ้นไป เธอย่อมเป็นผู้มีสுகติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า...เพราะเหตุนี้แล ผู้มีปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาทในธรรมานุสสติ อันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อเทอญ^{๘๙}

(๓) เจตีย์กับการระลึกถึงคุณพระสงฆ์ สำหรับผู้เจริญสังฆานุสสติก็จะทำให้ร่างกายของผู้เจริญเป็นสิ่งที่ควรแก่การบูชาเหมือนโรงอุโบสถที่มีพระภิกษุสงฆ์นั่งประชุมอยู่ ดังความตอนหนึ่งว่า

^{๘๘} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒/๒๕๕-๒๕๖.

^{๘๙} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒/๒๕๙.

ก็แลภิกษุผู้ประกอบเนือง ๆ ซึ่งสังฆานุสสตินี้ ย่อมเป็นผู้มีความเคารพยำเกรงใน พระสงฆ์ ได้รับความไพบลูย์แห่งคุณมีศรัทธาเป็นอาทิ เป็นผู้มากไปด้วยปีติและปราโมทย์ ทนต่อความกลัวและความตกใจ สามารถอดกลั้นทุกข์ มีความรู้สึก (เหมือน)ว่าได้อยู่กับ พระสงฆ์ อนึ่ง แม้สรีระของเธออันสังฆคณานุสสติประทับอยู่ ย่อมเป็นร่างควรแก่การ บูชา คุจโรงอุโบสถอันมีสงฆ์ประชุมกันอยู่ณนั้น จิตของเธอย่อมโน้มไปในอันจะบรรลु ถึงพระสงฆ์คุณ อนึ่ง ในเมื่อมีการประจวบเข้ากับวัตถุที่จะพึงล่งละเมิด หิริโอตตัปปะ ย่อมจะปรากฏแก่เธอผู้ (รู้สึก) รวากะเห็นพระสงฆ์อยู่ต่อหน้าอนึ่งเล่า เมื่อยังไม่บรรลุ คุณอันยิ่งขึ้นไป เธอย่อมเป็นผู้มีสุคติเป็นที่ไปในเบื้องหน้า...เพราะเหตุนี้แล ผู้มี ปัญญาดี พึงทำความไม่ประมาทในสังฆานุสสติ อันมีอานุภาพมากอย่างนี้ ทุกเมื่อ เทอญ^{๙๐}

ด้วยความที่พุทธศาสนิกชนเห็นว่าเจติยมีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องช่วยให้ ระลึกถึงพระรัตนตรัยได้นี้เอง เมื่อก่อสร้างพระเจติยเสร็จแล้วมีธรรมเนียมปฏิบัติ คือ ต้องทำ การกราบไหว้บูชา โดยท่านถือว่าการไปเพื่อไหว้พระเจติย การไปเพื่อไหว้ตันโพธิ์ การไปเพื่อ นิมนต์พระสงฆ์ การเห็นภิกษุทั้งหลายเข้าบ้านที่เหมาะสมแก่โคจรเพื่อปณิฆบาตแล้วต้อนรับ การ รับบาตร การปูลาดอาสนะ การตามส่ง ถือว่าเป็นเมตตากายกรรมของพวกคฤหัสถ์, เมื่อมีผู้ บอกว่า พวกเราจะไปไหว้พระเจติย จะไปไหว้ตันโพธิ์ จะฟังธรรม จะบูชาด้วยประทีป พวงมาลัยและดอกไม้ จะสมათานประพตีสัจจิริต ๓ จะถวายสลากภัตเป็นต้น ถือว่าเป็นเมตตา วจิกรรมของคฤหัสถ์^{๙๑}

ในบริเวณรอบพระเจติยก็ต้องปิดกวาดให้สะอาดเรียบร้อย หาเครื่องสักการะเช่น ดอก ไม้ ธูป เทียนมาบูชาลานพระเจติยก็ต้องกวาดให้สะอาดเรียบร้อย กิจด้านการดูแลรักษา พระเจติย (เจติยังคณวัตร) เป็นอุปการะต่อการเรียนกรรมฐานของกุลบุตร เพราะเป็นการชำระ อภิสมาจาริกศีลจะช่วยให้กรรมฐานก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว ดังความในอรรถกถาพระวินัยว่า

กุลบุตร (ผู้เรียนกรรมฐาน) ควรชำระศีล ๔ อย่างให้หมดจดก่อน ในศีลนั้น มีวิธี ชำระให้หมดจด ๓ อย่าง คือ ไม่ต้องอาบัติ ออกจากอาบัติที่ต้องแล้ว และไม่เศร้า หมองด้วยกิเลสทั้งหลาย, จริ่งอยู่ ภาวนาย่อมสำเร็จแก่กุลบุตรผู้มีศีลบริสุทธิ์อย่างนั้น, กุลบุตรควรบำเพ็ญแม้ศีลที่ท่านเรียกว่าอภิสมาจาริกศีลให้บริบูรณ์เสียก่อนด้วย อำนาจวัตรเหล่านี้ คือ วัตรที่ลานพระเจติย วัตรที่ลานตันโพธิ์ อุปัชฌายวัตร อาจริยวัตร วัตรที่เรือนไฟ วัตรที่โรงอุโบสถชั้นธวัตร ๘๒ มหาวัตร ๑๔...เมื่ออภิสมา จาริกวัตรบริบูรณ์ ศีลก็จะบริบูรณ์ เมื่อศีลบริบูรณ์ สมาธิย่อมถือเอาห้อง^{๙๒}

^{๙๐} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๒/๓๐๖-๓๐๗.

^{๙๑} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๙๔/๓๐๒-๓๐๓.

^{๙๒} วิ.มหา.อ. (บาลี) ๑/๕๐๘.

เมื่อพระเจดีย์ชำรุดไปตามกาลเวลาก็ต้องเอาใจใส่ปฏิสังขรณ์ให้คงทนอย่างเดิม ท่านถือว่าการทำงานคือการกระทำจิ๋ว การย่อมจิ๋ว การทำความสะอาดที่พระเจดีย์ การงานอันจะพึงกระทำที่โรงอุโบสถ เรือนพระเจดีย์ และเรือนโพธิ์ทั้งหลาย ชื่อว่า การงานสูง^{๙๓} พุทธบริษัทต้องเอาใจใส่ไม่นิ่งดูตาย

เมื่อปฏิบัติต่อพระเจดีย์ด้วยดีดังที่กล่าวแล้วย่อมได้อานิสงส์มากและได้ชื่อว่าเป็นผู้มี ความเคารพยำเกรงในพระบรมศาสดา แต่หากไม่ปฏิบัติดังที่กล่าวมาย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มี ความเคารพยำเกรงในพระศาสดา ดังความในคัมภีร์อรรถกถาว่า

ภิกษุใด เมื่อพระศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ ไม่ไปปรนนิบัติใน ๓ กาล เมื่อพระ ศาสดาฉลองพระบาทเสด็จจงกรมอยู่ ภิกษุสวมรองเท้าจงกรมอยู่ เมื่อพระศาสดา เสด็จจงกรมในที่จงกรมต่ำ เธอจงกรมอยู่ในที่จงกรมสูง เมื่อพระศาสดาประทับยืนอยู่ ข้างล่าง เธออยู่ข้างบนในที่ที่มองเห็นพระศาสดา ห่มคลุมบ่าทั้งสองข้าง กั้นร่ม สวม รองเท้า ถ่ายอุจจาระหรือปัสสาวะ ที่เท้าอาบนํ้า ก็หรือว่าเมื่อพระศาสดาปรินิพพานแล้ว ก็ไม่ไปไหว้พระเจดีย์ ย่อมทำกิจทุกอย่างที่กล่าวไว้แล้วในที่ที่พระเจดีย์ปรากฏ ในที่ที่ มองเห็นพระศาสดา และเมื่อภิกษุเหล่านี้กล่าวว่า เพราะเหตุไร ท่านจึงทำอย่างนี้ การกระทำนี้ไม่ควรภิกษุควรละอายต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เธอจึงพูดว่า นิ่งเถิด ท่าน พุดถึงอะไรว่า พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้า ภิกษุนี้ชื่อว่าไม่มีความเคารพในพระ ศาสดา^{๙๔}

คติเรื่องการสร้างเจดีย์ในพระพุทธศาสนาทั้งในสมัยพุทธกาลและในสมัยปัจจุบัน มี หลักสำคัญคือ สร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของของพระรัตนตรัยอันมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น การได้ พระเจดีย์จึงเป็นการบูชาพระรัตนตรัยและเป็นเครื่องเตือนใจให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย เนื่องจาก ชาวพุทธถือว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว พระสรีระของพระองค์ก็ถูก เเผาเหลือแต่พระบรมสารีริกธาตุเพียงบางส่วน จึงพากันแสดงความเคารพต่อพระสรีระของ พระองค์ด้วยการสร้างเจดีย์บรรจุไว้ในฐานะเป็นที่เคารพสักการะสูงสุด^{๙๕} พระบรมสารีริกธาตุ จึงเป็นสิ่งแทนตัวด้านวัตถุเพียงอย่างเดียวที่ยังหลงเหลืออยู่ในโลก เมื่อชาวพุทธเห็นเจดีย์จึงมี ความรู้สึกเหมือนว่าได้พบพระพุทธเจ้า เมื่อได้กราบไหว้เจดีย์ก็มีความรู้สึกว่าได้กราบไหว้พระ พุทธองค์^{๙๖} ทั้งนี้เพราะชาวพุทธมีความรู้สึกว่าบัดนี้พระบรมสารีริกธาตุเป็นสิ่งแทนตัว พระพุทธเจ้าเพียงอย่างเดียวที่หลงเหลืออยู่ในโลก ความรู้สึกเช่นนี้มีอิทธิพลต่อคติเรื่องการบูชา พระเจดีย์ในสังคมไทยอย่างกว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากชาวไทยทุกยุคทุกสมัยจะให้ความสำคัญ

^{๙๓} ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๔๕/๒๔๖.

^{๙๔} ม.อุ.อ. (บาลี) ๓/๔๔/๒๗.

^{๙๕} ดุราลละเอียดใน ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๐๕/๒๔๗, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๕/๑๕๒.

^{๙๖} ดุราลละเอียดใน วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒/๒๘๕-๒๘๖.

กับการกราบไหว้เจดีย์กันมาก เมื่อมีการสร้างเจดีย์ขึ้นก็มักจะมีประเพณีไหว้พระเจดีย์อย่างเป็นทางการนियมปฏิบัติเป็น ๒ ลักษณะ คือ

(๑) การบูชาเจดีย์ในชีวิตประจำวัน คือ เมื่อเข้ามาวัดพบพระเจดีย์ ชาวพุทธก็จะให้ความสำคัญกับการกราบไหว้เจดีย์ เมื่อเดินทางผ่านก็จะยกมือไหว้ ที่ลานเจดีย์จึงมีสิ่งหนึ่งที่จะขาดไม่ได้คือ ที่วางดอกไม้ กระถางธูป เชิงเทียน การปฏิบัติเช่นนี้เป็นวิถีชีวิตของคนไทยทุกภาคของประเทศ

(๒) การบูชาพระรัตนตรัยเป็นงานประจำปี คือ มีการจัดงานนมัสการเจดีย์อย่างเป็นทางการเป็นประจำทุก ๆ ปี และทำอย่างยิ่งใหญ่ ประกาศให้รับทราบโดยทั่วไป เช่น งานนมัสการพระธาตุนม จังหวัดนครพนม และงานนมัสการพระบรมบรรพต วัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร งานนมัสการพระปฐมเจดีย์ วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม^{๙๗} การบูชาลักษณะนี้มักจัดขึ้นในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา และในเทศกาลสำคัญของไทย เช่น เทศกาลลอยกระทง

อย่างไรก็ตาม คติเรื่องเจดีย์ที่มีอิทธิพลต่อการบูชาพระรัตนตรัยของสังคมไทยนั้นสรุปกว้าง ๆ เป็น ๒ ประการ คือ

(๑) การบูชาเจดีย์ด้วยอามิสบูชา การบูชาด้วยสิ่งของ ได้แก่การบูชาด้วยเครื่องสักการะมีดอกไม้ ธูปเทียน ของหอมและปัจจัย ๔ เป็นต้น แต่ในอรรถกถาท่านนายเอการทำการสักการะ เคารพบนอบและการไหว้ด้วย สำหรับการบูชาเจดีย์อาจทำได้หลายวิธี เช่น การบูชาด้วยดอกไม้ ธูปเทียน การบูชาด้วยการประดับธงทิว ธงแผ่นผ้า และการตามประทีปโคมไฟ การบูชาด้วยสิ่งของนี้ มีเจดีย์บางแห่งใช้สิ่งของที่นำมาบูชาแตกต่างกันไปบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อ ความนิยมและประเพณีของแต่ละท้องถิ่น เช่น พระบรมบรรพต (ภูเขาทอง) มีการใช้ผ้าแดงมาห่มบูชา^{๙๘} พระบรมมหาธาตุเจดีย์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีการแห่ผ้าห่มคลุมคลุมองค์มหาธาตุเจดีย์^{๙๙} พระธาตุดอยสุเทพ มีประเพณีสรงน้ำพระธาตุในเทศกาลสงกรานต์ และงานนมัสการพระธาตุในวันเพ็ญเดือน ๖ และวันเพ็ญเดือน ๗ ของทุกปี^{๑๐๐}

(๒) การบูชาเจดีย์ปฏิบัติบูชา การบูชาด้วยการปฏิบัติ^{๑๐๑} ได้แก่ การสมาทานศีล การเจริญจิตภาวนา หรือการทำความดีด้วยการปฏิบัติธรรมปวารณบุคคลผู้มีคุณธรรมสูงส่งมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น สำหรับการบูชาพระเจดีย์ด้วยการปฏิบัตินั้น ทำได้ด้วยการเดินทางไปนั่งที่ลานเจดีย์ หรือที่ใกล้พอมองเห็นเจดีย์แล้วผินหน้าไปทางเจดีย์ แล้วก็นมกราบระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเจริญกรรมฐานมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ ก็จะทำให้จิตใจสงบเป็นสมาธิและสามารถ

^{๙๗} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติพระพุทธเจดีย์, หน้า ๑๐๖.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖-๓๓.

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๗-๑๔๘.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖.

^{๑๐๑} มงคลตถ. (บาลี) ๑/๕๗/๕๔, มงคลตถ. (ไทย) ๑/๕๗/๘๐.

บรรลุลุทธิธรรมได้ตามสมควรแก่การปฏิบัติ การบูชาด้วยการปฏิบัตินี้ดูเหมือนว่าในสังคมไทยยังไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก ข้อนี้แตกต่างกับสมัยพุทธกาลที่จะให้ความสำคัญกับการปฏิบัติบูชาพร้อม ๆ กับอามิสบูชา ดังจะเห็นได้จาก เรื่องราวของพระเถระ พระเถรีหรืออุบาสกอุบาสิกาหลังจากสร้างเจดีย์หรือสักการบูชาพระเจดีย์แล้วสิ่งที่นิยมปฏิบัติเป็นลำดับต่อไปคือ การบูชาเจดีย์ด้วยการเจริญกรรมฐาน โดยใช้วิธีการนั่งหันหน้าไปทางทิศที่พระเจดีย์ตั้งอยู่แล้วเจริญกรรมฐานมีพุทธานุสติ^{๑๐๒} ธรรมานุสติ^{๑๐๓} หรือสังฆานุสติ^{๑๐๔} เป็นอารมณ์ หากเป็นผู้มีอินทรีย์แก่กล้าก็จะสามารถได้รับความสงบหรือบรรลุลุทธิธรรมตามสมควรแก่การปฏิบัติ

หลักการสำคัญของการสร้างเจดีย์ที่มีอิทธิพลต่อการบูชาพระรัตนตรัยตามแนวทางของพระพุทธศาสนาจึงครอบคลุมทั้งอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา แต่บรรดาการบูชาสองอย่างนี้ การบูชาด้วยการปฏิบัติเป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญและเป็นการบูชาที่พระองค์ทรงปรารถนา ดังความในมหาปริณีพพานสูตรว่า

อานนท์ ต้นสาละทั้งคู่ผลิดอกนอกฤดูกาลบานสะพรั่งเต็มต้น ดอกสาละเหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายตกต้องสรีระของตถาคตเพื่อบูชาตถาคต ดอกมณฑารพอันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นจากอากาศโปรยปรายตกต้องสรีระของตถาคตเพื่อบูชาตถาคต จูณแห่งจันทน์อันเป็นทิพย์ก็ร่วงหล่นจากอากาศโปรยปรายตกต้องสรีระของตถาคตเพื่อบูชาตถาคต ดนตรีทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาตถาคต ทั้งสังคีตทิพย์ก็บรรเลงในอากาศเพื่อบูชาตถาคต ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ด้วยเครื่องสักการะเพียงเท่านี้ก็หาไม่ ผู้ใดไม่ว่าจะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อม ด้วยการบูชาอย่าง ยอดเยี่ยม ฉะนั้น อานนท์ เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจะเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่” อานนท์ เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล^{๑๐๕}

พระคำรัสนี้มีอรรถาธิบายเพิ่มเติมกับพระอานนท์ว่า ตถาคตหมอบอยู่แทบบาทมูลของพระพุทธเจ้าพระนามว่าที่ปึงกรประชุมธรรม ๘ ประการ เมื่อจะกระทำอภินิหาร มิใช่กระทำอภินิหาร เพื่อประโยชน์แก่พวงมาลัยของหอมและดุริยางค์สังคีต มิใช่บำเพ็ญบารมีทั้งหลาย เพื่อประโยชน์แก่สิ่งเหล่านั้น เพราะฉะนั้น เราตถาคตไม่ชื่อว่า เขาบูชาแล้วด้วยการบูชาอันนี้เลยที่พระพุทธองค์ตรัสเช่นนั้นเพราะทรงมีพระประสงค์ ๒ ประการ คือ

(๑) เพื่อจะทรงอนุเคราะห์บริษัท

^{๑๐๒} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๒/๒๕๕-๒๕๖.

^{๑๐๓} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๒/๒๕๕.

^{๑๐๔} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑/๒/๓๐๖-๓๐๗.

^{๑๐๕} ที.ม. (บาลี) ๑๐/๑๙๙/๒๔๒-๒๔๓, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๙๙/๑๔๗.

(๒) เพื่อประสงค์จะให้พระศาสดาดำรงยั่งยืน^{๑๐๖}

พระอรรถกถาจารย์อธิบายเพิ่มเติมว่า ถ้าพระพุทธรูปเจ้าไม่พึงคัดค้านอามิสบูชาต่อไปในอนาคตพุทธรูปก็ไม่น่าสนใจบำเพ็ญศีล สมาธิและเจริญวิปัสสนาบริบูรณ์ จะให้ความสนใจและชักชวนพวกอุปัฏฐากกระทำอามิสบูชาอย่างเดียว ทรงเห็นว่าอามิสบูชานั้นไม่สามารถจะดำรงพระศาสนาแม้ในวันหนึ่งบ้าง แม้ชั่วดื่มข้าวยาคุครั้งหนึ่งบ้าง วิหารพันแห่ง เช่น มหาวิหารเจดีย์พันเจดีย์ เช่น มหาเจดีย์ ก็ดำรงพระศาสนาไว้ไม่ได้ บุญผู้ใดทำไว้ก็เป็นของผู้นั้นผู้เดียว ส่วนสมาธิปฏิบัติ หรือการบูชาด้วยการปฏิบัติ ชื่อว่าเป็นการบูชาที่สมควรแก่พระตถาคต การบูชาด้วยการปฏิบัติสามารถดำรงพระศาสนาไว้ได้ เพราะฉะนั้น พระพุทธรูปจึงทรงสรรเสริญการบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม^{๑๐๗}

สำหรับการบูชาด้วยการปฏิบัตินั้นพระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า ได้แก่ การปฏิบัติพุพพภาคปฏิบัติทานอันเป็นธรรมสมควร กล่าวอย่างกว้าง ๆ ได้แก่ การสมาทานรักษาศีล อาจารย์บัญญัติ การสมาทานธุดงค์ การปฏิบัติสมาธิภาวนาถึงโคตรภูญาณ การปฏิบัติเช่นนี้เรียกว่า พุพพภาคปฏิบัติ จำแนกเป็น ๒ ประการ คือ

(๑) **กรณีเป็นภิกษุและภิกษุณี** ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดตั้งอยู่ในอการวะ ๖ ละเมิดพระบัญญัติ เลี้ยงชีวิตด้วยอนสนา ภิกษุภิกษุณีนี้ชื่อว่าไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ส่วนภิกษุใดไม่ละเมิดสิกขาบทที่ทรงบัญญัติแล้วแก่ตน ทั้งหมดที่ขัดกันเขตแดนและเส้นบรรทัดของพระชินเจ้าแม้มีประมาณน้อยภิกษุนี้ ชื่อว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

(๒) **กรณีอุบาสกอุบาสิกา** อุบาสกหรืออุบาสิกาคนใดยึดเวร ๕ อกุศลกรรมบถ ๑๐ ประพฤติไว้แนบแน่น อุบาสกนี้ชื่อว่าไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ส่วนอุบาสกปฏิบัติให้สมบูรณ์ในสภาวะ ๓ ศีล ๕ ศีล ๑๐ รักษาอุโบสถเดือนละ ๘ ครั้ง ถวายทาน บูชาด้วยของหอมบูชาด้วยมาลา บำรุงมารดาบิดา บำรุงสมณพราหมณ์ อุบาสกอุบาสิกาผู้นี้ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม^{๑๐๘}

จะเห็นว่า แม้การบูชาในพระพุทธศาสนาจะมี ๒ อย่าง แต่การบูชาที่ทรงประสงค์จะให้พุทธรูปกระทำคือการบูชาด้วยการปฏิบัติ โดยทรงรับรองว่า “จริงอยู่ บริษัท ๔ นี้จักบูชาเราด้วยการบูชานี้ เพียงใด ศาสนาของเราก็จะรุ่งเรืองดุจจันทร์เพ็ญลอยเด่นกลางท้องฟ้าฉะนั้น”^{๑๐๙}

สรุปได้ว่า อิทธิพลคติเรื่องเจดีย์ต่อการบูชาพระรัตนตรัยในสังคมไทยนั้น ก่อให้เกิดประเพณีการบูชาเจดีย์เป็น ๒ ลักษณะ คือ การบูชาด้วยสิ่งของมีดอกไม้ ธูป เทียนและเครื่องประดับอื่น ๆ ตามแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น การบูชาด้วยวิธีนี้ชาวพุทธในสังคมไทย

^{๑๐๖} ดุราลัยละเอียตใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๙/๑๘๓.

^{๑๐๗} ดุราลัยละเอียตใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๙/๑๘๓-๑๘๔.

^{๑๐๘} ดุราลัยละเอียตใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๙/๑๘๔.

^{๑๐๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑๙๙/๑๘๔.

ปฏิบัติไปในทางเดียวกันในทุกภาคของประเทศ และถือเป็นการบูชาที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย การบูชาอีกอย่างหนึ่ง คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม การบูชาด้วยวิธีนี้เป็นการบูชาที่พระพุทธองค์ประสงค์ แต่กลับเป็นการบูชาที่ชาวพุทธในสังคมไทยถือปฏิบัติกันไม่มากนัก จึงเป็นเรื่องที่ควรส่งเสริมกันต่อไป

๔.๘ สรุป

จากการศึกษาอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย สรุปความได้ว่า เนื่องจากเจดีย์เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุและปูชนียวัตถุที่มีค่าทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน จึงทำให้เจดีย์ที่ก่อสร้างในที่ต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยค่อนข้างสูง ความเชื่อในสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลต่อเจดีย์นั้นในทุกภาคของไทยจะคล้าย ๆ กัน เพราะความเชื่อเหล่านั้นได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมและคัมภีร์เถรคาถา เถรคาถา อปทาน และวิมานวัตถุ ความเชื่ออีกแนวหนึ่งที่แพร่หลายในสังคมไทย คือ เรื่องพระธาตุประจำวันเกิดและพระธาตุประจำปีเกิด ประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับการบูชา โดยภาพรวมจะให้ความสำคัญกับอามิสบูชามากกว่าปฏิบัติบูชา

เจดีย์เป็นศาสนสถานอย่างหนึ่งที่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดดเด่น รูปแบบงานช่างเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในการเผยแพร่คติความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์และความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น รูปแบบรูปทรงเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่แฝงแนวความคิดการออกแบบเพื่อสร้างเอกลักษณ์ใหม่ของเจดีย์ให้เกิดขึ้นอันเป็นส่วนสำคัญเพื่อผลทางการดึงดูดพุทธศาสนิกชนให้เข้าวัดปฏิบัติธรรมและบริจาคทรัพย์เพื่อทำบุญบูรณปฏิสังขรณ์เสริมสร้างวัดวาอาราม ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัด และเจดีย์หลาย ๆ องค์ก็เป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางด้านศิลปวัฒนธรรม หรือก็คือการสร้างเจดีย์ให้ใหญ่ รูปทรงแปลกเพื่อดึงดูดคนเข้าวัด เจดีย์สร้างใหม่ในประเทศไทยสะท้อนความเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อและศรัทธา ซึ่งเป็นคำตอบที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบงานช่างของเจดีย์เหล่านี้ว่าความคิดของสังคมไทยที่มีต่อความหมายของเจดีย์แปรเปลี่ยนไปในทิศทางใด อันเป็นส่วนสำคัญที่สะท้อนบริบทของสังคมไทยในกระแสการครอบงำจากทุนนิยม วัตถุนิยม และบริโภคนิยมของโลกยุคปัจจุบัน

การแสดงความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาและความนึกคิดต่อเจดีย์ นอกจากจะแสดงออกทางความเชื่อ ประเพณี วิถีชีวิต และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแล้ว พุทธศาสนิกชนยังนิยมแสดงออกถึงความรู้สึกต่าง ๆ ที่มีต่อเจดีย์ผ่านงานวรรณกรรมด้วย กวีในสมัยก่อนนิยมแต่งพรรณนาและแสดงความศรัทธาที่ตนมีต่อเจดีย์มาก ดังจะเห็นได้จากทุกภาคของประเทศไทย จะมีวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเจดีย์จำนวนมากพอสมควร โดยหลักแล้วนอกจากจะต้องการประกาศความศรัทธาที่ตนมีต่อเจดีย์ในฐานะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือปูชนียวัตถุแล้ว สิ่งหนึ่งที่คนรุ่นหลังได้จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทนี้คือ รายละเอียด

ของเจดีย์ พระพุทธรูป สิ่งก่อสร้างในวัด สถาปัตยกรรมเมือง สถาปัตยกรรม ความเชื่อ ความศรัทธา และขนบธรรมเนียมประเพณี ที่คนในสมัยนั้นมีต่อเจดีย์และพระพุทธศาสนาทำให้เห็นว่าคติเรื่องเจดีย์มีส่วนสร้างแรงบันดาลใจให้วิสมัยก่อนสร้างสรรค์วรรณกรรมไว้อย่างมีค่ายิ่ง

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

บทนี้ผู้วิจัยจะได้สรุปผลจากการศึกษาเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยจะกล่าวถึงแนวคิดและความเป็นมาของเจดีย์ ความสำคัญของเจดีย์ และอิทธิพลของเจดีย์ ที่มีต่อสังคมไทย มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ความเป็นมาเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาความเป็นมาของเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสรุปความได้ว่า ตามรูปศัพท์ “เจดีย์” ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทหมายถึง สถานที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อบรรจุ สิ่งควรเคารพบูชา อีกความหมายหนึ่ง หมายถึง สถานที่อันควรแก่การบูชา สถานที่บรรจุพระ อัฐิของผู้ที่เสียชีวิต แต่ในมุมมองของนักวิชาการ เจดีย์จะมีความหมายกว้างกว่าคือ หมายถึง สิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุสิ่งที่ควรเคารพมีพระธาตุเป็นต้น รวมถึงเนินดินเหนือหลุมฝังศพ สถานที่ ควรเคารพบูชาบางสรวง เช่น ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ วิญญาณมนุษย์ กองหินกำหนดเขตแดน และ จอมปลวก คำว่า “เจดีย์” นี้นิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “อุป” บางครั้งเรียกรวมกันว่า “สถูป เจดีย์” ตามคติพระพุทธศาสนาดั้งเดิม หมายถึง สิ่งก่อสร้างที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่บรรจุพระ บรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า พระธาตุของพระอริยสาวก ปุชนิยัตถุทางศาสนา หรือ แม้แต่อัฐิของบรรพบุรุษก็มีรูปแบบแตกต่างกันไปตามความนิยมของแต่ละท้องถิ่น

เจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีความเป็นมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลเป็นสิ่งก่อสร้าง ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมของชาวอารยัน เมื่อพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นในโลก ก็นำเอาคติเรื่องเจดีย์มาใช้ เมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่ไปสู่ต่างประเทศก็มีการนำคติเรื่องการ สร้างเจดีย์ไปด้วย แต่อาจจะมีการเปลี่ยนแปลงความเชื่อและรูปแบบทางสถาปัตยกรรมไปบ้าง ตามแต่ความนิยมของแต่ละท้องถิ่น ในประเทศไทยเชื่อกันว่ารับคติเรื่องการสร้างเจดีย์มาจากศรีลังกา ตั้งแต่ครั้งพระพุทธศาสนาประดิษฐานที่กรุงสุโขทัย และมีการพัฒนารูปแบบไปบ้างตามกาลสมัย

เจดีย์มีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นที่สักการะเคารพบูชา และถูกจัดให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ พุทธบริษัทถือว่าเป็นเสมือนตัวแทนพระพุทธเจ้า มีทั้งสิ่ง ที่เกิดมีเองตามธรรมชาติและเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น แต่ไม่ว่าจะมีลักษณะหรือสร้างจากวัสดุใด สิ่งทีถือว่เป็นลักษณะสำคัญของเจดีย์คือการเป็นสถานที่ควรแก่การสักการบูชา เป็นที่กราบไหว้ ของทั้งเทวดาและมนุษย์ เป็นสถานที่มีค่าต่อความรู้สึก ชักชวนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใส เป็นสื่อให้ น้อมนําสู่พระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ บริเวณที่ก่อสร้างมักเป็น

สถานที่ใกล้ทางใหญ่ ทางสี่แพร่งหรือติดถนนกลางเมือง ทั้งนี้เพื่อให้สะดวกแก่การมากราบไหว้ของมหาชน ชาวพุทธเชื่อว่าการกราบไหว้หรือการสักการบูชาเจดีย์นั้นสามารถทำได้ด้วยวิธีที่หลากหลายและเห็นได้ว่ามีอานิสงส์ให้สมบัติได้ทั้ง ๓ ประการ คือ มนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติ และนิพพานสมบัติ ในทางตรงกันข้ามหากใครเห็นผิดไปพูดทำลายองค์เจดีย์ก็เชื่อกันว่าจะได้รับวิบากกรรมเสมอกับการทำอนันตริยกรรม

๕.๑.๒ ความสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการศึกษาความสำคัญของเจดีย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสรุปความได้ว่า เจดีย์ถือว่าเป็นหนึ่งองค์ประกอบของศาสนา มีความสำคัญในฐานะเป็นศาสนสถาน ที่สร้างขึ้นตามคติเรื่องการสร้างเจดีย์บรรจุพระอัฐิธาตุของบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา ๔ ประเภท คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวกและพระเจ้าจักรพรรดินิยมทำทั้งอามิสบูชา คือบูชาด้วยสักการะต่าง ๆ และปฏิบัติบูชา คือ การบูชาด้วยการปฏิบัติธรรม การบูชา ๒ อย่างนี้ พระพุทธองค์สรรเสริญการบูชาด้วยการปฏิบัติว่า เป็นการบูชาที่ทรงโปรดและประสงค์จะให้พุทธบริษัทปฏิบัติ เนื่องจากจะเกิดผลดีแก่ตัวผู้ปฏิบัติเอง และจะเป็นการช่วยรักษาสืบต่อพระพุทธศาสนาไปในตัวด้วย สังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ถือว่าเป็นสถานที่ให้เกิดธรรมสังเวช คือ ความรู้สึกเตือนสำนึกในทางธรรม อันจะทำให้จิตใจหันมานึกถึงสิ่งที่ดีงาม เกิดความไม่ประมาท เพียรพยายามทำสิ่งที่ เป็นกุศลต่อไป ชาวพุทธถือว่า เจดีย์ถือว่าเป็นตัวแทนหรือเป็นเครื่องกระตุ้นเตือนให้ระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยได้ พุทธศาสนิกชนทุกยุคทุกสมัยจึงถือว่า เจดีย์เป็นตัวแทนของพระรัตนตรัยอันเป็นที่เคารพสูงสุด จึงมีประเพณีปฏิบัติเพื่อแสดงออกถึงความเคารพอยู่เป็นประจำ ในบรรดาสิ่งก่อสร้างในวัดนั้น เจดีย์ได้รับการยกย่องว่าเป็นประธานของพุทธสถานทั้งหลาย ยิ่งหากเป็นเจดีย์ที่สร้างก่อนเจดีย์องค์อื่นและมีสถาปัตยกรรมเป็นต้นแบบ ก็จะได้รับ ความเคารพนับถือจากพุทธศาสนิกชน

๕.๑.๓ อิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย

จากการศึกษาอิทธิพลของเจดีย์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อสังคมไทย สรุปความได้ว่า เจดีย์เป็นศาสนสถาน ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุและปูชนียวัตถุที่มีค่าทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน จึงทำให้เจดีย์ที่ก่อสร้างในที่ต่าง ๆ มีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยค่อนข้างสูง ความเชื่อในสังคมไทยที่ได้รับอิทธิพลต่อเจดีย์นั้นในทุกภาคของไทยจะคล้าย ๆ กัน เพราะความเชื่อเหล่านั้นได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมและคัมภีร์เถรคาถา เถรีคาถา อปทาน และวิมานวัตถุ ความเชื่ออีกประการหนึ่งที่แพร่หลายในสังคมไทย คือ เรื่องพระธาตุประจำปีเกิดและพระธาตุประจำปีเกิด ประเพณีที่ได้รับอิทธิพลจากเจดีย์ส่วนมากจะเกี่ยวข้องกับการบูชาโดยภาพรวมจะให้ความสำคัญกับอามิสบูชา มากกว่าปฏิบัติบูชา

เจดีย์เป็นศาสนสถานอย่างหนึ่งที่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมโดดเด่น รูปแบบงานช่างเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งในการเผยแพร่คติความเชื่อ ความศักดิ์สิทธิ์และความศรัทธาในทางพระพุทธศาสนาให้เป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น รูปแบบรูปทรงเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่แฝงแนวคิดการ

ออกแบบเพื่อสร้างเอกลักษณ์ใหม่ของเจดีย์ให้เกิดขึ้นอันเป็นส่วนสำคัญเพื่อหวังผลในการดึงดูดพุทธศาสนิกชนให้เข้าวัดปฏิบัติธรรมและบริจาคทรัพย์เพื่อทำบุญบูรณปฏิสังขรณ์เสริมสร้างวัดวาอาราม ตลอดจนการดำเนินกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาของวัด และเจดีย์หลาย ๆ องค์ก็เป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมการท่องเที่ยวทางด้านศิลปวัฒนธรรม หรือก็คือการสร้างเจดีย์ให้ใหญ่ รูปทรงแปลกเพื่อดึงดูดคนเข้าวัด เจดีย์สร้างใหม่ในประเทศไทยสะท้อนความเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาภายใต้กระแสความเปลี่ยนแปลงของสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อและศรัทธา ซึ่งเป็นคำตอบที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบงานช่างของเจดีย์เหล่านี้ว่าความคิดของสังคมไทยที่มีต่อความหมายเจดีย์แปรเปลี่ยนในทิศทางใด อันเป็นส่วนสำคัญที่สะท้อนบริบทของสังคมไทยในกระแสการครอบงำจากทุนนิยม วัตถุนิยม และบริโภคนิยมของโลกยุคปัจจุบัน

การแสดงความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาและความนึกคิดต่อเจดีย์ นอกจากจะแสดงออกทางความเชื่อ ประเพณี วิถีชีวิต และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมแล้ว พุทธศาสนิกชนยังนิยมแสดงออกถึงความรู้สึกต่าง ๆ ที่มีต่อเจดีย์ผ่านงานวรรณกรรมด้วย กวีในสมัยก่อนนิยมแต่งพรรณนาและแสดงความศรัทธาที่ตนมีต่อเจดีย์มาก ดังจะเห็นได้จากทุกภาคของประเทศไทยจะมีวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเจดีย์จำนวนมากพอสมควร โดยหลักแล้วนอกจากจะต้องการประกาศความศรัทธาที่ตนมีต่อเจดีย์ในฐานะเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือปูชนียวัตถุแล้ว สิ่งหนึ่งที่คนรุ่นหลังจะได้จากการศึกษาวรรณกรรมประเภทนี้คือ รายละเอียดของเจดีย์ พระพุทธรูป สิ่งก่อสร้างในวัด สภาพบ้านเมือง สภาพแวดล้อม ความเชื่อ ความศรัทธาและขนบธรรมเนียมประเพณี ที่คนในสมัยนั้นมีต่อเจดีย์และพระพุทธศาสนา

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปปฏิบัติ

จากผลการวิจัยดังกล่าวมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้ ดังต่อไปนี้

๑. รัฐบาลและเจ้าหน้าที่ที่มีส่วนรับผิดชอบควรให้ความสำคัญกับเจดีย์เรื่องการให้ความรู้การปฏิบัติต่อเจดีย์ที่ถูกต้อง
๒. ส่งเสริมให้เยาวชน นิสิต นักศึกษา หวงแหวนในอัตลักษณ์ของชาติสามารถถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับเจดีย์ได้อย่างถูกต้อง
๓. ให้ความรู้กับนักท่องเที่ยวหรือชาวต่างชาติที่เข้ามาทัศนศึกษาถึงคุณค่าขนบธรรมเนียมประเพณีที่ชาวพุทธปฏิบัติต่อเจดีย์

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

อย่างไรก็ตาม ในการศึกษาเรื่องเจดีย์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่ามีความรู้เกี่ยวกับเจดีย์ในพระพุทธศาสนาอีกหลายเรื่องที่เหมาะสมจะทำการศึกษาเพิ่มเติมต่อไป เนื่องจากเป็นเรื่องสำคัญ ได้แก่

๑. กำเนิดและพัฒนาการคติเรื่องการบูชาเจดีย์ในพระพุทธศาสนา
๒. สัญลักษณ์ทางธรรมที่ปรากฏในรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์
๓. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกับคติการบูชาเจดีย์ในพระพุทธศาสนา

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล. ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. มงคลดุษฎีนิพนธ์ (ปัจฉิม ภาค). พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ

กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. แนวทางการดำเนินงานการอบรมเยาวชนชนค้าย

พุทธบุตร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๕.

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๖.

_____. เจดีย์สำคัญในเมืองไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๒.

กรมศิลปากร. วัฒนธรรมการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.

กาญจนา นาคสกุล. สกุลไทย บทความ-สารคดี : เจดีย์ สถาปัตยกรรม กระจก อนุสาวรีย์

กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรโสภณ จำกัด, ๒๕๔๘.

จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ. สังคมวิทยา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

จิรศักดิ์ เดชวงศ์ญา. พระเจดีย์เมืองเชียงใหม่. เชียงใหม่ : สุริวงค์บุ๊คเซ็นเตอร์, ๒๕๓๙.

เฉลิม รัตนทัศนีย์. **วิวัฒนาการศิลปะสถาปัตยกรรมไทยพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร :

สมาคมสถาปนิกสยาม, ๒๕๓๗.

ทองสืบ ศุภะมาร์ค. **ตำนานพระธาตุของพระพุทธเจ้าและสาวก**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

การศาสนา, ๒๕๓๑.

ธนิต อยู่โพธิ์. **ตำนานพระบรมสารีริกธาตุ**. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๒๗.

น. ณ ปากน้ำ. **ความเป็นมาของสถูปเจดีย์ในสยามประเทศ**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๒๗.

_____. **สถูปเจดีย์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๖.

_____. **สยามศิลปะ จิตรกรรม และสถูปเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

บรรจบ บรรณรุจิและคณะ. **พระบรมสารีริกธาตุ**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพระบรมธาตุใน

พระสังฆราชูปถัมภ์, ๒๕๔๖.

_____. **พระโพธิสัตว์ในนิภายเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร :

นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด**.

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๓.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). **จาริกบุญ จาริกธรรม**. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์สวย, ๒๕๔๑.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**.

พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์, ๒๕๕๑.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖.

กรุงเทพมหานคร : เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร :

สหธรรมิก, ๒๕๕๒.

พระมหาดาวสยาม วชิรปญโญ. **พุทธสถานที่ถูกกลืนในอินเดีย**. กรุงเทพมหานคร : เม็ดทราย

พรินติ้ง, ๒๕๔๗.

พระโมคคัลลานะ **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พระมหาสมปอง มุทิโต แปลและเรียบเรียง.

พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : ประยูรวงศ์พรินติ้ง, ๒๕๔๗.

พระโมคคัลลานะและพระสุภูติเถระ. **อภิธานปฎิปปิกาและอภิธานปฎิปปิกาสูจิ**.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระยาอนุมานราชชน. **เรื่องเจดีย์**. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๓.

พระวาจิสสรเถระ. **พระคัมภีร์อุปวงค์ : ตำนานว่าด้วยการสร้างพระสถูปเจดีย์**. พระนคร :

นนทชัย, ๒๕๑๑.

พระวิเทศโพธิคุณ (วีรยุทธ). **สู่แดนพระพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล**. (กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

พัฒน์ เพ็งผลา. **ประวัติวรรณคดีบาลี**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๔๖.

พิฑูร มลิวัลย์และไสว มาลาทอง. **ประวัติพระพุทธเจดีย์**. กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๒๖.

วิโรฒ ศรีสุโร. **ธาตุอีสาน**. กรุงเทพมหานคร : เมฆาเพรส, ๒๕๓๙.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. กรุงเทพมหานคร :
เมืองโบราณ, ๒๕๓๙.

สงวน รอดบุญ. **ศิลปกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙.

สมคิด จิระทัศนกุล. **วัด : พุทธสถานสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔.

สันติ นันทวิลาสวงศ์. **สถาปัตยกรรม**. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ตำราและเอกสารวิชาการ
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.

สันติ เล็กสุขุม. **เจดีย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๕.

_____. **เจดีย์ : ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**.
กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๓๕.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. **เจดีย์เพิ่มมม เจดีย์ย่อมุม สมัยอยุธยา**.
กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๙.

_____. **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๔.

_____. **ตำนานพุทธเจดีย์สยาม**. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๙.

_____. **นิทานโบราณคดี. ๒๔๐๕-๒๔๘๖ [ม.ป.ท. : ม.ป.พ.]**, ๒๕๐๑.

สุเมธ เมธาวิทยกุล. **สังกัปพิธีกรรม**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอลด์สไตร์, ๒๕๓๒.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. **ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๓๗.

เสถียรโกเศศ. **ประเพณีเบ็ดเตล็ด**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์
แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๒.

เสฐียร พันธธรรม. **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬา
ลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

เสถียร โพธิ์นันทะ. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
สร้างสรรค์บุ๊คส์, ๒๕๔๔).

เสาวภา ไพทยวัฒน์. **พื้นฐานวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันราชภัฏเขต ๘, ๒๕๓๘.

สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ. **เทศกาลและประเพณีไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
วัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๒๗.

เอกรัตน์ อุดมสมพร. **วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔.

_____. **วรรณคดีสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : พัฒนาศึกษา, ๒๕๔๔.

เอเดรียน สอนอดกราส. **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป**. ภัทรพร สิริกาญจน และธรรมเกียรติ กันนริ
บรรณาธิการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๔๑.

(๒) วิทยานิพนธ์และรายงานการวิจัย

เกวลิน ภาควิชา. “ความเชื่อทางศาสนาและลัทธิที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของชาวอีสาน”,

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, ๒๕๔๓.

คทา จันทลักขณา. “การศึกษาเจตีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในสมัยสุโขทัย”. **วิทยานิพนธ์**

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๕.

ชัยณรงค์ ดีอินทร์. “รูปแบบเจตีย์เหลี่ยมย่อมุม สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ระหว่างสมัยรัชกาล

ที่ ๑-๓)”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์**

สถาปัตยกรรม). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔.

เชิดเกียรติ กุลบุตร. “สถาปัตยกรรมล้านช้างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย”

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม).

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.

รัชชัย ยอดพิชัย. “เจตีย์ในประเทศไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.

ณัฐ์ เขาวนพูนผล. “พฤติกรรมผู้บริโภคในการเข้าบูชาพระธาตุจำลอง 12 ปีนักษัตรในเขต

อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา**

บัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

นภัส ขวัญเมือง. “การศึกษาพระเจดีย์ซึ่งมีพื้นที่ใช้สอยภายในสมัยรัตนโกสินทร์เพื่อการ

ออกแบบพระมหาธาตุเจดีย์ป่าสักชลสิทธิ์ จังหวัดลพบุรี”. **วิทยานิพนธ์**

สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาสมชาย อธิปภาโส (บุญเกลี้ยง). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องพระบรม

สารีริกธาตุในสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต”**

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (อบอู่). “การศึกษาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ปรากฏใน

วรรณกรรมพระพุทธศาสนาเรื่องอานิสงส์และคัมภีร์ที่ใช้เทศน์ในเทศกาลต่างๆ

ของล้านนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พิบูลย์ ลีมพานิชย์. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการสร้างเจตีย์ในสมัยสุโขทัย”

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระพัฒน์ สำนวณ. “คติและสัญลักษณ์ในการออกแบบสถาปัตยกรรมของพระปฐมเจดีย์”,
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม).

บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๗.

ภัสราภรณ์ เทศธรรม. การศึกษาดำเนินพระธาตุประจำปีเกิด. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร**

มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

รัฐฐา ฤทธิศร. “การศึกษาพัฒนาการของเจดีย์ล้านนา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**
(ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง. “การกลั่นในจารึกสุโขทัย อยุธยา และธนบุรี-รัตนโกสินทร์”.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
 ศิลปากร, ๒๕๔๙.

สมชาย สิริประเสริฐศิลป์. “การศึกษารูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยรัชกาลที่ ๔”. **วิทยานิพนธ์**

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). บัณฑิตวิทยาลัย :
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

สัตยา สายเชื้อ. “เจดีย์ทรงกลมในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร**

มหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
 ศิลปากร, ๒๕๓๐.

สุวิภา พงษ์พาน. “การศึกษาเจดีย์ในจังหวัดลำพูน”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**

(ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม). บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑.

อุดร จันทวัน. “ศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาเรื่องอุรังคธาตุนิทาน : ภาษา

ทางศาสนาและอิทธิพลต่อสังคม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต,**
 บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

(๓) วารสาร

ศรีสมร เทพสุวรรณ บรรณาธิการ. “รอบรู้ สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร”

สารวัฒนธรรมจังหวัดกำแพงเพชร. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๓๘ (มีนาคม ๒๕๕๕) :
 หน้า ๑-๓.

(๔) ออนไลน์

พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา. **เจดีย์ในพระพุทธศาสนา.** [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

[http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392
 &articlegroup_id=97](http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=392&articlegroup_id=97) [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

<http://www.pralanna.com/boardpage.php?topicid=38358>. [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

[http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%80%E0%B8%88%E0%B8%94%E0
 B8%B5%E0%B8%A2%E0%B9%8C](http://th.wikipedia.org/wiki/%E0%B9%80%E0%B8%88%E0%B8%94%E0%B8%B5%E0%B8%A2%E0%B9%8C) [๑๙ มกราคม ๒๕๕๖].

๒. ภาษาอังกฤษ

- Charles S. Prebish. **Historical Dictionary of Buddhism**. Delhi: Sri Satguru Publications, 1963.
- Franklin Edgerton. **Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar And Dictionary**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1970.
- Hermann Oldenberg. **The Religion Of The Veda**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1988.
- Humphreys Christmas. **A Popular Dictionary of Buddhism**. New York : The Citadel Press, 1963.
- Mircea, Eliade. **Encyclopedia of Religion V** . New York : macmillan Library Reference, 1987.
- Williams, Monier Monier. **A Sanskrit-English Dictionary**. London : Oxford University Press, 1979.
- Stutley Margaret and James Stutley. **A Dictionary of Hinduism**. Delhi : Allied Publishers Private Limited, 1997.
- T.W. Rhys Davids and Williams Stede. **Pali-English Dictionary**. London : Pali Text Society, 1975.
- Vaman Shivram, Apte. **The Practical Sanskrit-English Dictionary**. Delhi : Motilal Banarsidass, 1989.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	: พระมหาคำสิงห์ สีหนนุโท (กองเกิด)
เกิด	: วันศุกร์ที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๑๖
สถานที่เกิด	: ๑๐ หมู่ ๒ บ้านหนองกาว ต.สำโรง อ.หนองสองห้อง จ.ขอนแก่น
การศึกษา	: พ.ศ. ๒๕๓๘ จบปริญญาธรรม ๗ ประโยค พ.ศ. ๒๕๔๒ จบพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อุปสมบท	: วันที่ ๑๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗
หน้าที่การงาน	: ผู้ช่วยเจ้าอาวาสพระอารามหลวง เลขานุการรองเจ้าคณะภาค ๑๓
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดเทวราชกุญชร วรวิหาร แขวงวชิรพยาบาล เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐
เข้ารับการศึกษา	: ๑๘ พฤษภาคม ๒๕๕๐
สำเร็จการศึกษา	: ๒ มีนาคม ๒๕๕๖